

ЛТДЗ ЛТДЗ

ІВАН ФРАНКО — БОРЕЦЬ ЗА
НАЦІОНАЛЬНУ І СОЦІАЛЬНУ
СПРАВЕДЛИВІСТЬ

**ІВАН ФРАНКО — БОРЕЦЬ ЗА
НАЦІОНАЛЬНУ І СОЦІАЛЬНУ
СПРАВЕДЛИВІСТЬ**

LUKE LUCIW

**IVAN FRANKO — CHAMPION
OF NATIONAL AND SOCIAL
JUSTICE**

"SVOBODA" PRESS
New York — Jersey City

Усі права застережені 1967.
Від 7-ої до 371-ої сторони передрук із щоденника „Свобода”

Printed in the U.S.A.

“Svoboda”, 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

ЛУКА ЛУЦІВ

**ІВАН ФРАНКО — БОРЕЦЬ ЗА
НАЦІОНАЛЬНУ І СОЦІАЛЬНУ
СПРАВЕДЛИВІСТЬ**

diasporiana.org.ua

**ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА”
Нью Йорк — Джерзі Ситі**

Іван Франко

Можна дивуватися, що в п'ятдесятиріччя з дня смерті Івана Франка не маємо поважної праці про автора „Мойсея”, в якій були б виявлені усі найважливіші проблеми з життя й творчості цього Титана праці, який 40 років серед найважчих перешкод, ставлених своїми й чужими, змагав до того, щоб український нарід „засяяв у народів вольних колі”.

Читачі Франкових творів можуть дивуватися, знаходячи між творами поета такі, як „Хрест”, поеми „Панські жарти” (героєм яких є виідеалізований панотець), „Іван Вишенський”, „Мойсей” та інші — „Мамо природо! Хитра ти з біса”, „Страшний Суд” й інші.

Можуть знайтися й такі читачі, які дивуватимуться, побачивши між творами І. Франка поезію „Не пора, не пора, не пора” і, прочитавши Франкову статтю про російського письменника-реаліста, в якій Франко заохочує читати твори російських авторів.

Ще інші можуть процесуватися за те, до якої партії належав Іван Франко: соціалістичної, радикальної чи національно-демократичної.

Очевидно, всі ті, які пишуть про І. Франка в поневоленій московськими комуністами Україні, на всі лади стараються довести українському читачеві, що Іван Франко все своє життя дбав тільки про те, щоб Україна була разом із Москвою, і доводять, що автор „Мойсея” був мало що не комуністом... Навіть рідний син Івана Франка — Тарас дописався до то-

го, що його батько був би вступив до червоної армії, коли б тільки дожив до часів Сталіна - „визволителя”!

Іван Франко був живим чоловіком, який „за правду боротись готов”. І він за неї боровся ціле життя. Вшанувати цього Титана праці й генія українського народу можемо тільки тоді, коли пізнаємо правду про його життя й твори, які найтісніше пов’язані взаємно, і тому Франкову творчість можна тільки тоді вповні зрозуміти, коли пізнаємо його життя.

Хочемо це зробити, хоч здаємо собі справу з того, що не легка це річ, бож перед нами 20 томів творів Івана Франка (коло 10,000 сторінок друку) і ще зо дві тисячі сторінок літератури про цього письменника. Матеріялу багато, проблем немало, які треба вияснити, або принаймні поставити, що вони існують і досі не вияснені.

Антін Крушельницький в праці про поезію Івана Франка майже 60 років тому твердив, що „постать Івана Франка виступить ясно на тлі часу й обставин, серед яких він жив, а його поезії стануть вповні зрозумілі і стрінуться зі слушною оцінкою, виведені на тлі життя поета, пов’язані в одно з важнішими подіями його життя” (А. Крушельницький. Іван Франко, ст. 12). Та досі майже ніхто не старався пізнати життя І. Франка, від його дитячих ще років починаючи та нав’язуючи до його пізнішої творчости.

Автори виховної психології твердять, що майбутня людина в основі формує свою духовність уже в перших п’ятох - шістьох роках життя. Очевидно, що найбільший вплив на розвиток дитини мають її батьки або ті особи, які заступають батька чи матір. Тому цікаво поглянути з цього боку на духовний роз-

виток „Іванця”, як його звала мати, чи „малого Мирона”, як кликав свого найстаршого сина батько.

„БАТЬКО МІЙ ДОВОЛІ ЗАМОЖНИЙ СЕЛЯНИН, А ДО ТОГО КОВАЛЬ”

Так писав Іван Франко про свого рідного батька Якова в 1890-му році в автобіографічному листі до Михайла Драгоманова. Про свого батька писав він ще таке:

„Як чоловік і ремісник він мав велику повагу не тільки в своїм селі, але й широко в окрузі, і досі ще багато людей згадує з великою пошаною „Яця” (Якова) коваля з Гори” (так зветься присілок чи слобода, де я родився). Хрестив мене знаний у літературі Осип Левицький, автор граматики й кепських перекладів з Гете; деякі книжки, котрі по нім осталися в селі в руках мужиків, як „Вѣнок русинам на обжинки” (1844 - 47 рр.), історія біблійна і збірник „пѣсень богоговѣйных” (Перемишль 1837) належали до першої моєї лектури”. (Твори, том I, А, ст. 162).

Це місце своєї автобіографії Франко доповнив ще 22 роки пізніше, пишучи в львівському журналі „Неділя” (1912, ч. 9) з приводу перекладу на російську мову своїх двох оповідань та передмови О. Войташевського, який, як писав І. Франко, пробував „дати російській публіці короткий та популярно написаний нарис мого життя та характеристику моєї літературної діяльності”. (VI, ст. 331).¹

¹ Про це російське видавництво в Москві писав Франко: „Книгоиздательство „Польза” — добрим російським звичаєм видання це виходить без повідомлення і якогонебудь відшкодування; мабуть, девіз московського товариства „Польза” треба би докладніше висловити „Собственная польза”. (VI, 331).

Франко переклав цю передмову і додав до окремих тверджень російського автора свої завваги, які є цінними даними до оцінки творчості автора „Мойсея”.

О. Войташевський писав про Франкового батька, що це був „простий селянин, визначався одвертим характером, глибокопоетичною душею і гостинністю, та що тішився загальною симпатією своїх односельчан. Ті благородні прикмети Яця Франка унаслідив від нього також його син. Розуміючи значення науки в житті, Яць Франко не пожалував своїх убогих засобів і постарався дати синові якнайкращу освіту”.

І. Франко додав до цього уступу таку заввагу, чи, як він написав, таке „запитання”:

„Відки автор міг знати, що в мого вітця була глибокопоетична душа? Розуміється, в його життю було не без того, що можна назвати поетичними моментами, але від цього ще далеко до поетичної вдачі. Я затамив свого вітця дуже мало, бо він умер, коли я мав ледве 8 літ. Що він тішився загальною симпатією між селянами не тільки свого, але також деяких сусідніх сіл, особливо Ясениці Сільної, відки мав другу жінку, мою матір, з роду Кульчицьку, і Унятич, це завдячував головно тому, що був як на ті часи дуже добрим ковалем”. (Там же, 332).

Батькова кузня була для „малого Мирона” першою життєвою школою, яка розвивала його почуття і розворушувала дитячу фантазію. В оповіданні „Злісний Сидір” І. Франко згадує, як то він з „дитинною упертістю напивався до кузні”, де працював батько, який любив свого первородного сина і дозволяв йому годинами пересиджувати в кузні, придивляючись праці.

Франко згадує в цьому „спомині своєї молодості”, як він співчував розпеченому залізу: „Я лякався за нього, скільки разів батько в кліщах всував який кусень до грані, — мені здавалося, що й воно мусить чути біль, — а коли знов батько виймав його з-під вугілля і швидко клав на ковадло — жарке, аж біле, сичуче, прискаюче вогнистими зиндрами, ... то й тоді я лякався того заліза, мов розгніваного, мстивого противника, котрий за дізнану в огні зневагу готов в лютості зробити яку пакість татові або комунєбудь в кузні”. (VI, 195).

Для нас цікаве тут те, що кількалітній „Іванцьо” Франко „співчував розпеченому залізу”, яке має свою честь, і за „дізнану зневагу в огні” готове мститися на батькові.

Іванцьо допитувався батька, „що там таке в міху”, але батько, як звичайно буває, коли запитують діти, давав виминливу відповідь: — ой ти... ти... ти! — відповідав усміхаючись — все бис тільки хтів знати! Там дика баба в міху!

Та „дика баба” не була для малого Франка повинною, бо нею страшили його завжди, коли хотіли здержати від чогось. Ця „дика баба” літом „стерегла гороху в полі”, до котрого Іванцьо був дуже ласий; вона сиділа в ямі під припічком, де Іванцьо, загнівавшись, любив залазити; вона пробувала на поду, де йому наказано вилазити по драбині. Майбутній поет признається, що він „не лякався і не дуже вірив тому, що казав тато”. Коли батько перед кузнею кував коня, його „малий Мирон” „зліз зі свого сідала й поліз під міх, щоб подивитися, що в нього є зісподу”.

„Але тут я справді побачив таке, що всі казки про диких бабів, кусік, залізних вовків і других страхів нараз гурмою нагрянули на мене: я побачив щось широке, волохате, що, мов живе, рушалось, підмітувалось до середини міха і знов спадало. Правда, це була звичайна кляпа, обшита телячою шкуркою, але моя роздразнена дитяча уява, годована з дня на день лячними казками про всякі маровища, побачила тут щось живого і надприроднього, і я з страшенним вереском кинувся взад від міха, гримнувся головою о дерев'яний дрюк, що стояв побіч, і відтак без тямки, окривавлений, упав насеред кузні...” (197).

Коли дитину відтерли, вона могла сказати тільки одне: — „дика баба . . дика баба . . з'їсти мя хотіла” . . .

Але таких сумних випадків було мало. Поет пригадував пізніше, що „в кузні було весело й привітно, як ніде, і ще й досі споминка про татову кузню будить в моїй пам'яті може найприємніші й найщасливіші хвили мого дитинства. Скільки цирих, давно знайомих лиць пересувається передо мною при згадці про татову кузню!” (198).

Оповідання „Злісний Сидір” написане в 1879-му році. Його початок відноситься до п'ятого року життя поета. Подивугідна пам'ять письменника, яка дозволила йому з такими подробицями змалювати батькову працю в кузні і те людське довкілля, в якому зростав майбутній автор „галицьких образків”. Свого батька згадує Іван як особу з „живою, гостинною та людяною вдачею”. Злісного Сидора згадує теплими словами, бо він вчив його „робити з дерева плуги, плести з хворосту санки або з лика черевики”, а при

тому вмів цікаво оповідати. „Часом оповідав мені Сидір і казки, але завсіди якісь смішні, веселі, — а ніколи не говорив таких страшних та понурих, як мені говорено дома”. (200).

Як глибоко залягли в душі Івана Франка хвилини, пережиті в батьковій кузні, свідчить і оповідання „У кузні”, написане 1902-го року. Починається воно так:

„На дні моїх споминів, десь там у найглибшій глибині горить огонь. Невеличке огнище неблизкучого, але міцного огню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі. Це огонь у кузні мого батька”. (II, ст. 100).

В якій мірі важливими є дитячі роки в житті письменника, вказує закінчення цього оповідання:

„На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. У ньому пролизуються сиві, червоні та золото-білі промені, жевріє мов розтоплене вугілля і ятриться в його глибині щось іще більше, промінясте, відки раз-по-разу саражкотять гілкасті зиндри. Це огонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною у свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі” (II, 118).

Франко згадує „веселу компанію”, яка „гуторила довкола ковальського варстату. . . та сипала веселими анекдотами при чарці горілки”.

„І певно ніхто з них в ту пору не думав, що та кузня і та компанія в ній і той її дружній і радісний настрій лишаться живими та незатертими в душі маленького, рудоволосого хлопчини, що босий, в одній сорочці сидів у куті коло огнища, і якого дбай-

ливо батько від часу до часу просив заступити від скачучих іскор” (118).

Батько оповідав різні веселі „притчі”, зокрема „притчу” про скуску, а пізніше про св. Валентія. Франко згадує, що батько любив жартувати і що „аскетизм був чужий його вдачі. Навпаки, все і всюди він був чоловік товариський, громадський. „З людьми і для людей”, — це була девіза його життя”. (115).

Очевидно, що цю девізу перейняв і його син, і тут треба шукати ідей того „людського” соціалізму, про який згадує він в автобіографії, коли говорить про свій перший арешт.

Батькове оповідання про св. Валентія „зробило на хлопця велике вражіння”. Славний лікар Валентій просив у Бога такої слабости, щоб його всі люди боялися. І Господь зіслав на нього недугу, що її пізніше названо іменем цього святого. Протягом 20 років люди втікали від Валентія, аж нарешті він не міг витримати самотности і став просити у Бога смерти. І Бог промовив:

— А видиш! Хто людям служить, той мені служить. Я сотворив чоловіка для людей, і тільки з людьми і через людей він може бути щасливий. Якби я був хотів, щоб він сам собі і через себе був щасливий, я був би зробив його каменем. Якби я був хотів, щоб він тільки мені самому служив, я був би зробив янголом. А так я дав чоловікові найбільший дар — любов до людей, і тою дорогою він може дійти до мене. А ти хотів бути мудріший і йти навправці, та й зайшов у дебри, де сидять тоті з кліщами та залізними палицями. Ну, та тепер досить твоєї покути. За те, що ти вперед служив людям і рятував їх, я

беру тебе до себе, а твою слабість лишу людям на пам'ятку: хай перемагають свій страх і відразу і вчаться любити та рятувати одні одних навіть у та- кім страшнім стані.

— І лікар Валентій — кінчив батько — зробив- ся святим, а його слабість і досі ходить по людях. А хто рятує та дозирає хорого на ту слабість, той має ласку в Пана Бога". (ст. 117).

Тут треба, дещо відбігши від дитячих літ Івана Франка, згадати про те, як советські літературознав- ці використовують цю тему для своїх цілей. В 1885-му році Іван Франко написав поему „Святий Валентій”, у зв'язку з якою А. Каспрук в книжці „Філософські поеми Івана Франка” (Київ, 1965) на 11 і 12 ст. за- значає:

„Як соціаліст за переконанням, революційний борець за щастя трудящих І. Франко у своїх публі- цистичних і критичних творах підносив клич про необхідність працювати для народу, в ім'я свободи, рівності і братерства, в ім'я світлого майбутнього. Пропагуючи ці гуманістичні, соціалістичні ідеї, І. Франко прагнув втілити їх і в художніх творах.

Одним із перших творів на цю тему була поема І. Франка „Святий Валентій”, написана у 1885 р.”

Каспрук знає Франкове оповідання „У кузні” (1902), але не згадує ширше про нього, бо ж його, як ми бачили вище, не можна уважати за „твір... атеїста і соціаліста”, як пише про поему „Святий Ва- лентій” советський літературознавець на 22-ій сто- рінці своєї книжки. Треба підкреслити, що ця поема за життя Франка не була надрукована, і нема її в советському 20-томнику Франкових творів, виданих у двадцятих роках.

Та вертаймося до Франкового батька. Він не терпів обмови і обсуджування неприсутніх, і, коли „кому затався язик у той бік”, зручним зворотом збивав його з дороги, а молодшого то таки й картав: „не пхай носа до чужого проса”. Не любив Яць коваль нічого сороміцького. („У кузні”, ст. 113).

В оповіданні „Малий Мирон” Франко пише про свого батька таке:

„Батько втішається ним (Мироном) і каже, що він чудово - розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя. Та ще й Миронів батько — чоловік уже в літах, ледве дочекався дитини, все вона в нього і золота, і розумна, і гарна”. (II, ст.1).

„Малий Мирон” дуже любив свого батька. Пізнаючи себе самого і властивості своїх органів почуття, він біжить до батька, підсакаючи, щоб похвалитися відкриттям:

„Татуню, татуню! Я щось знаю!

Та що таке, моя дитино?

Я знаю, що чоловік очима видить. — По батьковім лиці перебіг усміх.

— А вухами чує кудкудакання, а пальцями шум.

— Як, як?

— Та так, що як не затикати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудакає, а як заткати, то чути тільки шум.

Батько зареготався, а мати, гостро позирнувши на Мирона, сказала, намахуючи йому ложкою:

— Іди, прибудо, йди! Такий парубок великий, що вже би далі женився, а такі дурниці говорить! (II, 7.)”.

Яць Франко був спокійною, зрівноваженою людиною, а мати реагувала на все більше чуттєво. Це бачимо і в згадуваному вище оповіданні „Злісний Сидір”. Малий Івась любив слухати сміховинок оцього Сидора, і боляче відчував його відсутність, коли мусів поїхати до Дрогобича до школи. Там незабаром побачив Сидора, як вели його жандарми. При найближчій зустрічі з батьками Івась запитував їх про Сидора, і внаслідок цього виникла така розмова:

„ — Тихо будь, — відказали тато. — Що тебе такий поганин обходить?

— Чоловіка забив, дводушник! — сказали мама.

— Знаєш, Колечкового Миколу, того, що тобі черешень давав!

— Миколу? — проговорив я. — То Миколи вже нема?

— О, ще в середу поховали. Господь би його покарав, сумлінника якогось, що так марно душу зі світа зігнав!

— Ну, ну, дай спокій, не клени, — сказали тато до мами, — не годиться просити кари Божої на нього! І так го вже покарав!”.

Іван Франко завжди згадував батька з пошаною. У передмові до другого видання своєї першої повісти „Петрії й Довбушки” (1910-го року) він зазначає, що перший його вірш, написаний у 4-ій класі гімназії (1870 - 1871), „був присвячений пам’яті батька Якова Франка, що вмер опівночі Великодньої суботи 1865-го року”. (IX, Б. ст. 5). Пам’яті батька присвятив він і свою найдовшу епічну поему під заг. „Панські жарти”, написану на початку 1887-го року.

У передмові до четвертого видання цієї поеми в 1911 році він пише про це так:

„Я присвятив це оповідання пам'яті мого покійного батька Якова Франка, від якого я, щоправда, не чув нічого про панщину, але чув оповідання про український фестин, справлений у Львові 1849 р. в перші роковини знесення панщини. Головною сенсацією того фестину, яку затамив собі мій батько, крім великого здвигу українських селян, було те, що на сільським возі, запряженим чотирма чорними волами з золоченими рогами, везено через місто хліб, спечений із кірця пшениці, який передано губернаторові як знак вдячності українського хліборобного люду цісареві за дарування панщини”. (XIV, ст. 435).

Яків Франко належав до сільського проводу, він бував у Львові і цікавився найважливішими подіями тих часів. Іван Франко так пояснював своє оповідання „Різуні”: воно „основане в першій лінії на оповіданню мого покійного батька, який не раз, хоч і загально, згадував про переполюх, зроблений на Кальварії приходом великої громади мазурських різунів восени 1846 р.” (IV, Б, 219).

Іван Яцуляк, який вчився разом з Іваном Франком у школі в Ясениці Сільній, згадує Франкового батька, що вже тоді рішився був дати свого найстаршого сина до вищої школи.

„Я брав кліщі, — пригадував І. Яцуляк, — кушень заліза та молоток і бив по залізі, і Франків батько казав усе, що з мене буде добрий коваль, бо я рівно тягнув своє залізо; Франко брав також кліщі, залізо і бив молотком; батько його казав, що „з тебе не буде коваля, ти будеш попом”. (Іван Франко у спогадах сучасників”, ст. 78).

Згадували ми вже кузню Якова Франка, але випадало б згадати дещо й про хату, гарний опис якої залишив Іван Франко з 1913-го року, коли в Криворівні перекладав поему „Роботи й дні” старовинного грецького поета Гезіода:

„Батьківська хата була під солом'яною стріхою, пошита китицями з житньої соломи. Вона була збудована правдоподібно ще при кінці XVIII в. в часі першого оселення Нагуївської Слободи, а мати мого вітця десь у 20 рр. XIX в. купила її з усім обійстям, з 12 прутами поля та з усіма господарськими приладами”.

„Звичаєм майже всіх підгірських хат вона була орієнтована вікнами до полудня, мала довкола себе дві обори, передню — з південного боку, при якій перед хатою від сходу стояла шопа, далі шпихлір, а від заходу за моєї пам'яті була кузня мого вітця. Далі на південь, за огорожею, йшов сад із пасікою, до якої була фіртка; перед фірткою недалеко кузні була досить глибока криниця, без журавля, з якої воду тягали довгою жердкою. На задній оборі була гноївка, звичайно з великою купою гною, а далі на північ, трохи вище від хати, довгий будинок поперед обори, рівнобіжний до хати, в яким містилася стодола й стайня. За тим будинком було ще досить велике місце, відгороджене високим плотом від вигона й дороги: там стояли два оборogi, в яких складано сіно або снопи”. (там же, ст. 535).

Цей опис хати свідчить про заможність її господарів. В хаті були дві кімнати, в одній стояла глиняна піч, при ній припічок і запічок. Друга кімната, пише І. Франко, „мала в собі останки пансько-старосвітського устрою, а власне великий образ Богоро-

диці з дитиною, досить гарно намальований на полотні, мабуть, іще з XVIII в., старий диптих (образ), зложений із двох малюнків, розділених кольоровою стьожкою, мальований на дереві, на яким одна половина представляла Благівіщення, а друга — не тямлю вже що”. (536).

Далі І. Франко, подаючи цікавий опис печення великої паски, пише: „Коли паска в печі розлізлася, потріскалася або запалася, се вважалося злим і віщуванням нещастя в будучім році . . . Одинокий раз запалася та роз'їхалася паска в нашій хаті в ту Великодню суботу, коли вмер мій батько”.

У зв'язку з цим треба пригадати, яку роль отакі віщування або й звичайні сні відіграли в житті літературних героїв Івана Франка, зокрема в його історичній п'єсі „Сон князя Святослава”, побудованій на сні головного героя. Оцих віщувань повно в творах І. Франка, і це окрема проблема його творчости.

„МАМО, ГОЛУБКО!” — БУЛО НАЛЯГАЮ. — ЩЕ ПРО ГАННУСЮ, ШУМИЛЬЦЯ, ВІНКИ!”

Ці рядки взяті з вірша І. Франка „Пісня і праця”, що очолює окремий цикл у збірці поезій „З вершин і низин” і що його написав він 1883 р., згадуючи про матір та її передчасну смерть. Наведемо з цього вірша кілька строф, бо він виразно характеризує відношення поета до своєї матері:

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця вірадо в дні горя і сліз,
З хати вітця, як єдине віно
К тобі любов у життя я приніс.

Тямлю, як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя.

„Мамо, голубко!” — було налягаю, —
„Ще про Ганнусю, Шумильця, Вінки!”
„Ні, синку, годі! Покіль я співаю,
Праця чекає моєї руки”.

Мамо, голубко! Зарання в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силі
В мойому серці яснє, живе.

Про Франкову матір згадує співучень І. Франка в нижчих клясах дрогобицької гімназії Михайло Коріневич, який у навечір'я Богоявлення гостював у родині Франка в Нагуєвичах. „Там, — пише він, — пізнав я його матір, старшу жінчину, яка терпіла на задуху і сиділа переважно на печі над запічком, а його вітчим — молодший віком чоловік — подавав нам за її вказівками їду; пам'ятаю, що дуже добре мені смакували пироги” („І. Франко у спогадах сучасників”, ст. 94).

Цей спогад Коріневича відноситься до Йордану 1872-го року. Того ж року в суботу перед Зеленими святами Франкова мати померла.

Марія Кульчицька, Іванцева мати, народилася в 1835-му році.² Докладніші відомості про неї подав довголітній парох Ясениці Сільної о. Іван Негребецький в статті „До родоводу Івана Франка” („Літ.-Науковий Вістник”, 1926, липень-серпень, ст. 232-234).

² В книзі „Іван Франко у спогадах сучасників” впорядники подають невірну дату народження Марії Кульчицької — 1832 рік.

„Марія, мати Івана Франка, — пише о. І. Негребецький, — була шляхтянка з роду Кульчицьких по вітцю, — з роду Гвоздецьких по матері; шлюб давав їй о. Гвоздецький, парох Волосянки, близький спорідненням, умисно про те прошений. Се документні факти”. (ст. 232).

О. Ів. Негребецький дивується, що тоді, в 1855-му році, коли „шляхоцькі традиції були в повній силі, шляхтянка повнородна, 20-літня, отже маючи ще час на видання, входить в мезаліанс з 45-літнім вдівцем”, бо Яць Франко в метриці вписаний не як „шляхтич”, а як „коваль” (фабер ферраріус). Отець Негребецький знаходить розв’язку цього дивного факту: „психіка шляхти ходячкової з часів панцизняних уважає собі рівнорядним чоловіка чину, пожиточного загалові, хоч би він був зайда ремісник-коваль (в Ясениці Айзенбарт, Бавм, Кетнер). Так що до сеї психіки обі сторони були рівнородні”. (ст. 233).

Родовід Кульчицьких такий: Олександр Кульчицький прийшов, як родоначальник до Ясениці з „економії” в котромусь недалекому селі. Він помер на 70-му році життя в 1849-му. Був він батьком єдиного сина Николая, який помер 1846-го року. Николай жив у селі Підбужі, де мав свою „економію”, і де оженився Николай Кульчицький, — це дід Івана Франка по матері. Він одружився з Людвікою, донькою шляхтича з Підбужа Василя Гвоздецького. І там в Підбужі народилася мати Івана Франка Марія. Її батько Николай десь перед 1838 роком перенісся до Ясениці, бо народжений його син Павло 1-го липня того ж року вже має як місце народження — Ясеницю. Павло дістав у спадку господарство від батька,

і в нього мешкав два роки Іван Франко, коли навчався в ясеницькій школі.

Николай і Людвіка Кульчицькі мали шестеро дітей. Щоб пізнати середовище, з якого вийшла мати Івана Франка, до речі буде згадати про братів і сестер Франкової матері. Діти Николая і Людвіки Кульчицьких: 1. Іван, ур. 1832 року, згинув у „повстанні”; 2. Леон, ур. 1834, офіцер, помер у Львові, як ліквідатор каси; 3. Марія, ур. 1835, померла 1872. (Ці діти народжені в Підбужі); 4. Павло, ур. 1838; 5. Ігнатій, ур. 1840, професор (учитель) в Куликові; 6. Домініка, ур. 1844, одружена з Ів. Терлецьким.

Треба згадати ще О. Гвоздецького, дядька Івана Франка, якого майбутній поет відвідував, коли був учнем гімназії. Цей брат бабці І Франка відвідував свою сестру Людвіку Кульчицьку в Ясениці Сільній, як про це пише о. Негребецький, та прислав їй воли, вівці, корову, муку, а „по його смерті прислано бабуні (Людвіці) всякі рухомості” (ст. 233).

Людвіка Кульчицька мусіла бути енергійною жінкою, коли їй вдалося виховати і дати освіту аж шістьом дітям. Отець Негребецький твердить, що вона мала вплив на виховання Івана Франка, який мешкав у її домі два роки, коли вчився в ясеницькій школі, а пізніше її часто відвідував. Вона померла 24 березня 1871-го року, а її чоловік ще в 1846-му році. Отець Негребецький пише про неї, що її характеризують, як дуже учинну, помічну людям, строгу на всяке зло, — під її впливом виховувалася мати Франка і сам Франко. По смерті мужа вона підупала на маєтку, і рятував її брат о. Гвоздецький. Старі люди згадували, що „в неї була міць книжок і писань; попалено все, коли на Івана Франка була ре-

візія ”. (ст. 234). (Тут треба згадати, що Людвіка померла 1871-го року, а Івана Франка вперше арештовано аж у 1877-му році, отже книжки забрано не в неї, а в її сина Павла! — Л. Л.).

На нашу думку, о. Ів. Негребецький, сам шляхтич, занадто підкреслює те, що „дідицтвом родинним Івана Франка був духовий аристократизм бабки Людвіки, якої впливам підпадав від наймолодших літ. Якби Іван Франко не мав бабки Людвіки і її доньки Марії, як матері, ледве чи розвилася б у нього в селі Нагуєвичях жажда знання, ніжне відчуття правди, добра, краси, ледве чи маєтний, як кажуть, Яць Франко післав би його до вищих шкіл, чи став би ідеалістом аж до самопожертви”. (ст. 234).

Проти тверджень о. І. Негребецького про рішальний вплив бабці Людвіки на Івана Франка можна б навести факт, що сам Франко ніде про неї не згадує і не присвятив їй жадного твору, як зробив це у відношенні до батька та матері. Загостро оцінив о. Негребецький рідне село поета, пишучи про нього так:

„Нагуєвичі дають йому в світ печатку сина коваля - хлопа, з розпитого села, що ні про що не хотіло думати ”. (ст. 234).

Ми бачили вище, що Франків батько був інтелігентною і бувалою людиною, яка любила оповідати „причці” та різні історії. Коли Яків Франко вирішив був віддати „малого Мирона”, як звав він свого найстаршого хлопчика, до школи в Ясениці, а пізніше до Дрогобича, то це могло статися під впливом тещі Людвіки Кульчицької та жінки Марії, яка мала в своїй родині „вчених” людей. Але при цьому не можна говорити про „печатку коваля - хлопа”, як це робить о. Негребецький. Сам Іван Франко високо цинив

свого батька, а також свого вітчима Гриня Гаврилика, який погодився на те, щоб пасерб Іван продовжував вчитися у так званій нормальній школі оо. Василян в Дрогобичі, а пізніше в гімназії. Іван Франко писав про свого вітчима, що його „дуже поважав”, бо він був „натурою наскрізь практичною і реальною”. (Там же, ст. 263). Тому не можна так низько ставити нагувчівських селян, як це зробив о. Ів. Негребецький.

Ми вже згадували, як мати пильнувала, щоб її Іванцю „мудро” говорив і не ставив таких питань, з яких сміялася „челядь”. Для Франкової матері це була окрема проблема, яка її непокоїла.

Ось так, одного разу під час обіду сказав „малий Мирон”:

„Ба, не знати, чому тото Свята Матінка дивиться, дивиться, а капуста не їсть? . . (II, ст. 9). Сміх, регіт, звичайна нагана матері, бідний Мирон заплакав. „Та що ж, коли я не вмю мислити так, як люди! — сказав він, обтираючи сльози”. (II, ст. 9).

Але мати любила свого сина. Сам поет написав про це в оповіданні „Під оборогом” таке:

„Миронова мати була ще молода молодиця, здорова й енергічна. Їй не треба було два рази говорити, особливо коли діло йшло про її любого синка”. (II, 265).

Мирон хвалився перед мамою, що це він „не пустив граду на ниви”. Мати хоче вибити йому з голови таку думку, та коли це їй не вдається, вона просить його, щоб нікому про це не говорив, навіть батькові.

— Чому?

— Бо би татко дуже гризся.

— Я не хочу, щоби татко гризлися.

Після цього мати довго дивилася на сина. „В її очах мигнула турбота. Вона боялася за здоров'я свого сина. Але разом з тим на дні її душі заклубився якийсь забобонний жах. Ану ж справді у хлопця якась особлива натура? Ану ж він має зв'язок із якимись надприродними силами? Не раз уже в розмовах з нею він закидав такі слова, що вона не то дивувалася, не то жахалася його. І тепер знов! Невже в його словах не хвороба, не гарячка, а якась правда таємна, вища, недоступна їй?

Вона притисла Мирона до себе, перехрестила його і, цілуючи в розпечене чоло, мовила ще раз:

— Добре, синку, добре! Але пам'ятай, не говори про це нікому.

— Чому, мамо?

— Бо всі будуть із тебе сміятися. І тоді твоя мама буде також плакати.

— Ні, мамо! Не треба, щоби ви плакали. Не будуть говорити про це нікому.

І в якомось дивнім святочнім настрою обоє, зразу хлопець, а потім мати, злізли з оборога і мовчки пішли до хати". (II, ст. 267-268).

Згадує поет свою матір і в поемі „Гадки на межі" (нап. 1881 р.). Другу частину цієї поеми починає він такими словами:

Малим ще тямлю, всі межі я знав:

За мамою лігом щодень тупцював,

Коли для дійної корови вона

Трави узбирати над вечір ішла. (XV, Б, ст. 59).

Герой ліричної драми „Зів'яле листя" просить прощення в „матінки ріднесенької", коли думає про самовбивство внаслідок нещасливої любови. Ми зна-

ємо, що поет назвав „Зів'яле листя” збіркою ліричних поезій „найсуб'єктивніших із усіх, які появилися у нас від часу автобіографічних поезій Шевченка, та при тім найбільш об'єктивних у способі малювання складного людського чуття”. (XV, Б. II).

Та хоч Франко у передмові до першого видання цієї збірки в 1896 р. писав, що герой цієї ліричної драми „небіжчик”, кожний легко пізнає в XIII поезії Третього жмутка самого автора. Ця поезія — цінний причинок до зрозуміння психіки Івана Франка, тому наведемо з неї ті строфи, які характеризують, в цьому випадку, самого автора, і є згідні з його біографією:

Мамо моя ріднесенька!
В нещасний час, у годину лиху
Ти породила мене на світ!

Чи в тяжкім грісі ти почала мене,
Чи прокляв мене в твоїм лоні хто,
Чи лиш доля отак надо мною смієсь?

Не дала ти мені чарівної краси,
Не дала мені сили, щоб стіни валити,
Не дала мені роду почесного.

Ти пустила мене сиротою у світ,
Та дала ще мені три недолі в наділ,
Три недолі важкі, невідступні.

Що одна недоля — то серце м'яке,
То співацькеє серце вразливе,
На красу, на добро податливе.

А що друга недоля, то хлопський рід,
То погорджений рід, замуrowаний світ,
То затровний хліб, безславний гріб.

А що третя недоля, то горда душа,
Що нікого не впустиць до свого нутра,
Мов запертий вогонь, сама в собі згора.
(XVI, B, ст. 94).

Ця поезія виявляє „співацькеє серце вразливе на красу і податливе на добро”, згадує про прикрощі внаслідок „хлопського роду” поета та підкреслює, „горду душу” автора „Зів’ялого листя”.

Автор просить „матінку ріднесеньку”, щоб не тужила за ним, не плакала та „не кленула”, як почує, що її син зробив.

Герой ліричної Франкової драми згадує рідну матір перед смертю, коли він „зламався і збився з пуття”. У зв’язку з цим треба навести листа І. Франка до Ольги Рошкевич:

„Було це року 1872, саме по полудні в суботу перед Зеленими Святами... Моя мама лежала в передсмертних муках, конаюча. Вранці в суботу я сидів у школі й мене напала страшна, ненатуральна, шалена веселість. Я сміявся безупину від 8 до 12 години. Прийшовши на станцію (в Дрогобичі), я почув — ну, що почув, не знаю. Знаю тільки то, що був дощ, я був голоден, не їв обіду, не обзирався, тільки почувши, що мама вмирає, якстій побіг піхотою до Нагуєвич. Я прибіг по полудні, мокрий до нитки, і застав маму конаючу. Вітчим сидів під вікном і чесав вовну. Я став коло постелі, не говорячи ні слова, — я тільки дряв, ані сльозинки не капнуло з моїх очей. Мама не могли говорити, але дивилися пильно на мене. Як виглядало тоді моє лице, — не знаю. Другого дня вранці мама вмерла. Вночі ще вони говорили з другою жінкою (я спав), і тота жінка передала мені ось які слова: „Боже, Боже, — казали небіжка, — мій Іванцьо прибіг з Дрогобича, став

коло мене і так сі чогось гнівно на мене дивив, так гнівно, що Господи! Що я йому зробила злого?"

Цей лист наводимо з праці Ірини Книш „Іван Франко та рівноправність жінки” (Вінніпег, 1956, ст. 7). Наведемо ще з тієї самої книжки такі думки: „Це потрясаюче останнє бачення з матір'ю, яку він безмежно любив, крім болю й розпуки залишило в душі вразливого юнака рефлексію: „Хто знає, чи та причинка психічної муки, яку я завдав моїй мамі в останніх хвилинах її життя, не схоче страшним способом відомститися на цілому моєму житті? . . .”

І. Франко, як ми бачили в оповіданні „Під оборогом”, слухався своєї матері та шанував її. Він знав, що „молодість у бідності” — це те саме, що „без мами дитина”, він відчував, що „нема любови в світі над матірню любов святу”.

Ірина Книш у згаданій книжці звертає увагу на те, що Іван Франко перед смертю згадує свою маму, і що „одна тільки жінка зайняла в душі Франка місце окремішне й незаступиме. В своєму серці носив він античний респект (до) матері. Вона в житті була йому провідною зорею”. (ст. 71). „Ї одну згадав він в останній хвилині свого конання. Глянувши на змінене й спустошене недугою своє обличчя, Франко прошептав: „О, який я нещасливий, якби так моя мама мене побачила!” Чи в ясному до останнього віддиху його умі віджила картина смерті його матері, що вмирала з образом його гнівного погляду? Чи його скорбна душа бажала теплоти материнської в останню дорогу, куди збирався — самотній і опущений?”

VIII-ий вірш „Паренетікону” в збірці „Мій Ізмарад” зачинається такою строфою:

Немає друга понад мудрість,
Ні ворога над глупоту,
Так як нема любови в світі
Над матірну любов святу.

(XVI, А, 34.)

На нашу гадку, І. Франко переніс деякі прикмети характеру свого батька на коваля Гердера (також німецьке прізвище!), героя повісти „Основи суспільности”. Про нього Франко написав:

„З Гердерової кузні йшли такі плуги, клалися такі скиби не тільки по оцих справжніх непереглядних чорноземних полях довкола, але також по залуццень, занедбаній цілині народньої думки, народнього духа.” (XII, В, 83).

Пригадаймо собі вірш І. Франка майже з того самого часу, що й повища повість, під заголовком „У долині село лежить”, надрукований у збірці „Із днів журби” (1900).

У долині село лежить,
понад селом туман дрижить,
а на горі край села
стоїть кузня немала.

А в тій кузні коваль клепле,
а в коваля серце тепле,
а він клепле та й співа,
всіх до кузні іззива:

„Ходіть, люди, з хат, із поля!
Тут кується краща доля.
Ходіть, люди, порану,
вибивайтеся з туману!”

(XVI, В, 165.)

Герой повісти „Основи суспільности” о. Нестор спочатку вважав коваля Гердера „безбожником”, але пізніше змінив свою думку в цій справі по розмові

з релігійним Деменюком та з самим ковалем і навіть плянував замешкати в Гердера, втікаючи від графині Олімпії, що йому не вдалося, бо його вбили ще перед втечею. Коваль Гердер зворушив о. Нестора такими словами:

„Скільки літ ви навчали й катехізували, і ганьбили, і наклонювали людей на все добро, а нині що в селі? Що біда, розпука, це ще нічого. Наш чоловік до біди звик. Але яке пиянство, яке злодійство, які свари та лайки у громаді, яка неправда та кривда, чи ви маєте про те поняття? Чи ви те чуєте, — здається, у вас сумління не заглушене? — що відповідь за оту погань, що так і кишить довкола вашого двору, спадає на вас?” (XIII, B, ст. 95).

Родина Франків мешкала на Слободі. „Се був присілок, відділений від самих Нагуєвич широким пасовищем, рівним, хоч яйце коти, покритим декуди повз дільниці густим, у плота зависоким будяччям. Посеред того будякового ліса вилася узенька стежка — півперечка”. (XI, 345). „Та й пишна ж бо красавиця, тота Слобода! Її десять хат і кільканадцять будинків господарських, кинені, неначе случайно, на вершок горба, обтулені густими зеленими садами, дрімають тихо”. (Там же, 360 - 361).

В оцій Слободі народився 27-го серпня 1856 р. і жив та виростав під очима своїх люблячих батьків Іван Франко.

МАЛИЙ МИРОН — „ЯКЕСЬ НЕ ТАКЕ, ЯК ЛЮДИ”

Оповідання „Малий Мирон” написане в 1879 р. В ньому автор майстерно змальовує психологію кількітнього хлопчика, який хотів би все знати, і тому бомбардує питаннями батька і матір. Сам Франко

признавав у листі до Драгоманова, що майже всі його новелі „показують дійсних людей, котрих він знав, дійсні факти, на котрі він дивився або про які чув від свідків, малюють крайобрази тих закутків нашого краю, котрі він, як то кажуть, переміряв власними ногами. В такім розумінню — вони всі частки його біографії”. (I, А, ст. 173).

Та є у Франка група оповідань, яку він сам за рахував до автобіографічних в стислішому значенні цього слова. До цієї групи належать „Малий Мирон”, „Олівець”, „Schön Schreiben” („Шен шрайбен”), „У кузні”, „Гірчичне зерно”, „На дні” та інші. О. Огоновський у своїй „Історії літератури” назвав деякі з цих оповідань чисто біографічними творами, проти чого І. Франко протестував, кажучи, що вони мають також і мистецьку вартість, і не є тільки біографічним матеріалом.

І так ми дивимося на ці твори. „Малий Мирон” — це не тільки молоденький Іванцьо, це всі сільські здібні з уродження хлопчики, які не можуть розвивати своїх здібностей, бо їхні батьки не мають на те часу або попросту не розуміють цього важливого періоду в розвитку своїх дітей.

Малий Мирон вчить свого однолітка Василя рахувати і при цьому за кожним числом „цюкає бучком о землю”. Василеві знудилася ця наука, але надійшов старий Рябина і гостро скартав Мирона:

— „А ти невітцівська дитино?!... а ти що робиш? Та ти землю святу б'єш, е? Ти не знаєш, що земля ця наша мама? Дай сюди той бучок!” (II, 2).

Мирон думає по-дитячому. Сонце жарить із безхмарного неба. „Невеличкі його сірі оченята живо

бігають, дитиняче чоло стягається, — думка починає рухатися.

— „От сонічко, чому воно таке невелике, а татуньо казали, що воно велике? То певно в небі лиш така невеличка дірка прорізана, що його лиш стільки видно! Але зараз же в його голові заворушилася й друга думка. — Ба, а як же воно? Сходить, там дірка мала; заходить, то й там дірка мала. Хіба ж дірка разом із сонцем по небі ходить?” (ст. 4).

Або інший випадок. Мирон стояв проти сонця, і тому неглибокий потічок здавався йому, як „бездонно глибока синява”, і він боявся її перейти, щоб не втопитися. Аж сусід Мартин нагнав його додому і осмілив його перебрести через потічок по камінчиках. Очевидно, що сусід не зрозумів дитини, осудивши її такими словами:

— „Який це дурний хлопець! П'ят літ має, а ще броду боїться”. (Там же, ст. 5).

У „Малому Мироні” знайомимося з тим, як має 5-літній Франко, а в оповіданні „Олівець” бачимо добре серце 6-річного героя цього оповідання. Він знайшов олівець, і бачив, як по-бестіяльськи збив вчитель учня Степана за те, що не мав олівця, і як пізніше ще й рідний батько побив свого сина за той самий олівець. Тоді герой, що знайшов олівець, переживав такі самі муки, як той Степан, якого бив і вчитель і батько.

„Що діялося зі мною в тій довгій, страшно важкій хвилі? Перша думка, яка мигом шибнула мені через голову, була — встати і сказати, що я всьому винен, що Степанів олівець в мене, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу придавив мене до місця, спунав мій

язик, стиснув горло мов залізними кліщами. Крик Степана прошибав мені груди, холодний піт обілляв мене цілого; я виразно чув біль, гострий біль від різки, чув його на цілім тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і тремтіли”. (Ш. 23).

Це були „педагогічні заходи” ясеницького дяка-вчителя Андрасевича, який любив випити і який до своїх учнів звертався такими словами: „Ах ти поросляча почеревино!” Це він вхопив „зі столика широку лінію одною рукою, а другою руку учня”, і після чого „голосний ляск залунав по клясі, а долоня нещасної жертви налилася кров’ю і стала якась грубша, а попід шкірою немов мурашки забігали”. (19).

Іван Франко до болю переживав трагедію свого приятеля і в „снах бачив його добре, тихе лице, синє від побоїв”. Він заспокоївся аж тоді, коли після двох неділь Степан прийшов до школи. (30).

Цікаву прикмету Мирона - Франка знаходимо в оповіданні з 1905-го року „Під оборогом”. Ми вже згадували про це оповідання, говорячи про поетову матір, а тепер наводимо його на те, щоб виявити його змагання допомогти своєму селу та рятувати його від градової тучі.

Мирон уже 9-річний хлопець, він скінчив один рік нормальної школи оо. Василіян і на вакаціях, в неділю, пішов на оборіг, щоб виспатися. Але перед сном мусів виконати першу „громадську роботу”: рятувати село від страшного буревію і зливи з градом, яка могла знищити ниви з засівами.

Автор на 14-ох сторінках по-мистецьки малює боротьбу Мирона з тим „вуйком”, який із-за Діла, Радичева, Панчужни і дальших лісів і гір преться на врожайні сільські поля.

— „Що, вуйку, сердишся? Як не хочеш танцювати, то... може заграєш? Га?

Немов у відповідь на це питання загуло сильним громом із вершка Діла. І Радичів і Панчужна і дальші ліси відізвалися тепер сильним риком. І той рик збудив у ярах якусь нову силу. Мов лютий звір зі схованки вихопився буйний вітер і зашумів, засвистів, заскиглив у лісах, застогнав у крутих берегах річки, покотився по сіножатах курявою розшарпаного з копиць сіна...” (II, 255). „І затрясла земля. І рівночасно ревнули немов сотні громів, немов тисячі гарматніх вистрілів. І Миронові бачилося, що оборіг із сіном і з оборожинами з жаху підскочив на сяжень від землі і зараз же знов сів на своє місце та готов зараз же завалитися на бік” (257). Мирон завзято змагається зі стихією; він втомлений, але не може припинити бою. „Він чув, що послабни він тепер, опусти руки, знизил голос, і найближча хвиля принесе спустошення на все село, і велетень зареочеться всею своєю величезною хавкою і засипле, погребе, розторощить усе життя довкола”. І він не подався, хоч був втомлений, хоч його щось стискало за горло. Він, як міг найголосніше кричав:

— На боки! На боки! На Радичів і на Панчужку! А тут не смій! Ані одного зеренця на ниви! Чувш!

І так сталося. Громи вдарили в середину градової хмари, і хмари розділилися надвоє, а вітер розігнав їх на Радичів і на Панчужну, два ліси, що обмежали село від півдня і від півночі. Після того сили Мирона були вичерпані. Він мов неживий повалився на сіно, з його очей бризнули сльози, а з грудей видобувся непритомний сміх.

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! А видиш! А видиш! Я дужчий від тебе! Ти таки послухав мене! Мусів послухати. Мусів піти туди, куди я велів! Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!... Поки ще буря перейшла, він з головою заритий у сіно запав у глибокий сон” (II, 263).

Ми вже згадували, як його знайшла на оборозі мати і як вона турбувалася своїм синком, який хвалився своєю перемогою над громовицею. Для нас цікаве тут те, що 9-літній Франко такою напругою свого всього організму старається рятувати громадські поля. Цей Франко — це пізніший борець за соціальну і національну справедливість, це автор „Каменярів” і „Захара Беркута”, це автор „Івана Вишеньського” і „Мойсея”, це в’язень польсько-австрійських тюрем, це кандидат на посла, це той, який співав:

Люди, люди, я ваш брат,
Я для вас рад жити.
Серця свого кров’ю рад
Ваше горе змити.

„МАЛИЙ МИРОН ТАК І ОСТОВПІВ З НАГЛОГО ПЕРЕПОЛОХУ”

Це було в другій класі нормальної школи отців Василіян у Дрогобичі восени 1864-го року, де Іван Франко починав свою міську освіту. Іванцьо покинув тривіальну школу в Ясениці Сільній, і мати вписала його до міської школи, яку вели оо. Василіяни, але були зобов’язані мати також і світських вчителів, між якими був і поляк „Мелько”, відомий як Валько з оповідання „Шен Шрайбен”. До 1867-го року можна було вчителям карати учнів тілесно, і з

цього права оо. Василіяни і цивільні вчителі гоїно користали.

Саме на лекції вчителя „гарного писання” „малий Мирон остовпів з наглого переполоху”: Валько вибив одного християнського учня і одного жидівського (останнього за те, що писав узадгузь за старовинною привичкою свого роду) і шукав нової жертви своєї bestіяльської педагогіки.

„Мирон раз-у-раз дрижав, мов у лихоманці, йому шуміло в ухах і крутилося в очах, мов серед бурі. Йому так і мерещилося, що і його не мине ота буря, що кожний удар страшного вчителя паде на нього. Написані слова і стрічки скакали перед його очима, надувалися і переплутувалися, виглядали ще поганіше, ніж були на правду. Він і сам не знав, коли перестав писати, — сіра паволока стояла перед його очима.

— То ти так пишеш? — гукнув Валько над його головою.

Мирон стрепенувся, захопив за перо, талалпнув ним у чорнило і поволік по папері мов тура за роги.

— Чи ти не знаєш, як держати перо?

— Не знаю! — прошепотів Мирон.

— Що? — ревнув Валько. — Я тобі не показував уже десять раз, не раз?

Мирон зачудовані очі встромив у розлючене Валькове лице. Але замість відповіді Валько стиснутим кулаком ударив хлопця в лице. Малий Мирон, мов косою підтягтий, повалився на лавку, а з лавки на підлогу. Кров обілляла його лице.

— Що то за хлопець, — спитав Валько.

— Мирон, — відповів „цензор”. — Одного хлопа син з Н.

— Хлопський син! Тьфу, якого біса тим хлопам пхатися сюди! — проворкотів Валько. (II, 39-40).

І оцей „хлопський син” Мирон майже цілий рік сидів на „ослячій лавці”, призначеній для найгірших учнів. Та не всі вчителі були такими, як Валько і як о. Телесницький. Франкові здібності знайшли признание наприкінці першого року навчання.

Сам Франко згадує про це в своїй автобіографії; докладніше оповідає про цю історію довголітній, аж до смерти його вірний приятель, Карло Бандрівський.

„Перед кінцем другого півріччя 1865 року, — пише Бандрівський, — запитав учитель Крушельницький, хто хоче добровільно деклямувати на „екзамені”. На це запитання встав в „ослячій лавці” Іван Франко і каже, що він хоче деклямувати „Кіт з’їв сало”. „А звідки ці вірші знаєш?” — питає. А він, себто Іван Франко, каже: „Я тепер перечитав читанку руську з IV-ої кляси народної школи, де цей вірш вміщений”. Учитель казав йому деклямувати. А що деклямація припала вчителеві до вподоби, він взяв Франка за руку і перевів з „ослячої” до першої лавки”. (I. Франко у спогадах, ст. 82).

К. Бандрівський оповідає, що на тому екзамені була мати І. Франка між гістьми, і члени комісії гратулювали її, коли Іван з успіхом деклямував про kota, що з’їв сало. Сам Іван Франко говорить у своїх споминах, що це батько був на його першому екзамені і що з радості він розплакався, коли побачив успіх свого найстаршого сина. (I, A, 163).

Тут треба пригадати, що І. Франко не так чорно дивився на свої шкільні роки, як це люблять тепер

представляти, говорячи про „буржуазну школу”, а ще до того у оо. Василіян.

Згаданий вже О. Войташевський у передмові до російських перекладів Франкових оповідань писав про шкільні часи І. Франка таке:

„Не радісно споминає І. Франко про ті перші роки своєї науки, але ще тяжчі спомини лишилися в нього про дрогобицьку нормальну школу оо. Василіян, до якої він учав протягом дальших 4-ох літ. (Тільки трьох літ! — Л.Л.). Гімназіяльні роки також не були ясною плямою на темнім тлі тодішньої невеселої шкільної дійсности. А наскільки ненормальною і дикою була тодішня галицька школа, бачимо ясно із Франкових оповідань із його шкільних літ. Майже всі ті оповідання мають автобіографічний характер. Дике знущання над особами дітей, ненастанне биття лінійками та різками, повне нещасття в науці та безсовісне хабарництво панів педагогів, ось сумна шкільна дійсність. Досить тільки прочитати оповідання „Оловець”, „Отець гуморист” та „Schön Schreiben”, щоби зрозуміти, якими страховищами віяло від тої дійсности.” (VI, 333).

І. І. Басс у книзі „Іван Франко” (Київ, 1956, ст. 21) писав про шкільні роки письменника таке:

„З перших днів перебування серед сірих холодних стін василіянської школи малий Франко відчув її задушливу атмосферу. Всі викладачі, писав він, крім викладача „красного писання”, були монахи і попи. (Там були тільки „монахи”, бо це був монастир — Л.Л.). В школі панував єзуїтський режим виховання, учителі били учнів.”

Подібно пишуть і всі інші автори Франкового життєпису, ігноруючи те, що написав автор „Малого Мирона”. А І. Франко написав про це так:

„Можу тільки пожалувати, що автор (це значить О. Войташевський) поквалівся вивести з моїх оповідань, що мають попри автобіографічну основу, все таки переважно психологічне та літературне значення. Коли б він був завдав собі труду перед писанням свого нарису запитати мене про вражіння моїх шкільних літ, то був би дізнався, що ті літа, поминаючи деякі неприємні епізоди, все таки були радісними літами моєї молодости, що між моїми вчителями з василіянської школи я з приємністю можу згадати імена молодого монаха Крушельницького, що вчив мене в другій клясі, о. катехита Красицького, о. ігумена Барусевича і пізнішого ігумена о. Німиловича, талановитого проповідника, а також і старенького вчителя т. зв. „штуби“, то є I-ої кляси, русина Чорничевича, самотнього тоді світського вчителя, що служив в цій школі до своєї смерті, і який для непослушних та галасливих дітей у своїй клясі не мав тяжчої кари, як поколоти їх по чолі своєю неголеною бородою. Для хронологічної повноти додаю, що у василіянській школі пробув я не 4, а 3 роки, вступивши відразу по приході з села до другої кляси”. (VI, ст. 333-334).

Цікаво, що І. Франко доволі прихильно згадує в повісті “*Boa constrictor*” школу оо. Василіян, до якої Герман Гольдкремер віддав був свого сина-виродка Дувідка на науку. „Дувідко дер книжки товаришам, різав їх одіжку, копав і смикав за волосся”. Це був син багатих батьків. „Вчителі упоминали його зразу лагідно, далі гостріше, а нарешті один, не можучи витерпіти з його збитками — велів ученикам простягти його на лавці й сам власноручно вліпив йому кілька тростинок у „стару паню”. Дувідкова мати

хотіла подати цю справу до суду, але там її не прийняли, бо „тоді ще не розуміли науки без биття”. (X, 120-121).

У 1903 році Франко написав оповідання „Отець гуморист”, в якому виявив жорстоку методу навчання за допомогою катування аж до смерти дітей учителем о. Телесницьким. Франко згадує про нього такими словами:

„Я дуже рідко підпадав під руки о. Телесницького, та проте спомини з того року лишилися у мене незатерті, болючі й досі, і не в одному, чую це, скривили мій характер, попсували мою вдачу, причинили мені немало душевної муки в цілім життю”.

Отець Телесницький вчив Франка в 3-ій класі, коли він мав 10-ий рік. Франко закінчив своє оповідання тим, що назвав цей рік у школі „найстрашнішим, найфатальнішим” в своєму житті. „Згадка про нього довгі літа важкою зморою лежала мені на серці, не погасла й досі і не вигасне до моєї смерті”. Написавши це оповідання, Франко скинув „з душі хоч часть тих важких споминів. Нехай вони п'ятном нестертої ганьби та прокляттям впадуть на його (о. Телесницького) пам'ять і на тих, що поставили та толерували його на тім становищі, і на всіх тих, що вчительство трактують як жорстоку іграшку для задоволення своїх диких інстинктів, а не як велике діло любови, терпеливості й самовідречення”. (II, 191).

Треба згадати, що в цьому оповіданні автор показує також ідеального вчителя о. катехита Кралицького, який назвав о. Телесницького „псобійником, а не священиком і учителем”.

Іван Франко з дитинства був чутливою істотою і вразливою на всяку кривду. Йому жаль було того заліза, яке в кузні били молотом. Очевидно, що той рік в клясі о. Телесницького мусів глибоко записатися в душі десятилітнього хлопчика. Що Франко глибоко переживав всякі кривди, про це свідчить його оповідання „Мій злочин” з 1893 року, але описана в ньому подія відноситься до побуту Франка на селі, перед навчанням у Дрогобичі.

Хлопці побачили пташку. Один із них її зловив і взяв додому. Пустив „всередину подвійного вікна” і пробував годувати, але пташина нічого не їла. В душі хлопчика відбувається душевна боротьба, чи пустити на волю пташину, чи ні. Взяв її в руку.

„А пташок сидів тихо і зрезигновано в моїй жмені. Я отворив долоню — він не полетів. Щось огидливе, злорадне тріюмфувало в моїм нутрі.

— Бачиш! Він сам не хоче! Ти ж дав йому змогу втікати, чому ж не втікав?

— А леж він слабкий і зголоднілий, — лебеділо щось тихо-тихо в глибині моєї душі.

— Ет, що там! — скрикнула дитяча впертість і в найближчій хвилині я відкрутив головку маленькому, гарному пташкови”. (II, 96).

Та нагло „розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство”. Хлопчик пізнав свою помилку, йому „хотілося плакати, але він не міг, бо щось немов кліщами стискало його душу, і вона не могла в сльозах вилити свого болю”. Пізніше враження цієї події призабулися, але не зникли з дитячої душі, вони тільки були „приспані, прикриті” іншими враженнями. Коли герой оповідання був в тюрмі, „хоч бажав любити і жити”, коли „толочено

і розтоптувано все те, що він вважав найдорожчим скарбом”, тоді він випорпав із дна своєї душі згадку про ту пташину, яку задушив. „Серед тривожної, безсонної ночі явився мені той маленький, гарний пташок, шпигонули мене в саме серце його сумні, повні тихої резигнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим то воно скінчиться”. (II, 98).

Ми дещо ширше використали повищі Франкові оповідання, щоб змалювати те підґрунтя, на якому виростав автор „Мойсея”. Сам Франко признає, що ці оповідання „в більшій мірі від інших мають автобіографічний характер. Вони показують у загальних рисах хід виховання сільського хлопчини перед 40-30 роками (ці слова писані в передмові до збірки оповідань „Малий Мирон”, що вийшла в 1903-му році у Львові — Л.Л.), — починаючи від перших проблисків власного думання, а кінчаючи найвищими ступнями середньої школи. Матеріалом всюди послужили мої особисті спомини, які в оповіданнях „Отець гуморист” та „Гірчичне зерно” переходять майже зовсім у мемуари. Та хоча і в інших оповіданнях цього томику автобіографічний елемент виступає досить живо, то все таки не можна, як це чинив пок. Ом. Огоновський, приймати їх без застережень як частини моєї автобіографії, бо це, головним чином, літературні твори”. (II, 403).

„ШКІЛЬНА НАУКА НІКОЛИ НЕ БУЛА ДЛЯ МЕНЕ СТРАШНОЮ”

Так писав І. Франко в своїх „Споминах із моїх гімназіяльних часів”, надрукованих у „Житті” у

Львові в 1912 році. В гімназії навчався він в роках 1867-1875. Тут ще раз повторив, що „гімназіяльні студії, при всій бідності, серед якої довелося мені жити як ученикові з-під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадувався дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць компонувати собі мій життєпис”. (І. Франко у спогадах сучасників, ст. 540.).

Советські літературознавці чорними барвами малюють тодішню школу в Галичині, і то таким способом, що несвідомий читач міг би думати, що школи в Росії в той час були далеко ліпші. Іван Пільгук пише, що „навчаючись в дрогобицькій так званій нормальній школі, малий Франко відчув усю задушливість атмосфери єзуїтського режиму. На становищі „хлопської дитини” був він і в дрогобицькій гімназії”. (Іван Франко. Лірика. Київ, 1966, ст. 6.).

І. Франко заперечив твердження О. Войташевського про те, що „гімназіяльні роки не були ясною плямою на темнім тлі тодішньої невеселої шкільної дійсности”. (VI, 333). У спогадах про свої гімназійні роки І. Франко ширше вяснює цю справу, тому варто навести довший уривок із цієї статті, яка видрукована між „Примітками” до книги „І. Франко у спогадах сучасників”:

„Шкільна наука ніколи не була для мене страшною, а, навпаки, все доставляла мені нові приємності в міру того, як розширювався обсяг мого знання. Товариське життя між учениками було також таке, що доставляло багато невинних приємностей. Відносини учителів до учеників у гімназії були звичайно ліберальні, хоч майже ніколи не доходили до тісніших, приятельських відносин, як се буває іно-

ді по наукових закладах. Учителі майже всі дивилися на учеників з висока та не допускали їх до надто близької довірености; лиш деякі між ними, приміром о. Олексій Торонський, руський катехит, відносився до учеників загально неприхильно і спеціально мені аж до самої матури на всіх класифікаційних конференціях перепірав нижчу ноту з обичаїв, як мені належалося (я мав звичайно „похвально”, хоч із найбільшої частини інших предметів мав звичайно „відлично”, а на моє поведення в школі й за школою ніхто з учителів не міг пожалуватися).

Ученики дрогобицької гімназії в другій половині 60-их і в першій половині 70-их років поза школою жили звичайно кружками, крім тих місцевих, що жили в своїх родинах і переважно не мішалися до кружкового життя. Позамісцеві жили на квартирах („станціях”) переважно по різних передмістях у міщан, і відповідно до тих квартир творилися між ними кружки. У кружках велися оживлені розмови; в менших кружках ученики займалися лектурою позашкільних книжок, при чім один читав, а інші слухали” (ст. 540).

Франко не був членом жадної учнівської організації, бо їх тоді не було в Дрогобичі. Була спроба заснувати таємну організацію з поляків і українців, коли Франко був у п'ятій класі (1871/1872), але вона швидко розлетілася. Цікавий факт, про який згадує Франко, це те, що „спорів між обома народностями ані в гімназії, ані в тім кружку не було. Так само рівними між нами були й товариші жида” (ст. 541).

Брак учнівської організації в Дрогобичі потверджує у своїй книжці „Спомини про Івана Франка” (Львів, 1926, ст. 32) д-р Андрій Чайковський, який

вчився тоді в Самборі, де існувала „Студентська Громада”, і який бажав заснувати її і в Дрогобичі, куди при іншій нагоді заїхав. Але Іван Франко заявив на це: „Та з ким тут засновувати, — хіба не знаєте тутешніх учнів? Коби шинок та чарка, а поза тим нічого”.

Що учні в Дрогобичі любили випити, — згадує в своїх спогадах і І. Франко.

„До менше невинних розривок у житті гімназистів належали гостини в пиварнях, яких в Дрогобичі було небагато. Учителі збиралися звичайно в коріннім склепі Баєра, що шинкував також пивом, а ученики ходили також на пиво до жидівської пиварні в ринку, назву якої я забув. Особливо в останнім році гімназійної науки наша кляса збиралася досить часто вечорами в тій пиварні, де при повних склянках ішли веселі розмови та товариські співи” (ст. 542).

З любов’ю згадує Франко про хор дрогобицької гімназії, який співав у церкві під час богослужень, і до якого він сам належав.

Відповідаючи О. Войташевському, Франко хвалив австрійські гімназії, кажучи, що вони не мали нічого спільного з російськими гімназіями. Галицька гімназія давала, крім „науки клясичних мов, також основне знання німецької мови, всесвітньої історії, природничих наук, фізики та математики, чого російські гімназії не дають ще й досі”. (Писано в 1912 році.) Войташевський писав, що Франко вже в гімназії познайомився „ з українською, польською та заграничною літературами”, а також із російською. Але Франко це спростував, пишучи таке:

„Щодо творів російського письменства, то вони в тих часах по галицьких провінціальних містах тра-

плялися дуже рідко; в моїй бібліотеці був, здається, всього тільки один том поезій Хомякова. На російські твори та російські часописи тодішня шкільна власть гляділа з великим підозрінням. За одну одержану з пошти посилку кількох чисел „Московских Ведомостей” прогнано з дрогобицької гімназії ученика Осипа Маркова, якому таким способом шкільна власть звихнула кар’єру на ціле життя” (VI, 334-335).⁵

Треба б ще згадати про ті так звані „станції”, де жив Іван Франко. Франко пише в своїх споминах, що „вже з самого характеру гімназіяльного життя виходило, що ученики, будучи гістьми на своїх квартирах, не могли глибше вникати в життя родинне чи громадське тої людности, серед якої жили. Мені пощастило в наймолодших літах, коли я ще ходив до т. зв. нормальної школи, що містилася в монастирі оо. Василіян, жити на квартирі у міщанки Кошицької, що вдруге вийшла заміж за столяра Гучинського. Тут живучи протягом трьох літ, я мав нагоду придивитися ближче родинному життю та ремеслу дрогобицьких міщан, і списав децю з тих своїх вражень в нарисі „В столярні”.

Читаючи це оповідання-нарис, бачимо, в яких умовах жив „Іванцьо” в Дрогобичі у своєї „цьоці” Кошицької-Гучинської. Після одної із сварок зі своїм чоловіком, ця старша жінка лежала в ліжку з го-

⁵ Марків Осип (1849-1909), родом із Грушова, журналіст, москвофіл; редактор субвенціонованого російським урядом „Пролому” (1881-1882) і його продовжень під різними назвами: „Новий Пролом” (1883-1887), „Червоная Русь” (1888-1891), „Галицька Русь” (1891-92) та „Галичанин” (з 1893) й ін. Його брат Дмитро Марків (помер 1938 р. у Братиславі) — був послом до Відня, — єдиний москвофіл на 31-го українського посла до віденського парламенту.

ловою пообв'язуваною мокрими рушниками, і, витираючи сльози, кричала до свого мужа:

— „Ти гадаєш, що Пан Біг уже забув, як ти клявся? О, Пан Біг не забув, ні! Зламаєш ти собі ще ногу на гладкій дорозі, я тобі мовлю!

На ці бажання він відповідав своїй подрузі:

— Краще б я собі три рази на одному місці ногу зламав, як мав зв'язатися зі старою бабою”.

Від таких осіб Іван Франко, який мав тоді від 9-ох до 11-ох років, не міг нічого навчитися. Але він з любов'ю згадує челядника-сміхуна Станіслава і старшого челядника Чемеринського, який говорив віршованими афоризмами і раз після сварки подружжя свого майстра з жінкою голосно виголосив таку думку:

Всі на одно йдемо:
Дурнями живемо,
Дурнями й умремо.
В тім лише діло,
Щоб наше дуренство
Іншим під ніс не смерділо.

„Окреме місце” в спогадах І. Франка займає Ясько Романський, який був термінатором і єдиним, крім Франка, малолітнім у домі. Це був „тип міського хлопця, повною супротивністю до того несмілого та боязливого селяха, яким був „Іванцьо”. І. Франко пише про нього:

„Він перший впровадив мене в многі деталі міської цивілізації, вчив мене розпізнавати час на годиннику, розрізнявати биття квадрансів від годинового, орієнтуватися в місті, знаходити потрібні склепи, вулиці, майстерні, заклади. Під його проводом я в неділі і свята по полудні пускався на далекі передмістя

Дрогобича, де в нього були свояки й знайомі” (II, 136).

У Дрогобичі Франко пізнав міське життя, не так залежне від природи, як життя на селі. Тут важливими були: щотижневий торг у понеділок і роковий ярмарок на Святої Трійці. В столярні робили скрині, які треба було малювати, і Іван Франко навчився цієї справи від „цьоці” Кошицької і навіть перевищив її.

„З якою радістю ходив я з пензлем довкола скрині, держав у руці глечика з фарбою! З якими гордощами мазюкав я на взір цьоциних такі „ружі”, що аж сама цьоця бралася за голову, а челядники прибігали від варстату, оглядали мої малятури і аж лягали зо сміху! А проте скрині з моїми малятурами мали щастя: задля незвичайних мальовил їх купували радше, і я готов був статися повагою в фаху малювання скринь, якби доля не призначила мене до іншого мазювання. Чоловік а постеріорі, оглядаючи круті шляхи та дивовижні серпентини свого життя, знехотя починає потроху хилитися до фаталізму” (II, 145).

„ДРОГОВИЧ БУВ МІСТОМ, БАГАТИМ НА НЕГАТИВНІ ПРИКМЕТИ”

Ми вже дещо пізнали Дрогобич, але не вадить ближче йому приглянутись, бож у ньому прожив Іван Франко одинадцять років і вийшов із нього 19-літнім юнаком до Львова, де два роки пізніше попав у тюрму як небезпечна для австрійської монархії людина.

„В часі моїх гімназіяльних студій, — пише І. Франко, — Дрогобич був містом дуже багатим на негативні прикмети. Почислити, чого там не було —

вийде довгий реєстр. Не було ані одної порядної кав'ярні, ані реставрації, ані одної публічної бібліотеки, ані одного освітнього товариства, ані одного зібрання чи то з політичною чи з освітньою метою. Не було майже нічого того, що характеризує хоч наполовину європейське місто. Не було навіть води, крім домашньої солоної, якої сторонні люди не могли пити. Більшість вулиць без тротуарів та без освітлення, а широко розкинені передмістя, особливо Задвірне, Завізне та Війтівська Гора були собі прості села з солом'яними стріхами, огорожені плотами, з захованням зовсім сільського характеру. Залізницю з Дрогобича до Стрия побудовано, коли я був у сімейній гімназійній класі (1873-1874); до того часу Дрогобич був собі „вільним королівським містом“, вільним не зважаючи на свою нормальну школу та гімназію, від усього, що пахло цивілізацією та інтенсивнішим духовним життям” (II, ст. 192-193).

Більшість учителів „забувала про всякі наукові інтереси і розпивалася, пересиджуючи дні й ночі в одинокім християнським склепі Баєра з колоніальними товарами та з „кімнатою до снідань”. Не пили два вчителі — брати Турчинські (поляки), д-р Антоневич, Ів. Верхратський і обидва катехити: український о. Торонський і латинський кс. Дронжек”.

Учні наслідували своїх виховників і влаштовували пиятики, які, проте, були „рідші та приличніші від професорських”. Очевидно, що „товариського духового життя між учнями, якихось спільних духових інтересів майже не було”. Учні читали дуже мало, бо й не було що. Бібліотеку мав один із згаданих учителів — Юлій Турчинський, але він позичав книжки тільки довіреним учням-полякам. Газет не читали, і першою газетою в руках Франка був студент-

ський орган „Друг” зі Львова, який почав виходити в 1874 році. В ньому Франко надрукував свої перші твори. Мав книжки і проф. Ів. Верхратський, який позичав їх Франкові, але цього було замало для юнака, що бажав усе пізнати. І тому Іван Франко вже в п'ятій класі гімназії почав збирати власну бібліотеку, яка дійшла до 500 томів.

У цій його бібліотеці були твори Шіллера, Кльопштока, Шекспіра (по-німецьки), Авербаха, Дікенса, Гайне, Жан Поля, Гете, Віктора Гюго (по-німецьки) та інших авторів. Гомер, Софокл і Тацит, читані в гімназії, справили на Франка сильне враження, а так само і Біблія, котру читав він почасти в старослов'янській, а почасти в польській мовах. Дещо з тих авторів почав він перекладати (I, А, 165). З українських авторів читав Франко твори Шевченка, Куліша, Руданського, Стороженка, Марка Вовчка та Панаса Мирного. Особливо подобалися йому твори Шевченка, Вовчка і Мирного.

Франко діставав книжки також від шкільних товаришів за допомогу їм в науці, головним чином за писання шкільних задач, які він писав по декілька на ту саму тему, і вчитель не міг пізнати, що це праця одного автора. Купував книжки і за скромні гроші, зароблені лекціями та заощаджені на їжі та одязі.

Оця Франкова бібліотека звела його з людиною, яка стала „гірчичним зерном”, що „повинно рости далі і мати вплив на напрям нашого думання”, як про це пише Франко в оповіданні „Гірчичне зерно” в 1903 році.

Мешкання І. Франка з його бібліотекою стало центром для гурту учнів, які сходилися там на дискусії. З Франком мешкали разом кілька учнів.

В оповіданні „Гірчичне зерно” Франко пригадує: „Однієї суботи по обіді (в суботу по полудні в нас не було школи) приходить до мене один товариш і каже:

- Старий Лімбах хоче бачитися з тобою.
- Де ж він?
- А ось на вулиці.

Я взяв шапку і вийшов. По вулиці перед моєю квартирою ходив середнього росту чоловік з сивим, коротко обстриженим волоссям на голові (шапку він зняв і обтирав собі піт з чола), в сірім старенькім сурдугі і зовсім не авантажних штанах, у полатаних черевиках. Його можна було приймати за якогось мандрівного ремісника, або так просто за волоцюгу. Лице старого... виявляло сліди більшого духового життя, ніж звичайно стрічається в людей тої верстви” (II, 197-198).

Ми згадуємо ширше про „старого Лімбаха” (бо ще був його син, шкільний товариш Франка) тому, що це була єдина людина в Дрогобичі поза вчителями гімназії, яка мала вплив на Франка і яка йому імпонувала своїм безапеляційним осудом літературних творів. Цій оцінці деколи не мав відваги Франко рішуче протиставитися.

Лімбахові попали під руки деякі українські книжки, і він з легковаженням відізався про них. На це Франко відповів, що „чужі речі цікаво знати, але свої пізнати — це обов’язок!”

Лімбах не знав також польської літератури і недоцінював її. Він признав слушність Франкові, коли той сказав, що не можна викидати з бібліотеки все те, чого не розумієш, бо тоді „ми не мали б Гомера, Софокла ані Таціта”.

„Оживився старий аж тоді, — пише Франко, — коли ми дійшли до німецької полицки. Німецька мова була одинока, на якій він читав залюбки; лише в німецьких перекладах він знав твори інших літератур” (II, 200).

Лімбах рекомендував Франкові читати спомини Бенвенута Челліні в перекладі Гете, який хотів навчитися на цьому творі, як писати спогади, але, на думку Лімбаха, він „полишився куди позаду свого вірця. Його *“Wahrheit und Dichtung”* многословна, претенсіональна і нудна, це найтяжчий гріх для споминів” (200).

Лімбах захоплювався Діккенсом і, коли довідався, що Франко не чув про такого письменника, назвав його дурнем. „Не знаєте найліпшого, — сказав. — Хто не знає Діккенса, той властиво не знає нічого з літератури, не має смаку, не має очей. Ходіть до мене, я вам позичу „Пікквіка”. Мусите то прочитати, а потім можете говорити. З людьми, що не читали „Пікквіка”, я не маю охоти говорити про літературу” (ст. 202).

Бистрий Франків ум влучно оцінив осуди Лімбаха, пізнаючи, що він „або не знає чогось, або дивиться на речі несправедливо, апріорно”. Лімбах знав тільки дві оцінки: надмірно ентузіастичну або безапеляційно категоричне „фюр ді Кац!” (нічого не варте). Франко признає, що „позитивної духової страви ця розмова не давала, то проте в ній, як в содовій воді, було якесь освітлення, віяло чимось для мене новим, незвичайним і принадним, чого я на разі не вмів назвати”.

„Після того сухого тону, яким викладано нам скупі відомості з історії літератури в гімназії, — пише він, — після тих ніби об’єктивно-поміrkованих

оцінок, після того фальшиво піднятого тону, яким треба було говорити про великих корифеїв літератури і про все, що вийшло з-під їх пера, Лімбахові різкі та іноді несправедливі слова набирали незвичайної ціни” (II, 202-203).

Лімбахові оцінки були нешабьонові, це була „не шухляда, напхана старими паперами”, і тому гімназійна молодь його шанувала, а Франко „мав собі за честь, що він перший до нього зголосився”. Франко каже, що Лімбахова вдача була реалістична, він не мав заокругленого знання, ані ясного світогляду, люблячи повторяти фразу, що він не „книжка, а людина з її суперечностями”. Його улюбленими письменниками були Гомер і Шекспір, Вальтер Скот і Сервантес, Гете і Шіллер, а особливо Діккенс.

Лімбах повчав своїх учнів:

„Тих держіться . . . Від них учіться не лише писати, але головна річ бачити! Бачити те, що вас окружає. В баченню, в оці головна штука . . . Великі письменники — це Колюмби свого роду: вони відкривають нам нові світи, нові Америки скрізь довкола нас, уміють у найпростішій буденній речі показати нам щось нового, нечуваного, несподіваного” (II, 208-209).

Франко признається, що Лімбах „впливав на вироблення його літературних поглядів та замилювання більше, ніж це могла чинити шкільна наука, майже наскрізь шабьоніва та формалістична”. Розмова з Лімбахом, на думку молодого Франка, була „вилетом у якісь повітряні краї, в немежовані степи духового життя, естетичних питань та привабливих творів людської фантазії, де всякі питання дійсного практичного життя, а властиво тої мізерії, що нас окружала, щезали, попросту переставали існувати”.

Треба підкреслити і те, що „релігія в складі його (Лімбаха—Л.Л.) думок і почувань не грала ніякої ролі, не існувала для нього. Мені навіть було б чудно представити собі його в церкві або в костелі. Це був з погляду релігійного не скажу індиферентист, але повний агностик. У нього не було змислу для релігії — таке бодай вражіння виніс я зі своєї знайомости з ним,” — згадує Франко.

Коли пригадаємо собі те, що написав І. Франко про свого вчителя релігії о. Торонського, то можемо догадуватися, де були джерела Франкового відношення до релігії ще в гімназійних часах.

Лімбах не любив французів і ту нелюбов „сугтегував” Франкові, який з тої причини занедбав у гімназії французьку мову, що мусів надолужити аж у 80-их роках. Не подобався Лімбахові і Еміль Золя, яким захоплювався Франко.

Франко зустрічався з Лімбахом і у Львові, в 1875 році і пізніше, коли і Лімбахів син і Франко студіювали в університеті.

Лімбах цікавився тоді творчістю свого колишнього учня і, слухаючи „Лесишину челядь”, яку автор читав, бурмотів: „Гарно, гарно. Є певна мелодія, є й пластика, і невеличкий чуттєвий підклад”. Та коли Франко дочитав оповідання до кінця, його критик змінив свою оцінку:

— Пощо ви попусували ідилію. Початок заповідав ідилію, а при кінці набовтали якогось квасу.

Після вияснень Франка, що він зовсім не плянував ідилії, Лімбах таки обстоював свою думку:

— Ні, без потреби ви беретеся наслідувати того гана Золя! Без потреби. Він не доведе вас до добра, шукайте своєї власної дороги!

Під час однієї розмови з Лімбахом Франко так вияснивав свої літературні пляни: „В ряді дрібних нарисів та сцен змалювати ту частину галицької суспільности, яку встиг вже пізнати”.

Лімбах тоді пожартував: — „Але не зробіть мене безсмертним!” Це і сталося. В 1903-му році Франко написав „Гірчичне зерно” (З моїх споминів), в якому змалював із симпатією свого вчителя з Дрогобича, що вирізнявся в тому місті „багатим на негативні прикмети” і був, при своїм матеріяльнім убозтві, духовим дорадником найздібнішої гімназійної молоді, бо інші особи, з вищою освітою, пересиджували в кімнаті Баєра.

„ПОЧАВ Я ПИСАТИ ДУЖЕ ВЧАСНО — ЩЕ В НИЖЧІЙ ГІМНАЗІЇ”

В автобіографії І. Франко признається, що „почав писати — віршем і прозою — дуже вчасно, ще в нижчій гімназії”. В цьому напрямку впливали на юнака - Франка два гімназійні вчителі, згадувані вже Іван Верхратський і поляк Юлій Турчинський, „оба писателі й поети, хоч один одного дуже не любили” (I, А. 164). Заохотою для Франка писати був і шкільний товариш Ісидір Пасічинський, який ще в нижчій гімназії друкував свої вірші, що їх Верхратський хвалив. Тоді в дрогобицькій гімназії був ще один поет — учень вищих клас Дмитро Вінцковський.

На жаль, перші твори І. Франка не збереглися. Сам поет писав про це так у „Передньому слові” до збірки „Із літ моєї молодости” в 1913 р. з приводу 40-річчя появи його першого вірша в друку в студентським часописі „Друг” (15 мая 1873-го року):

„Майже від самого 1868-го року я писав немало віршами й прозою, будши учеником гімназії в Дрогобичі, та все писане в тих часах попропадало чи то в мене самого, чи між добрими людьми. Мені не жаль тих плодів молодечої фантазії, і я не бажаю, щоби хтось колись, знайшовши дещо з них, подавав їх до друку. Зате вважаю не зайвим відновити тепер пам'ять тих моїх перших поетичних творів, що появилися в друку в перших п'ятьох роках моєї літературности 1874-1878” (XV, Б, 289).

„Перші твори своєї Музи” Франко видав поправленим виданням у 1913 році, вважаючи, що вони „кинуть деяке світло на початки його поетичної діяльності” (ст. 291). Такої самої думки був і покійний Володимир Дорошенко, який у 1936 році, у 20-річчя з дня смерти Івана Франка, вмістив у „Вістнику” (чис. за липень-серпень, ст. 537-544) статтю „Шкільні задачі Івана Франка”. В цій статті опубліковано саме ті твори, про які поет згадував як про „загублені”; вони збереглися в архіві професора І. Верхратського, і цей архів вдова по професорові в 1935-му році передала Науковому Товариству ім. Шевченка у Львові. Професор Верхратський уже в 1871-му році пізнав, що Іван Франко не є собі звичайним учнем 4-ої класи і тому його задачі зберігав у своєму архіві в окремому зошиті.

В тому зошиті було п'ять задач: три прозою — „Опись літа”, „Хосен води” та „Опись пожару”, і дві віршовані — „Опись зими” та „Опись Святого Вечера”. В. Дорошенко вияснив, що задачі „Опис літа” і „Хосен води” — написані на основі шкільної лектури, а „Опись пожару” — на основі дійсної події, яку спостерігав Франко. В цій задачі автор ось так опи-

сує буревій в селі (подібно, як це пізніше зробив у повісті „Великий шум”), а опісля того пожар, описаний також в повісті „Борислав сміється”, „Захарі Беркуті” і в інших творах:

„Ніхто не лишився в хаті, — всі вибігли, і увиділи — Боже милостивий: єдна хата на кінці села уже малощо не догоряє, але огонь доходить уже до половини села. Як огненні птахи, літають китиці з єдної стріхи на другу, а люди стоять, як вкопані, хоч вітер аж землю рве.

Незабавки займилося також попівство, а ніхто не зміг угасити огню. За кілька годин досяг огонь кінця села, а то так швидко, що тота хата, що ся перша займила, ще догорала, а на другім кінці села наша хата також займилася” (ст. 540-541).

Задача „Опис зими” закінчується так:

А й літа женуть стрілою,
Та й несуть наш вік з собою!
Тож завше ся тра молити,
Господа не тра гнівити,
Щоби нам дав в небі жити.

Вірш має коломийковий ритм. Ось його зразок:

Гей! Відлетіли всі пташки,
Що вліті співали
І нас своїм голосочком
Всіх розвеселяли!
Гей! Дивіться, метелиця!
Вітер снігом крутить,
А воробець і ворона
О їжу ся журить.

В описі „Святого Вечора” Франко покористувався колядковим ритмом:

Вже ся стемніло, газдиня взяла,
В нове горнятко угля набрала

І сафотини. „Ходи, но, сину,
Засвіти свічку, що на припічку;
Пійдем до стайні коров кадити,
Щоб були файні”.

Кінчається ця 60-стрічкова поезія молитвою перед Св. Вечерею:

Взаїмно щастя собі желяють...
Свята година вже ся зближає
Час ожиданий; всі ся вмивають
І молять Бога, щоб на сім світі
Дав їм прожити, Єго славити
В щастю, спокою на многі літа...
Вечеря готова, за стів сідають,
В Бозі надія, та й споживають.

(„Вістник”, 1936, VII-VIII, 543-544).

У першому томі „Літературної спадщини” Івана Франка (Київ, 1956), на ст. 33-38 вміщено його шкільну задачу „Іван Зубильник”, яку написав він у 7-ій класі (отже в роках 1873-1874). Своє оповідання закінчив Франко так: „Сеї випадок, о котрім мені люди недавно сказали, — бо се правдивий випадок, — так мене заняв, що я не міг добрати ніякої відповідної мисли, і щом-мав на гадці, те-м мусів виповісти” (ст. 38).

Герой оповідання звертається до свого брата Івана з такими словами, які відразу викликають асоціацію з першою повістю Івана Франка „Петрії і Довбуцуки” (1875-1876):

„Що? І того не пізнаєш, не пізнаєш свого рідного вітця? Га, прокляття, прокляття на тебе! Він, умираючи від твоєї руки, не мав навіть часу, щоби тя прокляти! Ніж твій серце му пробив, а твоє ім’я задавило го до решти! Тепер гляди ми в очи, тепер відпирайся, сли ще маєш язик і брехню на язиці!

О, Боже, чому не кинеш огонь з неба на тую Содому, чому громом не знищиш того місця, на котрім такі страшні річі ся діють. Ні, Боже, ти терпеливий, ти терпів і доси, але тепер пропало! Брате, забійцю вітця, я тебе проклинаю — на віки, я — твій старший брат! (ст. 38).

Для повноти треба ще згадати віршовану „задачу домову” під заголовком „Як старого дуба не нагнеш, так старого чоловіка не навчиш”. Починається вона екскурсом в історію:

„Смутно та тяжко стане нам, коли поглянемо в нашій історії на шіснадцять століття, . . . коли собі у нашій уяві виобразимо усі криваві події, яких там дуже багато . . . Велику правду сказано, що руська історія з того часу писана кров’ю, як у старину Драконові права” (ст. 40).

В цьому оповіданні виступають політичні і соціальні мотиви визвольної боротьби українського народу. Кінчається воно апострофою до гетьмана Наливайка:

Підіймись із могили, духу праведного сина
Волі святої, духу Кравченка-гетьмана, а дума
З мосі груди сильним голосом рознесе,
Наливайку, о тобі!

(ст. 48)

Скінчивши гімназію, Франко поїхав до Львова із двома зшитками поезій та оповідань, а також із численними перекладами. Мав він тоді 19 років і міг сподіватися, що у Львові знайде кращих духових провідників, як у Дрогобичі . . . Про свої літературні праці найдокладніше розповів Франко в передмові до повісти „Петрії і Довбущуки” (IX, Б, ст. 5-7).

„СИДІВ В ШИНКУ І ПИВ ГОРЛКУ, БО
КОЛО СЕРЦЯ ЩОСЬ ПЕКЛО”

Такими словами починає І. Франко цикл поезій під заголовком „Галицькі образки” в збірці „З вершин і низин”. Ця поезія написана в 1881-му році, але вона дуже характеристична для панцизняних і післяпанцизняних років у Галичині. Герой вірша „У шинку

Згадав, як був господар він,
Як шанували го сусіди,
Всяк віддавав йому поклін
І слово добрес завсігди.
А далі . . . далі не хотів
і згадувать!.. Настало лихо!
Чому мовчати він не вмів,
Коли казали бути тихо?
Коли громаду кривдив пан,
Чому він мусів впоминатись,
Хоч не його з’орали лан,
З панами права добиватись?

У передмові до збірки „З вершин і низин” Василь Сімович пише: „Іван Франко належить до того типу письменників, які безпосередньо беруть участь у громадському житті, які своїми ідеями годують громаду і своє власне життя стараються погодити з цими ідеями”. Тому треба „додивлятися до всіх духових проявів у житті України, а головним чином Галицької України від сімдесятих років XIX віку, бо кожне нове суспільно-політичне явище нерозривно зв’язане з ім’ям Франка” (Київ-Ляйпціг, ст. 16).

Галичина від 1772-го року була під пануванням австрійсько-угорських монархів і жила іншим життям, як решта українських земель, хоч і тут український народ в своїй масі тяжко бідував, мусячи

відробляти панщину. Народ був позбавлений про-
воду, бо його провідна верства спольщилася, а свя-
щеники не мали ані потрібної освіти, ані впливів,
щоб допомогти своїм вірним у боротьбі проти поль-
ських панів, які мріяли про відбудову Польщі.

Та надійшов 1848-ий рік, коли революція проко-
тилась по деяких країнах Європи, захопивши й
Австрію. І. Франко в кількох своїх творах описує
цей рік, коли поляки воювали за те, щоб на захід-
ньоукраїнських землях відбудувати Польщу. Україн-
ський нарід був проти цих польських зазіхань, бо
вже був дещо освідомлений о. Маркіяном Шашкеви-
чем та його приятелями. Можна було сподіватися, що
після 1848-го року, т. зв. „весни народів”, українці
почнуть користати з тих конституційних прав, які ді-
стали після скасування панщини в 1848 р. Але „вес-
на народів” не довго потривала: в Австрії настала
реакція. Тоді деякі українські провідники почали
тратити віру в свої власні сили, бачачи, що австрій-
ський уряд підтримує поляків, хоч вони в 1848-му ро-
ці збройно виступали проти Австрії. Так народилося
в Галичині москвофільство, яке було великою галь-
мою в розвитку українців під австрійською займан-
щиною аж до першої світової війни. Поляки прискар-
жували у Відні весь український нарід в москвофіль-
стві, хоч орієнтувалася на Москву тільки частина
інтелігенції.

У 60-их роках 19-го віку український народ в ав-
стрійській займанщині почав освідомлюватись. Ста-
лося це під впливом Шевченкових поезій, які на по-
чатку 1860-их років дісталися до Галичини. Прига-
дали в Галичині і о. Маркіяна Шашкевича, а на Бу-
ковині заспівав гарною українською мовою „соловій”
Осип Федькович. Український нарід оживав під на-

ціональним оглядом, хоч москвофільський табір був ще дуже сильний.

Про ті часи Василь Сімович пише так:

„У Галичині появилися щиро українські часописи. Вони раз-у-раз зазначували, що ми народ старий, що ми мали свою державу за князів, що боролися за неї за козаччини, що за цю свою державність український народ пролив багато крові”. (Василь Сімович. Іван Франко, його життя та діяльність, Львів, 1941, ст. 6.)

Українська молодь захопилася поезіями Т. Шевченка і звернула увагу на Україну над Дніпром; з українцями зі східних українських земель галичани почали нав'язувати зв'язки, повели боротьбу за єднання з ними, а не з росіянами-москалями, як того хотіли галицькі москвофіли. В 1868 році у Львові засновано „Просвіту”, але, як знаємо з Франкової автобіографії, аж до 1875-го року на провінції, зокрема в Дрогобичі, не було жадного освітнього товариства.

Галицьке селянство не мало проводу. Лише подекуди керували селянами священики. У „Панських жартах” І. Франко пише про священика, який намовляв селян присягнути, що не будуть пити горілки, але пан цьому перешкодив і наказав усіх вигнати на панщину:

На панське зараз лагодіться!
Усякий ладь сокиру й віз —
Поїдемо рубати ліс!
„Але ж, пан-отче, і ви сам
Підете також до роботи” —
Озався панський палюган.
„Я?” — скрикнув піп мов уражений, —
„Я? Я? Чи ж я не увільнений

Від панщини?"

„Ні, отче! Пан
Велів виразно нам: ідіте,
Усіх на панщину женіть,
І піп також хай іде сам!"

(XIV, 65-66.)

Цей священик повчав свою паству:

Пора вам, дітоньки, з шинком
Розстатися! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума
Горілка, то чортівська справка.
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт нема.

Хоч на дітей своїх глядіть!
Голодні, голі, хворі, темні!

(ст. 38.)

Це було в 1848 році. Але становище не покращало і після скасування панщини, яка залишила по собі три лиха, як про це писав І. Франко: індемнізацію, пропінацію і сервітути. Індемнізація — це відшкодування панам за забрану від них землю; поміщики залишили за собою право гнати і продавати горілку, і це було так зване право пропінації, яке вможливило панам споювати народ; сервітути — це справа користування селянами лісами й пасовиськами після знесення панщини. Цій справі присвятив Франко оповідання „Ліси і пасовиська”, яке починається так:

„Господи Боже, що то крику було в нас за тоті ліси та пасовиська! Як звивалися пани, як нараджувалися, підплачували інженерів та адвокатів, щоби звільнитися від усяких тягарів! Мудрі голови. Вони знали, що цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь як вони не дадуть їм лісу й пасо-

виська, то хлоп таки мусить або погибати на пні або до них „прийдіте поклонімося”, — а тоді верне знов панщина, хоч трохи в іншій світі; але для хлопа через те зовсім не легше” (I, А, ст. 129).

Згадуваний нами о. Негребецький писав, що Нагуевичі дали Іванові Франкові „печатку сина коваля-хлопа, з розпитого села, що ні про що не хоче думати” (ЛНВістник, 1926, ст. 234). Ми підкреслили тоді, що аж так чорно воно не виглядало, але не можна заперечити, що наше село в другій половині XIX віку матеріяльно себе руйнувало, витрачаючи великі суми грошей на горілку, внаслідок чого селяни попадали в борги, тратили свої господарства, ставали пролетарями. Пиянство вдалося зліквідувати щойно за кілька років перед першою світовою війною.

Москвофільська інтелігенція захопила у Львові такі установи й товариства як „Ставропігійський Інститут”, „Народний Дім” та „Галицько-руська Матиця” і всіляко перешкоджала народовцям у їхній освітній праці. Про економічне піднесення народу ніхто не дбав, обидві партії проводили час в дискусіях на тему, хто живе в Галичині — українці чи москалі-росіяни. Бої вели за азбуку — чи писати такими буквами, як у церковних книгах, чи „гражданкою”, чи уживати „язичія”, чи тієї мови, якою говорить нарід і якою писали Маркіян Шашкевич та письменники на Україні, від Котляревського починаючи.

Про те, яким моральним багном було москвофільство, оповів І. Франко в оповіданні „Молода Русь”, написаному в 1878-му році. У 1875-му році у Львові зустрів Франко на вулиці свого товариша з Дрогобича, Михася, учня 8-ої гімназійної кляси, який мешкав в бурсі „Народного Дому”. Михась запросив

Франка до бурси, де він міг переконатися в тому, що бурсацькі вихованці не цікавилися нічим, крім того, що „ради празника на обід будет”. Вони активно побожували „українчиків”, яких на всю бурсу було лише чотири, але не можучи їх „переробити”, поскаржилися „надзирателеві”, той „доніс до управляючого совіту”, ну, і наших „парібків” вигнали на чотири вітри” (III, 10-11).

Михась вияснив Франкові, хто це такі „українчики”, такими словами:

„Українство, небоже, це така хвороба, що заражені нею люди забувають говорити по-людськи, а починають „базікати”, це значить ніби говорити по-хлопськи, але м’якенько, і це називають „наським українським язиком”... Раз господин надзиратель зловив одного з них (українців), як читав якогось Шевченка. Зараз у всіх чотирьох зроблено ревізії... І за те їх зараз прогнали” (III, 12).

І ось до такого Львова восени 1875 року приїхав Іван Франко, щоб поглибити й поширити свої знання, набуті в дрогобицькій гімназії та позашкільною лектурою. Та поки почнемо говорити про Франків побут у Львові, мусимо згадати про ту квітку в серці 19-літнього юнака, що її він носив десять років і що мала такий сильний вплив на все його життя.

„УСІ МОЇ ДУМКИ НЕРОЗЛУЧНО ЗРОСЛИСЯ З ВАМИ”

Так писав Іван Франко 26-го травня 1875-го року до 17-річної Ольги Рошкевич (1858-1935), доньки пароха села Лолин Долинського повіту, о. Михайла Рошкевича (1830-1887), і сестри Ярослава Рошкевича, якому Іван Франко допомагав як учневі 3-ої кляси дрогобицької гімназії. Про це розповідає молодша

сестра Ольги Михайлина (1860-?), замужня Іванець. Вона часто чула про Франка, першого учня в класі, який себе утримував і, маючи великі здібності, писав поезії. 14-літня Михайлина ось так описує першу зустріч із Франком уліті 1874 р., коли він відвідав у с. Лолині свого учня:

„Десь так перед полуднем пішла я до пивниці і чую звідти, як кажуть, що іде Франко. Я дивлюся через віконце, котре виходило до фронтового ганку, а він іде по високих сходах. Серце в мене забилося, бо брат все мене дразнив тим, що . . . Франко буде мене вчити. Зміряла його відразу від стіп до голови і відчула неприємне враження.

Бразило мене його убрання; і так, як нині, (писала спогади при кінці свого життя) — ще бачу його в чорнім сюртуці, в крацястих штанах, в чоботах з довгими халявами, а від його убрання відбивав чорний м'який капелюх з широкими крисами. Ще мене дуже вразила на плечі палиця з пакунком в крацястій хустині. Уявила собі, що він дуже бідний. При обіді розмовляв сміливо з родичами, але при другім данні встав раптом несподівано і зачав проходжуватись по покою скорим кроком” (І. Франко у спогадах, ст. 129).

Очевидно, що Франко не міг навчитися доброї поведінки, мешкаючи у „цьоці” Копицької або по інших подібних станціях. Але, коли приїхав він удруге до Лолина на Великодні Свята в 1875-му році, то Михайлина вже була з нього „задоволена”: Франко був „порядно одітий” — в попелястім, новім, по моді скроснім убранні.

„Як були гості в нас в свята, або як із ними ми їздили до сусідів, — пише вона, — Франко брав жи-

ву участь у забавах, а передусім поривав старших своїми деклямаціями з Шевченка, а також любив деклямувати по-німецьки” (ст. 129).

По матурі, в 1875 році, Франко провів цілі вакації в Лолині. Яким близьким став він для родини Рошкевичів, а зокрема о. Рошкевича, свідчить те, що цей останній перевів свого сина Ярослава до 5-ої класи української гімназії у Львові тільки тому, щоб міг він бути під доглядом Франка.

Все складалося на те, що Іван Франко віднайшов ту свою „другу половину”, про яку оповідав Платон і яку пригадав Михайло Мочульський, оцінюючи Франкову збірку любовних поезій „Зів’яле листя”.

„Платон розказує — писав М. Мочульський, — що колись людина була цілістю і що тільки за кару розрізав її бог надвоє, а кохання — це не що інше, як власне змагання віднайти свою колишню половину. В отсій легенді й міститься золоте зерно правди. Кохання — це вічна пошука одної половини за другою під чарівні тони чарівної скрипки”. (М. Мочульський. З останніх десятиліть життя Франка. За сто літ. Книга третя, ДВУ, Київ, 1928, ст. 228).

Іван Франко не знайшов в Ользі Рошкевичівні своєї другої половини. Про це сам він написав у листі до А. Кримського з 26 серпня 1898-го року:

„А тепер подам Вам дещо такого, що, може, придасться до зрозуміння моїх творів і чого я не подав у автобіографічнім листі до Драгоманова. Значний вплив на моє життя, а значить, також на мою літературну творчість, мали зносини мої з жіноцтвом. Ще в гімназії я влюбився був у дочку одного руського попа, Ольгу Рошкевич. Наша любов тяглася десять літ, батьки зразу були прихильні мені, надію-

чись, що я зроблю блискучу кар'єру, але по моїм процесі 1878-1879 рр. заборонили мені бувати в своїм домі, а в 1880 р. присилували доньку вийти заміж за іншого, попа Озаркевича (брата письменниці Кобринської, чоловіка зрештою дуже гарного). Це був для мене важкий удар; сліди його знайдете в „На дні” і в віршах „Картка любови” (І. Франко у спогадах, ст. 554).

І Франко не одружився з О. Рошкевичівною, але це була його „перша любов”, це була „єдина інспіруюча муза” поета, з любов'ю до якої молодий поет виїхав до Львова на студії і про яку мріяв як про майбутню дружину. На „день 11 липня 1875-го року” Франко вислав Ользі візитову карточку з таким віршем:

Хвилі щастя золотого,
всі надії, думи, сни,
пісні, втіхи серця мого,
дні свободи і весни,

все, все, що лиш завдячаю
згадці про Твою любов,
я в день нинішній желяю —
сто раз більше — Тобі знов!

Ох, чи Ти ще пам'ятаєш
свого друга, світе мій?
Чи про це коли згадаєш,
що забрала мій спокій?
Прости, що не може дати
жадного Ти дару днесь! —
Ох, в одно лиш я багатий,
но Ти того не приймеш! . . .
Днесь не можу й серця свого
дарувати вже Тобі.
Твоє воно з часу того,
як я перший раз Тя вздрів.

(Ірена Книш. Іван Франко, ст. 11)

Оцей патетичний вірш альбомного характеру свідчить про любов 19-літнього юнака, який пізнав першу панночку в своєму житті і в ній побачив ідеал та опору в майбутньому своєму житті, бож він був без батька і без матері... Але панна Ольга не зрадила своїй таємниці і не відповіла любов'ю на любов. Ірена Книш гадає, що „це була звичайна жіночка „дипломатія”, що її вимагала тодішня гра ловлі на жениха в усіх попадянок” (ст. 11). Та вона заспокоїла Франка словами: „Сподівайтесь, що все буде добре”.

Франко цим не заспокоївся. Він не визнавався на дівочій дипломатії і вимагав ясної відповіді. Він знав Ольгу вже 15 місяців, писав до неї часто листи і хотів знати, чи може мати надію.

„Отже, — писав він до Ольги, — найперше мушу повторити питання: що думаєте про мене?, — які Ваші почуття для мене? Знаю, — подобатись я не міг Вам ніколи, ані щодо мого зверхного вигляду, ані щодо моєї поведінки. Я й ніколи не рахував на це. Знаю також, що я спричинив Вам не одну прикрість своїми листами, своєю настирливістю. Не маю наміру тут усправедливлюватися. Ні, — я тільки збираю разом враження і зазначую, що у Вашому серці із гадкою про мене мусять в'язатися самі неприємності... Ви дали мені пізнати, що я не був зовсім байдужий для Вас, що Ви „спочуваєте” мені, а це, думаю, може давати мені підставу й тепер поставити Вам це питання: чи почуваєте Ви що для мене, або ні? Прошу Вас, — будьте зовсім щирі, відповідаючи на моє питання...”

Прошу Вас, виконайте це моє прохання, і хай Бог дасть, щоб я ніколи вже більше не докучав Вам

своїми проханнями. Сподіваюсь, що нарешті Ваша відповідь буде щира й походитиме від серця, — а більше надіятись я не маю причини” (І. Книш, 12-13).

На цей ультимативний лист мусіла надійти відповідь, і то відповідь позитивна, бо від того часу Франко звертався до Ольги через „ти”, а не через „пані”, як було перед бажаною відповіддю. З того 1875-го року походить і один із перших сонетів І. Франка про жіноче серце, яке напевно є „серцем” Ольги Рошкевичівни. Цим сонетом „вона може бути гордою”, на думку Ір. Книш, яка гадає, що й „інші жінки” можуть гордитися цим сонетом 19-річного Франка. Ось він:

Жіноче серце! Чи ти лід студений,
чи запашний, чудовий цвіт весни?
Чи світло місяця? Огонь страшений,
що нищить все? Чи ти, як тихі сні

невинности? Чи як той стяг воєнний,
Що до побіди кличе? Чи терни,
чи рожі плодиш? Ангел ти надземний,
чи демон лютий з пекла глибини?

Чим б'єшся ти? Яка твоя любов?
В що віриш? Чим живеш? Чого бажаєш?
В чім змінне ти, а в чім постійне? Мов!

Ти океан — маниш і потопляєш.
Ти рай — добутий за ціну оков.
Ти літо — грієш враз і громом убиваєш.

(XV, Б, 10-11)

І. Франко здобув серце коханої дівчини і пірнув у студентське й громадське життя. Це була осінь 1875-го року, але в серці 19-літнього юнака це була райдужна весна . . .

„ЛЕКЦІЇ НА УНІВЕРСИТЕТІ НЕ ДАЛИ МЕНІ НІЧОГІСІНЬКО”

Так згадував Франко про свої студії у Львівському університеті у цитованім вже листі до М. Драгоманова в 1890 році. Лекції зовсім не зайняли молодого Франка, вони не дали йому ані методи, ані якихось нових здобутків в ділянці знання. „Я слухав клясичної філології у пок. Венцлевського й зівав, слухав української граматики й літератури у д-ра Омеляна Огоновського” (I, А, 167). Зате Франко багато тоді читав, і то більше наукових праць, як белетристики. Пізніше він згадував про свої університетські студії, кажучи, що „його брали холодні дрижаки” на згадку про дидактичні, безглузді лекції Венцлевського, Черкаського, Огоновського, про тяжке переживання мертвої книжкової вчености. Молодий юнак „пристрасно прагнув знання, але одержав тільки мертвий крам... Студіювання ради хліба, а не науки — це було гасло тодішнього університету... Я розчарувався, відчув огиду і почав шукати знання поза університетом”.

У згаданій відповіді О. Войташевському Франко доповнив і дещо змінив цю свою думку про університет. Там він писав, що на університеті у Львові, не зважаючи на потребу заробляти дещо письменською працею, я ходив досить пильно на лекції, робив колоквії (піврічні экзамени) з української мови та словесности, написав латинською мовою для семінару клясичної філології розвідку про Лукіянові „Розмови богів” (VI, 336).

Не маючи повного вдоволення з праці у зв'язку зі студіями в університеті, Франко шукав інших

мість, де міг би заспокоїти своє зацікавлення літературними й науковими справами.

У Львові тоді були дві студентські організації: „Академический кружок”, до якого належали студенти русофільського (москвофільського) напрямку, і який видавав двотижневик „Друг”, та „Дружній лихвар” із студентами народовецького, українського напрямку.

Радник Найвищого суду у Відні Антін Дольницький (1853-1954), один із співредакторів „Друга” в роках 1874-1876, написав спогади про ті роки, коли І. Франко працював в часописі „Друг”.

Москвофільський „Академический кружок” одержував „підмогу з боку тоді саме пануючої русофільської партії політиків-громадян; мав в каменицях „Народного дому”, що також був в руках москвофілів, безплатну домівку і матеріальну поміч, а його члени припливали майже зі всіх тодішніх галицьких гімназій, де панував русофільський дух” (І. Франко у спогадах, ст. 99). В „Лихварі” гуртувалися національно свідомі, ідейні одиниці, які гостро виступали проти „русских”, але, на думку Дольницького, мали ту хибу, що не зав’язували зносин, не агітували серед гімназіяльної молоді ні у Львові, ні на провінції, щоб придбати собі прихильників” (100).

І. Франко першу свою поезію надрукував в „Друзі” в 1874-му році, будучи учнем 8-ої класи в дрогобицькій гімназії і підписавшись як „Джеджалик”. Більшість редакційної колегиї складалася з москвофілів, і тому цей часопис видавався, як пише А. Дольницький, „рутенською мовою, хоч українські редактори хотіли ввести народну українську мову. Члени редакційного комітету Степан Лабаш (москвофіл, пізніше в 1880-1882 рр. редагував москвофільську

гумористично-сатиричну газету „Страхопуд”) і Андрій Климко гостро проти цього протестували.

Треба б згадати, що в „Друзі” в 1874 році містив свої праці відомий нам учень, вигнаний із дрогобицької гімназії за те, що спроваджував часописи з Росії, Осип Марков (1849-1909), тодішній помічник редактора московфільського „Слова” і пізніший редактор „реакційної” газети „Галичанин”. Так характеризують цю газету впорядники книжки „Іван Франко у спогадах сучасників” Олексій Дей і Н. Корнієнко. Для нас „Галичанин” — це не тільки „реакційна” газета — це зрадницька газета, коли дивитися на неї з українського становища. Але українським літературознавцям в поневоленій советській Україні ніяково підкреслювати зрадницькі прикмети галицьких „руських” тоді, коли у Львові та навіть по галицьких селах заведено російські школи, а Львівський університет ім. Івана Франка видає свої наукові праці російською мовою, тією самою, якої домагалися галицькі московфіли типу О. Маркова та А. Климка, проти яких виступив Іван Франко 90 років тому...

Ми вже згадували, як московфільські педагоги навчали нашу молодь в бурсі у Львові, і як на це реагував І. Франко. Тут вистачить навести таку сентенцію з „Друга”: „Писати у нас по-українськи білобы простою бесполезною недоречностью”.

Антін Дольницький в споминах пише, що „Лабаш і Климко були запеклі московфіли і вели вічну боротьбу майже за кожну букву, за правопис, за поодинокі вислови, намагаючись зблизити мову „Друга” до літературної загальноросійської мови, якої, впрочім, самі не знали” (103). І так „Друг” виходив „рутенською” мовою, бо московфіли погоджувалися на неї, щоб тільки не вживати української мови, яка

в основі була народною мовою і галицьких українців. В „Друзі” було ще й таке твердження щодо мови: „Ми того переконання, що в нас в Галичині не прийметься ні язик великорусский, ні українский, для того пишем, оскільки можна, по-галиційськи и не зважаєм на то, що українцям рутенское письмо не подобається, бо наши читатели все галичане”. („Друг”, 1875, ч. 12, ст. 294; цитуємо за „Іван Франко. Життя і творчість”, Київ, 1956, ст. 30-31, автори О. Білецький, І. Басс і О. Кисельов.)

„СТАТТІ Й ЛИСТИ ДРАГОМАНОВА — БУЛИ МОВ УДАРИ БАТОГА”

Так писав Іван Франко, пишучи про „провідні ідеї й епізоди в останніх десятиліттях ХІХ в.” в окремій праці під заг. „Молода Україна”.

Вищезгаданий І. Басс признає, що „левну позитивну роль в боротьбі за народну мову і в приверненні уваги студентської молоді до російської літератури відіграли листи М. Драгоманова до редакції журналу „Друг” (ст. 31).

В першій половині 70-их років почалася живіша виміна думок між галицькими і наддніпрянськими українцями. М. Драгоманов надрукував у львівській „Правді” (з 1873-1874 рр.) статтю „Література російська, великоруська, українська й галицька”. „Друг” (чч. 17 і 18 з 1874) надрукував як відповідь на неї статтю Гната Онишкевича (1847-1883, пізнішого учителя гімназії і професора Чернівецького університету) під заголовком „Новое направление украинской литературы”. І так почалася дискусія, бо М. Драгоманов („Українець”) прислав перший свій лист в редакцію „Друга” (ч. 11, 1874), який вона вмістила,

але в перекладі на галицьке „язичіє”, а Онишкевич в найближчому числі надрукував „Відповідь на письмо „Українця”. Тоді Драгоманов вислав другого листа до редакції, який вона вмістила в російському оригіналі. На окрему відповідь редакції Драгоманов прислав третій лист, який надруковано без відповіді редакції з заявою, що вона погоджується з автором.

Ми свідомо затрималися на цих листах Драгоманова, бо вони скріпили слабкий український рух в Галичині і спричинилися до того, що москвофіли втратили панівне становище, яке мали головним чином між академічною молоддю.

Звертаючись до галицьких москвофілів, які соромилися української мови, мови своїх батьків і матерів, Драгоманов писав:

„Коли ми не хочемо відділити просвічених верств в окрему касту й рівночасно засудити їх діяльності й літератури на мертвість і недостачу оригінальності, то ми повинні по змозі старатися висловляти наші думки готовою мовою „хлопів”, а де не можна, там повинні творити слова в дусі народної мови і якнайбільше зрозумілі для народу. Як бачите, тут ставиться питання не тільки про одну мову, а про цілий напрям культури й діяльності просвічених верств. „Українщина” — се не тільки література в народній мові, себто в мові більшості; се передача народові світової цивілізації, переважне, коли не повне посвячення інтелігенції, яка могла витворитися тільки тому, що народ працює, обливаючися потом, для служби свому народові — моральної, політичної, соціально-економічної з метою усунути від народу темноту, неморальність, визиск”. (Цитую за працею: М. Лозинський. Іван Франко. Відень, 1917, ст. 8-9).

Франко працював у часописі „Друг” не тому, що був москвофілом, а тому, що це був єдиний студентський орган, в якому він „друкувався” ще як учень гімназії. Боротьба за мову часопису „Друг” була довга, а не така, як її представляє П. Колесник: „Ввійшовши до „Академического кружка”, Франко використав його орган „Друг” для того, щоб оголосити нещадну війну і „москвофілам”, і „народовцям”. (П. Колесник. Іван Франко. Київ, 1964, ст. 15.)

Кинені М. Драгомановим думки захопили деяких членів „Академического кружка”, і в 1875 році виділ цього товариства складався вже в більшості з українських народовців. І хоч пізніше москвофіли знов опанували це студентське товариство, орган якого „Друг” в 1877 році перестав виходити, гурт студентів, між ними й Іван Франко, пішов за закликом Драгоманова і працював для добра того народу, який „працює, обливаючися потом”.

На жаль, досі немає правдивої оцінки впливу М. Драгоманова на І. Франка та на інших галицьких українців, між якими найвірнішим учнем Драгоманова був товариш праці Івана Франка — Михайло Павлик.

Беззастережні прихильники М. Драгоманова не мають слів похвали для свого вчителя. Проф. Василь Сімович стверджує, що „сам Франко уважав і називав Драгоманова своїм добрим учителем”, що „вповні безкорисно, не жалував праці, писань і упімнень і навіть докорів”, на те, щоб і його і його товаришів „наводити на краці шляхи європейської цивілізації. І. Франко казав, що він їх немов „за вуха тяг на той новий шлях”. Франко у пізнішому віці високо ставив вплив Драгоманова і на всю тодішню молодь. Він думав, що коли з тих людей „вийшла яка ко-

ристь для загального і нашого народного діла, то це в найбільшій мірі заслуга Драгоманова". Самому Франкові він був усе добрий дорадник, був для нього перший „майже єдиний чоловік, що додавав йому духа й охоти" до праці (ст. 15-16).

Та не так дивляться на вплив Драгоманова на Франка деякі інші літературознавці. І так Євген Маланюк у статті „Франко як явище інтелекту" (Книга спостережень, I, ст. 118-119) твердить, що Драгоманов був „демоном" для Франка. „Ще молодий Євшан, перший новітній критик Франка, зауважив і сформулював цю проблему, як „страшний фаталізм епохи", а живим символом її — як же довго став при Франкові — не ангелом, а скорше демоном-сторожем — Михайло Драгоманов". Драгоманов склав для галицької молоді такий „символ віри", — пише Маланюк: (1) космополітизм в політиці, (2) натуралізм у штудії, (3) атеїзм в релігії. Той ідеологічний комплекс епохи був дійсно страшний і незахитаний, як скеля. І це справді була власне та „скеля", що ще молодий Іван Франко, може проти своєї тодішньої свідомости, взивав „лупати" (ст. 120). Тут оцей парадокс Є. Маланюка треба вважати за поетичну видумку, подібно як і те, що він із батька Івана Франка Якова хоче конче зробити ремісника, і то міського, а не сільського. Маланюк пише: Франко „народився в родині не рільника, а, власне, ремісника-коваля" (ст. 117), а на 120-ій сторінці пише про Франка, як „сина дрогобицького ремісника". Загально відомо, що Яць Франко був більше рільником, як ковалем і жив на селі в Нагуєвичах.

Немає об'єктивної оцінки діяльності Драгоманова, бо одні уважають його за непомильного, май-

же за святого, а інші за демона зла. Гадаємо, що Іван Франко найкраще і найсправедливіше може висвітлити цю справу, бож він пізніше в багатьох справах розходився зі своїм учителем і не завжди сліпо його слухав, як це робив М. Павлик.

Наведемо ще думку М. Мухина, який найгостріше ставиться до діяльності Драгоманова і ставить йому у вину те, що наші визвольні змагання не принесли волі Україні в 1917-1921 роках.

М. Мухин в статті „Народовці 70-их років XIX стол. супроти Драгоманова” („Вістник”, 1936, кн. 5, ст. 349-363) розбиває легенду про те, що ідеї Драгоманова „були дуже типовими і цілком природними для свого, себто Драгоманівського часу”. Він наводить докази, що і галичани і наддніпряці виступали проти діяльності Драгоманова, який вкінці, як ми чули, розійшовся з українцями-кизянами.

„ДРАГОМАНОВ ВКИНУВ В БОЛОТО ІДЕЮ НАЦІОНАЛЬНОСТІ”

Так писав відомий український діяч народовець Дем'ян Гладилевич (1846-1892, голова Т-ва ім. Шевченка, один із засновників „Діла” і Т-ва „Дністер”) до відомого письменника Олександра Кониського, який втримував зв'язки з галицьким народовецьким табором.

Гладилевич писав 1884-го року Кониському, що Драгоманов, вкинувши в болото ідею національності „під неясним якимось указуванням гуманізму, зворушив многих, іменно молодших, людей, котрі голосно (і у Вас і у нас) голосили ничтожність народности, не даючи однако нічого в замін. Драгомановщина завдала нам удар великий, бо вона викли-

кала байдужність, нехтуючи народну ідею, а стаючи на поле інтернаціоналу, відчужила многих здібних робітників своїй народній ідеї” („Україна”, 1922, III, ст. 38, цитуємо за М. Мухиним, „Вістник”, 1936, кн. 5, ст. 362, „Народовці 70-их років XIX ст. супроти Драгоманова”). М. Мухин в наведеній вище статті згадує „визначних і талановитих людей в українськiм таборі в 70-их роках в Галичині” і за спогадами відомого маляра Корнила Устияновича, наводить імена Наталя Вахнянина, Андрія Січинського, Корнила Сушкевича, Володимира Навроцького і Володимира Барвінського, та нарікає, що „нашим сучасникам здебільшого не дано нічого знати про сих людей, . . . а Франко . . . користується широкою популярністю лише тому, що його (і то несправедливо) вважають за „свого” в драгоманівсько-радикальній церкві” (ст. 349).

Мухин грубо помилився, коли пояснює популярність Франка його приналежністю до Радикальної партії та до драгоманівців. Кожний знає, що Франка не можна рівняти до Вахнянина, Сушкевича, чи навіть до В. Барвінського.

К. Устиянович згадував у своїх „споминках” ще „многих спосібних і гарячо-патріотичних людей”, а М. Мухин зараховує до них Мелітона Бучинського, студента права у Відні, а пізніше адвоката в Станіславові (помер 1903 р.). Листування між Бучинським і Драгомановим обіймає цілий том збірника Наукового Товариства ім. Шевченка.

Мухин пише, що „найулюбленішим аргументом сучасних оборонців пам’яті Драгоманова є те, що, бачите, його ідеї в дечому може трошечки розбіжні з сучасними українськими, були дуже типовими і

цілком природніми для свого, себто для драгоманівського часу” (ст. 351). Мухин заперечує це твердження і вказує, що Чубинський написав в 1863-му році „Ще не вмерла Україна”, Франко в 1880 р. „Не пора, не пора, не пора”, а Драгоманов в 1872 прислав в листі М. Бучинському вірш:

Гей, українець просить не много:
Волі для рідної мови.
Но не лишає він ко всій Руси
І к всім слов'янам любови.

З північною Руссю не зломим союзу:
Ми з нею близнята по роду,
Ми віки ділили і радість і горе
І вкупі приймаєм свободу.
Ти русин північний, один із всіх братів
Велике зложив государство:
Нехай же та сила послужить на поміч
Слабшим братам у слов'янстві.

Драгоманов спокушав Бучинського „українськістю М. Гоголя”, але Бучинський з обуренням писав про „гоголівського національно-безголового „Тараса Бульбу” і одночасно зазначав, що „від гоголівських типів до героїв Шевченка — величезна віддаль: чого його Січ стояла, чого козаки кривавили голови під Дубном? — словом: кукли в зрівнянню з Шевченком” (ст. 351). Так само писав Бучинський про пісню Драгоманова „Гей, українець просить не много”, яку засудив як політичну програму, кажучи, що „в нас ся програма не підняла би вгору й на волю духа, так само, як паде нам з рук „Тарас Бульба” після ядерної поживи, що ми засмакували в Шевченка” (ст. 353).

Мухин користувався працею д-ра Іллі Витановича під заг. „Володимир Навроцький (1847-1882)”.

Витанович писав про те, що „тодішніх думок Драгоманова хоч щирої та роздвоєної душі, якої й не могли зрозуміти галицькі народовці, та на яку так часто нарікав Франко” (Мухин, 357).

„М. Драгоманов був енергійним популяризатором російської літератури на Україні і, особливо, в Галичині. Саме Драгоманов почав звертати увагу української громадськості (в Галичині) на прогресивні російські видання — „Отечественные записки”, „Современник”, „Колокол”, бо в них, за його словами, можна було знайти більше виховавчо-політичних начал, ніж в українській „Основі” (М. Міщенко. Леся Українка в літературному житті. Київ, 1964, ст. 30).

Той сам Міщенко пише на 31 ст., що „думку Драгоманова . . . розвинув глибше І. Франко”, а саме, що „мова російська . . . була і єсть не тільки органом пиявок народних, — а і органом тих ідей, котрі зробили нас, українців, людьми демократами”. Цю думку ще яскравіше висловив Г. Сидоренко у вступі до книжки Іван Франко. Публіцистика. Вибрані статті (Київ, 1953, ст. IV). Там він пише:

„Велич І. Франка полягає в тому, що він навернувся обличчям до Росії, зрозумів прогресивність великої російської культури та літератури. Саме це допомогло йому глибоко зрозуміти суспільно-політичну боротьбу проти буржуазних націоналістів. Світлою сторінкою в діяльності І. Франка є її органічний зв'язок з ідеями російської революційної демократії, з представниками якої він завжди почував себе солідарним”.

Ми бачили вже, що Іван Франко „повертався обличчям” не тільки до Росії, бо він читав твори ні-

мецької, польської, французької й англійської літератури. Драгоманов звернув йому увагу на твори російської літератури, але в цій літературі не все було „велике” і не все було „прогресивне”, як пише Сидоренко.

Вище було вже сказано, що Франко „не завжди” почував себе солідарним із каззонним соціалізмом російського зразка, тут лише додамо покищо одне речення з Франкової книжечки „Що таке поступ” із 1903-го року, яке вповні заперечує повищу тираду Сидоренка. Франко писав там: „Ні, соціал-демократична „народна держава”, коли б навіть було можливе збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшому разі великою завадою для дійсного поступу!” (І. Франко: „Що таке поступ?”, Коломия, 1903, ст. 137-140; цитую за розвідкою: Юрій Лавріненко. Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка, ст. 15).

Стверджуємо, що в сімдесятих і вісімдесятих роках Франко був під впливом М. Драгоманова, що видно не тільки з його публіцистики, але і з його літературних творів, про що буде мова пізніше.

Прихильники Драгоманова не радо згадують про те, що їх учитель був під політичним оглядом москвофілом і не хотів відривати Україну від Росії. М. Мухин пише в своїй статті про це таке: „В своїй у Відні виданій першій еміграційній брошурі „На вапросу о маларусской літературе” Драгоманов писав такі клясично „вернопоподданніческіє” супроти т. зв. всерасійства заяви, як нижче наведена:

„Що ж торкається так званого малоросійського „козакофілства”, стремління відновити гетьманщину, і державного малоросійського сепаратизму, — од-

ним словом „мазепинського українофільства”, як висловлюються деякі високопоставлені особи, — то про се може бути мова лише з боку людей або поверхово знайомих з справою, або явно-злонамірених брехунів. Цілком природна і дуже цікавим способом виявлена, років 30-40 тому, ідеалізація козацтва й гетьманщини і стремління надати „державно-правний” історичний характер природному малоруському сепаратизмові, — пам’ятником чого служать „Історія Руссів” Псевдокониського і деякі, хоч зовсім неосновні, твори Шевченка, — тепер річ остаточно пережита усіма освіченими малоросами” (Драгоманов: По вопросу о малорусской литературѣ. Вѣна, 1876, ст. IX — Вістник, 1936, ст. 354).

Цікава ще думка про Драгоманова автора праці „Україна ірредента”, соціал-демократа Юліяна Бачинського: „Я післав скрипт Драгоманову і за якийсь час дістав від нього відповідь. Та се, що я від нього дістав, перейшло всякі мої побоювання. Мене якби окропом обляло. Драгоманов переходив скрипт стрічка за стрічкою, і раз-пораз закидував мені або невірність поданих фактів, або фальшиву інтерпретацію подій, або нелогічність розумування і т.д., що разом склалось на одно, що ціла „Україна ірредента” — то один великий нонсенс” (ст. 363).

Ми не вирішуємо тут проблеми „Франко — Драгоманов”, ми лише заторкуємо її: признаємо, в чому його діяльність була корисна, і в чому вона мала не надто корисний вплив на розвиток українського життя в Галичині і поза нею. Були в Галичині тоді і такі люди, які протиставилися Драгоманову, як це ми бачили вище, але вони були замало активні, не за-

кликали до праці серед народу, як це робили ті, які йшли за Драгомановим.

Хоч Драгоманов не був самостійником — то Іван Франко не відрікся ідеалу самостійности своєї країни і в 1880 році написав свій гімн „Не пора, не пора, не пора” . . . , а в 1883 р. склав відому пісню „Розвивайся ти, високий дубе”, в якій поет вже тоді думав про соборну вільну Україну:

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.

А за цю строфу напевно не погладили б по голові її автора теперішні окупанти України, хоч вони відзначають ювілей неживого поета та ставлять йому пам'ятники:

Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крові?

Послухаймо, як сам Франко оцінював вплив Драгоманова на себе і на своїх товаришів, із якими брався до праці для народу. Ці слова писав поет після того, як він часто не погоджувався із Драгомановим, який гостро дорікав Франкові за те, що співпрацював із народовцями, будучи співробітником „Зорі”, або „Діла” чи „Правди”.

Ось що писав Франко про свого вчителя, вже після смерті Драгоманова, в праці під заголовком „Молода Україна” в 1901-му році:

„Статті й листи Драгоманова — то були для значного числа галичан мов удари батога; вони пекли й боліли, часто трапляли невинуватих, бували не-

справедливі, але завжди змушували до думання, до входження в глибину справи, до обрахунку з власним сумлінням. Непедагогічний у деталях сей метод був чудово відповідний власне до розбурхання грубошкірої, лінкової та байдужої рутенської натури” (Іван Франко. Вибір із творів, Нью Йорк, 1956, ст. 350).

На думку Франка деякі галичани не любили Драгоманова не за те, що він пропагував соціалізм. „Драгоманов не раз остерігав молодших, гарячих соціалістів не надто діймати віри соціал-демократичним конструкціям будуччини... Отже не соціалістичні теорії вчинили Драгоманова таким страшним, а то й неависним для реакційної частини нашої суспільності, а власне його пропаганда, що так скажу, одноцільності людської одиниці, пропаганда щирости, простоти й постійности в сповнюванні принятих на себе обов’язків, явного й рішучого висловлювання своїх переконань і поступування згідно з тими переконаннями... Болюче захоплені драгоманівським поглядом про обов’язки інтелігентного чоловіка супроти маси робучого народу, деякі молоді галичани кинулися до праці” (там же, ст. 350).

Ми бачили, що М. Бучинський і Ю. Бачинський виступали проти Драгоманова не з тих причин, про які написав І. Франко. Те саме треба сказати й про інших ідейних противників Драгоманова в Галичині і на Наддніпрянщині. А втім і сам Франко деколи протиставився Драгоманову. Агатагел Кримський в розвідці про Франка пише, що Драгоманов „мав великий вплив на Франка”, і пізніше в цій справі наводить слова самого Франка:

„Той вплив — був *sui generis*: Драгоманов не був для мене батьком добрим, ласкавим і вирозумі-

лим на хиби поводитиром, а радше батогом, що без милосердя, не раз несправедливо, а завжди болюче цьвігав мене. Се була важка школа, тяжча, як у дрогобицьких Василіян” (А. Кримський. Вибрані твори, Київ, 1965, ст. 439).

„ПЕРШІ ТВОРИ МОЄЇ МУЗИ НЕ ПРИНЕСУТЬ ЇЇ СОРОМУ”

Це слова поета з „Переднього слова” до збірки його творів під заг. „Із літ моєї молодости”, що вийшла у Львові в 1913-му році, в 40-ліття появи друком першого вірша І. Франка в журналі „Друг” з 15-го травня 1873 р. Франко писав тоді, що ці його перші твори „кинуть деяке світло на початки його поетичної діяльності”, і що про ці твори початківця „мало кому було тоді відомо”.

Франко друкував перші свої твори в „Друзі”, в „Громадським Друзі” та в окремії збірці поезій „Баляди і розкази” (1876). „Не багато тих віршованих плодів, — писав Франко, — із моїх молодих літ, усього 30, і вони досі майже зовсім невідомі не тільки ширшій громаді, але навіть тим більш або менше вченим критикам та історикам літератури, що займалися оцінкою моєї літературної діяльності” (XV, Б, ст. 289-291). Очевидно, що Франко, як це він робив і в інших виданнях, „язиково підчищував форму своїх творів, не змінюючи, одначе, їх змісту”. У збірці „Із літ моєї молодости” вміщені твори Франка з років 1874-1878.

Як перший надрукований вірш Франка подається сонет „Народна пісня”. Наведемо цей сонет в цілості, бо в ньому є характеристичні прикмети пізнішого поета:

Глянь на криницю, що із стіп могили
В степу сльозою чистою журчить,
В її оці личко місяця блищить
І сонця промінь грає в чистій хвили.

З грудей землі б'ють водянії жили.
Струї живої рух не кінчиться й не спить,
Вода ж погожа тисячі живить
Весни дітей, що в круг її обсіли.

Криниця та з чудовими струями —
То люду мого дух, що хоч у сум повитий,
Співа до серця серцем і словами.

Як початок тих струй усім закритий,
Так з темних джерел ті слова повстали,
Щоб чистим жаром серце запалити.

(1873)

Цей сонет написаний народною мовою, бо Франко спочатку почав писати українською мовою, як це ми бачили вже в його шкільних задачах.

Того ж 1873-го року написав молодий поет сонет „Котляревський”, в якому порівняв автора „Енеїди” до тієї грудки снігу, яку „відбив орел” на високій горі, і та грудка виросла на лявіну, коли дійшла вниз.

Так Котляревський у щасливий час
Українським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.

Та був у нім завдаток сил багатий,
І вогник, ним засвічений, не згас,
А розгорівся, щоб всіх нас ogrівати.

17-літній Франко вірно оцінив творчість батька нової української літератури, хоч деякі критики закидували авторові „Енеїди”, що він не поважно ставився до своєї праці — „спів той виглядав на жарт не раз”.

Підсоветські літературознавці майже промовчують отих 30 віршів Франка, мовляв, сам „поет вважав ці вірші пройденим етапом” (кожний твір після появи друком — є пройденим етапом! — Л.Л.). Та ми знаємо, що Франко був переконаний, що ці вірші „не принесуть сорому його Музі” і тому їх надрукував окремою книжкою.

Думка про „пройдений етап” зацитована із праці О. Кисельова „Поетична творчість” І. Франка, надрукованої в згадуваній книжці „Іван Франко”. Цей сам Кисельов пише про перші поезії Франка, що вони „мали ще ідеалістично-романтичний характер, зумовлений напрямом журналу, впливом шкільної традиції та ідеалістичної естетики” (ст. 126). Не подобаються Кисельову вірші „Дві дороги”, „Любов”, „Божеське в людським” і „Схід сонця”. Три перші написані в 1875-му, а четвертий в 1876 р.

Сонет „Дві дороги” кінчав автор таким терцетом-пуантою:

І нас, брати, отак веде рука судьби:
Идучи з молитвою наперекір недолі,
Ідім до світла, щастя та любви.

Поезія „Любов” не може діждатися похвали від підсоветського автора, бо вона оспівує ту любов, якої немає в урядовій советській тюрмі народів і тюрмі для людей. Поет возвеличував таку любов:

Любов бо довготерпелива,
Ласкава й смирна й знає честь,
Независна, не пакіслива, —
Любов за нас пішла на хрест,
Негорда, чести не бажає,
Терпить, відплати не шукає.

Вірш „Божеське в людським дусі” — це немов пояснення до вірша „Любов”. Цей вірш кінчається такою строфою:

Дух наш із Твого духа родом
І вічно зв'язаний з Тобою,
А вічні вогнива ті —
Лиш творчість духа із любовою.

(XV, Б, ст. 212, 220, 221)

Також і поезія „Схід сонця” побудована на вірі в Бога, якого поет просить: „О, сильний предків наших Боже, Ти ж нам із давна призначив супроти тьми стояти на сторожі. Глянь, ворог тьмою нас укрив” (229). Тому зрозуміло, що Юрій Кобилецький у своїй праці про Франка („Творчість Івана Франка”, Київ, 1956, ст. 161) згадав тільки два сонети Франкові „Народня пісня” і „Котляревський” і починає розділ про Франкову поезію від збірки „З вершин і низин”.

Підсоветські літературознавці не можуть навіть згадати, що І. Франко в грудні 1875 р. написав вірш „Хрест” „на просьбу питомців Духовної семінарії у Львові — як привіт митрополитові Йосифові Сембратовичеві в день його іменин”.

В цьому вірші молодий Франко хвалить українське духовенство за те, що воно поборювало пиянство, яке тоді, як ми вже згадували, руйнувало морально й матеріально українське селянство. Вірш цей зачинається так:

Хреста нас знаменем хрестили,
Ростем під знаменем хреста;
З хреста пливуть всі наші сили
І віра наша пресвята.

Той хрест, що побідив поганство,
Осяяв блиском і наш люд,

Прогнав страшную тьму — пьянство,
Вказав нам ціль — науку й труд.

(218)

Згаданий вже нами П. Колесник гадає, що в цих перших Франкових поезіях „слід глибокої відірваності юного поета від життя” (ст. 43). Ми ж гадаємо, що такої великої „відірваності від життя” не було в початкових поезіях Франка. Боротьба проти пьянства — це дуже актуальна й життєва проблема в 70-их роках минулого віку („Хрест”), а вірш „Хрест чигиринський” заторкував польсько-українську боротьбу, яка тривала століття і яка нерозв’язана була і під час Франкової творчості, і він її й пізніше порушував у своїх творах, як про це ми ще будемо згадувати, тут назв’їм хоч би поему „На Святоюрській горі”.

Історична поема „Хрест чигиринський” починається розповіддю, що у Спаській церкві є старий козацький хрест, на якому був напис: „Мир мирним! На враждущих сам Бог і Його хрест!” Прийшло до бою між козаками і поляками, першими командували Лобода і Наливайко, а другими гетьман Жолкевський. Польський гетьман ставить шибениці, щоб вішати переможених козаків, а Наливайко заявляє, що козаки підуть до бою під знаменем святим:

Гей, браття, хрест поставте
На горб, на нім письмо:
„Мир мирним! На враждущих
Сам Бог і хрест Його!”

Почалася битва, козацькі сили стали послабати, а Жолкевський вже грозив „хамам” шибеницями. Аж нагло з’явився на побовищі хрест і „мов раменами

кріпко козацтво заслоняв". А Наливайко тоді крикнув:

За мною! Хай пізнають
Ляхи, що з нами Біг,
Що проти Бога змігся,
Хто проти нас ся зміг!

І після того „при шибеницях військо шляхетське полягло, рікою трупів много і крови поплило. Один лише Жолкевський уйшов, не згинув він” (264). Актуальним був тоді і вірш „Наперед”, в якому Франко закликав поборювати поляків не „сталевим мечем”, бо „тільки науки й правди меч врагів спалить вогнем”.

Та ж сильне рам'я молоде
І грому сила в нім,
І хрест огнистий нас веде, —
Хто ж видержить той грім?
Вперед, брати! Пора вже раз
Зламать ляхів ярмо.
Нема в них сили проти нас,
Вони гнили давно.

Поляки кажуть, що вони наші брати, слов'яни, але чи ж „братня це любов, братам бажать лиш зла і тьми?” Чи ж братня це любов — видирати жорстоко українцям те все, що найдорожче їхнім душам? Вірш кінчався певною молодечею заявою 19-літнього Франка, що „на Русі щезне Польщі слід” (ст. 216).

Цікавим є і вірш Франка „Митуса”, про якого також незручно згадувати підсоветським літературознавцям. Вірш цей про гордого співця-поета Митусу, який виступав проти короля Данила за те, що народові важко жилося. Митуса оскаржує короля Данила такими словами:

— Запитаїть неволю, у яку
Через вас народ попав!
Селам і містам зруйнованим
Те питання ти постав!

Данило відповідає, що це не його вина, бо він „старався о добро всіх з юних літ!” Та Митуса не здається, він заявляє, що король може „пролити його кров, але його ума не зігне”. І так сталося.

Можна підсоветським авторам хвалити поета-співака Митусу, та не вільно їм визнати за поетами права голосити правду, бо за це судять у „вільній” країні ССРСР і засилають на тяжкі каторжні роботи, або і вбивають...

Цікаве, що оцей бій Митуси проти короля Данила вплинув на Франка — автора „Захара Беркута” в 1882-му році, в якому то творі автор несправедливо осудив галицького короля устами старого Беркута. В цій повісті, як це побачимо пізніше, Іван Франко виявив багато романтичних прикмет із перших років своєї творчости, хоч раніше написав був цілу низку творів в реалістичному напрямку.

З історичними сюжетами між творами з перших років Франкової творчости є ще такі вірші з 1876-го року, як „Князь Олег” (відомий переказ про князя та його вірного коня, від якого він згинув), „Аскольд і Дир під Царгородом” і „Святослав”, в якому є таке місце:

А в Ольги пустилися сльози з очей:
„Не кидай рідні, сину мій дорогий!
Не бідний, а рідний і руський наш край,
Дніпра не замінить вам срібний Дунай.
В чужині там скарби, та й зрада ж бо є!
Чужого заблагнеш, а стратиш своє”.

Князь Святослав не послухав воеводи Свінельда і не вернувся до Корсуня перед печенігами:

„Ні грек не злякав нас, ні військо болгар,
А тут степовий би злякав нас дикар?”

Але хоробрість не допомогла супроти переваги печенігів, і хан печенігів пив із чаші, зробленої з черепа Святослава, і на цій чаші був напис:

„Чужого забажнеш, утратиш своє”.

В поемі „Аскольд і Дир” описаний наїзд варягів на Царгород. „Наїзники Руси” вже ось-ось мали здобути мури міста, але патріарх погрузив в Босфор завій, який „носила за свого життя заступниця вірна, Пречиста Свята”. Варяги сміялися з цього, але Босфор „мов сказивсь, берег хвилями б’є” і сталося чудо, берег завалився у воду і „потопив варягів човни”. І ця поема є доказом на те, що І. Франко в 1876 році вірив у Бога, про що засвідчують також інші, вже згадувані твори.

Згадаємо ще баладу під заголовком „Керманич”, яка може дечим нагадувати оповідання „Терен у нозі”, написане 1904 року. На дарабі бистрим Черемошем летить на доли молоденький гуцул, і нагло ввижається йому чудесна підводна скляна палата:

З вікна її очі до нього
Дівочі якісь піднялись;
Дівчина та — Боже єдиний! —
Та, що він кинув колись.

І слухає пильно керманич . . .
Дівчина та плаче й співа:
„До мене, мій милий, до мене!
Чекаю на тебе жива . . .

Хоч нас розлучили злі люди,
А смерть принесе нам спокій.
Ходи, тут твоя я на віки!
Ходи, тут на віки ти мій!"

Зламана керма в дарабі, бо „керманич лежить у скляному дворі”, і не турбується тим, що „дараба присне о скелі” і розіб’ється...

Оця мелодійна балада 20-річного Франка може стояти поруч найкращих баляд романтичних поетів, а в нас її навіть не згадують. Ця балада вповні усправедливає твердження Франка з 1913-го року, що „перші твори його Музи не принесуть їй сорому”.

Це саме можна сказати і про вірш із 1876-го року — „Арф’ярка”. Молода пара обіймається і цілується. Вона вірить його словам любові і хоче ще раз почути, що він нікого ще не любив. Він: „Сотий раз вже клянусь, що крім тебе, в життю нікого не любив і любить не хогю”. Вона йому вірить, аж надходить арф’ярка, яку він хоче прогнати, але вона просить її, щоб щось заспівала. Арф’ярка починає співати, він таки хоче її прогнати, але вона просить, щоб заспівала щось про любов. І бліда арф’ярка співає:

„Нині рік, нині рік він мене так стискав!
Завтра рік — він мене відіпхнув і прогнав”.

Чув і він і вона ті страшні слова;
Він до неї схилився — відвернулася вона.

Оця „Арф’ярка” нагадує Франкове оповідання із 1884-го року „Вільгельм Тель”, яке зачинається поцілунком наречених:

— Як я тебе люблю, милий мій Володю, як я тебе люблю! — повторяла задихаючись молода, пре-

красна дівчина, судорожно обнімаючи шию молодого чоловіка, свого нареченого (V, 201).

Кінець „Вільгельма Теля” такий:

— Мій пане, я вас не люблю і за ваш супровід дякую.

І відсторонивши його рішучим рухом руки, не оглядаючися, пройшла попри остовпілого Володка і бисто поспішила наперед . . . (там же, ст. 212).

Ми згадували вище, що в поневоленій комуністами Україні промовчують ці молодечі поезії Івана Франка, бо вони „не пасують” до тих оцінок, яких вимагає теперішній режим. І так в „Історії української літератури” (том I, ст. 517) в уступах про „Баляди і розкази” промовчується релігійність поезій молодого автора і згадується тільки переклади творів Пушкіна, нічого не говорячи, що Франко переклав для цієї збірки одну поезію Гайне „Лицар” та „Помсту за вбитого” Гете. Підсоветські автори кричать, що, мовляв, буржуазні націоналісти фальшують творчість Франка, а ось у згаданій „Історії” перекручується навіть те, що переклав Франко в своїй молодості. „Вже в цій першій збірці Франка є кілька перекладів і переспівів з Пушкіна”. В дійсності є там переклади ще поезій Гайне, А. К. Толстого та Гете, але про це не згадується.

Франко почав свою поетичну творчість в романтичному дусі, пізніше він реалістично малював поетичним словом долю своїх героїв, але романтичної манери не покинув так повно, як це підкреслюють літературознавці в УССР. При огляді пізніших творів І. Франка, будемо старатися звертати на це увагу. Тут наведемо вірну оцінку перших творів Франка, яку зробив згаданий вже В. Сімович:

„Всі інші твори, що друкувалися у „Друзі”, то або переклади з чужих письменників, або власні вірші, що оспівують колишню славу України, великі вчинки наших князів (Олег, Святослав), змальовують колишні щасливі часи, вони повні віри у краще майбутнє народу” (ст. 14). Треба ще додати, що Франко підписувався тоді псевдонімом Джеджалик, і що він писав народною українською мовою, але редактори „Друга” поправляли її дещо, щоб вона була подібнішою до „твердої”, нібито російської. Розуміється, що мова перших Франкових творів не така чиста, як в пізніших, коли поет позбувся діалектичних слів і форм.

„ПОВІСТЬ „ПЕТРІЙ Й ДОВБУЩУКИ” — ЦЕ ДОКУМЕНТ МОЛОДЕЧОГО РОМАНТИЗМУ”

Так оцінив автор свій перший прозовий твір 34 роки по його написанню, в 1910 році, пишучи передмову до книжкового видання повісти „Петрії й Довбущуки”, яка друкувалася в „Друзі” в 1875-1876 роках. Автор признається, що в цій повісті „найдуться ремінісценції його гімназіальної лектури, особливо фантастичних оповідань Ернеста Амадея Гофмана, далі оповідання пок. Лімбаха про селянина Петрія, який збагатився знайденим скарбом, і нарешті деяких народніх оповідань про пригоди різних розбійників, а спеціально Олекси Довбуша... Ця повість — це документ молодечого романтизму, який довелося мені пережити в значній мірі під впливом лектури польських романтиків Міцкевича, Красінського та Словацького, а також польських белетристів трохи пізнішої доби, таких як Крашевський, Корженевський, Джержковський, Захаріясевиц та Валерій Лозін-

ський, що в своїх оповіданнях дуже часто оброблювали в напівромантичній, а в напівреалістичній дусі українські теми” (IX, Б, ст. 7).

Два роки пізніше в 1912-му році Франко в „Постскріптур” додав, що деякий вплив на характер його першої повісти могла мати його „гімназіальна лектура” особливо такі письменники, як Шекспір, Шіллер, а ще ближче такі письменники, як А. Т. Гофман та Ежен Сі, повість якого „Вічний жид” читав Франко в німецькій перекладі. „Не без впливу лишлася також популярна тоді італійська повість у польській перекладі „Рінальдо Рінальдіні — великий італійський бандит” (ст. 248).

Повість ця є доказом того, як багато літературних творів прочитав 19-літній Франко. Вона є свідомством широких зацікавлень нагуївського юнака, який вже тоді старався вирішувати такі справи, як суспільна праця в користь громади, взаємини українців із жидівським народом, польсько-українські відносини та багато іншого. Вона, як перша повість молодого автора, — сталася до деякої міри правозором до пізніших повістей Івана Франка, на що досі не звертається уваги, бо занедбується докладнішу її оцінку, особливо в окупованій Москвою Україні, де вигідно для поневолювачів якнайменше писати про цю повість. І так автори „Історії української літератури” на 537-ій сторінці пишуть, що Франко, як незрілий письменник у повісті „Петрії й Довбушуки” покладав надію на освіту, як на головний засіб „поліпшення добробуту народу”. Франко і пізніше дбав про поліпшення добробуту народу та його освіти, а доказом на це є такі його твори, як „Перехресні стежки” (1900), повість „Великий шум” (1907), „Хома з

серцем і Хома без серця” (1904) та інші. Але в поневоленій Україні не можуть дозволити, щоб говорити читачам про те, що колись міг бути кращий добробут народу від того „раю”, в якому вони тепер мусять жити.

Але вертаймося до „Петриїв і Довбущуків”, бо ця перша Франкова повість є насправду ключем до зрозуміння композиційних засобів пізніших довших прозових творів Франка.

Сам Франко неоднаково дивився на цей свій твір, — „документ молодечого романтизму”. В передмові до другого видання, написаній 31-го жовтня 1910 р., признається, що „не мав наміру включати її в збірку своїх творів, уважаючи її плодом замало дозрілим”. Але пишучи „післямову” до цього самого видання 12 падолиста 1912 р. (бо так довго автор виправляв свій молодечий твір),³ — Франко нарікає, що „український критик Сергій Єфремов у своїй студії про моє життя та мої писання” відмовив цій повісті всякої літературної вартости. Франко звертає увагу на те, чому цей його твір таки „має деяку літературну вартість”.

„В повісті „Петрії й Довбущуки” виступають особи з різних суспільних верстов від найвищих до найнижчих, виступає і князь і священик, і економ, і міщанин, і селяни, багатші та бідніші, виступає також досить виразно обрисованих кілька типів жидів. Усе те було тоді новістю в галицько-українським письменстві і не перестало бути новиною й тепер... В пові-

³ Василь Сімович просив дозволу Франка видати цю повість книжковим виданням і прислав її переписану на 409 сторінках ін фоліо. Франко написав 1910 р. „передмову” і виправив рукопис. В 1912 році написав ще і „післямову”.

сті порушено і змальовано живими сценами такі суспільні явища, як ворожнечу між двома родинами, відносини українського попа до польського двора в 18-му віку, опришківство 18-го і розбійництво 19-го віків, монастирське життя і життя урядничої родини у Львові, проби вільнодумного руху між жидами і рабінську реакцію проти того руху, конокрадство та ярмарок у малім містечку, втечу в'язня та міщанський шлюб із нещасним випадком" (ст. 249).

Франко признається, що його самого 36 років після написання свого твору „здивувала різnorodність, а навіть можна сказати пестрота її змісту, множество виведених у ній осіб, різnorodність описів, із яких деякі, пр. опис гошівського монастиря, вже тоді полягали на автопсії" (там же).

Та найцікавіше в цьому „пост скріптур" те, що Франко в 1912-му році обороняє „міщанське буржуазне життя". Він пише про це так:

„А коли в сценах із міського життя інтелігенції у Львові я попробував у новій переробці дати образок „міщанського щастя" в тихій, матеріально забезпеченій і духовою працею зайнятій сім'ї, — то бажав би цим образком запротестувати проти недогадливости та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що йдучи наосліп за покликами західноєвропейських песимістів, у міщанським (буржуазним) життям бачуть синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку етичного почуття" (ст. 250).

Розуміється, що повищих слів І. Франка не добачають в поневоленій Україні, вони тільки говорять загально про „деяку непослідовність І. Франка у питаннях класовости літератури" (М. Климаєв. Світо-

гляд І. Франка. Київ, 1959, ст. 344). Ця сама авторка без заїкнення пише на цій самій сторінці про Франків світогляд таке: „Матеріалістичний світогляд і революційні погляди І. Франка на суспільне життя становлять філософську і політичну основу його естетичного вчення, літературно-критичної діяльності і художньої творчості та вихідний пункт у боротьбі проти ідеалістичної естетики, за реалізм у літературі та мистецтві”.

Не треба аж підкреслювати, що Марія Климаць не має слухності, бо письменник із „матеріалістичним світоглядом і революційним поглядом на суспільне життя” не міг би так писати про міщанське (буржуазне) життя, як це зробив в 1912-му році І. Франко в післяслові до своєї молодечої повісти.

Сам Франко згадував про ті всі нові прикмети, які мала його перша повість. Її композиційним стрижнем є ненависть двох родів: Петріїв і Довбушуків, яка триває впродовж трьох поколінь. Повість сягає до 1773-го року, і її основна дія починається 1856-го року в районі підкарпатського села Перегінська. Родина Петріїв виводиться від діда, що був опришком у славного Олекси Довбуша ще за польської влади, перед прилученням Галичини до Австрії. Родина Довбушуків — це нащадки Довбуша, який мав залишити величезні скарби, про які знає Петрій, який ними опікується і які хочуть здобути Довбушуки, що їх вони могли б проциндрити, бо вони ледаці люди, які не люблять працювати. Про це в повісті розказує в Гошівському монастирі сам Олекса Довбуш, який повних 80 літ „дивився на горе і бідноту українського народу”, і який вирішив допомогти цьому народові.

„Мої скарби, ті гроші, криваві гроші, котрі колись мають послужити задля великої справи піднесення нашого народу, ті скарби й цілу справу я склав на Петрія і його рід, бо я бачив, що мої потомки задля вродженої ім дикости, самолюбства, марнотратности й лінивства нездібні перейнятися ніякою вищою гадкою . . .

І старець упав на коліна й молився голосно, довго, гаряче, молився за прощення своїх гріхів, за добро своєї родини, за добро свого народу” (ст. 63).

Нащадок Петрія — патріот. Йдучи прекрасними горами, він думає: „Боже мій, що за чудовий край, що за широкий, що за багатий край! О той нарід, — який щирий, який добродушний . . . Мій батько показав мені й цілому народові велику мету. Я її спочатку не розумів, але вона ясна перед моєю душею” (13).

„Петрії й Довбушуки” композиційно надто розтягнені, і то не тільки часово, але й тематично. Сам автор, редагуючи цю повість для В. Сімовича, мусів „викидати багато зайвих описів, ситуацій, покликів до читачів, ліричних уступів, авторських рефлексій та моралізацій . . . бо відскоки від простого та природного ходу оповідань були тоді в моді в галицько-українським письменстві, а дещо додалося під впливом гімназіяльної лектури” (248).

Ця перша Франкова повість — це мішанина сенсаційности і злочинности. Ось назви деяких розділів: Незвичайний рукопис, Сповідь опівночі, Погоня, Стара в пустині, Хлопці на чатах, Вчинок старої Горпини, Помста товаришів, Кінець — початок, Мій дім — моя твердиня!, Внучка воєводи, Утеча в'язня, а останній розділ називається „Нічні мари”. Вже самі

назви розділів говорять про сенсаційність цього твору, а про його „кримінальні” прикмети свідчить кількість смертних випадків в ньому.

Вірно підкреслив І. Цапенко в розвідці „Про художні особливості повістей Івана Франка”, — що „шлях більшості героїв, які мають пряме чи посереднє відношення до основного конфлікту (боротьба за скарби Довбуша), закінчується їх смертю. Так умирає батько Олекси і Демка Довбущуків, згоряє під час пожежі Матрона, умирає жінка Ісаака Бляйберга, топиться Олеся Батланова, помирає Олекса Довбуш, далі ідуть одна за одною смерті Семіона і Мільці, Горпини, Демчишиного хлопця, самої Демчихи, Арона, Петрія і т.д. Всього в повісті ми нараховуємо 19 смертей” (Дослідження творчости Івана Франка. Київ, 1959, ст. 23).

Ми чули, про які впливи на цю повість згадував сам Франко („Рінальдо Рінальдіні — великий італійський бандит”). Децю в цій повісті 20-річного Франка можна б пояснити його молодістю. Але не все, бо численні смертні випадки маємо і в інших, пізніше написаних творах цього автора. І так в повісті „Захар Беркут” (1882) гине на початку ловів боярин від медведя, Тугар Вовк вбиває Митьку Вояка, при кінці твору гинуть Бурунда, Тугар Вовк і вмирає Захар Беркут. В цій повісті згинуло ще більше осіб, але ж це був час боїв із татарами.

Та подібно гине більша кількість головніших героїв і в невоєнних творах Івана Франка. В „Перехресних стежках” (1899) божевільний Баран топить свою жінку, Регіна вбиває свого чоловіка Стальського, Баран кидає у вир Регіну, Шварц і Шнадельський вбивають жида Вагмана. В повісті „Лель і Полель”

(1887) гине на барикадах у Львові польський повстанець Закшицький, і його колега праці в міському уряді Гриць Калинович рятує його доньку, з якою пізніше одружується. Та швидко він помер, померла і їхня молода мати, і ті хлопці є героями повісти — близнюки Лель і Полель. Вони обидва гинуть, найперше застрелився Начко, а після того Владко, який здалека відчув, що з його братом щось зле сталося, негайно прибув до Львова і застрелився при трупі брата.

Не будемо тут розглядати всіх випадків смерти в усіх прозових творах Франка, бо їх згаданий І. Цапенко нарахував аж 80. Наведеного нами вистачає на те, щоб ствердити за Цапенком, що „у творі „Петрії й Довбушуки” в зародковому стані уже є в наявності характерні ознаки творчости Франка-прозаїка, які викристалізувались і відшліфувались в його пізніших творах” (ст. 23).

До цих „характерних ознак” Цапенко насамперед зараховує „розуміння трагічного, розв’язки конфліктів” у Франка. На його думку „трагічне полягає в тому, що існують такі соціальні умовини, коли людина мусить загинути”. Тому то Франко, гадає Цапенко, так часто укорочує віку своїм героям, бо... ставить собі за мету художньо висвітлити причини фізичної або моральної загибелі людини в умовах конкретної дійсности того часу і використовує цей момент як центральний композиційний засіб, не зважаючи на те, що сам факт загибелі здебільшого буває не в кульмінації, а в розв’язці твору” (ст. 24).

На думку Цапенка всі ті особи, які гинуть в повістях І. Франка, мусіли загинути немов герої грецьких трагедій, для яких не було виходу на арену

життя. Гадаємо, що Цапенко перебільшує оті „соціально-умовини” (в буржуазному суспільстві), в яких мусіли гинути герої. Навіть в першій Франковій повісті не мусіли б згинуть аж стільки осіб. Правда, Франко кінчає повість таким реченням: „Смерть по троху погодила завзятих противників і дала їм спокій, якого вони не зазнали за життя” (IX, Б, 245).

Але ж в цій повісті згинули особи, які не були „противниками” і належали до різних родів.

Гадаємо, що І. Франко розв’язував конфлікти (трагічне) в своїх прозових творах за допомогою смерті тому, що, як він сам про це писав, йому не вдавалися повісті і романи. Він писав до А. Кримського в 1892 році ось що в цій справі:

„Колись у „Правді” котрийсь український критик, не тямлю котрий, дуже вірно замітив у моїх писаннях певну сухість — я б назвав її убожеством свіжих, плястичних вражень і образів, на котрі такий багатий н. пр. Мирний або Короленко. Нема у мене дару (хоч з зусилля) викликати в читателю те, що називається настрої, вирисувати фігуру „во весь рост”, з її оточенням, підхопити і передати наглядно процес її розвою, як се вміють такі великі майстри, як Золя та Діккенс. Я собі скромний мініатюрист і ледве чи зможу вибитися з тої тісної рамки. Широка повість, роман, мабуть, так і не вдасться мені”.

Не був вдоволений Франко своїми повістями і в 1896-му році, коли в листі до Андрія Чайківського писав: „Не маю щастя до довших повістей. Руки закороткі, чи що? Ще на новельку вистарчить, а на довше не спроможуся... Я мініатюрист і мікроскопіст, я привик знаходити цілий світ у краплі води, тож і не диво, що коли схочу обхопити ширшу сцену,

цілий крайобраз, то силуюся обхопити і перенести його в душу читача з усіма безконечними подробицями, а се, звісно, задача над силу мою, бо мій мікроскоп маленький, цілої околиці під нього не положиш” (Цапенко, ст. 22).

Дальша характерна ознака Франкових повістей, — це більше чи менше сконцентрування дії в часі, а деколи і в просторі. Ми зазначували, що „Петрії й Довбуцуки” часово й просторово розтягнені, але при кінці повісти бачимо часову концентрацію, якаведена в повісті „Захар Беркут” до меж неможливого, як про це згадаємо пізніше.

Ми згадували, що велике композиційне значення в першій Франковій повісті мають сховані скарби Довбуша, які мають іти на добродійні цілі українського народу, бо так цього бажав собі сам Олекса Довбуш. Цим самим засобом скарбів послужився Франко і в своїй повісті „Лель і Полель” (1887). В тюрмі з хлопцями Калиновичами Начком і Владком сидів дід Семко, який, чуючи свою смерть, оповів їм про свої скарби за Тернополем. Дід сказав їм:

— Та не думайте, що для вас, на вашу власність, цей скарб полишаю! Я говорив вам, що він здобутий неправдою. Якою? Це не ваша справа. Але неправда не загірє нікого, також і вам не вийшла б вона на добре. Тому дайте мені святе слово, що зробите те, що вам тепер скажу. Обіцяєте?

— Обіцяємо! — в один голос сказали хлопці, пройняті якимсь дивним страхом.

— І нехай Бог тяжко скарає вас, якщо ви це слово зламаєте!

— Нехай нас скарає!

— Амін! Отже, цей скарб можете видобути з землі щойно тоді, як матимете скінчених 24 роки (XI, 70).

Цей скарб є рушійною силою в цій повісті, подібно, як і в „Петріях й Довбущуках”.

В повісті „Основи суспільности” (1894-1895) о. Нестор Деревацький заощадив стільки грошей за кількадесят років священства, що має правдивий скарб, який, немов старий Довбуш, при кінці свого життя хоче жертвувати на добродійні цілі. Ці гроші відіграють важливу роль в розвитку фабули цієї повісті — засіб, яким автор вперше покористувався вже в першій своїй повісті. Скарб стрічаємо і в п'єсі І. Франка під заголовком „Кам'яна душа”.

І. Франко в багатьох своїх творах змальовував жидів поруч із українськими та польськими героями, бож в Галичині мешкали ці три народності і вони мусіли бути тими акторами, які виступали у Франкових „галицьких образках”. Франко написав цілий цикл поетичних творів під заголовком „Жидівські мелодії” (XV, Б, 111-188), де із любов'ю виводить тих жидів, які терпіли кривду і від своїх братів по релігії. „Жидівські мелодії” написані в 1882-1889 роках, але Франко вже в своїй першій повісті заторкнув жидівську проблему і змалював в „Петріях й Довбущуках” жида Ізака Бляйберга, який після страшного нещастя (нападу бандитів), щасливо врятований Петрієм, займався тим, що „помагав своїм братам” — це значить, і українцям також. „Петрій широко видивився на незвичайного жида. Йому ніколи не лучалося бачити жида, котрий би займався чимось подібним” (IX, Б, 92).

Ізак вияснив Кирилові Петрівві, якому завдячував своє життя, чому він стався таким гуманним. Він був в чужих краях. „Знаєте, Кириле, там багато декого інакше! Там жид громадянин держави так, як кожний інший, а в нас зовсім інакше” (ІХ, Б. 94).

Ізак виступає в повісті „Петрії й Довбуцуки” ще в двох розділах „Між чесними жидами” (ст. 205-217) і „Збори в Жидачеві” (226-233). Його акція серед жидів закінчилася для нього трагічно. До цієї справи вернеться ще Франко в повісті „Перехресні стежки”, де помагає українським селянам жид Вагман, який також гине, але не від жидів, тільки від польських бандитів.

Ми довше затрималися над першою Франковою повістю, бо вона була не тільки „документом молодечого романтизму”, як про неї писав сам автор, але в ній видно деякі характеристичні прикмети пізніших довших епічних Франкових творів. Всі дослідники Франкової творчости називають „Петрів й Довбуцуків” романтичним твором, якому відповідають оті композиційні засоби, що ми їх вище згадували. Майже всі дослідники твердять, що І. Франко в своїх пізніших творах є реалістом, і не звертають уваги на те, що оті фантастичні закопані скарби („Лель і Полель” та „Основи суспільности”) не дуже то погоджуються із реалістичною манерою писання. Та про це згадаємо при обговорюванні цих творів, а тут повторимо за І. Франком, що його перша повість таки має „деяку літературну вартість”, а з огляду на її прикмети вона конечна до зрозуміння пізніших повістей Івана Франка.

„ПИСЬМЕННИК В ЕСКІЗАХ МОЖЕ ПЕРЕДАТИ БЕЗПОСЕРЕДНЄ, ЖИВЕ ВРАЖІННЯ ДІЙНОСТІ”

Повищі слова взяті з „Передмови” Івана Франка до збірки його оповідань „Добрий заробок”, що вийшла друком в 1902-му році. В цій передмові оповідає Франко історію своїх перших оповідань, ескізів, які він написав в 1876 р., і надрукував в календарі „Дністрянка” на 1877 рік, накладом „Академічного Кружка” і заходом „Івана Белея, Антона Дольницького, Василя Левицького (Лукича) та Івана Франка”.

І. Франко надрукував перші свої два оповідання в цій „Дністрянці” — „Лесишину челядь” і „Два приятелі”. Ці оповідання звернули на себе увагу народовців, особливо Володимира Барвінського, який думав видати подібний до „Дністрянки” альманах під заг. „Руська хата”. Він просив Франка дати йому щось для журналу „Правда”, яку редагував. Франко передає розмову з Барвінським на тему літературних праць.

„Я, бувши тоді під впливом Золя, звернув розмову на потребу — змалювати нашу суспільність у різних її верствах та вказував zarazом на трудність такого діла. Барвінський вияснив мені, що й у нього укладається плян цілої серії оповідань, яким він хотів надати спільний титул „Галицькі образки”. Він брався змалювати те життя, яке мовляв, він найліпше знає, життя української інтелігенції, а головню духовенства. При тім він не міг погодитися з таким способом писання, який проявився в мене, особливо в „Лесишиній челяді” (І, А, ст. 175).

Барвінський, подібно як і Лімбах, нарікав на те, що „нещасний натуралізм” попсував ідилічне вра-

ження, яке робила спочатку „Лесишина челядь”, яку важко зачислити до якоїнебудь категорії творів. Франко відповів, що йому байдуже про категорію творів, він бажав показати в своєму оповіданні „контраст між красою природи й мізерією людського життя”. Барвінський твердив, що в народній поезії природа співчуває з чоловіком, а не контрастує з його почуваннями. Франко доказував, що „народній поезії не чужий і спосіб контрасту” (I, A, 175).

„Барвінський не розумів поетичного твору, якого головна мета — збудити такий чи інший настрій; він стояв за тим, що треба писати заокруглені оповідання, новелі або романи, а не ескізи. Я заявляв, що не чую в собі сили ані не маю настільки обсервації, щоб збудувати заокруглене оповідання й дати в ньому повний малюнок, чи то цілої суспільности, чи навіть одної верстви”.

Тут знов Франко признається до того, що важко йому писати довші епічні твори. Барвінський домагався, щоб повість побуджувала „патріотичні почування”, а Франко стояв на тим, що „перед усього треба малювати відносини, людей, поодинокі їх учинки з поглядом на їх окруження і на ті спеціальні особисті та громадські імпульси, що побуджають їх до такого, а не іншого ділання” (там же, 175).

Франко хотів в „Лесишиній челяді” „збудити настрій читача”, щоб він співчував таким особам, як Анна, Горпина та Митро, — і це авторові вповні вдалося, бо читач на тлі гарної природи побачив людей, які тужать за щастям.

„Зійшло сонце. Зацвіркотали сверчки на всілякі лади, забриніли великі польові мухи, затріпоталися барвисті мотилі понад колосистим морем. При-

рода ожила. Вітер подув сильніше, подув теплом зі сторони лісу і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів” (І, А, 19).

Та не така гармонія наявна між людьми в „Лесишиній челяді”, бо її син Гнат „був злий та забіяка . . . і поганий. Волосся червоне, очі маленькі, хитрі, як у якого татарина, сам великий, голова як макітра, а губи, мов подушки, такі повіддувані”. Та й Лисиха була „сукриста дуже та тверда”. Тож не могла бути щасливою Анна при такій свекрусі й такому чоловікові. Не почувалася щасливою й Лесишина донька Горпина, яка потайки від матері любить з Митром Громиком, бідним удовиним сином. Франко закінчив це оповідання зовсім не ідилічно: Дмитро попрощався з Горпиною, „зідхнув важко, витяг сопівку з-за пазухи, заграв, затілікав, та так дрібно та тужно, немов би в тім голосі тонула вся його надія на тихе щастя.

— Гірка моя доле! — прошептав Митро й повернувся у свій вигін до бідної, вербами обсадженої хатини, де жила його стара мати” (І, А, 34).

До найвчасніше написаних оповідань Франка належить „Вугляр”, в якому батько оповідає, як згорів при випалюванні деревного вугілля його син Іванчик. Цей реалістичний опис не має нічого спільного з ідилією, яку ще дехто хотів бачити в „Лесишиній челяді”.

„Мати Христова, не приводь вас ніколи ні видіти, ні чути про таке нещастя, яке звалилося на мою бідну, стару голову! Лежав мій Іванчик на землі передо мною, чорний увесь, як головня. Тіло в огні збіглося, шкіра перегоріла, потріскала . . . Не пізнали, де були очі, де уста, де лице, нічого! . . . Мати Не-

бесна, я на своїм віку не видів ніколи нічого страшнішого, як був мій синочок сердешний” (I, А, 16).

В цьому оповіданні, як бачимо вище, є монологи головної особи — вугляра та ліричні відступи автора, як ось цей:

„Ще бодай те було добре, що тут я часто здибав людей, що працювали на гостинці, — робітників. Гірка доля тих людей. За нужденну плату 60-80 крейцарів денно сиди там цілий день на вітрі, слоті й вокості, двигає тяжкий залізний молот та товчи каміння... Навіть пісні, тої кожночасної товаришки нашого українця при роботі, не було чути. І ті люди, нужденні з лиця і одежі, і понурі, видалися мені заклятими злим демоном, запряженими чарами до тої машинальної праці. І дійсно так. Злий демон їх — нужда, а чари, — той мізерний, кривавий заробок” (I, А, 6).

Ми навмисне навели повищій уривок, щоб показати, що вже 20-річний Франко відчув соціальну кривду українського робітника. Це новий мотив в молодого письменника, бо досі в його віршах не було чути подібної нотки. При другій зустрічі з автором вугляр оповідає про своє життя:

— От, видите, нужда та й нужда! Нігде ні про що й не чути більше. Наш заробок день-у-день меншає. І ліси вирубують, і того камінного вугля все більше. От, прийдеться далі з голоду загинати” (там же, ст. 17-18).

І. Сірак в розвідці „Спостереження над композицією оповідань Івана Франка” при оповіданні „Вугляр” пише про „ідейно-тематичний задум Франка — змалювання боротьби між працею й капіталом”, і про те, що „взаємовідносини образів в цьому оповіданні

розкривають соціально-класові протиріччя в суспільстві” (Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник шостий. Львів, 1958, ст. 204).

Гадаємо, що І. Сіракова заввага не відноситься до оповідання „Вугляр” (1876 рік), бож, як почуємо пізніше, автор його не був таким свідомим теоретиком „соціально-класових протиріч”, як про це пише І. Сірак. Та в поневоленій російськими комуністами Україні на все треба дивитися зі становища класової боротьби, і тому О. Дем’яненко написав окрему розвідку про те, як то Іван Франко, пишучи свої три, так звані лолинські оповідання в 1876 р. (крім двох згаданих — ще „Два приятелі”), — „підпорядковував всі розмовні та граматико-стилістичні засоби — змалюванню соціальних колізій” (О. Дем’яненко. Стилістичні особливості речень і словосполучень у ранніх оповіданнях І. Франка. У майстерні художнього слова. Київ, 1965, ст. 115).

Та поки дійдемо до кінцевих висновків про ці оповідання, мусимо згадати про оповідання „Два приятелі”, написане у формі монологу одного з двох героїв, Семена:

„Та же ви знаєте, в якій я був приязні з Хоною Підгорбочним. Та й як же нам було не брататися! Ми, бачите, оба були парубки на ціле село; хлопці мов дуби крепкі. На маєтку родичів Бог не скривдив, ані нас на працьовитості” (І, А, ст. 35).

Але ці приятелі жили тоді, коли про військову службу рішав австрійський урядовець-мандатор, і він покликав цих приятелів до „асентерунку”. Приятелі вирішили ховатися від жандармів. І вони так довгий час робили, аж вкінці жандарми зловили Хому, який видав їм і Семена.

а не виідеалізовані сантимаентальні герої, видумані, а не відтворені, письменником, як це видно в творах Франкового сучасника, згаданого вже Володимира Барвінського. В. Барвінський надрукував був у календарі „Просвіти” на 1872-ий рік оповідання „Химерні любові” про козака, який полюбив князеву доньку і якого князь убив, бо вважав це образою свого роду. Донька після того втопилася, а князь спалив себе в своєму замку. Інше оповідання Барвінського — „30 днів тверезости”, — важко б назвати літературним твором. Найбільше відомий твір цього ж автора — це „Скошений цвіт”, який не був відгуком на тодішнє життя, бо сам автор признався у передмові, що в цій повісті „події не сучасні, не нові, а давно могилою прикриті, тільки живою пам’яттю збережені”.

Коли ж В. Барвінський хотів відгукнутися на кипуче життя, на прояви соціалістичної діяльності в Галичині, то не знав, як на них реагувати, як це вірно підкреслює І. Басс у згаданому творі на 26-27 ст. Іван Франко ось як оцінив літературні твори В. Барвінського: „В. Барвінський силкувався створити повість із життя наших вищих клас. Так повстав „Скошений цвіт”, де прецікава зрештою тема сфумерована низькосантимаентальним і силувано-цвітистим способом представлення і невміння чи небажання сміло малювати дійсні відносини, так повстало „Нещасне кохання”, перша спроба змалювати життя сільського вчителя, але проба чисто карикатурна, врешті „Сонні мари молодого питомця”, де патріотичне многословіє закриває брак дійсної психології і життєвої правди”. (Молода Україна, 1901,

Як бачимо, тут немає зовсім „класових колізій”, про які пише О. Дем’яненко, бо герої були синами багачів, а від військової служби втікають і в країнах демократії. Але літературознавці під московським режимом мусять писати про класову боротьбу і вони її знаходять і там, де її нема. І тому Дем’яненко починає свою розвідку отак:

„Лолинські оповідання І. Франка — відображають мерзенну дійсність, „темне царство”, які нівечили, гнітили й убивали людську гідність, появу в свідомості зображуваних героїв перших іскор протесту проти існуючого ладу, боротьбу із соціальними установами та класовими, суспільно-моральними нормами, що утримувалися у Галичині мечем і кров’ю, закріплювалися і відстоювалися „своїми” та іноземними поміщиками” (ст. 115).

Хто лиш прочитає ці „лолинські” оповідання Франка, той пізнає, що немає в них нічого з „крови” ані з жадних поміщиків. Та важко Дем’яненкові написати правду. Не може її згадувати і І. Басс в праці „Художня проза Івана Франка” (Київ, 1965, ст. 111-112), який вірно порівнює „Лесишину челядь” (1876) з написаним Франком оповіданням в 1908 році під заголовком „Неначе сон”, де також головну роллю в господарці грає стара мати господаря, що є дуже доброю для невістки, а не такою злющою свекрухою, як Лесиха. І. Басс говорить про „природні закони життя” в оповіданні „Неначе сон”, але зовсім не згадує про дивні чари старенької свекрухи. Бассові не випадає згадувати про ті чари, про які писав тоді Франко, можливо, вже під впливом недуги, що того року його навістила.

Перші оповідання Франка були відгуком на тодішнє життя, в них виступали живі сучасні люди,

наводжу за книжкою: Іван Франко. Вибір творів. НТШ, Нью Йорк, 1956, ст. 343-344.)

Як ми вже бачили вище, Іван Франко почав свою літературну кар'єру віршами з історичною тематикою, далекою від сучасного українського життя. Під впливом М. Драгоманова він звернувся до актуального життя, малюючи Лесишину родину, рідню вбогого вугляра та рекрутів — втікачів від важкої тоді і несправедливої для всіх військової служби. Подих нового життя видно в 1876 р. і в поезіях Франка.

„І ВЛІЛЬНИЙ, ВЛАСНИЙ ЛАН ТИ ЗНОВ ОРАТИМЕШІ”

Ти „властивець свого труду і в власнім краю сам свій пан”. Повища цитата — це закінчення відомої поезії Франка „Наймит”, написаної 10 жовтня 1876 року і надрукованої у відомому нам „Друзі”. Поезія „Наймит” показує, що молодий поет стає на свій власний шлях, про що сам Франко писав рік пізніше у вступі до поеми „Сон князя” (1877). Там 21-річний поет вимагає нових пісень:

Іншу пісню час почати, —
Не про море, про козацтво,
Не про пімсту, про могили,
Не про війни, не про кров!
А почати, браття, пісню
Про життя, котрим жиємо,
Про діла, котрі ділаєм,
І про працю, що нас жде . . .

(Наводимо за книжкою: О. Білецький, І. Басс, О. Кисельов. Іван Франко. Життя і творчість. Київ, 1956, ст. 129.)

Згаданий вище І. Басс пише про вірш „Наймит”, що це „перший поетичний твір, в якому вже виявилися революційно-демократичні погляди поета. Пройнятий глибокою вірою в могутню силу народу, він був близький до творів Шевченка і російських революційних демократів” (ст. 127).

Юрій Кобилецький в книжці „Творчість Івана Франка” (Київ, 1956, ст. 164) бачить в образі трудівника-наймита — „образ українського поневоленого народу. Франко вірить, що народ-велетень порве вікові пута і стане хазяїном власного труда і власної волі на визволеній землі”.

Гадаємо, що вірш „Наймит”, написаний Франком 90 років тому, небезпечний для московських можновладців в Україні, бо його можна застосувати і до мільйонів новітніх кріпаків-українців, які працюють по колгоспах. Чи не актуальне хоч би й таке місце з „Наймита”:

Не раз дітей його тьма-тьменна погибала,
Та все він пережив.
З любов'ю він, мов велетень той давній
Непоборимий син землі,
Що хоч повалений, а знов міцний і славний
Вставав у боротьбі.

Франко бачив уже тоді, в 1876-му році, волю для українського народу і кінчав свого „Наймита” такими бадьорими рядками:

Пропаде п'ятьма й гніт, обпадуть з тебе пута
І ярма всі ми порвемо.
Не даром ти в біді, пригноблений врагами,
Про силу духу все співав,
Не даром ти казок чарівними устами
Його побіду величав.
Він побідить, порве шкарлущі пересуду,

І вільний, власний лан
Ти знов оратимеш — властивець свого труда
І в власнім краю сам свій пан.

(ХП, А, ст. 55-57)

Ми бачили, що в „Петріях і Довбущуках” Франко покористувався такими композиційними та ідеологічними засобами, які стрічаються і в пізніших його творах. Подібно є і з Франковою першою соціально-політичною та патріотичною поезією „Наймит”. Ми бачили, що літературознавці підкреслюють тільки „соціально-політичний” бік цієї поезії, не добачаючи в ній українського патріотизму, про який перший заговорив ще в 1910 році згадуваний нами А. Крушельницький в праці про поезію Івана Франка, пишучи, що в „Наймиті” маємо „вже задаток найсильнішого виразу т. зв. „патріотичної” лірики Франка — Прологу до „Мойсея” („Народе мій, замучений, розбитий”), в якому поет „висловив твердий погляд на свій народ та його хиби... і одночасно звеличав його за творчу силу його духа і висказав надію на його „воскресний день” (ст. 24 і 237).

В „Наймиті” бачимо реалістичний образ селянина-наймита, який є алегорією поневоленого українського народу, що вкінці переможе всіх своїх ворогів і „буде властивцем свого труда і у власнім краю сам своїм паном”.

**

Щоб вірніше оцінити „Наймита” Франка, треба згадати, які поетичні твори в тому часі появились були в Галичині.

У 1875 р. вийшов перший том поезій відомого більше як маляра, ніж як поета, Корнила Устияновича, в якому містилися дві довгі поеми „Вадим” та

„Искоростень”, як самі назви говорять — теми з княжої доби. Ці поеми хвалили в „Правді”, і це змусило Франка написати свою рецензію, заявляючи, що він „на то зовсім иначе задивляється”. Не полемізуючи з „Правдою”, він писав у „Друзі” (1876, ч. 2, ст. 31):

„Насамперед во вступі автор сам властиво не знає, чого хоче і що пише, — ціла річ кінчиться на викладі початків митології і повірій народних і на викладі початків темної слов'янської історії. Но менша о вступ, — епос „Искоростень” так єсть за кождим кроком переповнений такими, правду сказавши, непотрібними прелекціями, що читатель за масою митології і сказок не годен добачити і самого оповідання. Из 24 пісней сего епоса далась би сейчас більше половина викинути, а оповідання само не те, щоби на тім не утерпіло, но, противно, зискало більше ясности і связи” (М. Бернштейн. Діяльність І. Франка — критика у журналі „Друг” в збірнику „Слово про Великого Каменяра”, том II, Київ, 1956, ст. 180-181).

Про думу „Святослав Хоробрий” Корнила Устияновича Франко писав, що в цім творі „видно якусь мішанину героя і „правого” лицаря — і тирана, негідника. Видно, що автор недосить перейнявся своїм предметом, недосить ясний образ героя собі виробив — тому ж то й вийшов у нього блідо і непевно начертаний” (там же, ст. 184).

В тому ж „Друзі” у 1876 р. Франко оцінював і поезії І. Пасічинського, свого колишнього товариша з дрогобицької гімназії, та вірші І. Верхратського — свого вчителя з тієї ж гімназії. Про вартість „поезій” Пасічинського найліпше свідчить оцей вірш із циклу „Небелиці-баналуки для забави і науки”:

На добрій паші зросла блоха:
Сто фунтів важить голова.
А нога кожна двадцять п'ять.
А черевце — сто п'ятдесят.
Раз блосі впала в очі гнида.
„А що се, — каже, — за огида?
Та маленька, що аж встид, —
Нею ся цілий світ мерзить . . .”
Втім з стелі, як на збитки,
До блохи гукне: „І ми гидкі,
Не треба було так тучитись:
Тьфу — днесь годі вже подивитись!”

(Там же, ст. 187.)

Франко назвав такі „твори”, як вгорі наведений, „антинародними розглагольствованіями”, і уважав, що головна причина їх появи — „звихнення із народної дороги їх авторів, брак великих суспільних інтересів і почуття обов'язку, відповідальности” (ст. 188).

Франко вдарив у „Друзі” і І. Верхратського за його збірку „Тріолети”, яка появилася під псевдонімом „Лобарт Снівомир”. Молодий критик хвалив формальний бік віршів: „Язык гарний і чистий, — і „Тріолети” дадуться з приємністю читати. Автор всю свою бачність звернув на гладкість і пливність форми. То його головна заслуга в „Тріолетах”. Та автор . . . забув про друге, рівно, сли і не більше важне в поезії, про содержание. Велика часть його тріолетів . . . лиш гладко зримовані фрази, або оттак собі кинені „карамелькові” стишки. Який інтерес збудить в нас, наприклад, тріолет:

Полетів мій голубець,
Мій біленький полетів —
Де ж, аж де ж він ся задів —
Полетів мій голубець,

Понад синіх гір краєць
На рожевих хмарах плив.
Полетів мій голубець,
Мій біленький полетів.

(Ст. 190.)

„БОРИСЛАВ СТАВСЯ ДЛЯ НАШОГО ПІДГІР'Я ОСЕРЕДКОМ ЕКСПЛУАТАЦІЇ”

У „Друзі” надрукував Франко перші свої три оповідання з бориславського циклу: „Ріпник”, „На роботі” і „Навернений грішник”. Ці оповідання друкувалися в 1877-му році і того ж року вийшли окремою книжкою: Письма Івана Франка II. Борислав. Картини з життя підгірського народу.

До окремого видання автор написав „вступне слово”, в якому інформував читача про новий промисл у Галичині — про Борислав із копальнями нафти і земного воску. З тієї передмови взятий заголовок цього розділу.

Франко писав там, що „в Бориславі найсильніше заступлена кляса робітнича, — а нужда, страта сил і здоров'я, зледаціння тих людей під зглядом моральним — найгірніше і найголосніше віщують, що може статися з наших хліборобів в протягу яких-де двох десятків літ, коли недостача поля, хліба і грошей, коли наслідки всіляких хиб теперішнього суспільного устрою — змусять їх іти на роботу фабричну, продавати своє здоров'я і свою силу за нужденне прокормлення.

Борислав, хоть достачив нашому краєві цінного матеріалу для освітлення і про домашній ужиток і про вивіз за границю, стався між тим западнею, в котрій гине і пропадає наше щасливе Підгір'я, в котрій марнується без ліку здорових сил нашого народу. Бори-

слав стався для нього осередком експлуатації у всіх можливих видах, почавши від тисяч жертв, що гинуть рік-річно в ямах, аж до тих тисяч, які вертають відтам з протраченою силою фізичною та звихненою моральною підставою в серці, — що вертають передчасними старцями” (Іван Франко. Том I. Автобіографічні матеріали. Оповідання. Київ, 1955, ст. 402-403).

Ми навели це місце з передмови автора до перших його бориславських оповідань тому, що бориславська тематика творить поважне місце в прозовій творчості Франка, і тому, що вже ці перші оповідання порушують такі справи, які ширше будуть змальовані в пізніших Франкових оповіданнях і повістях.

Борислав називали галицькою Каліфорнією. Протягом року населення цього підгірського села збільшилося з однієї тисячі до десятих. Іван Франко чув про Борислав ще в батьковій кузні, а пізніше міг бачити „ріпників” у Дрогобичі. Як старший учень гімназії і як студент університету він сам бував у тому селі, яке на очах ставало промисловим центром, хоч не мало ще навіть своєї поліції, а найбільшою владою в ньому був сільський війт.

Про цю „першу групу” своїх бориславських оповідань Франко писав, що хотів дати „кілька інтересніших епізодів із життя „ріпників”.

„Довгі літа я мав спосібність придивлятися тій страшенній експлуатації, що, мов зараза, шириться щораз далі, росте із зростом нужди і недостатку в народі, мав я спосібність оглядати й немало сумних-сумних наслідків її. Не говорю уже о жителях самого колишнього села Борислава, що з малими виїмками майже всі пішли по жебрах. Борислав висисав вздовж і вшир всі сусідні села, пожирає молоде по-

Гринь, герой оповідання „На роботі”, кінчає його такими словами:

— Що, Марино? Чого така сумна сидиш? Йой, як ти змарніла! А я перше й не дивився! А що? Ходім обоє відси! Хай западеться та погань! Волимо й як бідувати, як маємо тут за нізачо здоров'я дороге тратити!” (IV, А, 26).

Тут ще треба додати, що селяни йшли на роботу до Борислава не на те, щоб ставатися постійними робітниками, або як пише згаданий Ю. Кобилецький на 52 ст. своєї праці, що вони знали, що „немає повороту з капіталістичної дійсности”. Гринь із „На роботі” виразно заявляє, що він мріє про „буржуазну” господарку на селі. Він оповідає про це Задусі (ніби мітичній постаті, яка душить в ямах ріпників):

— У біді виріс я, з біді й сюди прийшов, коли ж я мав нажитися. А так, гадав, прироблю деякий крейцарище, та чень де оженюся, ну, може ласка Божа, чоловік не буде так бідити” (там же, ст. 15).

Ці слова Гриня свідчать про те, що він не зрозумів тієї „лекції політичної грамоти”, про яку згадує Ю. Кобилецький (ст. 52).

У поясненнях до цих перших трьох бориславських оповідань в київському виданні з 1956 р. пишеться, що „відтворюючи психіку й мислення забитих і затурканих галицьких робітників і селян, письменник розкривав і їхню несвідомість, непорозуміння справжніх причин того лиха, що їх душило. В зв'язку з цим, на перший погляд може здатися, що в цих оповіданнях клясові суперечності іноді затушкуються показом міжнаціональних суперечностей, які органічно між собою переплітаються” (I, ст. 403).

Гадаємо, що оті „міжнаціональні суперечності” в бориславському циклі Франкової прози зовсім ясно

коління, ліси, час, здоров'я і моральність цілих громад, цілих мас" (І. Франко. Том І, Київ, 1955, ст. 403).

Ось уривок із „Ріпника”:

„Баби, дівчата, молодиці, котрих із далеких сторін приганяє сюди недоля, натомивши через день груди і руки при корбі або при вибиранню лепу із киблів та воску з-поміж глини, тепер лежать покотом на холодній, дерев'яній підлозі, кулак під головою, стулені одна до одної, раз задля нестачі місця, а подруге — так буде тепліше.

Їх лица пожовклі з нужди, їх руки немов оброслі глиною і земним воском, їх одіж, то позшиване лахміття, що ледве-ледве держиться на тілі. Старі, недугами та грижею поорані лица, лежать обік молодих, що ще не стратили слідів краси, хоча цвіт їх уже зв'ялила передчасна тяжка праця і нужда і розпуста" (IV, А, 32).

Головний герой цього оповідання Іван, після загибелі Фрузі, якої він відрікся, коли вона завагітніла від нього, — і сам згинув в нафтовій ямі, бо Мендель подбав про те, щоб урвалася лінва при корбі, якою ріпник з'їздив в яму. Але така розв'язка в цьому оповіданні є аж в другій його редакції для збірки оповідань „Полуйка”, яка вийшла в 1899 р. у Львові. В першому оформленні „Ріпник” кінчався тим, що Іван збридив собі життя в Бориславі і вернувся на село. Автори „Історії української літератури” (ст. 538) хвалять Франка за те, що він „зрозумів деяку хибиність, штучність розв'язки оповідання „Ріпник”, бо „село не могло сприяти моральному оздоровленню” Івана. Але в розділі про Франка в цій же „Історії” промовчується, що і герой оповідання „На роботі” покидає Борислав, як це зробив Іван із „Ріпника”.

зарисовуються, хоч автор цього не підкреслює. Визискуваними і обдурюваними були українські робітники, а визискувачами були „зайди”, як їх називають місцеві селяни.

Ось один із цих місцевих автохтонів — Василь Півторак. Він „був свого часу один із найзаможніших газдів на весь Борислав. Поля в нього було достатком, худоби і хліба і шмаття, ба й грошенят готових дещо трохи найшлося. Працьовитий, оцадний, любив порядок, — тож і все йшло в його порядком і статком” (IV, А, ст. 89).

Василь Півторак вирішив сам на своєму ґрунті добувати кип'ячку. Але це йому не вдалося, хоч працював із трьома синами, бо перешкоджали йому ті „зайди”, які вважали своїм монополем нафтовий промисл. В цьому оповіданні гинуть аж чотири особи: сини Михайло і Сень, мати та старий Василь Півторак. Багач той докотився до того, що став жити в корчмі, подібно, як Юра Шикманюк в оповіданні цієї ж назви. Василь став налоговим алькоголіком, і важко було його вилікувати з пияцтва, хоч у цій справі допомагав і місцевий парох.

Тут варто підкреслити, що це є єдине оповідання Франка з бориславського циклу, в якому виступає український інтелігент-священик. Цей виступ не позитивний, бо парох Борислава зовсім не цікавився нафтовою проблемою і не дораджував своїм парохіянам в цих важливих справах. Взагалі Франко не згадує про жадного українського інтелігента, який цікавився б тим, що діялося в Бориславі у 1860-их і 1870-их роках.

Бориславський парох не може здобути симпатій читача, хоч він і погодився взяти до себе п'яницю

Василя Півторака, щоб його відзвичайти від горілки. Однак, Ю. Кобилецький невірно пише, що „під діє заодно з промисловцями, лицемірно називаючи умерлого під церквою Півторака, „наверненим грішником” (ст. 53). Щоб показати, як здорово брехнув Ю. Кобилецький, наведемо це місце з оповідання:

„Перед самими царськими дверми, на помості лежав його батько [Василь Півторак] в брудній сорочці, завалянім куртаці, нечесаний, нужденний; лежав лицем до землі, з розставленими на обидва боки руками. . .

„Лежить Василь Півторак і не ворухиться. Холодний поміст, бачиться йому, дихає під ним, підноситься й опадає, як груди велета. Холодний поміст, бачиться йому, висисає з його тіла нестерпну паль, лагодить своїм холодом гарячку, тамує дихавичний кашель, — йому легше, дедалі — все легше” (IV, А, 188).

Василь лежав не „під церквою”, як пише Кобилецький. Священик „не називає лицемірно” вмерлого „наверненим грішником”, бо Василь, живучи в священика, твердив, що він видужує, і що йому в сні з’явилася Матінка Божа. Василь вірять, що „через її молитви підвів його Господь. . . Бона, братчики, оповідає Василь людям, будши ще під церквою, — притулила мені руку до грудей, і мені мов би хто жорновий камінь зняв, так відразу легко стало. „А що, ліпше тобі?” — питає мене. — „Та ліпше”, кажу. „А бач, не треба грішити; Пан Біг за гріхи ще тяжче буде карати. Йди ж, небоже, й три неділі лежи „крижом” перед царськими дверми, потім висповідайся, то всі тобі гріхи будуть прощені” (там же, ст. 187).

І Василь лежав хрестом у церкві, а священник правив Службу Божу на його інтенцію і після Євангелії виголосив проповідь про „наверненого грішника”, бо ні люди, ні сам священник не знали, що Василеві не стало легше, він гарячкував і в гарячці оповідав про полегшу.

Франко виразно описав Василеву смерть, якому спочатку „здавалося, що тіло тяжіло на нім, мов камінь, давило й в'язало його, мов залізні пута, довго, відколи затямить”. І так він помер, і коли люди хотіли його піднести по Службі Божій, — „підняли з помосту бездушне, холодне вже й задеревіле тіло „наверненого грішника” (там же, ст. 190). А в „Історії української літератури” пишеться, що „під перед усією громадою лицемірно називає Півторака „наверненим грішником”. Але парох Борислава заслужив собі на епітет „зажерливого”, бо дійсно він таким був, коли годився за ціну похорону Василеного сина.

**

І. Франко, як ми бачили вище, в 1875, 1876 та 1877 роках здобув собі вже поважне ім'я, і то не тільки між студентами. Він відомий був як поет, автор повісти „Петрії й Довбуцуки”, шістьох оповідань, в тому числі трьох із бориславського циклу, та численних критичних статей в студентському журналі „Друг”, якого він був співредактором. Він мав повну надію, що одружиться з дівчиною, яка б і його любила і яка б мала ті самі зацікавлення, що й сам він.

Навесні 1877-го року Франко писав у листі до Ольги Рошкевич:

„... Тямиш, вечорами нам не хотілося розставати! Щасливі хвилини, глибоко ви врилися в мому серці, — і не раз аж сумно мені стане, коли навер-

неться гадка: ні, це надто хорошо для мене! Хто-зна, чи в своєму житті я джду коли таких других вечорів!.. Мені тепер приходить на гадку, що я сказав до Тебе: при щирій любові щастя повинно рости, а не зменшуватися! Нічого тужити за минулим! Ми молоді, світ ще усміхається, — жити хорошо, любити!..” (І. Книш, цитована праця, ст. 14).

Та вже в цьому самому листі Франко, немов прочуваючи своє недалеке нещастя, так писав до любої дівчини:

„...Нас усіх гостро слідять і хочуть як мож скомпромітувати. Не досить того, що нас тут окружили шпигунами, але навіть раз-у-раз шлють письма до російської амбасади у Відні (до Новикова), де описують кожного як соціаліста й чорт знає що, — а це в тій цілі, щоб скоро котрий із нас появиться в Росії, сейчас із ним туди, де козам роги простують. Ми тут залперестали всякої переписки з загролицею, що й до нас не доходить нічого, зрештою знаємо напевно, що всі письма й посилки до нас і від нас на гролиці розпечатуються” (там же, ст. 14-15).

Франко навіть радив своїй дівчині „подумати про якенебудь зайняття”, що дало б їй економічну незалежність. Вона могла б це легко зробити, бо знала французьку й німецьку мови і під впливом Франка поширювала свою освіту. Її брат Ярослав привозив їй книжки від Франка. Вона вмістила свій переклад у календарі „Дністрянка” (1876). Здавалося, що вже недовгий час ділить 21-річного Івана і 19-річну Ольгу від одружіння та спільного життя й спільної праці для добра українського народу. Та не так сталося...

„БЕЗТОЛКОВИЙ ПРОЦЕС УПАВ НА МЕНЕ, ЯК СЕРЕД ВУЛИЦІ ЦЕГЛА НА ГОЛОВУ”

Так висловився Франко про своє перше заарештування 11-го червня 1877-го року в листі до М. Драгоманова в 1890-му році. В цій своїй автобіографії писав Франко про вплив професора Драгоманова на себе таке:

„Ви були перший і майже самотній чоловік, що додав мені духа й охоти. З Ваших листів до редакції „Друга” я вичитав лиш тільки, що треба знайомитися з сучасними письменниками, і кинувся читати Золя, Фльобера, Шпільгагена так, як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенєва та Помяловського, а далі Чернишевського, Герцена” (I, А, 166).

Ми згадуємо тут знов про М. Драгоманова тому, що перше заарештування Франка відбулося у зв'язку з діяльністю Драгоманова, який тоді жив у Женеві. У Львові відбулися арешти, які не оминули й Франка і які мали великий вплив на дальше життя молодого тоді ще поета.

На початку 1870-их років у Львові почав організуватися світ праці. Вже в 1870 р. відбувся у Львові перший в Галичині страйк друкарів. Страйки вибухали і в інших містах, а в Бориславі в 1873 році відбувся страйк, відомий із Франкової повісти „Борислав сміється”. Австрійський уряд та польська адміністрація в Галичині звернули увагу на робітничий рух. Страх урядових чинників збільшився, коли різні агенти, як про це писав Франко своїй нареченій Ользі Рошкевичівні, почали слідкувати за тими революціонерами-емігрантами, які транспортували в Росію і в Україну революційну літературу, друковану в Лондоні, Женеві і Цюриху.

він із собою значну кількість книжок, щільно запакованих. Куфри із книжками звернули увагу поліції, що й так була стривожена звісткою краківського „Czas'у” про поширення у східній Галичині соціалістичної пропаганди та вістками львівських польських газет про московських агентів, що буцім-то їздять по Галичині”.

Нагляд над Барабашем доручено поліційному ревізорві Розумові, і пізніше, 9-го червня в Барабаша переведено ревізію, при чому сконфісковано револьвер, палицю із кинджалом і англійські пілочки. Барабаша переслухано і переглянено численні його листи. „Барабаш” признався, що він є Котурницький (ст. 59).

[Правдиве його прізвище було Юліян Кобилянський, але в процесі він виступає, як Котурницький.]

В Котурницького знайшли два листи Драгоманова, і поліція ствердила, що адресант є емісаром польських соціалістів за кордоном, який ширить соціалістичну пропаганду між польським людом в Галичині та в польським Королівстві, головно між робітниками.

В одному листі Драгоманова, адресованому до М. Павлика, було таке:

„Сей лист передасть Вам чоловік, котрого мої приятелі вважають вірним; він належить до кружка російських соціалістів, а з роду поляк. Вихований він на російській літературі і російським соціалізмі”. сться тепер до подібної роботи між поляками, а що йому прийдеться зачепити Галичину і там почати Далі Драгоманов писав, що Котурницький „забираділо, тому ся справа також нас обходить. Треба буде, — писав він, — дбати, щоб був польський соція-

лізм в Польщі, а руський на Русі, нехай би не було підозріння, що вони хочуть відновити Польщу з року 1772, а тільки соціалістичну. Так я думаю, а Ви будете тримати з ними, як вони являться в Галичині з роботою". Згадував також Драгоманів про підмогу в сумі 300 рублів, про видавання в Галичині книжок для Києва, вказував на потребу порозуміння з віденцями в справі перевозу книжок з Німеччини і Румунії, радив зайнятися Буковиною і Угорщиною, де тепер нема таких людей, як ті, що підтримують „Друга". Треба, щоб хтось спеціально поїхав до Чернівців. Франко нехай би поїхав до Шігета і зазнайомився з учениками гімназії, а звідти до Мункача і Унгвара, де міг би записати пісні та передання. Треба одначе їхати з голими руками, без компромітних паперів, випитувати людей, а зібрані етнографічні та економічні матеріали відсилати негайно до Галичини, бо вони будуть потрібні для окремого збірника, який він хоче видати". Гроші обіцяв Драгоманов прислати, як дістане адресу. Вкінці просив Драгоманов, щоб Франко написав йому, які книжки взяв від Черепакіна, що післав до Чернівців, і чи з грошей ста франків дав щонебудь Павликові".

Цей лист навели ми за проф. Студинським (ст. 60), бо порушена в ньому справа невідома ширшим колам читачів, а вона, як слушно зазначив Студинський, „мала рішальний вплив на дальший розвиток подій".

Котурницький мав адреси Остапа Терлецького й М. Павлика. В першій листі був згаданий Іван Мандичевський. Отже, на основі вислідів ревізії в Котурницького поліція заарештувала І. Мандичевського, і І. Франка; М. Павлика заарештовано аж після його видужання в шпиталі 18-го червня; ув'язнено М. Ко-

У половині 70-их років посилювалися в Росії переслідування української мови і почалися нові репресії проти українського руху. В 1875 р. Драгоманова звільнено з посади доцента в Київському університеті, а 1876 р. видано сумної пам'яті Емський указ, який унеможлиблював видання українською мовою. Київська Громада вислала Драгоманова за кордон, щоб там видавав він праці українською мовою та обороняв українську справу на міжнародному форумі.

Драгоманов видавав у Женеві „Громаду” (1878-1882), а в роках 1881-1883 редагував „Вольное Слово” по-російськи. В 1886 р. київська Стара Громада розійшлася з Драгомановим на основі ідеологічних різниць, бо він пішов „наліво”, але з ним тримали зв'язки галицькі українці: Остап Терлецький, М. Павлик, І. Франко. Пізніше і від російського революційного світу відійшов Драгоманов, переконавшись у його шовіністично-великодержавних та диктаторсько-макіявеллістичних нахилах. І так осамітнений політично Драгоманів у 1889 р. прийняв запрошення і зайняв становище професора університету в Софії, де й помер 1895 року.

Про перший арешт Франка написав довшу працю акад. Кирило Студинський в журналі „Україна”, Київ, 1926, кн. 6 (20), ст. 56-114 під заголовком „Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р.” Про причини цього процесу написав акад. Студинський таке:

„Привід до численних ревізій, ув'язнень і судового процесу подав був Михайло Котурницький (поляк із України). Приїхав він до Львова 31 травня 1877 р. і замешкав у готелю Лянга, де зголосився під прізвищем „Станислава Барабаша” з Відня. Привіз

турницького, Шасного-Сельського, Остапа Терлецького та Анну Павлик — сестру Михайла.

Львівський суд доручив окружним судам перевести ревізії в учителя Лева Васильовича в Сапогові, в о. Лева Шанковського в Дулібах, в Іполіта Погорецького — гімназиста в Дрогобичі, д-ра Мик. Антоновича — учителя гімназії в Перемишлі і в о. Мих. Рошкевича в Лоліні. (Отець Лев Шанковський (1834-1900) — дід проф. Лева Шанковського, був папським прелатом і парохом Дуліб на Стрийщині.)

І. Франка переслухано на публічній розправі аж 14-го січня 1878 р. Проф. К. Студинський пише про це так:

„Франко не таївся з тим, що є сторонником соціалістичних засад⁴ — перечив, одначе, немов би колинебудь належав до тайного товариства з соціалістичними цілями і немов би ідеї соціалізму, які, щоправда, сам ісповідує, колинебудь чинно пропагував. З Драгомановим познайомився, коли останній був у Львові, але, окрім літературних зв'язків, не мав з ним ніяких інших зносин. Драгоманів прислав йому сто франків, але тільки на те, щоб закупити часописи”.

„На заміт голови трибуналу, що Драгоманов особисто знав Франка і то добре, коли йому доручав місію на Угорщину й Буковину, останній відповів: „Міг мене, а властиво мої погляди знати з моїх творів, які я містив у „Друзі” й у окремих виданнях „Баяди і розкази”.

⁴ Це подаємо дослівно за акад. К. Студинським. Але пригадуємо, як І. Франко висловився про соціалізм у листі-автобіографії до М. Драгоманова 1890-го року. Там він писав: Процес „скінчився моїм засудженням, хоч у мене не було за душею й тіні того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціалізму: я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від того, що таке соціалізм науковий) — був для мене страшною й тяжкою пробою”. (І, А, стор. 167).

„Коли голова трибуналу зауважив, що в судових актах є лист Павлика, писаний до Франка, де Павлик виступав проти інституції подружжя, Франко відповів, що „сього не дочитався в листі Павлика”... А втім в листі Павлика... добачував Франко не ворожнечу проти подружжя, а схилене сьогоднішнє виховання жінок і потребу емансипації. Між іншим се погляди Павлика, я їх не поділяю...” (ст. 101-102).

Сам М. Павлик заявив, що його лист до Франка, де вміщено трактат про подружжя, мав на меті „склонити дочок о. Рошкевича, щоб, замість мріяти про строї, мужів, кохання, занялися радше пожиточною працею, прим., научанням люду, і в сей спосіб виробили собі незалежне становище”.

М. Павлик зазначав, що є соціалістом, одначе до ніякого тайного товариства не належав. Засад соціалізму не ширив, з Драгомановим листувався тільки в літературних справах.

Іван Мандичевський також признався, що „є сторонником соціалізму”... Лист Драгоманова з призначенням для Павлика або Франка приніс якийсь хлопець, а що Павлик лежав у шпиталі, а Франка у Львові не було, того листа не доручено нікому.

І Щасний-Сельський признався, що він з переконання соціаліст, одначе соціалістичних ідей не ширив. До жадного тайного товариства не належав. При закінченні переслухання Щасного-Сельського Павлик і Франко вияснили, що місце з листа Драгоманова до О. Терлецького треба розуміти так, що, на випадок заарештування редакторів „Друга”, цей часопис міг би упасти, і тоді працю мали б продовжувати „віденчуки”. (Драгоманов писав: „Львов’яни пе-

власть не має права екс офіцію кидати анатему на сей, або другий керунок політичний, або науковий. Я отже мушу передовсім застерегти себе против сего нелегального поступовання ц. к. прокуратурі”.

Після оскаржувальної промови прокуратора промовляли підсудні. Немає тексту промови І. Франка, бо ніхто її в цілості не записав. Д-р Іван Куровець, тоді учень 6-ої гімн. класи, який був у суді на розправі, пише про Франкову промову: „Ми, учні вищої гімназії, ходили по обіді прислуховуватись розправі й дуже нам всім імпував молодий Іван Франко своєю характерністю, сміливим виступом в суді й промовою, яку виголосив з запалом дзвінким металічним голосом. Інші обвинувачені не робили на нас більшого враження”. („Спомини про Івана Франка”, Львів, 1926, ст. 21).

Акад. К. Студинський уважає оборонну промову О. Терлецького „за одну з найкращих” — „б’є з неї свідомість своєї гідности, глибоке пересвідчення, що він ішов чесною й легальною дорогою”. (ст. 108). О. Терлецький казав, що „кожний чесний і тверезомислячий чоловік повинен бути соціялістом, коли не хоче брати на свою совість одвічальности за те, що, бачивши народню кривду і знаючи, як їй зарадити, дивився на упадок народу з заложеними руками... Ми, русини, нарід чисто хлопський, отже нарід зложений з самих людей, котрі працею рук, або голови своєї заробляти мусять на хліб насущний... Моя думка, що „земля має бути повернена на власність робочому народові, що на тій землі працює”. (ст. 106).

О. Терлецький, збиваючи твердження поліції в справі М. Драгоманова, склав таку заяву:

релякалися, і тепер черга на вас, віденчуків”; О. Терлецький працював у Відні в університетській бібліотеці).

Акад. Студинський писав свою студію на основі урядових актів, що збереглися в суді, при О. Терлецьким він міг ще покористуватися записами підсудного, зробленими зараз після того, як опинився на волі. О. Терлецький промовляв у суді так:

„Я ще в слідстві сказав був, що я з переконання соціяліст, і коротенькими словами дав був дефініцію соціялізму, як я його розумію. Яка б там однакж загальна і коротка дефініція не була, то я все таки глибоко переконаний, що вона була, по крайній мірі настільки ясна, що не мож із неї було обвинувати соціялізм о якісь шкідливі тенденції. Тим часом пан прокуратор з актів оскарження береться судити не тільки, якоби нелегальні способи, якими стараємося ширити свої переконання, але в кількох случаях називає соціялізм „згубним” і „спеціально о мені каже, що я вже 1876 року „пшесьонкл згубнемі засадамі комуністув”.

„На се я мушу передовсім відповісти, що теорія соціялізму, яко теорія економічна, ніяким способом не може бути предметом урядово-судових анатемізацій. Яко теорія економічна вона належить перед учену критику економістів... Пан прокуратор мусть мати свій приватний погляд на сю теорію. Але ніяким способом пан прокуратор, чи там ц. к. прокураторія не сміє той свій приватний, суб'єктивний погляд робити основою судового урядування. Ми живемо в державі конституційній, ми вільні жителі вільного краю і яко такі можемо мати переконання, які нам хочеться, і ніяка судова, ані адміністративна

Прокуратор апеляційного трибуналу у Варшаві жадавав від міністерства судівництва у Відні, щоб воно вислало йому акти процесу Котурницького". (113).

Оголошення вироку відбулося 21-го січня 1878 р. М. Котурницького засуджено на три місяці арешту і після того виселення поза границі Австрії; І. Франка — на шість тижнів строгого арешту і на грошову кару в сумі 5-ох гульденів за недозволену кольпортажу, евентуально на 24 години арешту; Івана Мандичевського, Щасного - Сельського і Остапа Терлецького, кожного зокрема на одномісячний арешт. Михайла Павлика — на три місяці строгого арешту, Анну Павлик — на один місяць строгого арешту.

Франко просидів у тюрмі від 12-го червня 1877 р. до 5-го березня 1878 р., отже 8 місяців і 23 дні, хоч засуджений був тільки на шість тижнів...

Цей процес найменший вплив мав на кар'єру Щасного - Сельського і Мандичевського, бо вони були вже на укінченні університетських студій. Щасний-Сельський став відомим лікарем у Витвиці коло Болехова (помер у 1922 р.), а Мандичевський — адвокатом. М. Павлик мав уже абсолюторію з філософічних студій, але навіть не старався з них користати, бо віддався журналістиці. (Помер у Львові 1915 року).

Найтяжче відбився засуд на О. Терлецькому та Іванові Франкові. О. Терлецький скінчив право і став адвокатом (1899 р.). Помер у Львові в 1902-му р., на 52-му році життя.

Франко студював ще якийсь час в університеті, пізніше залишив університетські студії і здобув докторат у Відні аж в 1893 р.

„Щоби двома словами схарактеризувати становище Драгоманова між русинами, скажу, що те, чим був для послідньої генерації малоруської Шевченко, для теперішньої генерації, отже і для нас, є Драгоманов... З ним усі ми рівні робітники на народнім полі, а що він робить більше і робить ліпше, як другі, се вже його вина”. (ст. 109).

К. Студинський, пишучи свою студію про процес І. Франка для „України” М. Грушевського, прихильно оцінював діяльність М. Драгоманова, якого дуже високо ставив і М. Грушевський. (Порівн. його статтю в цім самім томі „України” на ст. 3-20).

Але і Студинський мусів признати, що вся процесова трагедія „викликана була без сумніву необережністю Драгоманова, який віддав свій лист з дня 25 травня 1877 р., призначений для Павлика, в руки М. Котурницького. Сей лист перехопила поліція. Нитка по нитці і судові власті дійшли до клубка, при чому посипалися арешти наліво й направо. Сей лист писаний необережно, міг викликати в судових кругах підозріння, висловом яких був акт обжалування. Якби Драгоманов вислав був лист просто на адресу Павлика, Мандичевського або Франка, до процесу не дійшло б.

Наша суспільність не знала тоді, що між австрійським урядом та царськими властями було тісне порозуміння у вишукуванню „небезпечних зв'язків Драгоманова з заграцією”, що „загрожували, коли не зараз, то пізніше пануючому порядку”. Австрійський намісник Альфред Потоцький конферував тоді особисто з кн. Дандуковим-Корсаковим і брав від нього інструкції, як має за Драгомановим стежити...

(„Правда”, 1877, ч. 5) виступив проти соціалістів, закидаючи їм, що „українські соціалісти є причепами соціалістів московських” та що „російське правління є одиноким мотором соціалістичного руху між українською молоддю”.

Ці статті були надруковані перед арештуваннями. Коли почалися арешти, „Правда” написала ще гострішу статтю п. н. „Лжепророки” (ч. 12). Розуміється, що москвофільське „Слово” з радості не могло натішитися, що заарештовано українців, бож воно бачило в кожному прояві українського руху свою загибель. Так само писала і польська консервативна преса, яка боялася втратити панівну роль у Галичині.

К. Студинський закінчив свою студію такими словами: „Вирок суду і засуд з боку суспільности ломив життя, та не зломив. Найбільшу силу відпорности виявив геніяльний Ів. Франко, що австрійсько-польському судові відповів зараз по розправі брошурою „*Что то ест соціалізм*”, а своїй суспільности працею велета”. (ст. 114).

**

„ЗБЛИЖАЄСЬ ЧАС, І З СЕРЦЕМ,
Б'ЮЧИМ В ГРУДИ
Я ВИРВУСЯ, ЩОБ БАЧИТИ ТЕБЕ”.

Це перші рядки вірша „Картка любови”, який поет написав 1-го травня 1878, сподіваючися, що за кілька днів побачиться з коханою Ольгою, з якою не бачився від часу, коли був заарештований, 12-го червня 1877 р. Поліція перевела слідство в домі о. Рошкевича. Молодша сестра Ольги Михайлина Рошкевич (Іванець) пише про це в споминах, написаних для акад. М. Возняка:

Акад. К. Студинський звернувся був під час збирання матеріалів про цей процес до тодішнього польського сенатора соціаліста Болеслава Лімановського, який був арештований в 1877 році і який оцінив процес 1877-1878 рр. так:

„Справа наробила стільки шуму, що треба було когось засудити, щоб не компромітувати поліцію, намісництво, прокуратора й слідчого суддю, котрі у своїм запалі ломили часто конституційні гарантії австрійських горожан. Сам процес чимало спричинився до поширення соціалістичних ідей”. (ст. 112).

**

Акад. К. Студинський при закінченні своєї ступі про процес 1878-го року подає реакцію української преси проти соціалізму й комунізму. Студинський, пишучи свою розвідку для друку в Києві, говорить про „нагінку проти соціалізму й комунізму ще перед арештами та судовими процесами”. (ст. 113). Гадаємо, що це не можна звати „нагінкою”, бо ж і тепер несоціалістична і некомуністична преса виступає в обороні своїх засад. Тепер соціалізм не вважається таким страшним, як 90 років тому. Соціалісти є прем'єрами міністрів і міністрами в європейських державах, а тоді в 1877-78 роках ніхто навіть не думав, щоб щось подібне було можливе.

К. Студинський невдоволений зі статті Волод. Барвінського в „Правді” (1877, чч. 3 і 5) під загол. „Слівце до опізнання”, в якій автор протестував проти „пропаганди западного соціалізму і комунізму”, бо він „противний вдачі українського народу” і не може остатися по своїй позитивній стороні перед лицем науки”. І Данило Тянячкєвич в статті „Прояви соціалістичні між українцями та їх значіння”

„Як надійшла вістка до нашого дому, що Франко арештований, настало велике пригноблення в домі моїх родичів. Була велика жура, батько був страшно обурений на Франка, а передусім на Драгоманова, що спровадив молодих хлопців на манівці.

Десь незадовго відбулась ревізія в домі моїх родичів. Треба знати, що ревізія в ті часи — то було щось страшне, компромітуюче. Ревізію перевів з вищого наказу слідчий суддя з Долини дуже обережно, оглядно. Дав знати до польського ксьондза в Белдіжі, щоб повідомив батька. Цей в тій хвилині приїхав, щоб попередити батька і сказав, що на свідка приїде сам, а другого візьме свого органіста, а наш вїт, простий неписьменний бойко, мусів фігурувати вже в порядку речі. Він дивився на ту цілу комедію і нічого не розумів”. (Франко у спогадах, ст. 132).

Ольга Рошкевич поховала небезпечні папери і брошури в пасіці, і слідчий суддя, не знайшовши нічого протизаконного, повечеряв і поїхав до Долини, де хвалив панну Ольгу за те, що вона має гарну бібліотеку... Ольжин брат був зв'язковим між Франком і Ольгою в той час, коли Франко сидів у тюрмі і пізніше, бо о. Рошкевич гостро цензурував пошту своєї старшої доні. 22-го вересня 1877 р. Франко з тюрми писав Ярославові Рошкевичеві:

„Заразом напиши мені, з яких причин Твій батько так страшно розгнівався на мене, що, будучи у Львові, навіть не хотів побачитися зо мною. Для мене видається такий гнів чимось таким, що не має найменшого сенсу, — бо й що це значить гніватися на чоловіка в нещастю, — як коли б я сам собі це зробив, і то ще йому на збитки? Длятого будь такий добрий і напиши до дому при найближчій спосібності

й донеси отцеві Рошкевичеві, що надіюсь його з донькою бачити на моїй розправі. Прошу Тебе конче написати це і відтак донести мені дослівно відповідь, щоб я знав, чого маю держатися". (Ірина Книш. Іван Франко, ст. 15).

21-річний ідеаліст Іван Франко не знав психології о. Рошкевича, який був правдивим представником тодішньої нашої інтелігенції в Галичині. Ми бачили вище, що на процесі Франка тільки молодь була присутня і співчувала з підсудним, а старше громадянство відцуралося всіх тих, що були заарештовані. Франка викинули із львівських „Просвіти" і „Бесіди".

Батько Ольги не був на судовій розправі і заборонив донці вести переписку з Франком, який не мав права з'явитися в домі о. Рошкевича. Проте, заборона батька не могла змусити 20-літню дівчину не писати до свого любого і не старатися потайки з ним побачитися. Панна Михайлина оповідає про плян такого побачення в лісі недалеко села, куди Франко мав приїхати з Долини. Обидві сестри довго блукали по лісі, але з Франком не зустрілися, бо він був з іншого боку гори. Та ця нездійснена зустріч в лісі мала трагічне закінчення. Франко, не знайшовши дівчат в лісі, пішов прямо до їхнього дому. Михайлина Рошкевичівна пише про це так:

„Ходили ми, але з Франком не здибалися. Приходимо до хати, а мама виходить напроти нас перестрашена і каже: „Франко є, прийшов, може, перед годиною". Тата не було на той час дома. Сестра розмовляла з Франком довгий час, але я не була тоді в тім покою. Був страх, принаймні мама і я боялися, що то буде, як тато приїде. Надійшла та хвиля. Ма-

ма тата попередила, тато був страшно обурений, багато й довго з ним говорив і рішуче жадав того, щоб він всякі заміри вважав за зірвані, і заявив йому, щоб більше не являвся в їх домі. Такі то були часи. Франка вважали за „проскрибованого”. Тато мій — чоловік деспотичний, безглядний”. (Франко у спогадах, ст. 134).

Але ще того ж літа Франко побачився з Ольгою в лісі, на тому місці, на якому була плянована перша невдала зустріч. Після того відбувалася секретна переписка, про яку о. Рошкевич нічого не знав. Відбулися й далші зустрічі залюблених у Львові, куди панни Рошкевичівни часом їздили. „Їхати до Львова ми мусили так, щоб батько не знав, лишень мама. Мій батько був москвофіл і був проти того, щоб ми були на концерті в пам'ять Шевченка і т. п. Ми їздили до Львова звичайно на два-три дні, і тоді відвідував нас Франко два-три рази”. (ст. 138).

Ми вже знаємо, як поставилось до молодого поета українське громадянство, але Франко не заломився і продовжував редагувати часописи під різними назвами („Громадський Друг”, „Дзвін”, „Молот”), бо поліція їх конфіскувала. Треба подивляти умову й фізичну силу поета, який після мук, що їх переніс у тюрмі, де його трактували, як звичайного злочинця, не кинув розпочатого діла в користь громади, переживаючи при тому глибоке особисте нещастя.

Такий час непевности тривав півтора року. Та почала наклеюватися розв'язка цього драматичного становища. До панни Ольги заїхав скінчений студент богословії Володимир Озаркевич, брат відомої письменниці Наталії Кобринської. Ольжина сестра

Михайлина докладно оповідає, як зав'язувався і як розв'язався одей драматичний конфлікт з появою на сцені нової дійової особи. „Як уже В. Озаркевич старався про руку Ольги, то родичі були дуже за тим, щоби згодилася вийти за нього, і було їм тяжко прикро, коли рішуче відмовила” — пише М. Рошкевич. (ст. 136).

Франко знав про заходи В. Озаркевича, бо міг свобідно переписуватись з Ольгою, коли вона майже цілу зиму 1878-1879 перебувала в родині коло Станиславова. Цієї ж зими міг Франко бачитися з Ольгою, коли вона приїздила до Львова. Сестра Михайлина твердить, що вона і вуйко, в якого вони жили тієї зими, та вся вуйкова родина „були того переконання, що сестра не вийде за Озаркевича”. Про трагічну розв'язку оповідає пані Михайлина так:

„Одного дня каже до мене сестра, що рішилася і вже сказала Озаркевичеві, що вийде за нього. Не вірила я в перший момент, а як зачала переконуюче говорити, я здивувалась. На моє здивування почала плести мені такі нісенітниці, що я обурилась.

Восени, у вересні, відбувся шлюб, а мені потім хтось оповідав (здається, Олеськів, коли приїхав до нас на вакації), що Франко розхорювався в день шлюбу і дістав вибух крові. Сестра твердить, що то неправда”. (ст. 137).

Але що спонукало Ольгу до цього рішення, проти якого вона майже півтора року боролася? Пані Михайлина в своїх споминах признається, що не знає певної причини. Вона пише:

„В який спосіб вони розійшлись, не знаю. Сестра казала, ніби вона прийшла до переконання, що, не будучи підготовленою до якогось самостійного жит-

тя, була б для нього тягарем в його ідейній праці. Рішучість наступила по одержанню такого листа: „Моя доля — вітер в полі, не можу я тебе собою в'язати”. Той лист і спонукав, що сестра рішилась вступитись йому з дороги. До написання такого листа мусіло привести його якесь знервування, а чи тут завинив батько, чи, може, і сестра, цього вже не знаю”. (ст. 137).

Ольга Озаркевич „багато листів від Франка” попалила, головним чином всі ті, які були писані по заміжжі. Раз просила Ольга Франкова, щоб Михайлина Рошкевичівна віддала їй ті всі листи, що їх Франко писав до Ольги, але сестра відмовилася це зробити: „Ви до цих листів не маєте жадного права; коли ваш муж писав до моєї сестри, то за вас ніхто не знав, чи ви живете на світі” (ст. 139).

Михайлина Рошкевич-Іванець пише про причину зірвання („на її погляд”) таке: „Наше галицьке жіноцтво, котре в ті часи потрапило перейняти якісь ідеї, переймалось ними доти, доки це не загрожувало їх спокійному проживанню” (ст. 146).

Цей розділ про трагічну любов Франка з Ольгою Рошкевичівною почали ми уривком поезії „Картки любови”, в якій поет висловлює надію, що незабаром побачиться зі своєю коханою.

Зближась час, і, радісно тремтячи,
в твої обійми щирі кинусь я,
і скаже мені цілунок гарячий,
що будь-що-будь, а ти повік моя!
(XV, А., 95)

Але ця зустріч не відбулася так, як бажав поет, і тому з-під його пера виходить 10-го травня 1878 р. сонет „Плив гордо яструб в лазуровім морю”, в яко-

му поет „лежав в ожиданні і горю” і „ждав на ню, свою єдину зорю”.

Нема голубки! Тільки яструб в'ється!
Нема голубки! Дарма серце б'ється!
Вже ніч. — В розпуці знов я геть пішов.

А за ліском на тій ж горі чекала
Вона весь день на мене, виглядала,
Тужила важко й плакала за мнов.

(Там же, 96)

Чим була Ольга Рошкевич для Франка — найкраще видно з його листа до неї, в якому він пише:

„Ох, хвилини щастя такі рідкі в кожнім житті, а особливо в моїм! Я всіх їх можу на пальцях почислити. І це, значиться, — чоловік жив, був молодий, любив усім жаром молодій першій любові!.. І це, значиться, — найвище щастя, найвища поезія життя осягнені, — більшого, кращого нічого не надіятись!.. Я не раз мав би охоту проклясти все життя і всю його поезію вкупі з його поганою прозою, — коли б я не знав, що тисячам-тисячам це життя дає тільки саму прозу і сто раз поганішу від моєї, — коли б я не знав, що Ти мене хоть трохи любиш, — хіба не правда? — і що Ти готова ділити зо мною не тільки поезію, але й прозу життя.

... Ах, то була б розкіш! Якби в тій хвилині я міг бачити Твоє лице — усміхнене так, як тоді, коли Ти мене перший раз поцілувала, — або покрите рум'янцем гніву так, як тоді, коли я Тебе перший раз поцілував!” (І. Книш, ст. 19-20).

В іншій листі Франко писав коханій, щоб вона не гризлася, бо він лишиться їй вірним: „Ніяка жінка не зможе витиснути Тебе з мого серця! Я надіюся, що швидше чи пізніше ми злучимся, що будемо

жити хоч би з дня на день, але раз-у-раз працюючи, борючись і тим самим все більше люблячись". (ст. 21).

20-го вересня 1878 р. Франко писав Ользі, що якби вони одружились і вона почала б „в'язати його переконання та здержувала б його від зроблення того, що йому велить робити совість, то він перестав би її любити, покинув би її, не питаючи на жадні огляди". Тому, писав Франко, потрібно тепер „прояснити обопільно свої переконання бодай у найзагальніших рисах, і то у всіх головних питаннях". (ст. 22).

І. Книш слушно зазначає, що, хоч Ольга багато прочитала книжок, які їй радив читати Франко протягом чотирьох років знайомства, довжелезний лист від нареченого про подружній трактат, уривок із якого ми вище навели, „міг її радше охолодити або й відстрашити" від одруження з Франком. І. Книш зараховує Ольгу до тих жінок, які не захоплюються працею, до якої закликав її Франко. А це тим більше, що Франко мало що міг заробити пером, а що могла ним здобути Ольга, яка писала, вже після одруження, 27-го листопада 1879 р. Франкові: „Я до роботи лінива, я до нічого не здала. Ми з образуванням і талантом не нарівні, . . . а лише таке подружжя може любитися стало й правдиво". (ст. 25).

14-го вересня настала розв'язка трагедії, яка мала великий вплив на життя Франка. Поет важко пережив цей удар долі, і навіть думав, що його кохана любила його не в дійсності, а у сні. „І серце бідне рвесь в мене, що ти злукавила зо мною!" Але пізніше він вірить коханій, і в своїм вірші приписує їй такі слова:

Ти ж думаєш, я сліз не лила
по ночах темних не тужила?

Не я лукавила з тобою,
а все лукавство в нашім строю
дороги наші віддалило
і серця наші розлучило,
та нашої любови не вбило. (1880)

(Там же, ст. 98-99)

16-го серпня 1896-го року Франко писав А. Кримському, що про любов до Ольги Рошкевич говорять такі його твори, як цикл віршів „Картка любови” (9 поезій з 1878-1883 років) у збірці „З вершин і низин” та оповідання „На дні”.

В. Дорошенко у розвідці „Страдницький шлях Івана Франка” в 156 томі ЗНШ наводить далеко більше Франкових поезій, присвячених, чи радше написаних під впливом любови до О. Рошкевич. (ст. 15). Ми не будемо їх вичисляти, бо це належить більше до психології творчости, як до нашої теми — „Франко — борець за національну і соціальну справедливість”.

Однак, треба згадати сьомий вірш із циклу „Картка любови”, бо він показує нам Франка — бойовика, який переміг своє особисте нещастя і відкинув думку про самовбивство, подібно як і герой його повісти д-р Рафалович („Перехресні стежки”):

Я буду жити, бо я хочу жити!
Не щадячи ні трудів, ані поту,
При ділі, що наш вік бересь вершити,
Найду й свою я тихую роботу.

З орлами я не думаю дружити.
Та я опрусь гниючому болоту,
Щоб через нього й другим шлях мостити,
На те віддам свій труд, свою охоту. (1880)

(XV, А., 99-100)

„БАЖАВ Я ДЛЯ СКОВАНИХ ВОЛІ”

Так починається вірш „Думка в тюрмі”, що його написав Франко в 1877 році. Побудований він на засаді контрасту, яку Франко обороняв в розмові з В. Барвінським. В'язень встає рано і дивиться на ясне небо, яке всміхається до всіх, на пожовклі від сліз тюремні стіни:

Тут сльози, ти радість голосиш!
Ти запах свободи приносиш,
А тут ось понура тюрма,
Могила тісна та німа.

Живий у могилу заритий,
Гляджу я на світлом облитий,
На вільний, веселий той світ —
Кров жаром у жилах кипить.

За що мене в пута скували,
За що мені волю відняли?
Кому і чим я завинив?
Чи тим, що народ свій любив? (XV, А., 31)

У вірші „Невільники” поет дивиться у вікно і бачить на вулиці людей-невільників своїх нестатків та потреб. Бачить він і пишно одягнених панів та пань, які також є невільниками „забагів своїх, дурниць, зіпсуття і нудьги”.

А втім, погадав я про сльози,
Про тисячів працю та кров,
Що ллеться в рабів тих кишень
Горючов ріков золотов. (Там же, 33)

Поетові важко, дивлячись на муки своїх братів, не могли подати їм помічної руки.

А ще тяжче гаряче бажати
Волі, правди, братиької любви,

Шарпатись у путах, гризти грати,
А на волю встати не могли. (ст. 29)

З 1878 р. походить і відомий вірш Франка „Каменярі”, який став програмовим для нього на ціле життя. Хоч пізніше поет не займався практичною політикою, але завжди „ломив скалу, рівняв правді туті”.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

Оці франківські каменярі „на шляху поступу” — не герої і не багатирі, вони — раби волі. В тому світі, який вони покинули, за ними ллють сльози мами, жінки і діти, а други й недруги кленуть і їх, і їхні думки і їхнє діло. Та каменярі не зневірюються.

І так ми всі йдемо, в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті,
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
А щастя всіх прийде по наших аж кістках.

(XV, А., 63-65)

А. Крушельницький ось як пояснив „значення” цього вірша: „Він відтворює настрої поета під той час, є неначе дзеркальна відбитка його тодішнього духа, — стає на довгі роки програмою молодого покоління. Пригляньмося до нього ближче і пошукаймо причини, чому молодіж ідеї зазначені в ньому так гаряче бере до серця. Вірш ділиться на три частини. У першій є завзив лупати скалу заскоружлості, рутенства із молодечим завзяттям, яке не дивитиметься ні на жар, ні холод, ні труд, ні спрагу й голод —

із вірою, що сю скалу призначено розбити! У другій частині поет відкидає славу й пам'ять у людей, каменярі жертвують навіть своє життя. А в третій частині вони жертвують крім себе — життя і щастя своїх рідних, і роблять це для ідеї. Поет сам молодий, не міг до молодечих душ, повних туги у погоні за ідеалами, підійти із більш світляними ідеалами, як отсе завзяття й жертва себе і найрідніших собі — для боротьби за нове життя!" (ст. 31-32).

Крушельницький підкреслив і те, що тодішній настрій поета, бойкотованого українським громадянством, видно в цьому вірші, хоч кінцевий його акорд оптимістичний. Каменярі працюють із похиленими плечами, без надії на власне щастя, — і така праця, гадав Крушельницький, „не в силі дати безмежне вдоволення". (ст. 32). Той самий критик написав про структуру вірша „Каменярі", що „вона така сильна, що, читаючи його, чуєш із кожної стрічки той металічний звук молота, той гомін лупаної скали! — то знов, хоч як падеш під вагою болю й жалю й прокляття — очі горять надією вселюдського щастя. Франко, здається, й сьогодні не викинув би ні одного слова з того вірша!" (ст. 33).

Цікаво, що сам Франко в 1897 році називав своїх „Каменярів" „декляматорськими". Стефанік пише про це так: Франко „просто напав на свою декляматорську поему „Каменярі". Я тоді був противної думки, як він, так само і тепер". (І. Франко у спогадах, ст. 281).

Ніхто з критиків і літературознавців не поділяв Франкової думки про його „Каменярів". М. Зеров вважає, що в цьому вірші чути „відгуки Драгоманівської розміркованости і розумовости в алегоричній

його побудові". (До джерел, ст. 127-128). На 131-ій сторінці цей самий тонкий знавець Франкової поезії твердить, що „з „Каменярів", як із центру, радіусами розходяться всі інші мотиви ранньої Франківської лірики. Раз уся надія наша на тисячі каменярських молотів, на дисципліновану фалянгу робітників... Це каменярство Франкове — не випадковий образ, це його завітний настрій, його звичайне самоозначення; в пізніших сонетах він так звертається до себе:

Чого важкий свій молот каменярський
Міняєш на тонкий різець Петрарки?

Каменяр — рядовий робітник; це ясно з віршу. Те саме стверджує Франко і в своїй промові: „Двадцять літ я був пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я любив іти в ряді... і люблю". (Там же, ст. 131).

Після першого процесу й засуду Франко більше зацікавився соціалістичною наукою, бо хотів докладніше довідатися, за що його тримали довгі місяці в тюрмі й засудили на 6 тижнів арешту.

Після тюрми Франко мешкав разом із Павликом, і так ділилися вони спільними нестатками, бо обидва не мали з чого жити. По якомусь часі вони вирішили видавати журнал, бо „Друг" закрила поліція в 1877 році зараз після арештувань.

Драгоманов надіслав із Женеві малу фінансову підмогу, і так 1878-го року появилось перше число „Громадського Друга", який, як висловився Франко, мав „доволі острій, свіжий і ярко соціалістичний зміст". В першому числі нового журналу Франко вмістив свій програмовий вірш „Товаришам з тюрми". Поліція skonфіскувала перше число, це саме сталося з другим, а третє вийшло вже ніби як нове

видання під назвою „Дзвін”. Але й цей збірник був skonфіскований. Павлик виїхав до Женеви, і четверте число журналу, під назвою „Молот” готував до друку сам Франко.

Тепер часто обурюються в нас, що громадянство не підтримало тих видань Павлика і Франка. Але сам Франко інакше дивився на справу видавництва під редакцією 22-річного студента. Мавши вже 45 років, він у своїй розвідці „З останніх десятиліть XIX в.”, надрукованій у „Літ. Наук. Вістнику”, XV, ст. 16, писав про ці свої молодечі дії таке:

Редактори „з легкокомисністю молодиків і з запалом людей, що не мають нічого більше до страчення, кидають гарячий визов у очі суспільности. Майже кожний вірш у „Громадському Друзі”, майже кожна повість, кожна стаття аж до бібліографічних нотаток на окладках, усе було провокацією старої галицької рутини й інерції. Всюди в різній формі висловлювано думки досі у нас нечувані, сретичні, беззаконні. Поліція старалась охоронити руську суспільність перед сим запалом на її душевний спокій, конфіскувала кожну книжку журналу за більшу часть поміщених у ній статей, суд затверджував конфіскату, а вкінці виточив суб’єктивний процес видавцеві і за одну повістку („Ребенщуківа Тетяна” М. Павлика), яку би можна видрукувати спокійно, без вичеркування хоч би одного слова, засудив його на 6 місяців тюрми”.

Після засуду Павлик, як уже згадувалось, виїхав до Женеви, і Франко видавав сам „Дрібну Бібліотеку”, а крім того співпрацював у „Правді” та друкував статті й оповідання в польських часописах: соціалістичній „Праца” і „Тидзень Літерацкі” та у „Слов’янськім Альманаху” у Відні.

В'ати страченого часу... і стати „чесним і порядним” та „просити прощення за несповнену провину”; або раз назавсігди плюнути на цілу „штуку”, взяти на себе „хрест свій”, — це значить, стати добровільно, доразу в ряди проскрибованих та витручених і, не оглядаючись, іти шукати для себе такого самого товариства. Розуміється, я так і зробив, — і вірте мені, не то, щоб я стратив щонебудь на тім, — а противно, те я зискав, що тепер можу веселим, критичним оком поглянути на все минувшє, що „чесним і порядним людям” зовсім не так легко приходиться”. (ст. 272).

Зустрінувшись після процесу зі своїм кривняком в рідному селі — Олексою Сторожем (автор в підзаголовку написав, що це „оповідання Мирона Сторожа”), — Мирон почув від нього такий запит:

— Та що, Мироне, — ану скажи по правді; чи може ви там хочете Бога скасувати, уряд, усьо?

І після того Олекса Миронові оповів, що в місті він зустрів урядника, який говорив йому, що нема Бога. Мирон відповів на це запитом-твердженням:

— Ну, видиш, то він ще говорив проти Бога, а його не судили, а від мене ти щось такого не чув ніколи, а мене судили. Значить, то за щось іншого.

— Та воно якось так виходить, — відповів Олекса.

— Отжеж я тобі розповім, за що нас судили. Нам сказали, що ми, нас було кілька люда, зробили межі собою таємну кумпанію, щоби ширити між людьми соціалізм.

— Ага, ага, — перебив мене Олекса, — щось то й тут наш ксьондз говорили про той соціалізм. Скажи но ти мені, що то таке?

— Соціалізм, — відповів я, — то така наука, щоби, от для прикладу, що мають люди обробляти поле по кусничкові, кожний окремо для себе, то щоби обробляти разом, то ніби, щоби все поле збили в один лан громадський і щоби на нім робили всі разом, що вродиться, також разом іде до громадського шпихліра, а відтак уряд громадський ділить кожному після того, як робив: зробив більше, більше дістає, робив менше, то й менше дістає”. (289).

І далі Мирон вияснює Олексі свою програму, яку тут наведемо, бо це оповідання маловідоме, і ті, що говорять про світогляд Франка, дуже рідко його згадують, бо в ньому нема „марксизму” — це чисто франківський соціалізм, який він перейняв від Драгоманова і який не подобається ані комуністам, ані соціал-демократам.

Мирон Сторож ось так викладає свою програму Олексі Сторожеві:

„Ми тільки того хочемо, щоби кожний працював на користь усієї громади, а тоді вся громада зможе кожному забезпечити таке життя й таку вигоду, якої тепер не має й найбагатший газда”. (ст. 290).

І після того, вияснивши Олексі користі спільної господарки для громади й для окремих селян, закінчує свою лекцію так:

„Таким способом можна буде так зробити, щоби не було ні багатих ні бідних, а були всі рівні люди робучі, котрі за свою працю жили б добре і в достатку і не терпіли б такої нужди, як тепер”.

Вияснивши Олексі, що він повинен „працювати для громадського добра”, бо, мовляв, під час науки він „якби довг затагав у всіх людей, що його вдержували”... — Олекса заявляє: „Ох, брате, брате лю-

Гадаємо, що найкраще схарактеризував свої суспільно-політичні ідеї сам Франко в оповіданні „Моя стріча з Олексою”, надрукованім в 1878-ім році у „Дзвоні”.

Автор починає цей твір так:

„Я чоловік проклятий, ненависний, прогнаний з-поміж „чесних”, — одним словом проскрибований. Проскрибований, це сама відповідна назва. Це не значить, що, приміром, моя совість стає супроти мене, або щось подібного, — ні, це значить тільки те, що люди „чесні” (коли хочете, можете звати їх „багатими”, „сильними”, „практичними”, — це на одно вийде) випхнули мене з „чесного” і „порядного” товариства, — попросту з-поміж себе. І зовсім справедливо! Моє ім'я враз із кількома іменами подібних до мене „во врем'я оно” оббігало увесь край, було пострахом усіх „мирних і вірноконституційних горожан”, з моїм іменем усі вони в'язали поняття перервоту, революції, різні”. (II, 269).

Всі автори життєпису Франка підкреслюють, як глибоко поет переживав те, що люди „чесні” від нього втікали, що його викидали з українських товариств і бойкотували. Сам Франко пише про це у згаданім оповіданні не так трагічно:

„Життя проскрибованого, чужого серед людей, ненависного, від котрого відвертаються всі, що ще недавно запевнювали йому свою приязнь — таке життя всякому швидко надойсть.

Правда, побачиш одного такого, що відвертається, стрігившись з тобою, — сплюнеш та проворкочеш: „Мізерак! Нехай собі к чорту;” — побачиш другого, третього, — те саме!” (ст. 271).

Далі Франко каже, що перед ним були два шляхи: або „посипати голову попелом, плакати, жалу-

життя: бажав він „рівного права для всіх”, і це був „весь і єдиний його гріх”.

І. Басс у життєписі Франка пише, що „саме в цей час (1878-ий рік — Л. Л.) поет глибоко вивчав „Капітал” К. Маркса та економічні праці Чернишевського” — і на основі цих студій написав польською мовою „Катехизис економічного соціалізму”, в якому „в популярній формі намагався викласти основні положення економічних праць Маркса і в першу чергу „Капіталу”, пояснити робітникам і селянам, що таке соціалізм”. (І. Франко. Життя і творчість, ст. 47). Цей „Катехизис” надрукований 1878 р., коли появилось уже відоме нам оповідання „Моя зустріч з Олексою”. І. Басс реферує Франкові погляди на соціалізм на основі „Катехизису”, але мусить додати, що „Франко не зміг до кінця усвідомити і вірно викласти в цій праці вчення Маркса і Енгельса про насильне повалення капіталізму, про вирішальну роль робітничого класу в революційній боротьбі”. (Там таки, ст. 47).

Так, Франко аж до кінця свого життя не „усвідомив” революційної боротьби по рекомендації К. Маркса. Сам він писав про це в 1897 році так:

„Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії і мав відвагу серед насміхів і наруги її адептів нести сміло свій стяг старого, ще щиролюдського соціалізму, опертого на етичнім, щиро-гуманнім вживанні мас народніх, розповсюдженні освіти, науки, критики, людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всієї людської будуччини, не на парламентарнім шахрайстві, що має вести до тої „світлої” будуччини”. (XVI, А., 30).

„КОЗА ХОЧЕ ЖИТИ, І ВУЖ ХОЧЕ ЖИТИ. А ТИ,
КОЗО, НЕ ЛІЗЬ ВУЖЕВІ В ЗУБИ!”

Оце філософія героя Франкової повісти „Боа Констріктор” Германа Гольдкремера, що любувався в своїм бюрі змальованим на картині тропічним краєвидом, на якому змії-полоз душить газелю. Картина куплена у Відні за п'ять ринських; він захвалював цю картину такими словами.

— Правда, гарний малюнок! Оригінал! П'ять ринських коштує, ще й без рями. За саму ряму п'ятдесят дав! (X, А., ст. 8).

Зараз після довгих філософічних міркувань капіталіста про „боротьбу за існування”, Франко, подібно, як в „Петріях і Довбущуках”, приготував читача на те, що отой змії-полоз принесе героєві „щось незвичайне — велике щастя, або велике горе” (ст. 8).

Образ цей представляв, як сказано, тропічну індійську околицю. В далечині — бамбукові ліси. Спереду, трохи збоку група розкішних пальм. „Під нею кілька газель; вони прийшли, певно, за пашею. Але необачні звірята не доглянули серед величезного зеленого листа страшного змія, Боа Констріктора, що сидів на чатах, ждучи на здобич. Вони сміливо, безпечно підійшли до пальм. Нараз змії блискавкою метнувся в долину — — хвильки мертвого переполоху — один блей ухопленої газелі, один і останній, — і все стадо в дикім переполоху ще стоїть, мов зам'яніле, тільки одна найбільша — видко, мати тамтих — повалена звоями вужа” (X, А., 7).

Автор за допомогою цієї картини хоче викликати відразу до капіталіста Германа Гольдкремера.

бий! Чень Бог дасть, що з наших Сторожів буде колись світові якась користь! Най тебе Бог держить на тій дорозі, колись на ню став". (ст. 295).

Олекса і його жінка Олена захоплюються програмою Мирона, і в його очах „по двох довгих-довгих роках перший раз закрутилися чисті сльози зворушення". „Весь світ мені прояснився, — думав він, — нова сила вступила в мене, немов це кожне з тих бідних, прибитих недолею, погорджених людей частину свого життя, своїх надій, свої сили вливало в мене!"

Ось тут з'ясовані Франкові погляди — це його програма на ціле життя. Він був їм вірним тоді, коли співпрацював із польськими соціялістами, і тоді, коли засновував українську Радикальну партію, і тоді, коли разом із М. Грушевським творив українську Національно - Демократичну партію, і також тоді, коли розчарувався в українських політичних провідниках і відтягнувся від активної політики, працюючи на літературному і науковому полі.

Автор закінчив це своє оповідання твердженням, що тільки оті „проскрибовані" серед тодішніх „гнилих обставин" могли вести дійсне життя, ціллю якого є: „Внутрішній супокій, сила й ясність переконань, чиста совість і боротьба, вічна, ненастанна боротьба проти темноти, фальші і дармоїдства! А ще до того такі хвилі, з котрих одна стоїть за все життя, життя в затроєнім удушливім воздуху недумства! Ех, доброді, для самої боротьби, для кількох таких хвиль варто плюнути на всі „пута", варто стати „проскрибованим" ". (ст. 295).

Написані в тюрмі рядки поезії, що є заголовком цього розділу, міг поет повторити і наприкінці свого

гешефт і, прокопавши їх безуспішно та наробивши ще боргів, утікали з Борислава „без капців”, як жартували з них ріпники, то Гершові, який тепер у зносінах із заграничними фірмами самоправно прозвав себе Германом, не тільки на власних частках щастило докопуватися кип'ячки на десятім, дванадцятім чи п'ятнадцятім сяжні; він закупував також ями, розпочаті його збанкрутованими конкурентами, і звичайно, прокопавши ще кілька сяжнів глибше, таки докопувався кип'ячки. За його почином, і головню на його акціях, повстала велика дестиларня біля Дрогобича, перша в тім роді в Австрії, і здобула для бориславської нафти широкий торговий відбут на всю Европу”.. (ст. 117).

Повість „Боа Констріктор” написав Франко в 1878 році, після того, як вийшов із тюрми. Друкував її в тих періодиках, про які ми вище згадували: в „Громадському Друзі”, „Дзвоні” і „Молоті”. В 1884 р. ця повість вийшла окремою книжкою у видавництві журналу „Зоря”. Цікаво, що в 1907 році Франко випустив її як „нове, перероблене видання”. Іван Лизанівський в „Увагах” до цієї повісти пише:

„Франко, готуючи нове видання цієї повісти, значно її змінив і доповнив так з художньою, як також з ідеологічної сторони. Коли в першому виданні Франко малює лише негативні, руйнуючі сторони накоплення капіталізму в Галичині, то у виданні 1907 року, побіч великої, руйнуючої селянство сили, додає також і прогресивні сторони в розвитку капіталізму. З художнього боку Франко вигладив мову, повикидав розмови на жидівській і німецькій мовах, додав нові епізоди. В розділі II-му доданий епізод про побут на ярмарку в Лютовиськах, купівлю худо-

„Герман мав якусь глуху, невияснену вподобу в тім образі, а особливо любив цілими годинами вдивлюватися в страшні, диявольським вогнем розіскрені очі гадюки” (Там же, 7-8).

Герман щоп'ятниці приїждає до свого бюро в Бориславі виплачувати своїм робітникам платню. Він дивився на згаданий вище образ і філософував про людське життя. Він був уже майже мільйонером, але щасливим себе не počував...

„Боа Констріктор” — це в основному повість із життя жидів: головними героями є Герман, його жінка Рифка та їхній син Дувідко. Найбільшим конкурентом Германа є Іцко Цаншмерц. Виступають ще й інші жиди, як Іцко Шуберт, з яким Герман замолоду продавав, іздячи по селах, різні дешеві товари, викрикуючи хлоп'ячим голосом: „Міняй онучі, міняй”.

Молодість Германа „пройшла в бідності, почасти серед міської жидівської бідноти, почасти серед темних та вбогих селян. Його уява не була розвинена та здеморалізована образами розкошів, пишноти та великоміського зиску. І коли його тягло до краю, „де гроші ростуть”, то він не уявляв собі панського лінивого життя, гри в карти, пиятики та розпусти; йому марилося рухливе, запопадливе життя купця, гуртівника, торгівця, що висилає десь-кудись вози з великими купами якихось товарів, торгується з селянами, з робітниками, робить тижневі виплати соткам, тисячам людей, числить видатки, числить зиски, загалом — числить, числить, числить...” (ст. 47).

Германові пощастило. Він добився своєї цілі. „Герш вів перед у тім скаженім танці і весь увійшов у спекуляційну гарячку. Йому щастило в усьому. Коли деякі його конкуренти вкладали тисячі в

би і втечу перед баришівниками. Доданий цілий розділ III. Змінений колишній третій, а тепер четвертий розділ. Доданий розділ V. Закінчення повісти зовсім інше в першому виданні, як у другому. В першому виданні, як закінчення, маємо невеличку нотатку автора навчального характеру; 2-ге видання Франко доповнив сценою на дні шибу і динамітовими вибухами” (ст. 155).

Олександр Дорошкевич про ці дві редакції повісти „Боа Констріктор” пише:

„Багато відмін є в тексті другої редакції в порівнянні з першою, і все це доводить нам про еволюцію Франкових поглядів: осуджуючи гостро на початку капіталізм і капіталістів з їхніми неминучими хижацькими заходами, пізніше, коли сам Франко в значній мірі розійшовся з колишніми своїми соціалістичними переконаннями, він інакше оцінив його і підкреслив той могутній розвиток промисловости, що стався завдяки капіталізму, і що ніс українському народові не тільки саме лихе в тих об’єктивних умовах: без розвитку капіталізму, як вищої форми господарства, важко було мріяти про інші, соціалістичні форми побуту” (Олександр Дорошкевич. Іван Франко (1856-1916). Огляд діяльности й творчости. Вінніпег, 1928, ст. 27-28).

О. Дорошкевич писав свою працю про Франка на початку 20-ох років, коли ще можна було на Україні писати про те, що „Франко розійшовся в значній мірі з колишніми своїми соціалістичними переконаннями”. Тепер там про це не вільно навіть натякати. Авторка книжки про „Світогляд Івана Франка” — Марія Климась розділ цієї праці під заголовком „Погляди Івана Франка на соціалізм” (ст. 228-256) кінчає

вій штольні й якимось випадком загорілася. Іцка розірвало на шматки . . . Робітники, ледве живі зі страху, хрестилися та шептали беззв'язні фрази молитов на цей вид" (153).

У порівнянні зі згадуваними вже оповіданнями з бориславського циклу — повість „Боа Констріктор" цікава тільки типом такого нафтяра, яким був Герман Гольдкремер. Автор яскраво його змалював, він стає промисловцем на більшу скалю, головню в другій редакції.

Композиція цієї повісти цікава. Автор показує читачеві на початку Германа Гольдкремера, який пригадує собі своє життя, що почалось на так званому Лані-дільниці в Дрогобичі, де мешкали найбідніші жиди, між ними і Германова мати. Натуралістичні описи цього життя, і смерть Гершової матері під час холери вліті 1831-го року, коли „цілі села пустіли-вимирали, цілі родини щезали зо світу, як віск на вогні. Один не знав про смерть другого, і собі ж смерти вижидаючи. Брат відвертався від брата, отець від сина, щоб не побачити на нім страшної печаті смерти" (ст. 14). Герман щасливо врятувався і попав до онучкаря Іцка Шуберта.

„Яка втіха була для Германа сидіти ззаду на возі на скринці: спереду і ззаду копиці онуч і всілякого „фурфання", а понад тими сірими купами ледве виглядає мала голівка жидика в дрантивій шапчині, зі здоровими рум'янцями на лиці. Кучерява, весела" (ст. 24).

Герман-мільйонер, „тепер із погордою дивиться на тодішню бідність", але все ж таки „якийсь тайний невідомий голос шепоче йому, що це була найщасливіша пора його життя, що тихе щастя, сумирні, по-

словами, в яких немає нічого про те, що автор повістей „Борислав сміється” чи “Boa Constrictor” не був вірний соціалізму. Вона пише:

„Визнаючи робітничий клас передовим класом в суспільстві, борцем за щастя всього трудящого люду, творцем нового суспільства, І. Франко зробив значний крок вперед у порівнянні з великими революціонерами демократами, які діяли в період, коли робітничий клас тільки народжувався в Росії і на Україні, ще тільки виступав на арену, і які не усвідомлювали та й не могли усвідомити революційної ролі пролетаріату в побудові соціалістичного суспільства” (ст. 256).

Ю. Кобилецький не може писати про відступ Франка від соціалізму в другій редакції „Боа Констріктора”, він тільки підкреслює, що „перша редакція повісти художньо викінченіша” (57), образи повісти „більше сконденсовані, глибше розкриті” (ст. 57).

Повість „Боа Констріктор” як ми вже бачили, починається образом вужа-полоза, який нищить життя газелі. Це може бути символом і алегорією до того, що подібно діє капіталізм із людьми. Ця повість і кінчається жахливою сценою в копальні, в якій згнули обидва конкуренційні капіталісти: Герман та Іцко:

„Почувся страшний лусків кам'яної стіни, розірваної динамітом. Один кусень каменя... розторошив Германові голову й на місці положив його трупом; інші поранили декількох робітників, а по кількох хвилях у виломі показалася руда борода Іцкова...

**

Та в тій хвилині гукнув новий вибух — це був вибух тої пачки динаміту, що лишилася була в Іцко-

гідні дні, котрі прожив у бідності на Іцковім візку, не вернуться для нього ніколи” (ст. 25).

І так в окремих розділах змальоване життя цього головного героя, який пізніше почав на власну руку торгувати, був кінським баришником, мандрівним продавцем, „либаком” ропи в Бориславі. Герман мало що не загинув на ярмарку в Лютовиськах, де був посередником при купівлі волів. І ось тепер він у Бориславі, „його тисячі дійшли до мільйона”, але всі достатки і розкоші „не принесли того, що називається щастям, вдоволенням”. Германові з’являється привид, який ворожить нещастя.

„Його багатство якось страшно в тій хвили затажіло йому. Він був забобонний, і йому в тій хвили причувалися тільки тисячі проклять, що падали на його голову. Йому, не знати відки, прийшла думка, що багатство — то стоголова потвора, що пожирає інших, але хто знає, може пожерти нарешті й його” (ст. 33).

Та Герман не мав милосердя до покривджених і наказував їх від себе проганяти. Він повчав свого сина-ідіота, що „багатство потрібне на те, щоб панувати над людьми, щоб бачити, як вони хиляться перед тобою, готові віддати тобі на услуги свою силу, свій розум, свою науку, щоб тільки залопастити твоєї ласки”. Герман виразно каже: „Що значить одно життя людське, а хоч би й сотки, й тисячі їх, де ходить о отворення нових жил земного багатства, з яких попливе користь на многі покоління” (ст. 130).

При кінці повісти здається, що пляни Германа й Іцка здійсняться. В ямі Германа і в її бокових штольнях працювало щоденно по 20, далі по 30 і по 50 робітників, в міру того, як розширявся простір,

зайнятий штольнями під землею. І на Германовім ґрунті знайдено воскові жили, хоч не такі багаті, як на громадській толоці. День-у-день десятки возів, навантажених здоровими, в форму бочок витисненими брилами воску, тяглися з Борислава до фабрики, а з лісів і з Дрогобича везли терті ялиці та дубові стовпи на цямрини нових штолень” (ст. 145).

Який був кінець Германа й Іцка, — ми вже знаємо. Вони згнули, як гинули у творах Франка з бориславського циклу десятки робітників і робітниць в ямах із кип'ячкою. Тому смішним виглядає, коли совєтські літературознавці вважають смерть Германа й Іцка символом загину капіталізму, який і через сто років після написання Франком „Боа Констріктора” не загинув.

И. Колесник у згадуваній нами книжечці пише: „Капітал, розвивається, несе в собі власне заперечення. Поперше, він вироджується, загниває, витворює в своєму організмі ті токсини, які кінець кінцем уб'ють його силу (образ Готліба). Подруге, він викликає до життя новий суспільний клас — пролетаріят, який стане його могильником. Ось ті лінії розвитку образу Германа Гольдкремера, які чітко накреслив, але художньо розвинув Франко” (ст. 119).

Твердження Колесника згідне з комуністичним ученням, але воно противиться фактам, бож не міг „вироджуватися і загнивати” в Бориславі капіталізм, який щойно народжувався. Ідіот Готліб і його мати Рифка — це божевільні постаті, а стали вони такими не внаслідок капіталістичної економіки, а з уродження — тому вони не можуть символізувати загин капіталізму, і Франко напевно не „креслив таких ліній розвитку” в творі, які в нього вмовляє Колесник,

який одначе мусить додати, що автор повісти „художньо не розвинув лінію розвитку образу Германа Гольдкремера”.

А як автор не мав таких плянів, які в нього вмовляє Колесник?

Ширшу ціль поставив собі Франко в повісті „Борислав сміється”, де вже виступає, хоч і примітивно, як побачимо, зорганізоване робітництво, бо в повісті „Боа Констріктор” робітники — це темна маса.

„ПАЛИТИ З ВАМИ НЕ ПІДУ, ТОГО ВІД МЕНЕ НЕ ЖАДАЙТЕ”

Оце слова одного з головних героїв, свідомого робітника Бенедя Синиці, коло якого групується майже вся фабула найкращої Франкової повісти „Борислав сміється”, яку Франко друкував у журналі „Світ” в 1881 і 1882 роках. Автор жив тоді на селі в Нагуєвичах і писав цей твір від числа до числа, а коли „Світ” на 22 числі в 1882 році перестав появлятися, то ця повість за життя автора не була докінчена.

Важко пояснити, чому так сталося, бож прецінь, як ми бачили, Франко цікавився повістю „Боа Констріктор”, і перевидавав її в „Зорі”, а пізніше навіть основно її переробив для другого книжкового видання. Тарас Франко пише, що „повість „Боа Констріктор” сам автор доповнив прекрасним епізодом з життя іншого спекулянта, і зогляду на це довелося місцями змінити загальну композицію”.

Тарас Франко гадає, що „авторові не вдавсь кінець переробленої повісти”, і що на „авторові помстився відступ від реалізму”. (Тарас Франко. Про батька, ст. 27). Ми бачили, що О. Дорошкевич писав про розходження Франка з „колишніми соціалістичними

переконанями”, коли працював над другою редакцією повісти „Боа Констріктор”. Тарас Франко про це не пише. Але треба рахуватися з тим фактом, який заіснував після того, як Франко переробив свою повість про змія-полоза в 1907 році.

Можна тільки розмірковувати над тим, чому автор занедбав повість „Борислав сміється”, яка стала цілою програмою в нашій літературі і в мистецькій формі виявила перші спроби організації робітників, їх фондів та боротьбу, яку вели два напрямки робітників, очолювані Бенедом Синицею та Андрусем Басарабом.

Франко почав писати „Борислав сміється” влітку 1879-го року. У вересні того ж року він писав Ользі Рошкевичівні, яка ще вважалася його нареченою: „Аж при кінці вакацій почав оце писати свою повість до „Нової Основи” (газета, яку мав видавати І. Франко, Л. Л.) — „Борислав сміється”. Це буде роман трохи на ширшу скалю від моїх попередніх повістей і побіч життя робітників бориславських представить також нових людей при роботі, — значить, представить не факти, а так сказати, представить у розвитку те, що тепер існує в зароді. Чи вдасться мені така робота, — не знаю, але я взявся до неї сміло, — треба буде трохи понатужитись, ну, і очень дещо вийде. Головна річ представити небувале реально серед бувалого і в окрасці бувалого. Для того то я й відлюжив набік „Івана Новітнього” (Т. Франко, ст. 28-29).⁵

Висилаючи частини повісти „Борислав сміється” редакторові „Світу” Іванові Белєєві, Франко деколи

⁵ Повість „Івась Новітній” не була закінчена за життя автора. Частину її надруковано аж після смерті автора. Це повість із тюремного життя. Її всього 35 сторінок в повному виданні Франкових творів (V, 361-396).

забував, що було в попередніх розділах, і писав до Белея таке:

Що діється з „Світом?” Чи друкуєш далі? Пришли перший аркуш, скоро буде готовий, бо я мав гадку дописати тобі ще до сего н-ру один розділ Борислава, а до сего потрібно б мені мати перед очима розділи XIII і XIV”. В цім самім листі Франко писав ще Белеві: „Весною тутечки — значиться, не пишу нічого. Через свята також трудно буде, а треба буде ладити Борислава, чи як?”

В іншому листі до Белея писав Франко про своє життя:

„Поганеньке тут моє життя, небоже, — раз у раз робота, котра вбиває мислі і томить мене так, що годі відтак забратися з силою до якоїбудь духової праці. Так і чую, що моя „письменська снага” щезає, що мені чимраз трудніше приходить що-небудь написати, що чимраз менше речей мені удається. У мене тут багато позачинаного, а ще більше позадуманого, так що ні часу, ні сили кінчити. А тут ще й недостача хоч скільки-небудь оживляючого товариства, недостача всего, що будить в чоловіці думку і дає які-небудь враження, одностайне, справді худоб'яче життя. А паче всего цілковита безнадійність на те, що в будучім воно б могло бути як-небудь інакше. От приміром, я бажав би на зиму прибути до Львова, та що, відай, се так і останеться” (Там же, ст. 30).

З цих слів поета видно, в яких умовах працював наш геній з народження, перемагаючи такі життєві труднощі, що на них слабші люди могли б сто разів заломатися назавжди. Треба пригадати, що перед писанням повісти „Борислав сміється” її автор переживав і особисту глибоку трагедію (Ольга Решкевич

вийшла замуж), двічі перебув у тюрмі і вже написав в червні 1880 року своє славне оповідання „На дні”.

Промовляє Андрусь Басараб:

— „Нічого нам тепер і думати про те, щоби поступати з нашими підприємцями так, як досі! Наша війна з багачами щойно зачалася, але ще зовсім не скінчилася. Це досі, то був тільки жарт, тепер нас чекає правдива, велика, гаряча битва!”

В словах Андруся було стільки сили, стільки жару і завзяття, що всі мимоволі ззирнулися на нього.

— Так, тепер і нам треба показати, що й підприємці завчасно сміються з нас, що Борислав, то таки ми, робучі люди! Тепер ми побачили, що добрим способом з ними воювати годі, стрібуємо ж не так!” (X, 318).

Треба пригадати, що автор в своєму творі хотів показати „нових людей при роботі” і представити „не факт, а, так сказати, представити у розвитку те, що тепер існує в зароді”. (Лист до О. Рошкевичівни). О. Білецький пише, що ця повість „в цілому витримана в реалістичній манері”, (ст. 270). В дійсності воно не погоджується з тим, що про це написав сам Франко, який у своєму творі випереджував факти і представляв те, що мало бути, а не те, що вже було.

Друга Франкова повість про Борислав — це мов продовження „Боа Констріктора”. Тут головним героєм збоку капіталістів є відомий нам Герман Гольдкремер із своїм сином-ідіотом Готлібом і жінкою Рифкою. Його конкурентом є Леон Гаммершляг, яким зачинається повість, і який грає більшу роллю в цій повісті як Германів противник в „Боа Констріктор” — Іцко Цаншмерц.

І робітництво в цій другій повісті вже не сезонів і тимчасові рішники - селяни, які хочуть зарібками в Бориславі поправити собі селянські позиції. Франко писав М. Павликові 30-го грудня 1879 р., що пише повість, в якій буде доведена історія Борислава, до великого пожару, „після котрого уряд вмiшався бiльше в бориславські дiла, i вiдносини уладились iнакше”. (Т. Франко, ст. 44). Велика пожежа була в Бориславi в 1873-му році. Деякі робітники ще згадують про селянське життя, але вони вже не мріють про поворот на село, щоб поліпшити своє господарство. Бориславські робітники в цій повісті поступово усвідомлюють, що настали інші часи, інші умови, і в цих умовах шукають нових форм боротьби. Робітники зорганізували перший страйк, і його виграли. Працедавці погодилися платити вкладки до робітничої допомогової каси, але прислужник капіталістів Мортко вже першої ночі викрав цю касу, і тоді працедавці притиснули робітників, негайно знизивши їм заробітну платню.

— А щоб ви знали, казали власники копалень, дурні, як з нами воювати! А де ваша каса, га? Ви гадали, що ми ні з цього, ні з того, будемо вам касу складати? Постійте трохи, випчихайтесь! Борислав, то ми! І ми тепер сміємося з вас!

Ми вже бачили, як на це зареагували робітники, вирішивши підпалити Борислав, та показати „підприємцям, що вони завчасно сміються з них”.

Робітники вже не такі пияки, як в перших бориславських оповіданнях І. Франка і в повісті „Боа Констріктор”. На перше місце між ними вибивається згадуваний вже Бенедьо Синиця, син міського робітника з Дрогобича, який знає дещо про робітничі

організації. Він освідомлює членів примітивної організації, так званих „побратимів”, які закарбовують на палиці злочини працедавців супроти робітництва і чекають, не знаючи коли і яким способом помститися на них. Так зорганізували касу взаємної допомоги, яка уможливила зорганізувати страйк.

О. Білецький називає Б. Синицю „втіленням зароджуваної клясової свідомости”. Та Бенедьо не є „образом вождя, породженого масою, бо йому не вистачає тієї сили, яку мають брати Басараби, виразники стихійного протесту пригноблених”. „Чиста справа вимагає чистих рук!” вигукує Бенедьо, дізнавшись про те, що для поповнення робітничої каси Сень Басараб і Прийдеволя пограбували одного з працедавців. Він не відходить від „побратимів”, які готують підпал, але перестає бути їх керівником”. (ст. 271).

Про робітників - мулярів у Дрогобичі автор написав, що вони „не зносилися з ніякими робітниками з більших міст, хіба з мулярами з Стрия та Самбора, так само ні в чім несвідущими, як і вони. Вони не знали нічого про великий зріст робітницької спільноти та взаємности в других країнах, не знали про те, як робітники стають до купи та організуються до великої боротьби з багатирством та всякою кривдою народною, до боротьби за свій заробіток, за забезпечення своїх жінок і дітей, своєї старости і своїх вдів і сиріт. Не знали дрогобицькі мулярі й про великий зріст робітницької думки на Заході Європи, ані про змагання робітників усіх країв до її осущення. Всього того вони не знали, а прецінь однакові обставини, однакова хвиля часу зробила те, що та сама думка, те саме змагання почало неясно проявлятися й між ними”. (X, Б. 75).

Прийшовши до Борислава, Бенедьо свій досвід використав для організації бориславських ріпників, і це, як ми бачили вище, мало успіх, хоч зкінці повісти перемагає ідеологія Андруся Басараба, який заявив робітникам: „Одна нам тепер дорога осталася — підпалити се прокляте гніздо на всі штири роги. Се моє слово”.

Бенедьо був проти такого рішення, але не покинув товаришів у біді.

— Га, коли інакше не можна, коли так мусить бути, — сказав Бенедьо — то нехай і так, остануся з вами до кінця. Палити з вами не підю, того від мене не ждайте, але остануся тут на місці.

Те саме зробили і два прихильники Бенедя: Стасюра і Матій.

Цікаве „закінчення” цієї повісти, яку автор урвав на отаких словах, не надто оптимістичних:

„Всі побратими, окрім Бенедя, Матія і Стасюри, стовпилися довкола Андруся і тихішим голосом розпочали оживлену нараду. Матій сидів на припічку, держачи нестямно в зубах давно вигаслу люльку, Стасюра шпортав палицею по землі, а Бенедьо сидів на лаві, звисивши голову, а по довгій хвилі встав, утер рукавом дві пекучі сльози, що туй-туй хотіли бризнути з його очей, і вийшов на двір. Це він прощався зі своїми золотими надіями”... (ст. 327).

Це — останні Франкові слова в повісті, про яку сам автор написав, що це „була спроба представити саморідний робітницький рух бориславських ріпників, що закінчивсь великою пожежею Борислава в осени 1873 р.” При деяких виданнях друкується кілька сторінок „закінчення”, що його написав син поета

— Петро Франко. Та не беремо цього закінчення до уваги.

Крім світу праці, бачимо в цій повісті і світ працедавців, яких репрезентують рідні Германа Гольдкремера і Леона Гаммершляга. О. Білецький пише, що ці родини „продовжують історію розпаду і виродження буржуазної сім'ї, розпочату в “*Voia Constrictor*” (ст. 271). Буржуазні сім'ї ще й досі не „розпалися” в тих країнах, де їх не винищили комуністичні режими, а божевільно-ідіотичний син Германа, Дувідко в “*Voia Constrictor*” і Готліб в „Борислав сміється”, як виходить із Франкових повістей, не є типовими представниками буржуазії.

О. Дорошкевич гадає, що хиби в цій повісті спричинилися до того, що автор не вертався більше до неї за свого життя, хоч її не докінчив. О. Дорошкевич пише:

„З боку композиції й самої фабули повість „Борислав сміється” має багато хиб і ці хиби мабуть і спричинилися до того, що автор не скінчив свого твору. Так, об'єднання робітників, їхні розмови, методи їхньої боротьби з бориславськими капіталістами — все це було занадто наївне й теоретичне навіть для початку 80-их років. Ясно, що автор виявляв тут свої теоретичні погляди на розв'язання робітничого питання, а не давав художнього відтворення дійсного, чи хоч би ідеального, можливого життя” (ст. 40).

Таким чином О. Дорошкевич заперечує реалізм автора цієї повісти в деяких її частинах, підкреслюючи дійсно мистецькі реалістичні картини з життя ріпників, про що згадаємо пізніше.

На думку Дорошкевича „сама фабула розбита в повісті на кілька окремих мотивів, іноді мало зв'я-

заних з головним сюжетом повісти. Головний момент тут боротьба робітників з капіталістами в Бориславі. Але сюди присьднуються такі побічні мотиви: 1) історія взаємовідносин між Германом Гольдкремером та його сім'єю — жінкою Рифкою і сином Готлібом; 2) історія (незакінчена) взаємовідносин між Готлібом і Фанні Гаммершляг; 3) суперництво між двома найбільшими багатирями — Гольдкремером і Гаммершлягом; 4) епізод з убивством Івана Півторака; 5) Помста Прийдеволі за знущання з коханої дівчини та деякі дрібніші мотиви. Оці другорядні (порівнюючи з розвитком головної дії) мотиви розбивають увагу читачеві і становлять найважливіші хиби художньої композиції повісти, не даючи можливості передбачати кінця твору". (ст. 40-41).

О. Дорошкевич робить Франкові невинуваті закиди, бо ж майже всі вичислені критиком „окремі мотиви" такі пов'язані з головним сюжетом повісти; хіба ж можна вважати суперництво між Гольдкремером і Гаммершлягом за „замало зв'язане" з головним мотивом повісти — з боротьбою за робітничі права? Те саме відноситься до дурнуватої Готліба, який для своєї примхи підпалив Борислав, випередивши в цьому прихильників Андруся Басараба. В цьому треба признати слушність І. Бассові, який пише, що „на особливу увагу заслуговує питання про майстерність Франка в побудові сюжету і композиції повісти „Борислав сміється", уміння розкрити всебічні зв'язки людського характеру з конфліктом". („Художня проза І. Франка", ст. 172). У поведінці і соціальній природі Леона та Германа, на думку Басса, „відбиті найтипівіші риси сотень і тисяч капіталістів, до яких приглядався й за якими спостерігав

що спроби „буржуазних вчених пояснити цей факт відступом Франка від своїх ідеалів 70-80-их років не витримують ніякої критики, бо, як відомо, письменник і в 90-х і в 900-х роках писав твори на робітничу тематику, продовжуючи роботу над образом робітничого колективу, розпочатому в бориславському циклі оповідань та в повісті „Борислав сміється” (ст. 189-190).

І далі Басс пише, що „зразком такої роботи в 1891 та в 1911 роках може бути оповідання „Задля празника”, в якому Франко „докраю оголив антагонізм суспільних відносин між робітниками й капіталістами”. Цікаве, що Басс при цьому оповіданні ставить аж дві дати, хоч воно написане 1891 року і тоді ж друкувалося по-польськи під заг. „Урочистосць”, (Календаж Роботнічи на рок 1892), у Львові, а поукраїнськи надруковане аж в 1911 р. у збірці „Батьківщина” (Київ, 1911) — під заголовком „Задля празника”.

В цьому оповіданні Франко описує гостину цісаря Франца Йосифа в Бориславі у 1880 році і про те, як Ляйб Гаммершляг обдурив робітників, одягнувши їх у нове убрання і цим заохотивши до ентузіастичного вітання цісаря. За це дістав Гаммершляг титул барона, а робітникам стягнули при видачі платні гроші за нові убрання. Правда, в цьому оповіданні чути голоси робітників під час промови принципала: „Кров нашу п’сте! Шкіру з нас дерете. Шпіком нашим тучитеся!” — але в ньому немає нічого, що могло б бути доповненням чи продовженням „роботи над образом робітничого колективу . . . що був в повісті „Борислав сміється”.” (IV, А, 255-270).

Але дійсне продовження й доповнення праці І. Франка над бориславським, можна б сказати, соці-

І. Франко. Це можна сказати і про інші образи експлуататорів із цієї повісти, такі як наглядач Мортко, Блютігель, Рифка, Готліб та ін. Всі вони індивідуалізовані, мають яскравий характер і виявляють соціальну природу кляси капіталістів” (ст. 172).

Франко написав тільки 20 розділів повісти і залишив розпочатий 21-ий. В паперах письменника є назва дальших розділів: Смерть Леона, Смерть Матвія, Нещасний випадок з Бенедьом, Дальше пожар, Андрусь у суді, Рифка і Фані.

І. Басс слушно гадає, що всі спроби — „штукарства” закінчити оцю повість Івана Франка „нічого корисного не можуть дати” тим, які хочуть пізнати цей твір. Басс ставить у цій справі питання: „Та й чи конче це потрібно? Чи без закінчення накресленого пляну Франка повість лишилась незрозумілою чи маловартісною?” І відповідає, що „повість не справляє враження не закінченого твору, бо сюжетна і композиційна лінія — зростання свідомости та протесту робітників проти капіталістів, їх боротьба проти експлуататорів — дістала своє завершення в кульмінаційній частині твору, де зображений перший робітничий страйк” (ст. 189).

Як бачимо, Басс, як то кажуть, „перестарався” у вихвалюванні Франка, який сам уважав свій твір незакінченим, і чомусь не старався ані його докінчити ані перевидати окремим виданням, як це робив із деякими своїми творами. Басс гадає, що автор повісти „Борислав сміється” в наступні роки, через велику переваженість все новими й терміновими творами і громадськими справами — не зміг закінчити цього твору” (ст. 189).

Басс знає, що думають в цій справі інші франкознавці, і тому старається заперечити їх. Він пише,

на цю справу „зі становища великої більшости людности нашого краю, селян і робітників. Яке діло їм найбільшій частині з них, до твоїх шалених плянів? Чи це їм допоможе що хоч крихіточку?” (ст. 416).

Очевидно, що обидва Хоми не порозумілися, бо Хома з серцем заявив своєму приятелеві, що „вже не може вернутися назад”. Він признається: „При великих рухах усе так: зразу чоловік думає, що попихає й кермує, а нарешті бачить, що його самого пхають і несуть. Я не можу вернути назад. Діло мусить піти своєю дорогою”. На це заявив Хома без серця: „В такім разі, бувай здоров! Я не хочу більше мати з тобою ніякого діла. Наші дороги розходяться”.

Наводимо закінчення цієї сатири на соціалізм, бо вона виявляє Франкові погляди в тому часі, які видно і в інших творах письменника, як це ми вже згадували, а про деякі будемо ще писати.

Хома з серцем просить Хому без серця про „однорісницьке слово заохоти та піддержки”.

— Було б підло з мого боку сказати тобі в цій хвилі таке слово! — відрізав Хома без серця, зати-скаючи зуби.

— Ах, Хомо, Хомо! Гостро судиш! Ти без серця і тому так гостро судиш.

Хома без серця обернувся і мовив:

— Ліпше не мати серця, як мати його в невідповідному місці. Бувай здоров!

І він пішов. А Хома з серцем сидів іще кілька хвилин на лавці, а потім якимсь зламаним ходом по-волікся також до міста. А коли по кількох днях одержав телеграму про велику пожежу в Бориславі, про покликання компанії війська і про криваві розрухи,

ялістичним циклем, знаходимо в його оповіданні „Хома з серцем і Хома без серця” з 1904-го року. Редакція 20-томника, що ми ним користуємося, подала при цьому оповіданні таке пояснення: „Відомо, що Ів. Франко, будучи палким народником-революціонером, марксистом не був. Непевна позиція тодішніх соціал-демократів відштовхнула його від них. Цим пояснюється й зміст цієї сатири „Хома з серцем і Хома без серця” (ІІІ, 384). Це оповідання пояснює зміну поглядів Франка на соціалізм у пізнішому часі, коли автор підготовляв другу редакцію „Боа констріктор” і коли писав сатиру „Хома з серцем і Хома без серця”.

Хома з серцем — це „пропагандист соціалістичних ідей”, який „плавав у бурхливих хвилях тієї течії” та сподівався „великого соціального перевороту, який ось-ось має надійти й перебудувати світ на нових основах”. Хома з серцем, або Хома Бідолаха, був усе „чутливий, легко попадав в ентузіазм, усе одушевлений високими ідеалами загального ущасливлення, з невичерпаним засобом деклямацій „про свободу, братерство і гуманність”. Хома без серця, або Галабурда — був „усе скептичний, іноді цинічний, здержаний і мовчазний серед шумливих товариських балачок” (ІІІ, 389).

Хома з серцем — соціаліст, він плянує „сили нагромаджені досі в легальних організаціях випробувати й насталити в нелегальній боротьбі”, а „виборену досі міру політичної свободи ужити як операційну підставу для заснування великої боєвої організації” (ст. 414). Хома без серця проти такої програми, він вважає, що тоді робітники утратять те, що вже здобули. Він заявляє Хомі з серцем, що дивиться

одяги, для себе та двох своїх товаришів, і пішов з ними найматися на роботу до копальні. „Франко спустився в шахту, два другі крутили корбою. Франко хотів особисто спробувати, як працюється під землею, чи велика там задуха. Але не видержав довго, дав алярмовий дзвінок, і його витягнули наверх” (Про батька, ст. 49). І дійсно, описи праці в повісті „Борислав сміється” високо мистецькі і вірно „відтворюють самий процес і психологічну суть праці” (О. Дорошкевич, ст. 41). Ось типові, влучні образні риси, якими автор малює початок праці:

„Один робітник закалатав. Зворухнулось усе на пляцу. Мулярі плювали в руки і брали відтак оскарби, кельні та молотки; хлопці та дівчата, наняті до ношення цегли, стогнучи згинали плечі і накладали на себе дерев'яний прилад до ношення цегли, втикаючи два довгі кілки по обох боках шиї, немов у ярмо; теслі помахували блискучими топорами; трачі лізли на кобильниці; велика машина людської робучої сили зо скрипом, стогнанням та зітханням почала входити в рух” (X, Б, ст. 50).

О. Білецький перебільшує, коли пише, що „справжній герой повісти „Борислав сміється” — це не Бенедьо, а робітнича маса, яка вперше збагнула істину „в єдності — сила і розпочинає класову боротьбу” (ст. 272). Героями в повісті є і Бенедьо і Андрусь Басараб та два його приятелі. Переміг Андрусь при кінці повісти, але Бенедьо діє далі. О. Білецький боявся признати особистих героїв в двадцятих роках. Тоді була така мода, тепер вже інакше дивляться на цю справу, і признають героїв навіть в таких творах, в яких давніше мали діяти маси.

Але треба признати, що акад. О. Білецький вірно представив те місце, яке Франкова повість про Борислав займає між творами української й чужих літератур, що в тому часі порушували робітничу проблему. О. Білецький пише про це так:

„Бориславський цикл Франка — визначне явище не тільки в українській, а й в усій європейській літературі.

До робітничої тематики близько підходив Нечуй-Левицький у повістях „Микола Джеря” і „Бурлачка”. Але робітники в зображенні Нечуя-Левицького не пролетаріят, а заробітчани-бурлаки.

Задовго до виступу І. Франка робітнича тематика привертала увагу західноєвропейських письменників, особливо англійських. Англійська письменниця Е. Гаскел у романі „Мері Бартон”, Ч. Діккенс у романі „Тяжкі часи” відгукувались на робітничий рух, висуваючи, однак, принцип необхідности угоди і примирення клясових інтересів” (ст. 272).

Цікаво, що в написанім десь коло 1880-го року оповіданні під заголовком „Із записок недужого” (воно надруковане після смерти письменника) Франко згадує Діккенсів твір „Тяжкі часи” і каже героїні цього оповідання гостро критикувати англійського повістьяра. Ця героїня „пречудово хороша, яка добра, яка щира, як любить людей, а особливо бідних, унижених і оскорблених долею! Як палало її лице, коли ми читали в переводі Діккенсові „Тяжкі часи” та „Різдвяні оповідання”, — з якою бистротою духа і ясністю погляду вона вміла в тих оповіданнях відрізнити геніяльне підхоплення фактів з життя робітницького від плиткого, англійсько-ліберального погляду самого автора на те, як зарадити подібним

то поблід іще дужче, як звичайно, і почув, немов би щось закололо його в серці.

Другого дня ранку знайшли його неживого в ліжку. Обдукція виказала розрив серця” (III, 418).

Гадаємо, що це оповідання про Хому з серцем переконливо для всіх виявляє, як Франко ставився тоді (1904 рік) до соціалізму. Але Басс не хоче цього бачити, він згадує про „Задля празника” з 1891-го року, в якому, в дійсності, нема доказу на те, що хоче критик доказати, пишучи про „Борислав сміється”.

Тут треба ще згадати Франків голос із 1911-го року, коли автор „Пісні українських радикалів” відповідав Антонові Крушельницькому за критику цієї пісні у згадуваній нами книзі „Іван Франко. Поезія”. Франко писав про це в своїй збірці поезій „Давне й нове” (Львів, 1911) таке:

„Розуміється само собою, що така пісня, будучи виразом такого великого і добротворчого руху в одній часті України, в Східній Галичині, який тоді, а ще й тепер, наприклад, неможливий у російській Україні (це 1911 рік! — Л.Л.) — мусіла містити в собі характеристику соціального та національного тла того кутка України, на яким повстав цей рух (Радикальна партія), а надто містила в собі в душі виробленої рухом програми поклики не кривавої відплати і насильного суспільного перевороту та масового самосуду, але оклики національної самостійности і вирівняння суспільних різниць організацією народних мас і культурною та просвітною працею” („Народна Воля”, 1966, з 26-го травня).

**

Т. Франко оповідає, як його батько заїхав раз до старого ріпника І. Солюка, взяв у нього три робочі

фактам і чим допомогти бідному народові” (VI, 224). Такий погляд Франка на Діккенсові твори з робітничою тематикою.

„Російська література — пише Білецький — (тут автор мусів зробити глибокий поклін в бік „старшого брата”, додаючи такий прикметниковий додаток: „постійний керівник і порадник Франка”) — теж не могла дати йому ніяких зразків для бориславського циклу. „Робітнича тема” в ній лише намітилась... В 60-70-ті роки швидке зростання російської промисловости, здавалося б, примушувало російську літературу серйозно зайнятися розробкою „робітничої теми”. Але, як відомо, російські революційні демократи були запалені ідеєю селянської революції” (ст. 272-273).

Далі О. Білецький оцінює зі становища „робітничої тематики” такі твори, як „Рибалки” (1853) Григоровича, „Гірники” Решетникова, „Растеряєва вулиця” Гліба Успенського (1861) — і стверджує, що ці всі письменники були тільки „збирачами фактів”, і ці твори „не претендували на художність”. На думку О. Білецького, „єдину спробу в літературі 70-их років дати образ згуртованої робітничої маси, охопленої гнівом і виступаючої проти гнобителя, директора заводу, ми знаходимо в романі І. В. Федорова-Омулевського „Крок за кроком” (1870). Але картина, яка там дається, — повний контраст до того, що показано у Франка: робітники Омулевського — поважні старики, браві молодці, кокетливі жінки, які не відчують на собі будь-яких ознак капіталістичної експлуатації, що несе з собою „злидні, гноблення, рабство, виродження” (К. Маркс) (ст. 273).

О. Білецький тут стверджує, що І. Франко не взяв нічого від свого „постійного керівника і порадача” — російської літератури. Але академік О. Білецький не хоче бачити того, що автор повісти „Борислав сміється” в пізніших своїх творах („Хома з серцем і Хома без серця”) інакше дивився на розв’язку робітничої проблеми. Це саме заявляв він у статтях, кажучи, що не є прихильником класової ворожнечі й боротьби, як про це ми вже згадували. О. Білецький воліє в цій справі написати таке, покликаючись на Леніна: „Капіталізм — зло, але майбутній комунізм „є результатом дій такої суспільної сили, яка породжена капіталізмом” — говорив В. І. Ленін. Народники цього не бачили, а для Франка це було ясно” (ст. 273-274). В дійсності воно ніколи не було для Франка так дуже „ясно”, як про це пише О. Білецький, а вже в 90-тих роках Іван Франко „ясно” заявив, що він думає про соціалізм, коли організував українську Національно-Демократичну партію.

Франків твір „Борислав сміється” виходить переможцем при порівнянні з повістю польського письменника Артура Грушецького „Для мільйона”, написаною в 1900 році, про перший робітничий страйк у промисловому Бориславі. „Робітнича маса описана там як груба темна сила, що задовольняється пияцтвом та розбещеністю. Конкретні представники робітників — Павло і Максим — спотворені, нежиттєві образи. Вони закохані в одну дівчину і прагнуть знищити один одного, щоб оволодіти коханою. Поза цим прагненням вони не помічають навколо себе нічого, від цього й гинуть” (Басс, 178).

Треба ще згадати повість відомого польського повістяра Болеслава Пруса під заг. „Поворотна хви-

повісти при реалістичному змальованні тла й життя робітників і працедавців. Сам Франко писав про це О. Рошкевичівні, що хоче „представити реально небувале серед бувалого і в окрасці бувалого”.

П. Колесник використовує цю заяву Франка на те, щоб зробити його передвісником „соціалістичного реалізму”, бо тепер, як ми вже згадували, в Україні вповні анектується Франка до ідеології режимної партії, і хвалять його за те, за що сорок років тому лаяли. Колесник пише про це такою вигинчастою лінією:

„Повість „Борислав сміється” якнайкраще підтверджує теоретичні міркування письменника, який намагався піднятися над естетичними нормами критичного реалізму. Він не тільки реалістично відтворює тогочасний самородний рух бориславських робітників, він намагається ще й домислити той рух, показати як реально існуюче те, чого ще не було в робітничому русі Галичини, але неминуче мусіло бути або було тільки в зародку. Це був зовсім новаторський підхід до постановки й розв’язання теми робітничого руху, підхід, що ліг потім в основу реалізму соціалістичного” (ст. 123).

Повість „Борислав сміється” надрукована в 1881-1882 роках в журналі „Світ”. П. Колесник пише, що Франко „надавав великого значення” цьому творові. Це може бути правдою в тому часі, коли його автор писав. Колесник признає, що „у нас поки нема даних, які свідчили б про спробу автора надрукувати її окремим виданням” (ст. 128). Франко напевно не докінчував свого твору ані не видавав його книжкою тому, що, як гадає Колесник, — „буржуазно-націоналістичне літературознавство всіма способами нама-

ля”, в якій зображене життя робітників і яка була написана в 1880-му році, майже одночасно з Франковим твором про Борислав. В цій повісті змальована жорстока експлуатація робітників текстильної фабрики, але герої цього твору — робітники, це, як пише Басс, „здебільшого мученики, які терплять усі кривди й знущання власника фабрики, жорстокого, безсердечного скнари Адлера. Вони нездатні навіть подумати про те, щоб виступити на захист своїх інтересів” (Басс, 178).

**

Ми бачили, що повість „Борислав сміється” була визначним прозовим твором свого часу, але про неї ніхто у світі не знав, хоч би й між зорганізованим уже в Європі робітництвом. Не знали і українські читачі аж до 1922-го року, коли вийшло перше книжкове видання повісти „Борислав сміється”, що в українській літературі є твір подібний до славного „Жерміналя” Золя, в якому робітник Етьєн очолив повстання гірників так, як Андрусь Басараб українських робітників в Бориславі. Золя написав „Жерміналь” у 1885-му році, а Франко в 1881-1882 роках.

Франко з не меншою мистецькою силою накреслив реалістичні картини з життя українських робітників у Бориславі, як Золя своїх гірників. Герої Франкового твору дещо виідеалізовані, пригадаймо собі, що автор писав Ользі Рошкевичівні, що його новий твір „побіч життя робітників бориславських представить також нових людей при роботі, значить представить не факт, а, так сказати, представить у розв'язку те, що тепер існує в зароді”. В Бориславі ще тоді не було такої організованої форми боротьби, яку бачимо в повісті. Отже виідеалізована головна ідея

О. Солюка про Івана Франка і пише, що „Бенедьо Синиця — на думку Солюка — був сам Іван Франко” (ст. 49). Очевидно, що це легенда. Але Іван Франко пізніше мав такі погляди на робітницьку проблема-тику, які безнадійно обороняв Бенедьо Синиця. Ось і причина, на нашу думку, чому автор так занедбав свій твір про Андруся й Бенедя, чого він не зробив із жадним своїм твором, дбаючи навіть про свій такий первісток, як „Петрії і Довбушуки”, та дозволив його видати окремим виданням, написавши аж дві передмови.

„НА ДНІ ЦІЛОЇ ЛЮДСЬКОЇ СУСПІЛЬНОСТІ, НА КОТРЕ Й ВІН ТЕПЕР ЧУВСЯ ЗІПХНУТИМ”

Андрій Темера, герой оповідання „На дні”, вже кілька годин був у в’язничній келії, але не сідав, хоч ноги його боліли і тряслися. „Він не міг перемогти себе, щоби сісти денебудь у тоту нечисть та нехар, котрої гидився... Вся нужда, вся погань, усе зіпсуття окружаюче його в тій тісній кліті і поза її стінами, по всім світі, на дні цілої людської суспільности, на котре й він тепер чувся зіпхнутим, ціле це людське горе своєю безмірною ваготою налягло на нього, обдало його широкими, ціпкими своїми основами, задушило в його душі його власне пекуче горе” (II, ст. 329).

А його власне горе було дійсно пекуче: його любу дівчину присилували батьки вийти заміж за іншого. Андрій не міг без неї жити. Він думає в тюрмі:

„Що я без неї? Адже вона була моєю душею, моєю силою, моєю надією, а що ж я тепер без душі, без сили, без надії?.. Труп! Ходячий до часу труп!

галось применшити значення Франка як співця боротьби робітничої класи. Повість „Борислав сміється” названо було твором малооригінальним, написаним нібито під впливом „Жерміналю” Золя, хоч всім відомо, що „Жерминаль” вийшов пізніше, і Франко міг ознайомитись з ним тільки після написання своєї повісти” (ст. 127).

Смішний закид Колесника „буржуазним націоналістам”, і ми навели його як зразок нібито наукових праць, що друкуються в Україні. Ми зовсім не „применшуємо значення Франка”, ми підкреслюємо його боротьбу проти національного і соціального поневолення українського народу, що саме було метою його життя. Сам Колесник пише на 124 ст., що „тема повісти — непримиренна боротьба праці і капіталу. Капіталісти - євреї, робітники - українці, бо так воно здебільшого було в дійсності. Протиставлення ворогуючих сил іде не за національним, а за класовим принципом”. І правду писав у відомому рефераті про Франка М. Коцюбинський, що у „Франка нема шовінізму, в нього є тільки кривдники і покривджені”. Покривдженим був тоді український нарід, і Франко своїм словом і ділом боровся за те, щоб звільнити свій нарід від соціальної і національної кривди. Виступав він і в обороні покривджених жидів, як це побачимо у Франкових творах із жидівською тематикою, і як це частинно видко і в повісті „Борислав сміється”.

Загально вважають цю Франкову повість за найкращу. Автор чомусь пізніше відносився до неї не як батько, а як вітчим. Чому? Про це ми вже згадували. Він був проти соціалізму — „релігії ненависти”, яку проповідував Андрусь Басараб та його прихильники. Т. Франко наводить спогади старого ріпника

Все, що я найбільше любив на світі, стало моїм горем. Якби я не був так усією душею полюбив її, я тепер міг ще полюбити другу, найти втрачене щастя! Якби я не був так усією істотою полюбив свободу, не був би я тепер терпів неволі, або й неволя не була б мені такою ненависною, такою болючою!" (II, ст. 341).

Ось тут маємо те, що Франко-поет висловив у відомій „Посвяті” Миколі Вороному в 1900-му році:

Ах, друже мій, поет сучасний —
Він тим сучасний, що нещасний.
Поет — значить, вродився хорим,
Болих чужим і власним горем.
В його чутливість сильна, дика,
Еольська арфа мов велика,
Що все бринить і не втихає:
В ній кожний стрічний вітер грає.

(XVI, А., 168-196)

Оповідання „На дні” написав Франко в днях 17-20 червня в Коломиї. Дістався він туди, коли їхав до свого приятеля К. Геника в село Березів Нижній. Автор пише про це у своїх спогадах під заг. „Як це сталося” в першому томі згаданого вже київського 20-томника Франкових творів на ст. 415-418:

„Взимку 1880 р., не маючи ніяких засобів, щоб жити у Львові, подався я на село, в Коломийський повіт, де мав одержати приватну лекцію. Під час подорожі до місця мого призначення задержали мене жандарми в містечку Яблоніві, заарештували і відправили до Коломиї. Чому? Недалеко в Косові стався злочин: селянин стріляв у вїята, правда, не вбив його, але все таки поранив. Селянин і його спільники були заарештовані, а що він заявив себе атеїстом, то негайно була посаджена в тюрму се-

стра засудженого разом зі мною в 1878 р. Павлика, Ганна, яка також жила в Косові і була засуджена тоді „за вербування членів до таємного соціалістичного союзу”, але сама вона не належала до нього. Соціалізм і атеїзм, — так думали собі панове з коломийського суду, — це ж діти одного духа. А що я тепер саме випадково попав у повіт, хоч і до місцевости досить віддаленої від Косова, то для тих панів було зовсім природно уплутати мене в коломийську історію, хоч я не мав найменшого поняття про неї. І таким чином я мусів знову зазнати тримісячного слідчого арешту. Тільки тоді побачили ті панове, що я таки непричетний до справи. Президент коломийського суду прийшов особисто до мене в камеру сказати, що мене визнали зовсім не винним, і велів приставити мене до місця мого народження, бо я не був приналежний до повіту”.

Франка під наглядом поліції відправили до Нагуєвич. Франко пише, що „цей транспорт по поліцейських арештах в Коломиї, Станиславові, Стрию і Дрогобичі належить до найтяжчих моментів в моєму життю. Вже до Дрогобича я приїхав з сильною гарячкою. Тут впаковано мене в яму, описану в моїй новелі „На дні”, а відти ще того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціантом до Нагуєвич. По дорозі нас заскочив дощ і промочив до нитки. Я дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатися до Геника, прожив там страшенний тиждень в готелі, написав повістку „На дні” і на останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами, знайденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, я заперся в своїй кімнатці в готелю і

лежав півтора дня в горячці й голоді, ждучи смерти, безсильний і знеохочений до життя. Тільки бідний готельний слуга приносив мені іноді декілька ложок супу. Лише через три дні надійшов знайомий, у якого я мав одержати лекцію” (Тамже, ст. 417 та 418).

Оповідання „На дні” вийшло у Львові в 1880-му році коштом, що його зібрали українські, польські й жидівські робітники. Воно мало підзаголовок „Суспільно-психологічна студія”, бо таким в дійсності є. Були два польські переклади цього твору (в 1886 і 1888), а в 1903 р. вийшов німецький переклад у віденській газеті „Ді Цайт”. В цій газеті Франко вмістив автобіографічний коментар про свій твір, з якого ми користали: „Як це сталося” („Ді Цайт”, 1903. ч. 167 з 17-го березня).

„На дні” — це крик людини проти несправедливості, проти зневаги над людиною, це оборона всіх отих „дідів з Волощі, Митрів, Стебельських”, яких застав Андрій Темера в тюремній келії, і які самі не знають, за що вони вкинені до тюрми. І сам Андрій Темера неповинно запханий на це дно.

„Йому стало так тяжко, так безмірно холодно і тісно на серці, немов оце хто його з вольного, ясного світа вкинув у глибоку керницю і він упав на її дно розбитий, заморочений. — Так, я справді на дні, — думалось йому, — на дні суспільности, а оце довкола мене що ж, як не подення суспільности, що ж, як не ті викляті парії, націховані страшним, ганьблячим клеймом бідности?”.. (II, 306).

Автор співчуває й останній істоті серед нещасливих мешканців в'язничної келії — Бовдурові, який перетворився в людину-звіря. Бовдур — це отупіла істота, без найменших людських рис. У нього в тюр-

мі тільки одно бажання — наїстися, наповнити свій шлунок навіть ціною людського життя. Андрій Темера віддав свій харч Бовдурові, який жадливо кинувся їсти. Темера сказав в'язням, що він має гроші, і Бовдур з цього скористав, пізніше убивши товариша.

Андрій Темера-Франко не оскаржує Бовдура, бо знає, що жахливі умови праці й побуту, недовір'я і вічні докори та нещасливе особисте життя породили в душі цієї людини болізне почуття образи і ненависти до людей. Франко висловив свій погляд на це в одній своїй поезії такими словами:

Не в людах зло, а в путах тих,
Котрі незримиими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх ділами.

Ось сцена після убивства Темери:

„Бовдур клячів над трупом і вдивлявся в його бліде, ще й по смерті хороше лице. І дивна зміна робилася з Бовдуром. Його власні риси, бачилось, м'якли, лагіднілі... З очей щез гнилий блиск світлячого порохна... Понурі, гнівні складини на чолі вирівнювались... Здавалося, немов наново людський дух вступає в те тіло, що досі було мешканням якогось біса, якоїсь дикої звірячої душі. І нараз сльози градом покотилися з Бовдурових очей... Він лицем припав до кривавого Андрієвого лица і важко-важко зарідавав.

— Братчику мій! Що я зробив з тобою! За що я тебе віку збавив? Свята, ясна душечко, прости мені нелюдкові! Що я зробив, що я зробив! Господи, що я зробив!” (ст. 381).

Поліцисти й арештанти в камері були „мов причаровані тою потрясаючою картиною і слухали Бов-

дурового голосіння". Коли ж наказали йому встати від трупа, він „підвів очі і гнівно, болізно поглянув на них:

— Прокляття на вас, посіпаки! — сказав він. — Адить! — і він приложив руку до зіваючої рани Андрія, переділюючи її долонею в півперек на дві половини, — адить, оце моя половина, а оце ваша половина! Це моя, а то ваша! Не бійтеся, тутки я спокую за обі, але там є ще Бог, справедливий, то він буде вміти розпізнати, котра моя половина, а котра ваша!" (там же. 381-382).

Нарешті Стебельський, що любить говорити латинськими й німецькими приказками, запитується: — „Що ж це, Боже? Чи наслав Ти останній день?", — і, не діставши відповіді ні від кого, бо арештанти „хрестилися та молилися над трупом", — сказав по-латині: „Нехай пропадає чоловік, нехай росте людяність!"

Оця людяність — це головне для Франка, а не класова боротьба, як підкреслюють советські літературознавці. Франко зображував у своїх творах в першу чергу суспільну людину, якою є герої новелі „На дні", яка, як і Франко, „могла видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали" („Дещо про себе самого", I, ст. 28, київське видання), і яка хотіла працювати для тих, що їй допомогли туди видряпатися.

У нас деколи недоцінюється змагання до соціальної справедливості, бо в нас давніше і тепер на перше місце вибивалась і вибивається справа національної волі. У Франка проблема соціальної кривди в перших роках його громадської й літературної праці стояла навіть перед національною волею, яку скор-

ше зможе здобути соціально визволена українська людина, як думав молодий Франко. Але він ніколи не резигнував із вимоги самостійної України, і в 1880 році написав пісню „Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити”. Цю програму обороняв він і пізніше, про що буде мова на своєму місці.

Наведені рядки написали ми на те, щоб легше було зрозуміти, чому редактор „Зорі” О. Партицький з насміхом прийняв цю прекрасну новелю, пишучи про автора її як про відомого „з численних розправ судових у справах соціалістичних” і радячи Франкові відмовитись „і від описування таких покидьків суспільства і від своїх соціалістичних переконань” (Кобилецький, ст. 88). Що інше соціалізм, а що інше оті в'язні в тюрмі, які сидять місяцями, чекаючи на те, що влада зволить із ними зробити, хоч не мають за собою жадного злочину. О. Партицький несправедливо оцінив Франків твір.

Ми вже згадували, обговорюючи повість „Петрії і Довбуцуки”, що обидва герої „Лель і Полель” (1887) сиділи в тюрмі і там від діда-в'язня Семка Тумана довідалися про закопані ним скарби. Дід пімстився на своїх кривдниках і дістався до тюрми, куди попали і малі злочинці Надко і Владко Калиновичі. „Була це казня зовсім малих розмірів, мала заледве шість кроків здовж і чотири вширшки. Попід стінами по обох боках вікна стояли два тапчани, один застелений, а другий з голих дощок” (XI, А, ст. 47). Десятирічних злочинців віддав керкермайстер „під опіку” діда Семка, настрашивши їх такими словами: „Ну, майтесь добре! А не забувайте, що дід Семко вбив п'ятьох людей однієї ночі і що він сліпий, а як

б'є, то не бачить, куди б'є. Сподіваюся, що й вам догодить" (там же, ст. 48).

Ще гіршою була камера, в якій сидів Андрій Темера. „Це була цюпка не більше шести кроків уздовж та чотирьох вшир, з одним маленьким, закратованим вікном. Тес вікно було прорубане високо вгорі, трохи не під самою стелею, і виходило на ганок, та так, що через нього видно було тільки сірі від старости гонти та лати піддашка, що звисав над ганком. Сонце не заглядало сюди ніколи. Стіни тої цюпки були брудні та нечисті понад усякий опис, а долом покриті трохи не краплистою вогкістю" (II, 301).

Тюремне життя описане і в довшім Франковім оповіданні „Панталаха" (1888). В цьому оповіданні змалював автор злочинця, який так любив волю, що завжди старався втекти з тюрми (при одній з таких спроб він і знайшов собі смерть). З ним разом сидів і напівбожевільний Прокіп, якого треба було лікувати, а не в'язнити.

Тюремне життя бачимо і в оповіданні „До світла" (1889), та про Панталаху і Йоська Штерна треба буде згадати при іншій нагоді. Пізніше говоримо і про 45 тюремних сонетів І. Франка, які написав він у тюрмі під час третього арештування в 1889 році за „поширення соціалістичної пропаганди та підбурення публічного спокою".

Всі Франкові твори з „тюремною тематикою" визначаються плястичністю вислову, поет малював своїм словом те, що пережив глибиною своєї душі, що відчув, як соціальну несправедливість, як глум над людиною збоку суддів, керкермайстрів, капралів та нелюдських в'язничних сторожів. Сам Франко сказав, що майже всі його оповідання є автобіографіч-

ні, і він у них змальовує місця, які пройшов власними ногами, особи, яких особисто знав і яким співчував у їхньому нещасті, вмюючи при цьому розрізнити правдивих злочинців — звірів в людській подобі.

Тож годиться цей розділ закінчити Франковим четвертим тюремним сонетом, написаним 4 вересня 1889 р.:

Сиджу в тюрмі, мов в засідці стрілець,
Усякий звір поперед мене мчитьсья,
Не криється від мене, не боїтьсья,
Показує, в чому хто є мистець.

Лис — злодій тут, не скромник, не святець,
І вовк — не музикант, а просто вбивця,
Медвідь — дерун і лютий кровопивця,
Забув про бубон, жарти і танець.

Тут всяку видно наголо особу,
Мов, фрак роздівши й мундур урядовий,
Вони і людську скинули подобу.

Я в засідці дрібнії точу стріли
І напинаю лук свій все готовий —
Ну, бачність, звірі! Не хиблю я ціли!

І не хибив Франко тут своїм словом, давши такі високої мистецької вартости твори, як „На дні” та „До світла”, які оскаржують не тільки тодішні, з другої половини ХІХ століття австрійсько-польські тюремні власті, але і нинішніх тюремних катів під комуністичним режимом. Тому совєтські літературознавці коротко збувають цей „тюремний побут”, підкреслюючи, що це було „в капіталістичному австрійському суспільстві”, не згадуючи навіть, що не краше тоді було і в царській Росії...

„ПО СМЕРТІ В. БАРВІНСЬКОГО Я ЯКИЙСЬ ЧАС ПРАЦЮВАВ ПРИ „ДІЛІ”

Ми бачили, як вороже ставилися українські провідники до І. Франка під час і після процесу 1878 року. Але блискучий талант Франка та його літературна й громадська праця примусили народовецьких провідників запрошувати автора „Каменярів” до співпраці в своїх пресових органах, забуваючи про його „соціалізм”. Також і Володимир Барвінський (1850-1883) — редактор та засновник „Діла”, і Омелян Партицький (1840-1895) — редактор „Правди” і „Зорі”, не боялися „соціаліста” Франка.

Сам Франко пише про це в автобіографії так:

„Зимом з початком 1883 р. я приїхав до Львова саме перед смертю В. Барвінського (помер 3-го лютого 1883 р.) і по його смерті якийсь час працював при „Ділі”. До нього кликав мене Барвінський ще з самого початку його видання 1880 р., але ми не могли погодитися. Пізніше, з села я дав для „Діла” пару новель, а 1882 р., коли Барвінський був у Карлсбаді, ширшу статтю про галицьку індемнізацію” (I, А, ст. 170).

Франко працював у „Ділі” до квітня 1883 р., а після того виїхав до села Вікна, до В. Федоровича, щоб написати біографію його батька — колишнього (в 1848 р.) посла до Відня й автора невиданого тоді філософічного твору. Восени 1883 року Франко вернувся до Львова, щоб користати з бібліотек, і його запрошено до редакції „Діла” і „Зорі”.

„При обох цих часописах, — пише Франко, — я працював від осені 1883 р. до початку 1885 р. В „Ділі” я головно наліг на красві, економічні і громадські справи, випрацював реферат о справах еко-

номічних, що був виголошений добр. Нагірним на вічу 1883 р. і зробив у цілій Галичині велике вражіння. На статті „Діла” про справи красві почали звертати увагу посла і краківські Станчики . . . З кінцем 1884 р. Партицький обіцяв передати мені на власність „Зорю” . . . Народовці перелякалися, що Партицький передасть „Зорю” в мої руки, Вахнянин виміг на нім те, що він передав її Товариству Шевченка. Я виступив з „Діла”, котре зараз за пару день вдарило на мене за статтейку, поміщену в „Кур’єрі Львовскім” (I, А, 171).

Автор Франкової біографії І. Басс виправдує працю Франка в буржуазних часописах його скрутним матеріальним станом і бажанням „друкувати статті, спрямовані на захист прав трудящих” (ст. 68). Вингорода Франкові за ту його працю була, як звичайно бувало в українській пресі — нужденна. В „Зорі” він діставав 20 ринських, а в „Ділі” — 40 ринських на місяць.

Франків учитель М. Драгоманов дорікав йому за співпрацю з народовцями. М. Мухин у статті „Іван Франко як критик політичних поглядів М. Драгоманова” („Визвольний шлях”, Лондон, 1966, кн. 5) пише, що „лист Драгоманова до самого Франка з 14-го квітня 1884 року свідчить про незвичайно гостре обурення Драгоманова з приводу співробітництва Франка і Навроцького в народовецьких органах. При цій нагоді Драгоманов закидав Франкові, що той підтримує „приміром своїм опортунізм, близький до ренегатства”, закидав йому також „безпринципність, компроміси, нещирість до товаришів (до М. Павлика), поверховність і уривчастість у праці, маси помилок”. Мухин гадає, що однією з причин

том XVIII, ст. 259 — наводжу за Мухиним, ст. 549-550).

М. Павлик сліпо виконував накази Драгоманова, який за те його зависоко цинив. Мухин наводить у цій справі таку думку проф. М. Грушевського: „Франко не йшов так сліпо за Драгомановим, як Павлик. Талантом і різносторонністю Драгоманов значно перевищав Павлика, а Драгоманова Франко, але різниця в літах і становищу не давали змоги сього відчутти відразу” (Мухин, 550).

Ми згадуємо тут про М. Драгоманова і його відношення до Франка тому, що це — одне з найтемніших місць в оцінці Франкової діяльності. Одні звуть Драгоманова „ангелом хоронителем” автора „Мойсея”, а інші — „злим демоном Франка”. Ми не вияснюємо цієї проблеми, але принаймні ставимо її, бо досі цього ніхто ясно не зробив.

В Україні досі старалися заперечувати будь-який вплив Драгоманова на Франка, а у вільному світі його перебільшують, головню автори з соціалістично-радикальною ідеологією. Ми бачили, що зовсім не правої ідеології М. Грушевський казав, що Франко „талантом і різносторонністю” перевищав М. Драгоманова, і тому не мусів слухати в старшому віці порад професора з Софії. Вже 28-річний Франко нарікав на Драгоманова, дякуючи йому рівночасно за поради. „Правда, — писав Франко 26 квітня 1884 р., — Ви досі, спасибі Вам, не оставляли нас без поради і своїх світлих вказівок, але всі вони заправлені таким гірким тоном, що не раз аж руки опадають” (Басс, ст. 71).

Працюючи в „Зорі” та в „Ділі”, Франко дописував і до польських часописів у Росії і Львові. Там

незадоволення Драгоманова було те, що Франко написав довгий вірш із приводу смерти провідника українців-народовців — Володимира Барвінського, що його надрукувало „Діло” (1883) аж у двох числах. Ось одна октава з цього вірша:

І знов борця одного нам не стало,
Одного ратника за рідний люд!
Велике серце битись перестало,
Рука трудяща опустила труд...
Прощай же нам, наш милий друже, брате,
Товаришу по праці і любові,
У цвіті літ, мов дерево підтяте
Ти ляг в тяжкій, нерівній боротьбі...

Франко обороняв себе перед Драгомановим за співпрацю в „Ділі” і в „Зорі” так: „Впрочім, діло тут тільки у формі, бо я чимраз більше переконуюсь, що у нас можна писати і друкувати багато, щоб тільки в належній формі. Все залежить від соусу” (Басс, 68).

Та Драгоманов постійно дорікав Франкові за родовецькі ухили і 17-го травня 1893 року писав своїй небозі Лесі Українці: „На що вже Франко. Тебе дивує його стаття в „Зорі”. Але він увесь вік такі сюрпризи робить направо й наліво. Може винна тут „поетична натура”. Найгірше, що такими скоками шкодить і справам і собі самому. Найменше тут „лакомства нещасного”; се якась натуральна, найвна асиміляція до тих кругів, куди прискочив наш поет. Коли хочеш, зовсім надійний чоловік один тільки й єсть на всю Галичину — Павлик, — і я зі страхом думаю, що стане з усім рухом (радикальним), коли він умре”. (Іван Авраменко. „З листування Драгоманова”. Записки Іст.-Філ. Відділу ВУАН, Київ, 1928,

свобідніше міг він критикувати українську політику в Галичині, що викликало невдоволення його українських працедавців. І так створювалося становище, яке мусіло привести до розриву. Тому Франко ввесь час думав про свій власний пресовий орган, де міг би бути ні від кого незалежним, бо статті в „Зорі” переходили цензуру головного редактора. Те саме було і в „Ділі”, звідки на початку 1885 р. звільнено Франка. Отже, він мусів енергійніше дбати про якийсь свій пресовий орган. Сам Франко пише про це так:

„Весною 1885 р. я перший раз поїхав до Києва, стараючись склонити тамошніх людей, щоби помогли заснувати новий часопис літературний. Головна користь з тої подорожі була та, що я пізнав людей; щодо часопису, то не багато вийшло добра; кияни згодились дати ледве 500 рублів на перший рік, та й то по частям. І справді мені прислано було рублів 300, але до видання часописі не прийшло. Під осінь того року уклепано натомість „згону” між „Зорею”: я мав узяти її редагування, але стояти під цензурою одвічального редактора. Діло вийшло мертвонароджене, тим більше, що мої кореспонденції в „Prawdzie” і в „Краju”, нецензуровані народовцями, мішали цьому ділу на кожнім кроці, і народовці раз-у-раз всилувались і на ті кореспонденції наложити свою цензуру” (I, A, 171).

I. Басс пояснює, що це „націоналістичні діячі, зокрема О. Кониський та П. Куліш, не мали наміру підтримувати демократичне видання Франка. Обіцяючи Франкові допомогу, Кониський обмежився надісланням невеликої суми грошей” (ст. 74), — ми знаємо, що це були 300 рублів, як подав сам Франко.

У роках 1882-1886 Франко написав повість „Борислав сміється”, оповідання „Хлопська комісія”, „Schön Schreiben”, „Вільгельм Тель”, „Цигани”, повість „Захар Беркут”, оповідання „Ліси і пасовиська”, „Історія моєї січкарні”, „Посидинок”, численні поезії, наукові статті та кілька сатир у гумористичному журналі „Нове Зеркало”.

У 1886 році Франко поїхав вдруге до Києва, де одружився, а восени того ж року його звільнили із праці в „Зорі”, як він сам казав, „за поміщення деяких українських речей (вірш Руданського й рецензія Вільхівського), котрі видались неморальними, хоч речі ті повинні були перейти цензуру редактора Борковського, і хоч я редактору передав був рукопис перед друком”* (I, А, 172).

Вліті 1887 року Франко пішов „у найми до сусідів” — вступив до редакції „Kurjera Lwowskiego”.

„МИ ПЕРЕМОГЛИ НАШИМ ГРОМАДСЬКИМ ЛАДОМ, НАШОЮ ЗГОДОЮ І ДРУЖНІСТЮ”

Це слова з передсмертної промови старого Захара Беркута до тухольської громади з історичної повісти „Захар Беркут”, яку Франко написав у рекордово короткий час — від 1-го жовтня до 15-го листопада 1882 року в Нагуєвичах.

Згадуючи про повість „Захар Беркут”, не треба забувати про те, що її автор кілька разів брав участь в літературних конкурсах, щоб здобути хоч скромну суму на прожиток. „Зоря” розписала в 1882 р. конкурс на історичну повість, і Франко впродовж шістьох

* Згадані Франком речі не дуже надавалися до такого „журналу для родин”, яким була „Зоря”, але за це повинен був відповідати ред. Борковський, а не співробітник Франко.

тижнів написав свого „Захара Беркута”, величини десятиох аркушів друку. Премія була мала — 120 ринських, та й то з трудом її автор видобув від ред. О. Партицького.

У 1887 р. Франко вислав до Варшави на літературний конкурс по-польськи написану повість “Le-lum i Polelum”, яка не здобула нагороди, хоч Франко дуже надіявся на неї, бо потребував, як завжди, грошей. Зате мав Франко успіх зі своєю драмою „Украдене щастя” в 1890-их роках, яка здобула третю премію, хоч заслуговувала на першу . . .

В повісті „Борислав сміється” автор хотів „представити небувале серед бувалого”, показати, як робітничий рух буде розвиватися. В повісті про Захара Беркута Франко змалював часи короля Данила, зокрема напад монголів на гірське карпатське село Тужлю, бажаючи показати, що економічний і політичний розвиток українських сіл піде таким шляхом, щоб уподібнитися до громадського життя з XIII віку. Захар Беркут, вмираючи після перемоги над монголами, передбачає для народу важкі часи:

„Серед тих злиднів народ знов нагадає собі давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: це ошадить йому ціле море сліз і крови, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їх слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Це будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народнього! Передайте ж дітям і внукам своїм вісті про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними та пам'ять серед грядущих злиднів, так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте!” (ХІІ, А, 216).

вістяря зовсім відмінні: де історик оперує аргументами і логічними висновками, там повістяр мусить оперувати живими людьми, особами.

Праця історична має вартість, коли факти в ній представлені докладно і в причиновім зв'язку; повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних, живих людей, то значить, коли вона сама жива й сучасна" (XIII, А, 218).

Франко вважав, що „представлення давнього громадського життя нашої Руси єсть, безперечно, таким предметом живим, близьким до сучасних інтересів”, бож він перейнявся тоді громадівством М. Драгоманова, бачив таке громадівство в княжій добі серед карпатських гірняків і хотів його відновити, словами Захара Беркута, як лік на те лихо, що панувало в селах в Україні. Пригадаймо собі, як по-своєму викладав Мирон Сторож Олексі Сторожеві ідею соціалізму на селі. Це саме робить тут Мирон-Франко в своїй історичній повісті.

І. Франко писав М. Павликові, що „тота повість, хоч і містить у собі багато історичної і неісторичної декорації, все таки, надіюсь, збудить живий інтерес у сучасних людей”. І. Басс гадає, що „ці декорації потрібні були письменникові для прикриття соціалістичних ідей і тенденції його твору від цензури Партицького і всього народовецького табору. Як і слід було сподіватись, Партицький повстав проти ідеї і проблематики Франкової повісти, вимагав переробити її, вилучити ряд сцен, тощо. Франко рішуче відмовився переробляти твір, зробив тільки дрібні поправки, що не порушували ні його пляну, ні тенденції” (ст. 107).

І. Басс говорить про „соціалістичні ідеї” в „Захарі Беркуті”, але ми гадаємо, що це був не соціалі-

Захар Беркут помер, його поховали згідно з поганським обрядом, „на лоні тих богів, що жили в його серці і нашіптували йому весь вік чесні, до добра громади вимірені думки”. Автор закінчує свою повість такою заввагою:

„Багато змінилося від того часу. Аж надто докладно збулося віщування старого громадянина. Великі злигодні градовою хмарою перейшли понад руською землею. Давнє громадство давно забуте і, здавалось би, похоронене. Та ні! Чи не нашим дням судилось відновити його? Чи не ми живемо в тій щасливій добі відродження, про яку, вмираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тієї щасливої доби?” (там же, ст. 217).

Отже, Іван Франко написав цю повість у пропагандивній цілі, щоб ширити ідею „громадства”, чи громадівства, якою нібито жили тухольські гірняки в XIII віці. І. Басс. у книзі „Художня проза І. Франка” пише, що Франко вирішив „знайти в історичній давнині такі картини, які дадуть йому змогу задовольнити прагнення сучасної прогресивної громадськості — побачити світлий образ майбутнього. Його творчі сили були спрямовані в сучасне й майбутнє” (ст. 106).

А втім, сам автор до цього признавався в передмові до першого видання свого твору в 1882 році. Він писав, що „повість історична, це не історія. Історикові ходить передовсім о вислідження правди, о сконстатовання фактів, натомість повістяр користується тільки історичними фактами для своїх окремих артистичних цілей, для втілення певної ідеї в певних живих, типових особах. Освітлення, характеристика, мотивовання і групування фактів у історика і в по-

стичний марксизм, а оте громадівство М. Драгоманова, про яке вище вже згадувано і яке пізнати можна з програми журналу „Громада”, що її склали в 1880 році три видавці: М. Драгоманов, М. Павлик і С. Подолинський. Ця програма в економічних справах така: „Всі важливі природні багатства і засоби продукції, такі як земля, вода, машини, фабрики — мають бути власністю робітників і селян, зорганізованих в кооперативні товариства. Люди не сміють бути в такому становищі, щоб мусіли продавати свою працю. Вони повинні працювати безпосередньо на себе самих”.

Автори цієї програми вірили, що перехід від приватної власности до громадської відбудеться мирним способом. Очевидно основною частиною суспільства буде громада, і вона розв’язуватиме всі економічні проблеми на своїм терені. Автори були такі наївні, що вірили ще і в те, що окремі громади, скориставши з місцевих досвідів, знайдуть спосіб, як організувати спільну працю та справедливий розподіл майна не тільки на терені громад, але і обширі цілої нації, а навіть в міжнародному масштабі” (“The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.A.”, Vol. II, 1952, No. 1(3), ст. 205-207).

**

Головним героєм у повісті є Захар Беркут, якого „люди знали на кільканадцять миль довкола, по руським і по угорським боці”. Захар пізнав світ, у свій чотирилітній мандрівці був і в Галичі і в Києві, бачив князів і їх діла. Князі і бояри силувалися ослабити і розірвати громадські вільні порядки по селах, щоб опісля роз’єднаних і розрізнених людей тим легше повернути в невільників-слуг. „Захар Беркут пе-

реконався, що для його братів селян нема іншого порятунку й іншої надії, як тільки добре уладження й розумне ведення та розвивання громадських порядків, громадської спільноти та дружности” (ХІІІ, А, ст. 52).

Треба признати, що Франкові вдалася оця містифікація, в якій він словом „громадство” заступив слово „соціалізм” і переніс його в ХІІІ вік, як зразок для громад у ХІХ віці.

Франкового „Захара Беркута” прихильно привітала українська критика. Хвалили цю повість у „Київській Старині” (1885, ст. 369-376), а Ол. Кониський поставив „Захара Беркута” на першому місці поміж усіми Франковими творами („Атенеум, 1885, ст. 350). Навіть не дуже прихильний до І. Франка проф. Ом. Огоновський у своїй „Історії літератури української” писав: „Не можна заперечувати творові Франка високої стійности літературної”, і — „ні в однім іншій писанню не проявляв автор стільки поетичного вітхнення й теплого почуття, скільки його добачаємо в „Захарі Беркутові” („Зоря”, 1892, ст. 9). Прихильно оцінив цю повість і Василь Щурат у „Зорі” 1896-го року, ставлячи її вище від ліричних віршів Франкових, від славнозвісних „Галицьких образків”: „не вони, — писав він, — здобули йому славу першорядного поета і новеліста, а „Захар Беркут” і „Панські жарты”.

Ці голоси навели ми за Агатангелем Кримським, довголітнім приятелем Івана Франка, який у 1898 році, перед 25-річним його ювілеєм, почав був писати довшу розвідку про Франка, але не докінчив її, і вона появилася друком у книжці: Агатангел Кримський. Вибрані твори. Дніпро, Київ, 1965; про Франка на ст. 437-472.

До похвальних голосів про „Захара Беркута” треба ще додати голос згадуваного нами П. Колесника, який, знаючи загальноприйняте твердження про те, що І. Франко „реаліст” (бож соціалістичний реалізм панує тепер в Україні!), — пише отакими викрутасами:

„Не можна сказати, що в „Захарі Беркуті” Франко зраджує реалістичні принципи. І тут він залишається реалістом. Але, вимушений іти „від ідеї до образу”, неминуче втрачав під собою реалістичний ґрунт і ніби повисав у хисткій сфері романтики. Він вимушений був малювати двома фарбами — білою і чорною: Захар Беркут і Тугар Вовк. Перший — носій добра, другий — зла. Зрештою, Франко мав повну рацію сказати, що його повість ідеальна „по поминанію характерів”, — методом же писання — реальна, як і Флоберова повість „Салямбо”. Його герої — принципи, а не живі людські індивідуальності. Поки автор малює природу, людський побут, картини полювання, битви — все йде у звичних реалістичних тонах. Як тільки переходить до героїв (Захар, Максим, Мирослава) — одразу стає на котурни романтики й ідеалізації” (ст. 133-134).

І оце романтичне піднесення героїв обмануло критиків Франкової повісти, які не бачили в ній реклями Франківського „соціалізму”, не бачили цього в „Захарі Беркуті” і тодішні читачі, які захоплювалися Максимом і Мирославою та перемогою тухольців над татарами, але не знаходили в цьому творі того, що автор уважав за найголовніше: соціалізму. І тому ця Франкова повість була в українських школах в Австрії обов’язковою лектурою, уривки з неї вміщувано в шкільних підручниках, видаваних

шкільною владою. Та це був, як Франко сам пізніше писав, отой щиро людський соціалізм, який обороняє людей і їм помагає, а не нищить їх у класовій боротьбі.

**

Гадаємо, що А. Кримський, справедливо оцінивши Франкову повість майже 70 років тому, не хотів тієї оцінки надрукувати в Ювілейному збірнику на пошану Франка 1898-го року, щоб не поспувати святковий характер цього видання. Він писав:

„На цю повість із старого побуту лягла величезна новочасна соціалістична тенденція: в громадських порядках XIII віку автор побачив новітні соціалістичні ідеали щодо володіння землею, самоуправи і суду громадського, добачив ненависть до всяких князів або інших невиборних властей... Він побачив повну терпимість, пошановання для чужого переконання „чужої віри” (ст. 466).

Треба пригадати, що Франко ще в 1876 р. писав у „Друзі” (ч. 3, ст. 32), що „життя — то поезія, а поезія — то життя”. В іншому місці він твердив, що белетристика перестала бути виразом розбуялої фантазії, мрій та забагів дармуючих людей, а прийняла на себе далеко важливішу роль: копіювати життя народів у всіх верствах і відносинах, — показувати світові його потреби, хиби і нестатки, а разом вказувати живі і здорові елементи, котрі можуть послужити за підвалину до будівлі свободної і щасливої будуччини мільйонів (Г. Сидоренко. Літературно-критична діяльність Івана Франка. Київ, 1956, ст. 12; Сидоренко наводить це місце з „Друга”, 1876 рік).

Таке було теоретичне становище Франка до містецької прози, і так він писав деякі свої оповідання.

Але повість „Захар Беркут” не „копіює” життя, вона є витвором романтичної фантазії її автора.

Ми знаємо, що Франко писав про літературу, що вона — „це життя”, і що треба в літературних творах відтворювати це життя правдиво. Але в повісті „Захар Беркут” немає вірного життя ані з XIII ані з XIX віку. Погляньмо, як характеризують романтизм советські автори В. Лесин і О. Пулинець в книжці „Словник літературознавчих термінів”, Київ, 1965, ст. 325:

„Для романтичних творів характерні незвичайні, а іноді й фантастичні події та ситуації, деяка умовність, порушення дійсних співвідношень між явищами, образи піднесених над реальністю, виняткових людей, які наділяються сильними пристрастями й часом діють у вигаданих, мало правдоподібних, часто екзотичних обставинах. Тому-то спершу слова „романтичний” і „романічний” значили: такий, як у романах (тобто не такий, як у житті). Автор романтичного твору в ідеалізованому вигляді показує те життя, яке він хотів би бачити, до якого кличе читачів”.

А Кримський писав про Франкову повість:

„Щождо мене, то, звісно, і я не можу не признати, що „Захар Беркут” написаний з великим інтересом, тільки не думаю, щоб це був один із кращих творів Франкових.

Бо в чому ховається звичайно найбільша сила Франкового писательного талану? В реальному зображенню реального життя, та в тонкім, критичнім аналізі, в якому можна запримітити навіть дрібненьку дозу насмішкуватого скептицизму. А що ми бачимо в „Захарі Беркуті”? Бачимо чудесні, неймовірні пригоди, страшні небезпечності і дивні рятунки, чи то

десь на медвежих ловах, чи то десь на війні гірняків із татарами. Оті пригоди раз-у-раз щасливі для героїв, любі авторові, більше нагадують казку про Івана Царевича з його добродійними сірими вовками та живою і мертвою водою, або хлоп'ячі романи Майн Ріда, Емара та Купера, ніж солідний твір письменника. Тенденційне, доволі фантастичне ідеалізування XIII віку теж дихає у Франка чимсь дитячим, наївним" (ст. 467).

Після цього Кримський, навівши уривок із промови Захара перед його смертю, пише: „Тиради такого сорту... замість одушевити читача, можуть спричинити те, що він іронічно засміється" (ст. 468).

Ми вже знаємо, що поважні критики не сміялися з Франкового твору, а були захоплені тим, що Кримський назвав — „написаним із великим інтересом". Алеж аналіза повісти мусить признати слушність Кримському, який почав був писати ювілейну розвідку про Франка, але її не докінчив, бо оцінка „Захара Беркута" була б зовсім не ювілейна.

Ми вже згадували, що советські літературознавці тепер уважають Франка на сто відсотків за „свого" і тому хвалять його та роблять із нього прихильника російської імперії, яка нібито була і є оборонцем України. В „Захарі Беркуті", пишуть советські автори, Франко, мовляв, описав вітчизняну війну проти чужих загарбників, і то без участі князя Данила, проти якого виступав Захар Беркут. Хвалять Франка і за те, що взяв до своєї повісти мотто із Пушкіна: „Дела давно минувших дней. Преданья старины глубокой" — немов би це є доказом Франкової любови до Росії... Франко знав дуже добре німецьку мову, і в його творах є багато цитат цією мовою, як також із інших

європейських мов, але хто може робити з цього висновки про особливу любов Франка до Німеччини чи до якоїсь іншої країни?

**

I. Цапенко пише про сконцентрованість дії в часі і просторі у повісті „Захар Беркут“:

„Майже все, про що розповідається в цьому творі, відбувається протягом двох-трьох днів на території тухольських гір. Відхиленням є тільки коротка історія життя Захара Беркута та дані про злочинність боярина Тугара Вовка. Таким чином, все в повісті сконцентровано“.

Оця концентрація спричиняє те, що читач не усвідомлює собі, на перший погляд, цих неймовірних ситуацій. Не бачили їх і ті всі рецензенти, про яких ми вище згадували. Ось ці „неймовірні ситуації“: „тухольці йдуть спокійно на полювання, не знаючи, що монгольська орда вже зовсім близько підійшла до Тухлі; надто швидко спалахує кохання між Максимом Беркутом і Мирославою, дочкою Тугара Вовка; надто велика також різниця в роках Захара Беркута і його сина Максима, щось близько 80 років (така різниця віку між сином і батьком можлива — Л.Л.). Отже, з точки зору реалістичної це все малоімовірне” (Цапенко, ст. 28).

Цапенко не може добачити романтизму у Франка. Він каже, що „Франко був не натуралістом, а реалістом, і дріб'язкові неправдоподібності для нього не мали особливого значення” (ст. 28). Далі Цапенко пише, що навіть великий Шекспір „менше дбав про збереження історичних, етнографічних деталей: скрізь виступав сучасний йому побут і проблеми Англії кінця XVI — початку XVII ст.” Та біда в тому,

що Франко малює в своїй повісті такі „громадські порядки”, яких не було ані в XIII, ані в XIX віці.

Тухольська громада визнавала князя настільки, що „старалась якнаборше позбутися немилого гостя („збірщика князівських податків”). Князі і їх бояри зависним оком дивилися на те життя, в яким для них не було місця, в яким їх не потребували. В Тухольщині збірщик князівських податків не був таким самовладним паном, як по інших селах”. Між присланим князем боярином Тугаром Вовком і Захаром Беркутом вив'язалася така розмова:

— Сховай свою грамоту, боярине, — сказав спокійно Захар, — ми не вміємо її читати, а печать твого князя для нас не закон. Радше сам ти скажи нам, хто це такий, той твій князь?

— Як то? — крикнув здивований боярин. — Ви не знаєте князя Данила?

— Ні, не знаємо ніякого князя.

— Володаря всіх земель, усіх осель і міст від Сяну аж до Дніпра, від Карпат аж до устя Буга?

— Ми не видали його ніколи, і в нас він не володар. Адже пастух, володар отари, стереже її від вовка, гонить її в спеку полудня до холодного потоку, а в холод ночі до теплої безпечної кошари. А князь чи робить це зі своїми підвладними?” (XIII, А, ст. 69).

Ми знаємо, що Захар був у Києві і в Галичі; „знав князів і їх діла”, але тут тільки політично „не знає” князя Данила і не признає князівської влади над своєю громадою, в якій панував „ідеальний порядок, бо сама громада була для себе і суддею і впорядчиком у всьому. Громадське поле, громадські ліси не потребували сторожа — громада сама, вся і завсіди, бачно берегла своє добро. Бідних не було в

ни, на заклик дзвонів прибули боронити князя. Коли князь згадав про те, що „зрадники завізвали Все-слава на нашу землю”, народ кричить:

Всі підемо, старі й малі! Не буде
Над нами панувати князь, що руки
Свої у братській крові полоскав.

(XVII, 168)

Ми вже згадували оцінки цього Франкового твору різними особами. Тут наведемо ще деякі голоси. І так, згадуваний нами часто Ю. Кобилецький кінчає розділ про цей твір твердженням, що „утопічний ідеал сільської громади... перегукується з ідеалом М. Чернишевського, з такими ж ідеалами російських революційних демократів, які вважали можливим перехід до соціалізму через сільську громаду”. Та Кобилецький мусить згадати ще й Пушкіна, твердячи, що „геройко-романтичний плян, тонка художня пластика” повісти про Захара „нагадують нам безсмертне слово О. Пушкіна”, при цьому наводить відоме нам пушкінське мотто і згадує, що Франко спирався в полеміці з Партицьким на „історичний досвід братнього російського народу” (ст. 103).

Цікаве, як акад. Ол. Білецький виправдує автора „Захара Беркута”. Він пише, що „Франко вчився в Чернишевського”, який був одночасно „соціалістом утопістом та революціонером демократом” і „мріяв про перехід до соціалізму через стару, напівфеодальну, селянську общину”, як це стверджував Ленін. Але О. Білецький додає, що Франко „не раз виступав з запереченням народницьких теорій”.

Свої думки про „Захара Беркута” кінчає О. Білецький так:

громаді; земля достачала пожитку для всіх, а громадські шпихліри та стодоли стояли завсіди для потребуючих" (XIII, А, 53). Це був ідеал Івана Франка, який перейняв його із програми женеvської „Громади", про яку ми вже згадували.

Щодо протимонархістичного становища головного героя повісти Захара, який заявив Тугарові Вовкові, що „коли б вся наша Русь могла позбутися його (князя Данила) з усіма його ватагами, то, певне, була би ще щаслива і велика!" — навіть Франко муvить обороняти галицького князя проти закидів героя своєї повісти. Після цих слів Захара Франко дав таку нотку під текстом:

„Погляди, які висловлює тут Захар Беркут, можуть уважатися характеристикою поглядів тогочасного народу на князів та їх криваві межиусобиці та на початки февдалізму. Пригадуємо, що подібні погляди знайшли відголос навіть у нашого літописця в оповіданню про співака Митусу, якого за бунтівні бесіди та непокірність князь Данило велів зловити і покарати смертю. Розуміється, що, наводячи такі погляди для характеристики часу й людей, ми тим не хочемо умалити ваги і значення особи князя Данила, який між усіма володарями русько-галицьких земель визначається, як чоловік незвичайний, симпатичний та наділений політичним розумом" (XIII, А, ст. 72-73).

Цією заввагою Франко послабив становище свого героя в справі князів, бо признав заслугу Данила, чого не розумів Захар Беркут.

Цікаво, що І. Франко, пишучи в 1895 році свою драму-казку „Сон князя Святослава", інакше дивився на князів. В цій драмі „юрба народу", тобто кня-

імпонували такі герої повісти, як Максим і Мирослава. Очевидно, що вона не дивилася на „Захара Беркута” так, як тепер повчає оцінювати його „Хрестоматія з української літератури” для 6-ої класи (Київ, 1958, ст. 254): „Франко протиставляє в цій повісті персонажі з середовища народних мас персонажам з експлуататорської верхівки тогочасного суспільства”. Тугар Вовк — не є представником боярського стану, це виїмково злочинний тип (його зрада над Калкою!) і його змова з монгольським ватажком Бурундою в цій повісті — це не типові прикмети бояр, бо більшість їх не була зрадниками, а була оборонцями своєї батьківщини. Франко малював своїх героїв ясною і чорною барвами, молодь любить яскраві кольори. В цьому і таємниця успіху Франкової повісти про оборону Тухлі проти монгольського нападу.

**

У 1956 році Денис Лук'янович написав „біографічну” повість про Франка під назвою „Франко і Беркут”. В цій повісті виступає бойко Максим Беркут, який співпрацює з Іваном Франком, що в липні 1875 „здавши екзамен при закінченні гімназії, вдруге приїхав до Лолина”. Лук'янович змальовує Франка і цього Беркута, як пропагаторів безбожництва. Беркут, ніби нащадок отого Захара Беркута з XIII-го віку, — „має своїх богів і свої молитви без попа і без дяка”. Він виголошує таку промову, якої напевно не виголосив би його прапрапредок із Франкової повісти:

— Земля — наша мати, ми її діти, — вона годує нас. Наш батько — Сонце. Без Сонця Земля не жила б. Земля і Сонце стоять, Вода пливе, все змис і знесе. До тої трійці, до тих трьох богів я молюся

„Певна річ, Франко, пишучи історичну повість, не міг зробити Захара Беркута „пророком” соціалізму. Отже, не треба конкретизувати останню авторську репліку в „Захарі Беркуті”. Головне в ній — заклик до солідарності трудящих — „всі за одного і один за всіх!” Саме ця ідея є провідною в повісті „Захар Беркут” (ст. 292).

Та Франко, наперекір акад. Білецькому, таки думав про своєрідний соціалізм, як це він виявив і в інших своїх творах. Ось ця репліка автора „Захара Беркута”, про яку згадує О. Білецький, і яка не залишає найменшого сумніву, як треба її розуміти:

„Нашим дням судилось відновити” оте „громадство” з XIII віку. Ось останнє речення повісти: „Чи не живемо в тій щасливій добі відродження, про яку вмираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тієї доби?” (XIII, А, 217).

В „Історії української літератури” (I, ст. 547-548) читаємо про „патріотизм руського народу” і про те, що „утопічна картина ідеальної трудової громади, де панує соціальна рівність, мала бути праобразом преїдешнього безклясового суспільства”.

Франко боровся за соціальну і національну справедливість. Такий справедливий соціальний порядок він бачив у нашій давнині, і бажав, щоб він „відродився” в нових часах.

Критики і читачі, головним чином молодь, прихильно прийняли Франкову повість про тухольського героя. Шкільну молодь захоплювали героїчно-романтичні прикмети цієї повісти і мудрість Захара Беркута, хоч вона не знала, що ця мудрість була відгомном гасел, що їх ширив М. Драгоманов у женецьких журналах „Громада” та „Вольное Слово”. Молоді

без попів і без церкви... Бо попівська наука — то такі для них незрушені верхи, як Вируватий, Чертіж і Клива. Вони замикають лолінцям дорогу на Лимницю. А віра замикає дорогу до світла" (ст. 175).

Ми згадали про цю „біографічну" повість для того, щоб показати, якими різnorodними способами шириться неправду про Франка.

В книжці „Іван Франко у споминах сучасників" (Львів, 1956, ст. 132) сестра Ольги — Михайлина Рошкевич оповідає, що в 1877-му році Франко із Павликом цілий травень перебували в Лолині. „Франко був незадоволений з Павлика, що, як ходив по селі і займався збиранням народних пісень, багато непотрібно розбелендував про священників між селянами. Це його іритувало, бо вважав за нетактовне".

Д. Лук'янович вкладає в уста Франка слова: „Наука про землю, зорі і всесвіт — це той динаміт, що розсадить попівську науку". Отже, те, що Франко уважав за нетактовне, Лук'янович змушує Франка проповідувати селянам. Франко свого Беркута ідеалізував, а Лук'янович скомунізував...

„ГЛЯДЖУ НА СВІТ — ЛЮДИ ЛЮБЛЯТЬСЯ, ДРУЖАТЬСЯ І ЯКОСЬ ЖИЮТЬ І ДІТЕЙ ГОДУЮТЬ"

Це уривок з листа І. Франка до Климентини Поповичівни з 22-го травня 1884 року. Далі він пише: „І у мене серце болить, чому мені не судилось зазнати родинного щастя" (ЗНТШ, том 156, ст. 21).

Оця туга за родинним щастям була дуже сильна в поета, який рано втратив батька, а тізніше й матір, і жив у вітчима та мачухи, вийшовши з тюрми після

першого арешту; ще більше зросла та туга після другого заарештування в 1880-му році, коли Ольга Рошкевичівна одружилася.

В. Дорошенко в статті „Страдницький шлях І. Франка” пише, що „ще сидючи в тюрмі в 1878 р., Франко роздумував над тим, чи не побратися з сестрою свого приятеля Павлика, Анною” (там же, ст. 20).

Та це не вірно, тоді ще не була зірвана приязнь із О. Рошкевичівною. Франко думав про одруження з сестрою М. Павлика в 1880. У вересні 1880 р. Анна Павлик повідомляла брата про те, що Франко хоче з нею женитися (І. Книш, ст. 40). Це саме виходить із листа М. Павлика до Франка, в якому Павлик закидає Франкові нечесність, мовляв, із оповідання „На дні”, що було надруковане в 1880-му році, виходить, що Мирон ще любить Ольгу і одночасно старається одружитися з Анною Павликівною. Франко пише Павликові, що, сидючи в тюрмі, мав час передумати своє положення, і „рішився жити з Анною. Правда, рішився не по любові, а по приязні. Головне за цим питання тут таке: чи приязнь вистачить для життя, приязнь скріплена ще одним і по моєму найсильнішим вузлом — спільною роботою? Я думаю, що вистачить” (Книш, ст. 42).

М. Павлик хотів, щоб Франко одружився з Анною. Обережний Франко радився своїх приятелів, М. Драгоманова та його дружини Людмили. „Але Драгоманови, дискретні, — не вмішувалися в ці справи. Сам Франко писав М. Павликові 11-го квітня 1881-го року, що „старається пересилувати сам себе на тільки, щоб женитьба наша була по можності скріплена й любов'ю, але досі не встиг”. Після того Франко ви-

їхав зі Львова до Нагуєвич, і Анна писала братов. таке: „В останнім листі моїм було написано, що я Франка не хочу, щоб зо мнов женився” (Книш, ст. 47).

Ірина Книш у своїй праці „Іван Франко та рівноправність жінки” пише, що „Франко любив Ольгу Рошкевич, яка вийшла за нелюбого, Франка ж любила Анна Павлик, та Франко не міг її полюбити. Вона не знайшла дороги до серця Франка, для того їй може багато не доставало, але вона зуміла з гідністю зійти з його дороги, бо мала те, що є сьогодні найціннішим виявом жіночої рівноправности: — характер. Цю силу й стійкість її характеру цинив Іван Франко, коли задумував із нею женитися” (ст. 48), хоч вона не мала більшої освіти, але читала багато та ширила нові тоді соціалістичні ідеї, за що її часто заарештовували та судили.

У 1880 р. Франко написав вірш „Анні П.”, в якому дівчина так відповідає матері:

Я не боюся хмари, зливи!
Що мені вітер той бурхливий?
Я про ті тучі сміло, сміло
Буду робити чесне діло.
Нехай і повинь часом бухне,
Моя відвага не потухне,
Знесу я всяку злую долю,
А не покину праці в полію.
Робити буду без упину,
І перестану — як загину.

(XV, А, 107-108)

Анна Павлик аж до смерти не вийшла заміж.

**

При цій нагоді треба згадати про маловідомий факт, а саме, що Іван Франко служив при австрійській армії в 55-му так званому бережанському полку

піхоти. Недовга це була служба, але вона має значення для Франкових настроїв в 1879 році.

Франків син, у згадуваній книзі „Про батька”, пише:

„Багато навіть близьких людей не знали про це. Покійний академік В. Щурат, добрий знайомий Івана Франка і компаньйон по спільній квартирі у Відні, хвалився, що знає біографію Франка достеменно. Коли його питали, чи не був І. Франко в армії, він впевнено відповідав: „Не був Франко при війську! Ми ж його життєпис знаємо весь знаменито! Немає в ньому місця на військову службу” (ст. 18).

В дійсності на 21-му році життя, тобто в 1877-му році, Франка визнали здібним до військової служби, але відклали її до закінчення університетських студій. До війська покликали його 1-го жовтня 1879 р., і він почав служити як „однорічний доброволець”, бо такий статус мали всі рекрути із закінченою гімназією. Франко перебував у казармах при вулиці Курковій у Львові.

10-го жовтня 1879 р. він писав до М. Павлика:

„Я — також з недостачі утримання — вступив до війська і „зицирую” тепер так, що аж за десяту межу стидно. З мене тепер альтер Гриць Турчин і offerма, як це мож було надіятись”. (Гриць Турчин — це герой віршів про рекрутське життя („Молот”, ст. 1-8), написаних селянином Романом Гудзманом. Сам І. Франко написав вірш „Гриць Турчин” 7-го квітня 1880 — XV, А, 113-114). В іншій листі до М. Павлика з 18-го жовтня Франко писав, що „військо зв’язало йому руки, треба пильнуватися, не швендятися та не рипатися. Я з цього боку стараюся зовсім не думати нічого о тім, та й не до того мені за віч-

мав із ними одружуватися, і що вони були б радо вийшли за нього, але поет чомусь нагло перервав знайомство, виїхав до Києва, де й одружився в 1886 р.

Та між всіма тими жінками, з якими знався Франко і яким нібито чи таки напrawdę освідчався, є одна, яка виразно зазначила, що не любила Франка і про це йому просто заявила. Маю на думці тітку д-ра Володимира Чапельського, Наталію Яворську, дружину священика в Лучинцях, Рогатинського повіту, яка в 1903 році розповіла про любов Франка до неї. Вона померла в 1923 році, а її небіж д-р В. Чапельський в мюнхенській „Арці” 1948-го року надрукував свій довший спогад під заголовком „З родинної хроніки” („Арка”, 1948, ч. 5, ст. 38-42).

Про цей спогад з недовір'ям написала Ірина Книш (ст. 32) таке: „Автор відкрив „першу, велику, ідеальну, молодечу любов” Франка. Нею мала бути тітка автора, чорноока і смуглява попадянка в селі Добрівлянах (це село в Дрогобицькому повіті — Л.Л.), де Франко перебував літні вакації в 1878 р. і наст.”

Як знаємо, „першою любов'ю” Франка була О. Рошкевичівна, тому твердження В. Чапельського не докладне. Автор не подає, в якому році це було. Не вірне твердження й про те, що Франко щороку перебував вакації в Добрівлянах. Та не можна заперечувати, що пані Яворська оповідала правду своєму небожеві про те, що вона сподобалася Франкові. Франко — поет, як він признавався панні Поповичівні, часто підпадав під впливи „гарних личок”, і вони „не раз робили на нього більше вражіння, ніж би сего йому хотілося”.

Пані Яворська заявила Франкові, що його не любить і не зможе полюбити. Та Франко, виїжджаю-

ним: „Габт ахт! Ін ді штелюнг! Шультерт! та Доппельрайге рехтс ум!“ (Струнко! До постави! На плече кріс! і В чвірки праворуч!).

Після трьох тижнів і трьох днів покликали Франка до спеціальної військово-лікарської комісії, яка звільнила його від дальшої служби „із-за цілковитої непридатности“ як записано в т. зв. „абшиті“, тобто документі про звільнення. Франка визнали за короткозорого, а в дійсності до офіцерської школи не могли послати „однорічного добровольця“, засудженого за соціалізм. Франко писав до Павлика:

„Мене з війська, як кажу і знаєш, усунули силою засуду комісії суперарбітраційної, як мені написали в відлучці, і десь незадовго одержу „абшит“. Це, здаєсь мені, єдине щастя, яке мені в життю без власного старання спало, мов сніг на голову“ (ст. 20-21).

**

На початку цього розділу ми згадували, як Франко в 1884 р. нарікав на свою долю в листі до К. Поповичівни, що йому „не судилось зазнати родинного життя“. Поет усе своє життя шукав тієї другої своєї половини, про яку писав грецький філософ і яка дає повне щастя людині. До Поповичівни писав Франко, що „волочиться по вулицях і заглядає на гарні личка“, і зараз додавав: „Гарне заняття! — скажете ви. І небезпечне, — скажу я, бо я все таки троха поет, і гарні личка роблять на мене не раз більше вражіння, ніж би сего мені хотілося“.

Ці слова поета дають можливість вияснити все написане про його відношення до жінок. Деякі жінки, що їх поет добре знав, у своїх споминах, написаних геть після смерти Франка, хваляться, що він ду-

чи з Добрівлян, подарував їй „хорошу малу книжечку, вишивками прикрашену — на спомин. На першій сторінці виписав прекрасний вірш”. Цієї пам’ятки ніхто не бачив, і їмость Яворська не показувала її навіть своєму небожеві. Сам Франко ніде не згадує про цю свою любов.

**

Франко мав кілька невдач у своїх плянах одружитися. До цих невдач належить і спроба одружитися з Юзефою Дзвонковською, про що сам Франко писав А. Кримському в 1898 р., а М. Павлик доносив М. Драгоманову зараз тоді в 1883 р. Франко зацікавився з учителькою Дзвонковською в Станиславові. Дзвонковська „готова була одружитися з поетом, але її родина з національних і матеріальних мотивів була проти її шлюбу з українцем, і до одружіння не дійшло”. Дзвонковська невдовзі померла. Ось що читаємо в згаданому листі до Кримського: „Більше враження зробила на мене знайомість з одною полькою, Йосифою Дзвонковською. Я хотів женитися з нею, та вона, чуючи в собі початки сухіт, відправила мене і в кілька літ пізніше вмерла як сільська вчителька” (ЗНТШ, том 156, ст. 21. В. Дорошенко: Страдницький шлях І. Франка).

Наслідком цієї любови Франка були сім поезій, недрукованих за життя поета. Вони появилися у київськiм виданні аж у 1954-ім році. Згадуємо про любов Франка до Юзі Дзвонковської тому, що вона мала вплив на творчість поета. (Іван Франко. Не спитавши броду. Повість. Київ, 1966, ст. 223-231. Стаття Г. Вереса про цю повість).

В третьому жмутку славного „Зів’ялого листа” поет згадує про свої три любови. Про дні з них ми вже

Щоб, тебе над життя я кохаючи,
Так добро теж і правду кохав,
Про твоє ущасливлення дбаючи,
Я й про бідних, покривджених дбав.

Ти будь іскрою в мні громовинною,
Що і в мертвому збуджує рух,
Що рве вгору і серце, і дух.
Будь надхнення струсю невпинною,

(І. Книш, 50)

Наведемо ще дві строфи з поезії „Осторога”, написаної 10-го листопада 1883 р., яка зачинається стрічкою „Ей, не люби мене, дівчино”, бо в цій поезії є та сама думка поета, що в поезії під заголовком „Олі”, написаній 24-го листопада 1884-го року, яка то поезія мала бути причиною того, що Франко не одружився з Ольгою Білинською, про що згадаємо пізніше.

В поезії „Осторога” є такі строфи:

Ей, не люби мене, дівчино,
Як хочеш жити в супокою,
Мов плідне древо над рікою,
Діток коханих годувати,
Синів давати в школу, в люди,
Дочкам готовить нишком віно,
На власну путь благословляти, —
Зо мною, хто зна, чи то буде,
То ж не люби мене, дівчино!

Бо я борець, моя рибчино!
Бо я робітник твердорукий,
Мене труди ждуть, бої й муки,
Мене ждуть бурі громовії,
Що може й розіб'ють судно те,
В котрім ми попливем, дитино!
Як зможеш ти тягти весло те
І не злякають бурі тії,
Тоді люби мене, дівчино!

(Там же, 52)

знаємо: це любов до О. Рошкевичівни і до Йосипи Дзвонковської, про третю буде згадка пізніше. Ось оцінка самим поетом своїх двох перших любовних невдач:

Тричі мені являлася любов.
Одна несміла, як лілея біла,
З зідхання й мрій уткана, із обнов

Сріблястих, мов метелик, відлетіла.
Купав її в рожевих блисках май,
На пурпуровій хмарі вранці сіла.

І бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна, як дитина,
Пахуча, як розцвілий свіжо гай.

Явилась друга — гордая княгиня,
Бліда, мов місяць, тиха та сумна,
Тасмна й недоступна, мов святиня.

Мене рукою зимною вона
Відсунула і шепнула тасмно:
„Мені не жить, то ж хай умру одна!”

І мовчки щезла там, де вічно темно.
(XVI, Б, 86)

Як бачимо, поет пізніше, вже в 90-их роках, вірно дивився на свою любов, називаючи О. Рошкевичівну „лілеєю білою — утканою з зідхання й мрій”, яка „відлетіла від нього мов метелик”. Йосипа Дзвонковська була „гордою княгинею”, яка відсунула поета тільки тому, що сподівалася швидко вмерти і бажала вмерти „одна”.

Ми вже згадували, що Франко написав 7 поезій, присвячених Й. Дзвонковській. В поезії „Не схиляй своє личко прекрасне” поет при своїй любові до польки не забував і про свій громадський обов’язок:

Хтось змилуєсь колись і над тобою,
І сиротятам нашим допоможе.

(XV, А, 110-111)

Цей вірш пізніше поет назвав „Олі” і тоді ж поставив під ним дату: 1886 р., хоч був він написаний десь на початку 1884 р., а надрукований в червні того ж року. Очевидно, такий песимістичний вірш не міг заохотити панну О. Білинську одружитися з поетом, який не мав виглядів на те, щоб втримати родину, заробляючи мізерну платню за редагування „Зорі”. Пані М. Білецька пише в своїх споминах, що, мовляв, в душі її сестри Ольги Білинської (пізніше — Охнич) — „змагалися особисті почування з голосом, що висував на перший плян добро сівача золотого зерна на рідній землі” (І. Франко у спогадах, ст. 156).

Пані Ольга заявила сестрі Марії два роки пізніше, що між нею і Франком „не було зірвання”, що вони „розійшлися добровільно”. М. Білецька гадає, що „був взаємний зворот листів і відтак їх спалення”, але це не згідне з правдою, бо листи О. Білинської збереглися в архіві І. Франка, і „жадних слідів листів до неї нема” (І. Франко у спогадах, ст. 556).

Франко ще раз відвідав пані Ольгу Білинську в селі Добрівлянах коло Ходорова, де вона вчителювала в 1885 році. Після привітання „зійшла розмова на число дітей в класі, на важку вчительську працю. Кожна тема обмежувалась питанням та короткою відповіддю. Нестриманий, безнадійний настрої запанував. По довшій мовчанці Франко вийшов із хати. Духовна рівновага не верталася . . . Лукава доля глузувала. Вона злорадно дивилася на холодну маску, що придавлювала ясне полум'я душі. Гордість, слав-

на прикмета людської психіки, відіграла на тому місці злочинну роллю” (там же, 157).

Так пише М. Білецька про свою сестру в журналі „Назустріч” у 1937-му році. Ми вже згадували, що тут, крім гордості, відігравав роллю і той факт, що Франко в 1885-му році ще не був тим, яким став наприкінці 19-го віку та пізніше. Виходити за нього заміж, це означало бути героїнею того вірша, про який ми вище згадували („Думка”).

М. Білецька мала „непохитну віру”, що п'ятий вірш із Першого жмутка „Зів'ялого листя” під заголовком „Розійшлися ми случайно” — „змальовує останню зустріч Франка з Ольгою”. Та ми приєднуємося до думки впорядників книжки „І. Франко у спогадах сучасників” О. Дея і Н. Корнієнка, які у „примітках” заперечують це твердження М. Білецької (ст. 557).

**

У згадуваному вже листі Франко писав А. Кримському, що він „познайомився був з двома українськими поетесами Климентією Попович і Юлією Шнайдер” і додавав, що „жодна з них не мала на нього тривкого впливу”. Та зі спогадів цих поеток виходить, що Франко „почував до них більше, як приязнь” (В. Дорошенко, ЗНТШ, том 156, ст. 23).

Климентина Поповичівна (зам. Боярська) в 1884 році вислала до „Зорі” поезію, яку Франко надрукував і захоплював молоду авторку писати далі. Почалася переписка між новоспеченою поеткою і редактором Франком та зустрічі між ними в селі Жовтанцях, де К. Поповичівна була вчителькою.

Поповичівна пише про першу зустріч з Франком так:

Марія Білецька розповідає про любов І. Франка до її сестри Ольги Білинської, вчительки в селі Чишкові коло Олеськ, з якою поет знався в 1883-1884 роках. Франко відвідував її в тому селі, приносячи їй книжки. В листі до О. Білинської Франко писав: „не знаю, яка сила тягне мене до Чишкова”. Але такий стан тривав недовго. В червні 1884 р. в „Зорі” появилася вірш І. Франка „Думка”, передрукований у збірці „З вершин і низин” під назвою „Олі”.

Провідна думка цього вірша така сама, як у другій октаві вірша „Осторога”:

Коли часом на вулиці побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к мені руку простяга жебрачу,
В німім благанні очі к мені зверне,

Тремтить в лахмітті, босе на морозі,
Слотою бите й гордуванням ситих, —
Вогнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, нищих і некритих.

І думалось мені: Не довго, може,
Коли мене важка прийме могила,
І ти отак підеш на роздорожжя
О хліб просить, моя дружино мила!

І зжовкне, зв'яне те лице, що нині
Так любим сльвом, щирістю ясніє,
Погаснуть очі, що сміялись к мені,
Жура зв'ялить тебе, моя надіє!

І діти наші — ох, аж серце в'яне! —
Слотою биті, босі, у лахмітті
На сльози й горе несповітно-тьм'яне,
Як сиротята, геть підуть по світу.

І тайком я, тремтячою рукою
Останній гріш їм ткну, й гадаю: Може,

Франко при кожнім смутку і прикρόсті ішов до мене, і був певний, що коли свою наболілу душу складе у мої дружні руки, я її ніжно та обережно утулю, об-легчу і підійму вгору. Це і повинна я була робити і не переставати, ні на кого і ні на що не оглядаю-чись” (там же, ст. 109).

Оце останнє речення неясне, з нього виходило б, що між нею і Франком зайшло якесь непорозуміння. К. Попович після цього речення пише: „Та сталося інакше! Франко прикро вражений галицьким грома-дянством взагалі, а галичанками зокрема (чи до тих „галичанок” зараховує авторка і себе? — Л.Л.), по-їхав до Києва в наукових та літературних справах і там раптово оженився. До Львова вернувся вже жо-натим” (там же, ст. 169).

Цю справу невірно представляє авторка, бо Франко перший раз їздив до Києва наприкінці люто-го 1885-го року, а вдруге їздив туди на початку трав-ня 1886-го року. Коли б К. Попович була дійсно та-кою повіриницею І. Франка, як про це вона пише в спогадах, то одружіння Франка не було б таке „рап-тове”, як виходить із спогадів. Авторка кінчає свої спогади таким реченням:

„Треба було лише відчинити двері, бо на порозі ждало несміле призначення”...

Про те, що І. Франко в 1883 році не занадто за-хоплювався К. Поповичівною, свідчить його вірш із того ж року під заголовком „К. П.”:

Гарна дівчино, пахучая квітко!
Оком і словом стріляєш ти мітко
В серця чутливий потайник укритий, —
Хто тебе бачить, той мусить любити.

Тільки ж не гнівайся за щирєє слово:
Світ і життя ти береш поверхово,

„По моїй уяві він був гарний, як Аполлон, а дужий та могучий, як лицар найсвітлішої княжої доби. І треба зазначити, що у мене змалку була розвинена відраза до рудих . . . Коли я знічев'я побачила ту племенисту голову, виринаючу з-під зимової шапки (хоч то було весною), також чомусь рудої краски, і мені по перших словах його стало ясно, що це іменно Франко у власній особі, — я в першу хвилину прямо не годна була опанувати панічної відрази і переляку, які мусіли відбитись на моїм лиці надто промовисто, бо раптом ясні блакитні очі поета, як хмара, сум замрячив, і лице стягнулось болючим виразом. Цей сум і біль мене привели до пам'яті, і я, опановуючи перше фатальне враження, витягнула привітливо свої долоні до нього і вже без відрази вложила їх в його рудими плямами поцятковані і рудим волоссям покриті руки. Блакитні очі вмить звеселіли знову, а уста ледве чутно шептали: „Оля! Оля!” (Це ім'я його найпершої і, здається, єдиної „дійсної любови”, на яку я мала бути схожою). (І. Франко у спогадах, ст. 162-163).

Спогади пані К. Попович-Боярської написані для М. Возняка в 1926-му році. Без застережень приймаємо ці її слова про Франка. Авторка пізніше пише, що у них „виринув був проєкт заключення подружжя для обопільної помочі одно другому. Франко мав здати докторат, а вона — видати томик своїх поезій. „Та справа ішла мляво, особливо з мого боку. Франко злився, що я „з аристократизму” не хочу своє духовне надбання „пускати в товпу”, я знову мала на те інші причини, до яких не бажала признатися”. К. Попович пише, що вкінці між нею і Франком „не було ніяковости, а щира і пряма поведінка у всім.

Ми вже згадували, що І. Франко не захопився був У. Шнайдерівною-Кравченко. Сама поетка пише про це:

„Початкові листи довгі, писані ще як до незнайомої товаришки-поетеси. Зміст їх — це самі вказівки, поради і наука великого митця слова. Одначе від хвилини, коли Ів. Франко 14 грудня 1883 р. приїхав до мене, до Бібрки, щоб вкінці особисто познайомитися зі мною, — зміст листів міняється, і, як пише сам, він „ударяє в інші, ніжні струни”. Листи ті, як особисті документи людини, багато виявляють про автора, та вони призначені для одної тільки особи” (І. Франко у спогадах, 175-176).

Франко виправляв поезії У. Кравченко, але робив це обережно, не змінюючи думок авторки. Він писав їй: „Засилаю Вам на карточці Вашу поезійку, перероблену трошки під зглядом форми. Побачите самі, що, як лиш можу і вмю, стараюсь не затерти Вашої мислі і не здути того ніжного пилку, котрий, мов легкою мрякою, обслонює Ваше чуття, вилите на папір” (там же, ст. 177).

**

У 1889 році Франко, оцінюючи себе в своїх сонетах під оглядом любови, стверджує, що „не вмів так любити, щоб відразу бути паном і слугою, зречтись себе і бути самим собою”. Поет вияснює причину цього: „чи самолюбства в мні замного стало, чи творчих сил живих було замало? Чи шлях життя мене фальшиво вів?” І після цього в окремому сонеті характеризує тих, яких він любив. Наведемо цей сонет в цілості, бо він важливий для з'ясування долі поета і долі його родини.

Мислиш, хто спів твій полюбить і очі.
Той вже нічого на світі не схоче.

Як для очей і для пісні твоєї
Кине він все, боротьбу за ідеї,
Працю для тих, що їх тиснуть окови, —
Вір мені, серце, не варт він любови.

Коли ж, крім очей, крім слова дзвінкого,
Ти не даси йому в житті нічого,
В бій не загірєш і ран не загоїш,
Вір — і сама ти любови не стоїш.

Блиск чарівний очей потускніє,
Зміниться голос і спів заміміє, —
Коли ж в твоїм серці і думці пустинно,
Чим ти тоді причаруєш, дівчино?

(XV, А, 109)

**

Літературні заінтересування довели до того, що Франко пізнався з учителькою в Бібрці під Львовом Юлією Шнайдерівною (1862-1946), яка писала під псевдонімом Уляна Кравченко (замужнє її прізвище було Нементовська). Мріючи стати поеткою, вона послалала свої поезії і оповідання до „Зорі”, і Франко почав їй висилати літературні вказівки, бо саме тоді працював в редакції цього журналу. Переписка між Франком і У. Кравченко тривала довгі роки.

Франко порадив молодій вчительці покинути прозу, до якої вона не мала хисту, і присвятитися поезії. Вона послухала, і в 1885 році вийшла перша збірка її поезій „Prima vera”, а 1891-го року друга збірка „На новий шлях”. Франко допоміг їй влаштуватися в школі Василянках у Львові. Наприкінці життя вона працювала як учителька в селі Сілець під Дрогобичем.

І довелось мені за це страждати!
Де лиш любови правдивої шукав я,
Усе за неї був готов віддати —
Те саме все безсилля зустрічав я:

То вбране в гордоців холодні шати,
То в слів цукрових стрій конвенціональний,
В мрій, сліз, зітхань плащ сантиментальний,
Та в бій життя зовсім незгоже стати.

Лиш де я не шукав її, де навіть
І зло чинив, щоб стать її негідним,
Там я знайшов її. От тим то травить

Мене подвійне горе жалом мідним:
Те зло, що своїм прогріхом вважаю,
І те добро, що без заслуги маю.

(XV, В, 15-16)

Тут поет справедливо оцінює відношення до нього всіх тих жінок, в яких любився Франко і які його не хотіли, хоч пізніше, коли Франко став славним на всю Україну, до цього не признавались. Виймок творить Наталія Яворська, яка мала відвагу призна-тися, що відмовила Франкові. Цей сонет є пеаном поета для його дружини, яка дала йому „те добро, що без заслуги має”. Поет вважає „своїм прогріхом” те, що не може любити дружини, і тому його отруює „мідним жалом подвійне горе”.

„НУ ТА ДАРМА, СУДЖЕНОЇ І КОНЕМ НЕ ОБ'ІДЕШ”

Так фаталістично дивився Іван Франко на своє одруження з Ольгою Хоружинською (1864-1941). Він писав А. Кримському в цій справі такі щирі слова в 1898 р.: „З теперішньою моєю жінкою я одружився без любови, а з доктрини, що треба оженитися з українкою (себто наддніпрянкою) і то більш освіченою

курсисткою. Певна річ, що мій вибір не був блискучий і, мавши іншу жінку, я міг був розвиватися краще і доконати чогось більшого. Ну та дарма, судженої і конем не об'їдеш" (ЗНТШ, том 156, ст. 26).

Кажуть, що в житті кожної людини є важливі три моменти: народження, вибір фаху і вибір дружини. На своє народження людина не має жадного впливу; вибраний фах можна змінити; але зле вибрану дружину не легко відмінити, і Франко терпів внаслідок своєї помилки до кінця свого життя — цебто повних 30 років.

Чому Франко уважав за свій обов'язок одружитися з українкою-наддніпрянкою? Він мав кількох знайомих панночок, всі вони були вчительками, з якими міг би був одружитися після трагедії з Ольгою Рошкевич. Ми вже згадували, що оті знайомі панночки не дуже то спішилися одружуватися з Франком, який не мав постійної праці і такого заробітку, щоб утримати родину. Приятель Франка М. Павлик, який і нарікає на дружину Франка — пані Ольгу, за те, що не хотіла йому безплатно давати харчі, — то все ж хвалить Ольгу Хоружинську, протиставляючи її галичанкам. Павлик писав про це 26 лютого 1889 року так:

„Непремінно треба вженитися, а то подохну або вдурію. Думав знайти жінку на Україні, якби був туди поїхав. Галичанка ні одна за мене не піде, а зрештою вони всі якісь недолюдки проти росіянок, от Франчиха звичайнісінька російська панночка, а й то куди простіша й людяніша від найпоступовішої галичанки — Кобринської" (І. Книш, ст. 58).

Сталосся. Іван Франко одружився з Ольгою Хоружинською. Про шлюб поета з киянкою оповідає

відома письменниця Людмила Старицька-Черняхівська так: „Шлюбний від'їзд молодої до церкви відбувався з помешкання її батька (Михайла Старицького) . . . і коли рушив екіпаж, — коні почали бити, і тут, звичайно, всі няньки і різні сусідочки почали шепотіти, що шлюб буде нещасливим” (Дніпро, 1965, грудень, ст.128). Гнат Житецький, який був присутній на вінчанні Франка, оповідає, що шлюб відбувся в церкві Колегії Галагана, а швагер молодої Ольги Є. Трегубов, який мешкав у будинках Колегії, пише що молоді і всі бояри „процесією посунули через шкільний двір до церкви” (І. Франко у спогадах, ст. 185).

Старша сестра Ольги Антоніна Трегубова у своїх спогадах в 1930-му році писала про свою сестру:

„В часи, про які йде мова, Франко був поетом і вершка слави своєї досяг він не без допомоги своєї дружини, жінки дуже інтелігентної, ласкавої, м'якої характером, здатної до всього, з постійною думкою робити так, щоб Франкові вдома добре жилося. Деякі докоряють Ользі, що вона не зійшлася зі львівським суспільством, не сприяла тому, щоб приєднати Франка до тамошнього громадянства. Але як це могло бути, коли Ольгу тамошні люди зустріли зовсім „нещиро” (Франко у спогадах, ст. 190). Це правда, але помиляється Ольжина сестра, коли гадає, що галицькі матері вважали тоді (1886 рік!) Франка „хорошим женихом”.

„Важко, а іноді просто й дуже тяжко було бідній Ользі („росіянци”, як її називали) серед неприхильних до неї людей”. Наводимо в цій справі думку Гр. Величка, який називає „Ольгу Хоружинську-Франкову „тоже малороскою”, що ніколи добре ук-

раїнської мови не навчилася й зовсім не відчувала глибини чуття й любови до народу, що мав Франко" (І. Франко у спогадах, ст. 208-209). Тарас Франко пише про свою матір: вона „любила співати російські народні пісні і студентські. Пам'ятаю одну з них:

Проведемо, друзя, эту ночь веселей,
Пусть студентов семья соберется тесней!
Выпьем мы за того, кто „Что делать"* писал,
За героя его, за его идеал!

(Т. Франко. Про батька, 218)

„Тяжко було звикати до інших порядків, — пише Ольжина сестра, — боротись з нестатками, які не далеко були до бідности... Єдиною втіхою для Ольги була безкрая любов чоловіка: він з таким терпінням, піклуванням учив її, як треба топити піч, пекти хліб, як треба непохитно й спокійно переносити бідність" (там же, ст. 191).

А. Трегубова гадає, що „Франко був цілком задоволений своєю сім'єю й дітьми: він відпочивав у сім'ї не тільки фізично, але й духовно, знаходячи собі в сім'ї енергію до праці". Це пише вона, між іншим про 1898 рік, коли пані Ольга Франко перебула операцією сліпої кишки. Та інакше пишуть про дружину І. Франка інші особи, що її добре знали і бачили її життя у Львові. Наведемо тут голос проф. Григорія Величка, відомого автора мапи України (1863-1935), який написав спогади про Франка в 1926 р. Він пише про О. Хоружинську:

„Хоружинська була на свій час освіченою людиною, курсисткою, з багато поступовішими погля-

* „Что делать" — роман популярного серед російського революційного студентства тих часів письменника Миколи Чернишевського (1828-89).

дами, ніж були в галицьких дівчат за тих часів, але вона не була дібраною дружиною для Франка. Вихована в вигодах, в буржуазній родині, звикши до послуги, вона не була доброю господинею, не вмiла давати ладу в хаті й забезпечити своєму чоловікові вигоди і спокійного життя; в буденних справах не вмiла пристосуватися до обмежених фiнансових ресурсiв Франка й задоволитися малим та тiсним колом родинного життя. На Україні вона була б зовсiм на мiсцi, а в Галичинi не вмiла дати собі ради. Йiй доводилось без служниці, самiй працювати, самiй варити, мити пiдлогу, але все робилося без ладу, системи, i в хатi у Франка панував нелад i хаос, не було вигоди, а був нестаток, дарма що Франко заробляв досить добре, i галицька жiнка могла б утримати рiвновагу й дати своєму чоловікові та родинi спокiйне й вигiдне життя” (I. Франко у спогадах, ст. 208).

Тут треба б спростувати твердження Гр. Величка про „досить добрі зарiбки” I. Франка, це могло бути аж від 1887 року, коли Франко почав працювати в польськiм щоденнику „Кур’ер Львовскi”, бо про зарiбки в українськiх часописах ми вже згадували, що вони були нужденні. Величко пише про подружжя I. Франка таке:

„Поки вона ще була молодша, то взаємини між ними сяк-так ладналися; але вічна грижа, тяжка непродуктивна праця і бiдування озлобили її, вона зробилася терпка й почала ставитися до чоловіка часом навіть з неповагою. До цього прилучилася пізніше хвороба, божевілля, що починало помалу її опанувати, і, кінець-кінцем, у Франковiм домі створилася неможлива атмосфера. Вічна сварка — чисте

пекло. Поет зносив своє лихо терпляче, замовчував, допомагав всюди сам у хатніх справах, як міг”.

Величко співчуває Ользі Франковій, „єдиною провинною якої було те, що вона вийшла заміж за Франка. Вона була добра, чула до людського горя, досить поступова (Ольга Франко була поступова, але Величко друкував свої спогади в Україні в 1926 р. і на тоді вона була тільки „досить поступова” — Л.Л.), але непрактична в житті, ненавчена до біди, не підготована до того, щоб великій людині влаштувати безтурботне життя” (там таки, ст. 208-209).

Про непрактичність пані Ольги згадують і інші особи, які її знали. Це не є її виною, і тому не має слушності пані Анна Франко-Ключко, наймолодша дитина поета (нар. 1892 р.), яка пише про „злобних людей” та про „неправдиві і видумані ними нісенітниці, які появились впродовж літ на адресу її батьків у різних газетах і журналах” („Новий Шлях”, Вінніпег, 27 травня 1960).

Анна Ключко друкувала свою працю під заг. „Ольга Франко в правдивім світлі” в „Новому Шляху” від 27-го травня 1960 до 25-го липня того ж року. Авторка хоче на основі листів Ів. Франка до О. Хоружинської виявити „ясно їх характери, їх погляди, їх співжиття і працю” (там же.)

Тарас Франко пише про свою матір, що вона, „приїхавши до Львова — була розчарована: і місто брудне і чуже якесь, і квартира Франка тісна та невідна, і заробітки менші малих” (ст. 217). Син пише про батька, що він „одружився, здається, не з любови” (221). Донька Анна Ключко, наводячи листи батька до матері, завважує, що „тяжке дитинство її матері-сироти, прожите в її бабуні безсердечної, злої

міг зрозуміти В. Дорошенко в розвідці „Страдницький шлях І. Франка” (ЗНТШ, т. 156, ст. 27).

Письменниця Наталія Романович-Ткаченко, віддавши Франка в січні 1906 року, написала про це пізніше спогади, уривок із яких наводимо за В. Дорошенком:

„Франко, — згадує вона, — жив сам-один. Якась жінка приходила до нього робити порядки і щось зварила раз на два дні”. Коли Ткаченкова прийшла, поет щось собі варив. Він сказав їй: „Сідайте біля вікна, там свіжіше, а я зараз закінчу: варю собі каву на ранок, кулешу на день та ще компот на десерт”. Розмовляючи, згадав Франко про своє „чудне подружжя” і при цьому сказав, що його дружина часом бозна чого наговорить, але він мовчить. „О, се треба вміти мовчати, — додав. — Се ціла наука” (В. Дорошенко, там же, ст. 28).

Та треба розуміти і Ольгу Франкову. Вона старалася служити вірно своєму чоловікові, якого любила, яким гордилася і якому помагала, розуміючи, що він за свою працю в українській газеті і у „сусідів” заслуговував на далеко більшу оплату. Це пані Ольга наполегливо намовляла Івана, щоб зробив докторат, бо вона жіночим серцем відчувала, що в галичан отой титул має більше значення, як найкращі наукові чи літературні твори.

Анна Франко-Ключко вірно пише про „тяжкі переживання і жорстокі удари долі, що падали так часто на голову цієї жінки і зламали її фізично... Вона допомагала чоловікові все і всюди, жертвуючи всім, відмовляючи собі навіть найменшого, на що має право кожна жінка, — задивлена в свій ідеал із молодечих літ, вона вірно додержувала ті високі умо-

й деспотичної, зближує її з його життям, і вона іде на життя з ним повна довір'я і виrozumіння”.

Франко писав про своє одружіння А. Кримському ще й таке: „Фатальним для мене було те, що вже листуючися з моєю теперішньою жінкою, я здалека пізнав одну панночку польку і закохався в неї. Оця любов перемучила мене десять літ”. Любов до Целіни Журовської, за словами Франка, була більш хворобливою мукою, що опанувала його серце й ество, проти його волі, проти його бажання і його розуму.

Про цю любов згаданий Гр. Величко пише, що „все вказує на те, що це кохання Франка (до Ц. Журовської) було фантазією, уявою Франковою. Він вимріяв собі ідеал жінки і приклав його до цієї поштової працівниці, і мука, що її він зазнавав своїм коханням, не мала реальної підстави. Ця ідеальна жінка, в уяві Франка, не виказала себе в житті нічим визначним . . . була зовсім тихою, буденною людиною, а все таки терпів Франко дуже сильно. Він не любив звертатися нікому про свої особисті почування, не сповідався з своїх турбот, однак, таки раз в Перемишлі 1897 р., на велике моє здивування, він завів розмову про своє велике кохання, ламав руки й виказував взагалі таке безмежне горе, що його собі більшим годі уявити. Він висловлювався, що йому несила жити на світі, що доведеться накласти руки на себе. Впливом цього кохання з'явилося „Зів'яле листя” — найкраща лірика, яка є в українській літературі” (ст. 210).

І. Франко був вірний своїй дружині. Та вона, читаючи любовні поезії свого чоловіка, мала причину нервуватися і „бути заздрісною за чоловіка”, чого не

То ж за дар милий, а безцінний твій,
Що мов цвіт, скрасив шлях осінній мій,
За той усміх твій не вдослід журбі
Спасибі тобі! Спасибі тобі!

(Там же)

Д-р М. Лозинський, пишучи про одруження Ів. Франка, до якого він ставиться якнайкраще, підкреслює, що в Галичині не знайшлося тоді жінки для Франка, хоч там „були такі, що він їх любив, і вони його любили. Але де в ті часи напр. священник був би віддав свою доньку заміж за письменника, ще й до того за Франка?! І зостався тільки жмуток любовних віршів” (ст. 50).

Лозинський продовжує своє міркування про Франкове подружжя. Він зі співчуттям і розумінням дивиться на пані Ольгу, яка згодилася стати поруч поета, що не мав забезпеченого життя навіть для себе, а не то для родини. Лозинський пише: „Франко одружився в Києві. З вище сказаного виходить, що се не був тільки випадок. У Києві зустріли Франка як визначного письменника, не питаючи, чи має він т. зв. „становище”; у Києві виховання дівчат і погляди на справи подружжя настільки різнилися від Галичини, що „панна з доброго дому” могла вийти за письменника замож; словом, у Києві була та громадянська атмосфера, в якій могли вільніше дихати такі люди, як Франко. Але Франко не міг жити в Києві; його товаришка життя мусіла жити з ним у Львові. Вирости в інших відносинах, а жити в інших — се для кожної людини означає кризу. Таку кризу мусіла перебути також пані Франкова” (ст. 50-51).

Лозинський та інші автори спогадів про Франка згадують, як Франко характеризував своє життя анекдотом про циганку-ворожку:

ви, які їй поставив І. Франко при їх одруженні — доки було сили, доки ослаблений дух не відмовивсь послужу... Пройдені невзгоди життя, вічні розчарування скаламутили душевний спокій цієї небуденної жінки... В годині темноти будилась в її душі ненависть до тих усіх, що так систематично і безсердечно нищили її родинне життя" („Н. Ш." з 25-го липня 1960 р.).

Цікаво, що І. Франко присвятив своїй вірній дружині тільки один вірш 21-го січня 1887-го року, який був надрукований аж по смерті поета в 1926-му році. Ось цей вірш, який багато говорить про взаємини між подружжям Франків до 1887-го року:

МОЇ ДРУЖИНІ

Спасибі тобі, моє сонечко,
За промінчик твій — щире словечко!
Як промінчика не здобуть притьмом,
Слова щирого не купить сріблом.

В сльоту зимиую, в днину мглистую
Я дорогою йду тернистою,
Кого я любив, ті забулися,
А з ким я дружив — відвернулися.

Відвернулися та й цураються,
З груду мого посміхаються.
В порох топчуть те, що мені святе, —
А недоля й тьма все росте й росте.

Важко дерево з коренем вирвати,
Друга давнього з серця вигнати.
Важко в п'їтмі йти, ще й з грязюкою,
Де брехня сичить вкруг гадюкою.

Та як радісно серед трудного
Шляху темного і безлюдного
Вгледіть — світиться десь оконечко
Так у горю нам — щире словечко.

„Поворож мені, циганко,
Чорноока Цоро,
Чи діжду я днів щасливих,
Дороблюся скоро?“

А циганка із долони
Узяла читати:
„Будеш, каже, чоловіче,
Сім літ бідувати!“

„Сім літ? Ну се ще стерпів би.
Що ж потому смикнеш?“
„А потому, чоловіче,
Потому привикнеш!“

**

Франко мучився внаслідок любови до Целіни Журовської, і це пізніше побачила і його дружина. Та Франко був вірний тій zasadі, про яку писав у листі своїй нареченій 28 березня 1886 р.: „Життя тільки тоді життя, коли його движучою силою є ідея. Моє дотеперішнє життя, хоч і як нераз тяжке, було тим хіба щасливе і гарне, що ніколи ніяка невзгодина не могла мене зовсім втиснути в грязь, ані збити на хвилю з ідейної дороги. Все і всюди я чув у собі цю силу, чув в ній собі таку опору, що не міг упасти. Не дивлячись на слабе здоров'я, я в цій силі знаходив невичерпану і невтомну енергію. Не тільки при духовій роботі, але і при фізичній, я слабій хробак, дуже часто потрапив засоромити вдсятеро від мене сильніших людей, у яких по трохи надзвичайнім напруженні зараз з-під людської оболічки показується безглядна глина” (Антонина Трегубова. Дещо з життя Ольги Франко. „Новий Шлях”, 9 вересня, 1960).

У Франка дійсно мусіла бути „невичерпна і невтомна енергія” не тільки 1886 року, але й пізніше. Ми вже згадували, що його дружина часто хорувала,

а пізніше довгі роки була в шпиталі для умовохворих. Ольга Хоружинська, як всі це признають, була дуже тендітна. Вона ще панною нездужала на невральгію, і Франко писав до неї 10 січня 1886 р. зі Львова таке:

„А невральгія Ваша таки доволі турбує мене. Скажіть, будь ласка, з чого це у Вас пішло, чи часто буває, як довго триває, чи і як лічитесь, і що кажуть Вам лікарі? Опишіть Ваш стан під час такої слабости, що її спроваджує, що змінює, а що усуває? Невже Крим таки нічого не поміг Вам, чи може тепер які особні причини погіршили стан Вашого здоров'я” (там же, з 2-го вересня 1960).

Франко помер 1916 р., і його дружина не була на його похороні. Померла вона аж у 1941 році, переживши свого любого друга, для якого посвятила ціле своє життя. Ніхто не сміє кидати навіть найменшим камінцем на ту жінку, яка рішилася іти з Іваном Франком, сином нагуївського коваля (Франко цього не ховав перед ріднею своєї нареченої ще перед одруженням), на якого кидали камінням свої люди в Галичині перед його одруженням і пізніше. Ольга Франко була вірною товаришкою життя своєму чоловікові. Не її вина, що її дух не витримав тих супротивних хвиль, які на неї натискали з усіх боків.

**„ЗЕЛЕНИЙСЯ, РІДНЕ ПОЛЕ, УКРАЇНЬСЬКА НИВО!
ПІДОЙМИСЯ, КОЛОСИСЯ, ДОСТИГАЙ
ЩАСЛИВО!”**

Оці рядки, взяті з Франкової веснянки з 1880-го року, який був досить плідним у поетовій творчості, бо в нещасливому 1879-му році з-під пера Франка не

вийшло ні одної поезії. Також 1884-1886 роки не сприяли поетовій музі, бо з цих років у збірці „З вершин і низин”, що вийшла друком у 1887-ім році, є тільки чотири вірші. І ці роки спинали лет поетичної фантазії поета, який, співпрацюючи в народовецьких періодиках, не мав свобідних крил для лету.

Як важко було тоді видати збірку поезій видко з того, що „З вершин і низин” появилось через 11 років після молодечої збірки „Баляди і розкази” (1876).

Збірка „З вершин і низин” мала 252 ст., і велику частину в ній займала поема „Панські жарти”, написана в січні і лютому 1887-го року. Очолював цю збірку славний „Гимн” („Вічний революціонер”), написаний 1880 р., який став популярний завдяки композиції Миколи Лисенка. За „Гимном” ішли „Веснянки”, „Христос і хрест”, „Жидівські мелодії”, „Думи пролетарія”, „Беркут”, „Ляхам”, 12 сонетів, „Каменярі”, „Не пора” та „Ідилія”.

Вдаряє в очі те, що у поета в цій збірці переважає оптимістичний настрій. „Вічний революціонер” — це дальший крок від „Каменярів”. Дух „простується, міцніє, і спішить туди, де дніє”. Його голос чути „по курних хатах мужицьких, по варстатах ремесницьких, по місцях недолі й сліз”. І кінчається цей „Гимн” вірою в перемогу, бо „де в світі тая сила, щоб в бігу її спинила, щоб вгасила, мов огонь, розвидняючийся день?!..”

Поет бачить весняну природу, яка оживає, і просить у неї „сили, щоб в бою сильніше стояти”, бо він хоче „правді служити, неправду палити”.

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривді влучать.

Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать! (1880)

(XV, А, 7, 12-13)

В 1882-му році у VII-ій „Веснянці”, автор хоче бути „цілим чоловіком”:

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще мавить,
Людське горе смутить,
А добро веселить, —
Той цілий чоловік.

(Там же, 14)

Кортить навести кінець XV-ої „Веснянки”, яку часто згадують промовці, говорячи про Франка:

Люди, люди! Я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кров'ю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змити,
Спалимо вогнем то!
Лиш боротись — значить жити...
Vivere memento! (1883)

(Там же, ст. 22)

Поет користується поетичною алегорією і символом, взятими з народної творчості. Майже кожний автор в Україні, який пише про Франка, наводить другу веснянку, друга частина якої є ідеологічним відповідником до картини природи з першої половини. Ось ця частина друга психологічного паралелізму:

Гримить! Тайна дрож проиимає народи, —
Мабуть, благодатная хвиля надходить...
Мільйони чекають щасливої зміни, —

Ті хмари — плідної будуччини тіні,
Що людськість, мов красна весна, обновиць...
Гримиць! (1880), ст. 10.

„Осінні думи” складаються з 5-ох сонетів, з них два мають назву „Журавлі”, які відлітають від „хаток обдертих і пустих stodil”, і яких просить поет, щоб „переказали про те, що їх прогнало з нещасного, хоч рідного їм краю, щоб всяке щире серце й там ридало!”

Коли й там бідні схнуть, терплять, ридають,
Коли й там земля ссе кров їх, сльози й піт,
А хліб дає не їм, — мовчіть, мовчіть!

Цикл „Скорбні пісні” починається віршем „Не винен я тому, що сумно співаю”. А кінчається тим, що „самі уста” складають скорбні пісні.

Склада їх — сум:
Моя бо й народня неволя, то мати
Тих скорбних дум.

У „Нічних думках” поет виливає свій сум під час другого перебування в тюрмі в 1880 р.: „Гинь, гинь, хоч жити ще не вспів, і слід загине за тобою, розсиплеться, мов сніг весною, — лиш в серці тиск важкого болю, єдиний слід минулих днів” (XV, А, 37). В цьому циклі є прекрасна серенада „Місяцю, князю!”, яку автор кінчає бажанням, щоб Місяць знайшов лік на море бездонне людськості:

Місяцю, князю!
В півтімні будучого,
Знать, ти шукаєш
Зілля цілющого,
Зілля, що лиш цвіте
З-за райських меж...
Ох, і коли ж ти те
Зілля найдеш?..

Ми писали вище, яке важке було поетове життя після арештів, бо, як писав сам Франко, „засуд був вибив із колії Павлика та його”, вони готувалися бути вчителями середньої школи, та після процесу це було неможливим. Рік 1882-ий переживав частинно Франко на селі, де не міг знайти відповідної духової атмосфери. 10-го грудня 1882-го року Франко написав найпесимістичніший вірш в цілій своїй творчості: „Пісня геніїв ночі”. Цей вірш промовчують в Україні, але нам треба його згадати, бо він друкується в творах поета, і дехто на його основі пише про світогляд І. Франка.

Цей вірш назвав А. Крушельницький „незвичайним в поетичній творчості Франка, в творчості того поета — співця життя-боротьби. І тільки на тлі тодішніх життєвих обставин поета і на тлі усієї його творчості того часу цей вірш стає зрозумілим. Сей вірш — се розпучливий крик душі. Се момент у житті людини, коли доконче мусить прийти якась зміна. Так далі жити годі” (ст. 61-62). Ось якими словами передає зміст цього вірша вище згаданий критик.

„Генії ночі кличуть на своє лоно всіх — так тих, що обезсилені життєвою боротьбою, як і тих, що розпустили свої крила до першого розмаху, тих, що літа склонили їх скронь, і тих, що в їхньому серці рай весни... На лоні тих геніїв ночі забуття і спокій для всіх. Життєвий мандрівник складає своє тіло у вир бездонний” (ст. 62).

А що з духом?

А дух? Се іскорка лишень,
Се огник, нервів рух!
Розпадесь мозок, то й огонь
Погасне, згине дух.
Воскресних не лякайсь казок,

року, але надрукував його зі змінами, які злагіднювали первісну редакцію, аж у збірці „Давнє й нове” (Львів, 1911 р.) та в збірці „Із літ моєї молодости” (1914).

Про відношення Франка до релігії сподіваємося пізніше згадати, тут лише зазначимо, як Франко змінив цей вірш, який дехто уважає за доказ Франкового безбожництва. В 1878 р. одна строфа цього вірша виглядала так:

Не моліться вже більше до Бога:
„Хай явиться нам царство Твоє!”
Бо молитва слаба там підмога,
Де лиш розум і труд у пригоді стає.

В 1911 р. Франко змінив цю строфу так:

Не моліться вже більше до Бога:
„Хай явиться нам царство Твоє!”
Бо молитва слаба там підмога,
Де роботи й ума не стає.

(XV, А, ст. 45; Б, ст. 296).

Ця строфа висловлює те, що відоме з приповідки „Бога взивай, а рук прикладай!” Пан Біг допомагає тим, що працюють, і то мудро працюють.

В циклі „Думи пролетарія” є і вірш „На суді”, написаний 1880 р. в тюрмі. Ліричний герой запитується суддів:

Та й ще скажіть, за що хочать
Перетворити лад цілий?
За те, що паном в нім багач,
А люд слугою гнесь німий.
За те, що чесна праця в нім
Придавлена, поиижена,
Хоч весь той ваш суспільний лад
Піддержує й живить вона.

(Там же, А, ст. 46)

Хай для дітей вони!
Останній біль — побідний крок!
Засни! Засни! Засни!

(XV, А, 42-43)

Ростислав Заклинський у книжечці „Світогляд Івана Франка” (Львів, 1916, ст. 13-15), на основі цього вірша робить висновок про світогляд Івана Франка, але партійний товариш із Радикальної партії А. Крушельницький обережніший від молодого Заклинського і каже, що „сильний дух поета отрясається з хвиливого упадку. Франко небаром після написання цього вірша виривається з пут сієї духової інерції, їде з села у Львів і тут зачинає ряд років серед гарчкової журналістичної роботи” (ст. 62).

Можна б тут запитатися Р. Заклинського і самого Франка, чи оця „іскорка, цей нервів рух і цей огник” може бути тим „вічним духом революціонером”, який „тіло рве до бою”, який „о власній силі йде”, і „простується, міцніє, і спішить туди, де дніє?” Заклинський твердить, що Франко був моністом, це значить, що він вірив, що „людина і світ складаються не з двох чинників, духа і матерії, як вчить дуалізм, а тільки з одного” (ст. 13). Але ж Франко у „Вічному революціонері” пише, що „дух о власній силі йде!” — що свідчило б про те, що дух самостійний від матерії. Та пізніше ми матимемо нагоду побачити, що говорити про „монізм” — це значить дуже спрощувати справу Франкового світогляду.

Тут конче треба згадати Франків вірш, написаний ще в тюрмі 1878 року під заг. „Товаришам з тюрми” і надрукований у „Громадському Друзі” того ж року. Цікаво, що Франко не передруковував цього вірша у збірці „З вершин і низин” ані 1887, ані 1893

У збірці „З вершин і низин” є окремий цикл „Україна”, в якому містяться відомі вже нам поезії: гімн „Не пора, не пора, не пора” (1880) і „Розвивайся ти, високий дубе” (1883). У вірші „Моя любов” поет говорить про любов до України, кінчаючи його такими строфами:

І чи ж перечить ця любов
Тій другій та святій любови
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнітуть окови?

Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце Боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Україно!

У „Переднім слові” в 1893 р. до другого видання збірки „З вершин і низин” Франко писав, що читаюча громада Галичини й України „ласкаво прийняла цю збірку з 1887 р., і вже в 1891-му році її не було на книгарському торзі”. Тодішня критика в Галичині не хвалила Франкової збірки. Григорій Цеглинський писав так:

„Правда, що різнородно вміє поет малювати людську біду, та в причини бодай одної не входить ближче. Тут вистачать поетові загальники, як неволя, тьма, дармоїдство панів-багатців, неправда і т.д. Ба, чи звертається хоч раз поет до тих загальних причин людського горя зі словом гуманного упімнення до панів, щоб не ссали людської крові і людського поту, до старших освічених братів, щоб занялись бездомною долею люду? Ні, ані разу. Чому? Бо він, як і вся теперішня поступова фармакологія, не любить средств спеціальних — він має на все средство універсальне, один чарівний талісман. Цим средством

самі уста їх шепчуть, безсонний робітник заклятий,
склада їх — сум: моя бо й народня неволя, то мати
тих скорбних дум” (ст. 27).

У циклі „Ексцельсіор” є відомі вже нам „Най-
мит” і „Каменярі” та цікавий вірш „Христос і хрест”,
про який А. Крушельницький писав, що це „виклад
нових ідей, що захопили поета, — виклад у виді ле-
генси”. Край дороги серед поля висів на хресті Хри-
стос, та перержавіли цвяхи, і Христос упав на землю:

Зараз же трава висока,
Що росла вокруг хреста,
Радісно в свої обійми,
М'яко прийняла Христа.

Подорожники й фіялки,
Що там пахли з-між трави,
Звились, мов вінець любови,
У Христа край голови.

(XV, А, 60)

Та якісь „побожні руки” піднесли Христа і „пере-
веслом із соломи прив'язали до хреста”.

Про цей вірш не згадують тепер в Україні, бо ж
у ньому маємо оповідання про те, „як з хреста старо-
го сходить між людей Христос, і як ставши чолові-
ком, ближчий, вищий нам стає і святим приміром
своїм нас до вольности веде” (ст. 61). Крушельниць-
кий невдало пояснив цей вірш так, що, мовляв, „та
сильніша сторона не вагається покористатися пере-
веслом із соломи: „брехнею”, щоби тільки не допу-
стити до витворення погляду, що й мукам може при-
йти кінець” (ст. 45).

Глибше дивиться на цей вірш такий критик-
естет, як М. Зеров у праці „Франко — поет” (ст. 127-
128). Навівши останню строфу цієї поезії („Силують-
ся понад людськість будь-що-будь підняти Христа і

хоч брехні перевеслом прив'язати до хреста"), — він ставить запит: „Хіба не спокуслива думка зіставити цю річ з драгоманівськими книжками з історії релігій?" Хотіли б ми окремо згадати про відношення Франка до релігії пізніше, але тут мусимо згадати, що дев'ять років пізніше написані сонети чч. 36 і 37 під заг.: „Легенда про Пилата" своїм змістом такі, що під ними напевно підписався б і глибоко релігійний поет.

Пилат засудив Христа, „прилюдно вмивши руки" і пішов додому:

Пішов на кришу, де чекала жінка,
Так та в страху лиш скрикнула в нестямі,
Вниз верглась і розбилася об камінь.

Пішов в покій, де в пуху спить дитинка,
Так та лиш витріщила оченята
На нього й вмерла, диким жахом стята.

Другий сонет говорить про дальшу кару для Пилата:

І Бог поклав клеймо на груди Пилата,
Життя, смерть, тіло й дух його прокляв
Гірш Каїна, бо Каїн, вбивши брата,
Не мив рук з крові, винним чувсь, тікав.

А сей, що правду чисту в руки ката
Віддав, одвіт від себе відпихав;
То й правда вся була йому віднята,
Все, чим він жив, гордивсь і віддихав.

(XV, Б, 39-40)

У збірці „З вершин і низин" чути деколи песимістичний тон. Вірш „Непереглядною юрбою ідуть за днями дні мої" з 1880-го року нагадують Шевченкову лірику зі заслання. Цикл „Нічні думи" (1882) зачинається такими словами: „Ночі безмірні, ночі

універсальним на все людське горе єсть революція” (Ю. Кобилецький, ст. 152-153).

Гадаємо, що сам Цеглинський мусів пізніше соромитися своїх закидів на адресу Франка, домагаючися, щоб поет „гуманним словом упоминав панів”, яких не зворушували горе, злидні, нужда і безправ’я народу, здирство та гніт, як це так реалістично представив Франко в своїх поезіях і в своїх оповіданнях та повістях. Ось як змальовує поет дівчатонька на весні, коли співає у садочку соловії:

Ось з роботи перемучені спішать,
Руки й ноги, мов відрубані, болять, —
Не до жартів їм сердешним та пісень,
Лиш спочити б, наробившисья весь день!

Важко якось соловію щебетать,
Важко весну, хоч як красну, зустрічать,
Голосить природи радість на весь мир,
Наче людському нещастю на докір. (1881)
(XV, А, 16)

А в десятій „веснянці” оця строфа могла б зворушити серця панів, якщо б вони потребували окремого закликку до цього:

Стогін іде по селищах убогих,
Діти гуртами на задавку мруть,
Сіна нема й стебельця в оборогах,
Гине худібка, по долах розлогих
Воли ревуть. (Ст. 17)

Франко немов сподівався таких закидів, як закид Цеглинського, і тому свій цикл „Скорбні пісні” почав віршем: „Не винен я тому, що сумно співаю, брати мої! Що слово до слова несладно складаю — простіть мені! Не радість їх родить, не втіха їх плодить, не гра пуста, а в хвилях недолі, задуми тяжкої

безсоннії, горе моє! Мозок наляжуть думки невгомної, в серці грижа, мов павук той, полонній сіти снує". Вірш „Догоряють поліна в печі" (1881) кінчається розпачливою заявою:

Я боротись за правду готов,
Рад за волю пролить свою кров,
Та з собою самим у війні
Не простояти довго мені. (ст. 39)

М. Зеров пише, що „ці настрої ведуть до того, що Франко починає думати про тих, хто не устояв в життєвій боротьбі, про людей, що дійшли межі в своїх уступках, про зрадників і ренегатів, — як про своїх двійників. Своє внутрішнє роздвоєння він об'єктує в низці нав'язливих, настирливих видінь, уперто повертаючись до них на протязі п'ятнадцяти років. Таких видінь, таких „психологічних", сказати б „автобіографій", як говорить акад. Єфремов, маємо три: „Посидинок" — зимова казка („Зоря", 1883), „Посидинок" — віршована фантазія („З вершин і низин" 1883) і „Похорон" — поема („Поєми", 1899) (там же, ст. 138).

У поемі „Посидинок" змальована картина бою, б'ються бунтівники, — ті, які хочуть „розірвати на части всі порфіри і корони", проти тих, що „обороняють законну власть, що є піддані найвірніші, сповняючи свій обов'язок найсвятіший!" Між цими останніми б'ється і Мирон (Франко). І коли в екстазі боротьби Мирон хоче крикнути: „Смерть бунтарям!" — власні його слова вражають його безмірною брехнею: він нагло відчуває, що є оборонцем „законної влади". І в цій хвилині проти Мирона „вийшов бунтар":

Та що це? В кожній черточці зо мною
Однакий вид, і ніс, і очі, й губи
Немов я сам перед собою стою!

Я остовпів. Хоч гучно грають труби,
Я з нього вже звести не можу ока,
Від нього мов жду ласки або згуби.

Цей двійник сказав, що зветься Мироном, вказав те місце, де Мирон родився, і між ними відбувається словесна боротьба за те, хто з них дійсний Мирон, а хто привид. Другий Мирон заявляє, що „правдивий Мирон б'ється за волю люду, на котру важить перший Мирон, за хліб для бідних, за добро обдертих”.

Спiр вирішили таким способом: панський Мирон має вистрелити в Мирона-бунтаря, який матиме право, якщо залишиться живим, — вистрелити в першого Мирона. Перший Мирон вистрелив, але його „ворог ані не змигнув з постави”. Тоді вистрелив Мирон-бунтар:

„Сам бачиш марність поривання свого”, —
Сказав. — Під вид мій даром ти підшився,
Ніщо сси, щезай же до нічого!”
Він стрілив. Я між трупи повалився.

(XV, А, ст. 83)

Цю тему поет опрацював ширше в довшій поемі „Похорон”, про яку треба б згадати при обговоренні Франкових поем, в яких розв'язується проблему провідника і маси - народу.

**

Почали ми цей розділ веснянкою про „рідне поле і українську ниву” з 1880-го року і хочемо її закінчити оглядом циклу „Україна”, що складається з 8-ох віршів, з яких 5 були написані перед виходом

служити ворогам України і завзив покласти своє життя, щоб здобути рідному краю волю і щастя і честь — се мотиви, що про них поет співав уже давніше; з другого боку завзив до національної єдності, зрозумілий для тих часів, сьогодні, коли українство стало на тривких основах, ще й сьогодні аж завзив до національної єдності проявляється як знак слабосилля українства” (ст. 50).

Ненависть польських і московських шовіністів до поезії „Не пора . . .” свідчить про її актуальність і тепер.

Є. Кирилюк в книзі „Вічний Революціонер” (Київ, 1966, ст. 192) пише, що Франко „в образі „москаля” мав на увазі представника царату . . . і міг бути спрямований і проти австрійського цісаря”. В Галичині слово „цар” ніколи не відносилось до австрійського монарха, якого звали „цісарем”.

Також актуальний нині і згадуваний вірш із 1883-го року „Розвивайся ти, високий дубе”, який кінчається строфою:

Єднаймося, братаймося
В товариство чесне,
Хай братерством, щирими трудами
Україна воскресне!

Наводимо цю пісню, яку естети-поети й критики можуть навіть не зараховувати до поезії, на те, щоб показати, що отой окричаний народовцями „непатріот” Франко таки працював для України, яку бачив у майбутньому як самостійну державу побіч Московщини і Польщі, як рівну між рівними!

Франко поетичним словом з’ясував своє становище до Польщі у вірші „Ляхам” з 1882 року, взявши до нього мотто з Шевченка „І ми браталися з ля-

хами". Франко зачинає вірш словами про те, що „українці браталися з поляками і все таки в дурнях остались". Тому треба брататися як „рівні з рівними, а не як пани і піддані”.

І кожний на своєму полі
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Рятуємось в біді, та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
„Брат братом, а бриндзя за гроші”. (ст. 86)

Про польсько-українські взаємини писав І. Франко і в науковій статті про Шевченкову поему „Ляхам". В ній поет висловив в цій справі такі думки:

„Збратання двох народів, злучених і роз'єднаних тисячелітною історією, — це як будова моста між двома берегами. Коли наш міст має бути порядний і тривкий, мусять наші береги вперед буди виразні, сухі, тверді й міцні, бо інакше наш міст буде опертий на багні й пропаде. І коли люди нетерпеливі або нетямущі, або злої волі з тамтого берега з докором або з приманою гукають нам: „Брат! Брат!” — не забуваймо завсігди відповісти їм нашою приповідкою: „Брат братом, а бриндзя за гроші” (Літ. Наук. Віст. ник, 1904, IV, ст. 11).

В роках 1880-1887 Франко переживав тяжкі хвилини. Це видно і в його поезії. Та він не був песимістом, коли йшлося про працю для України. Він увесь час був борцем за національну і соціальну справедливість для українського народу, хоч особисте його життя було мучениче. Та він не падав духом і писав:

Ні, я не кинув каменярський молот,
Усе він в мой хоч слабій долони,

першого видання збірки „З вершин і низин”, а три пізніше. Про „Мою любов” з 1880-го року ми вже згадували. Гимн „Не пора, не пора” ми принагідно згадували, але варто його подати в цілості, бо він актуальний і тепер:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служити!
Довершилась України кривда стара, —
Нам пора для України жити.

Не пора, не пора, не пора
За невігласків лить свою кров,
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапор!

Бо пора це великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь
Рідний краю здобути тобі!

Як відомо, цей вірш став другим гимном західних українців. А. Крушельницький в 1910 р. дивувався, „як міг такий невинний вірш витворити стільки іді в серцях польського громадянства” (ст. 49). Коли Польща окупувала українські землі, то було протидержавним злочином співати цей гимн. Не можна його співати і під російською окупацією. Його не люблять вороги України. Згаданий А. Крушельницький розглядав цей вірш як національний гимн і, на нашу думку, невірно його оцінив:

„У розвитку національних поглядів поета сей вірш не проявляє великої ширини лету. Завзив не

**„ДОКИ ВИ ВКУПІ, НІХТО ВАМ НІЧОГО ЗЛОГО
НЕ ЗРОБИТЬ, А РОЗДВОЄННЯ — ЦЕ ВАША
ЗАГИБІЛЬ”**

Такими словами навіки попрощала мати своїх синів-близнюків Владислава і Гната Калиновичів, які відходили до школи. Коли хлопці вернулися додому, їхня мати вже не жила, і вони були круглими сиротами, бо їх батько Гриць Калинович вже давно помер. Гриць Калинович був українцем (русином, як тоді коло 1848-го року звалися наші люди на Західних землях під австрійською займанщиною), але його дружина Ганя Закшицька виховала синів у польському дусі, бо вона була донькою польського повстанця, що 1848 р. згинув у Львові на барикадах.

Згадані особи — це герої повісти Івана Франка „Lelum i Polelum”. Владислав та Ігнатій — головні герої цієї повісти. Їхня мати занедужала на плямистий тиф і перед смертю потішала своїх сиріток:

— „Ну, чого плачеш? Адже ви, дякувати Богу, хлопці! Знайдете собі спосіб життя. Тільки вчіться, школи не опускайте! І пам'ятайте мені, всюди й завжди держіться разом! Бог покликав вас разом на світ, Бог вам також щаститиме, доки разом будете держатися. Чи розумієте мене? Доки ви вкупі, ніхто вам нічого злого не зробить, а роздвоєння — це ваша загибель” (XI, ст. 37-38).

Ми вже згадували, що Франко написав цю повість, щоб дістати нагороду на конкурсі щоденника „Кур'єр Варшавскі” в 1887-му році за повість на оригінальну соціальну тему. Перша нагорода виносилася 1 000 карбованців, а друга — 500. До журі належали відомі тоді особи: Пьотр Хмельовський, Адам Плуг, Генрих Сенкевіч, Теодор Єске Ховенський і Віктор Гомулицький.

Його не вирве насміх ані колот.
І як невинно він о камінь дзвонить,
Каміння грюк в душі мені лунає,
З душі ж луна та співом виринає.

Франко не соромився свого „каменярства”, він ціле своє життя вважав себе „каменярем” і „пекарем” — живою істотою, і тому не має слухності Є. Маланюк, який гадає, що „до імени Франка було тільки прикладено отого аж гієратичного „каменяра”, що на довгі десятиліття якби придушив живу істоту Франка, передовсім Франка-поета”. (Є. Маланюк, Книга спостережень. Стаття „Франко незнаний”, ст. 83).

Зате вірно зрозумів автора „Каменярів” Симон Петлюра, який писав, що „Франкова любов до рідного народу загальнолюдська своїм змістом, пов’язана з безнастанною працею, „кривавою в серці ранною”, що завжди болить і весь час змушує його думати про добро народу. Це „надмірна любов”, що сповнює все єство поетове, яка ніколи не повинна гаснути і зменшувати своє напруження, а безнастанно горіти в душі й підказувати:

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай мене, важкая думо-муко
Над людським горем, людською журбою.

Є критики, які хвалять Франка як поета аж в пізніших роках його творчості, та недоцінюють його за творчість із 70-их і 80-их років. С. Петлюра підкреслює, як бачимо, ті Франкові твори, в яких є „надмірна любов” до народу і в яких видно „людське горе і людську журбу”. Як ми бачили — це Франкові вірші з його молодечих років. (Петлюра: „Іван Франко — поет національної чести” в книзі Симон Петлюра, Нью Йорк, 1956).

рукувати окремо перші три розділи в трьох різних періодиках у Варшаві і Львові, як самостійні частини (Возняк, ст. 168).

М. Возняк зібрав увесь текст повісті і переклав її на українську мову для 30-томового харківського видання „Творів” І. Франка у 1929 р.

Автор високо цинив свій твір про близнюків, як це видно з його листа до Драгоманова. Редактор „Зорі” Олександр Борковський, який одночасно був учителем гімназії, видрукував би Франків твір, але домагався деякої перерібки. Франко не погодився на це і 2-го грудня 1888 р. написав йому в цій справі довшого листа.

Франко слушно борониться проти закиду О. Борковського, що, нібито, в повісті немає „льокального кольориту”. Автор відкидає і другий закид Борковського про фантастичність в цьому романі. Ми вже згадували, що дід-злочинець Семко Туман подарував свій пограбований скарб Владкові і Начкові Калиновичам, і вони цей скарб уживали для себе і для бідних людей: Владко Калинович як здібний адвокат, а Начко, який скінчив філософію, як редактор ліберального і поступового часопису. Гадаємо, що до цих реалістичних картин, які бачимо в деяких частинах повісті, не дуже то підходить оця історія із закопаними скарбами, хоч Франко уважає її за „невинну дрібницю”.

Борковський, свідомо чи несвідомо, так само, як і советські критики, не бачить того, що обидва близнюки Калиновичі та всі інші головні герої (Регіна і її родина) — це поляки, а не українці. Франко писав Борковському: „Баль, котрий ви, не знаю для чого, вважаєте руським, не є руським, не зважаючи

Акад. М. Возняк подав історію цієї Франкової повісти, написаної по-польськи, в книжці „З життя і творчости І. Франка” (Київ, 1955, ст. 164-168). На початку вересня 1887 р. Франко мав цю повість готову, як видно з листа автора до Целіни Журовської. „Таким чином, — пише М. Возняк, — листи-відповіді Журовської на два листи до неї Франка підтверджують, що саме її життя надхнуло автора писати повість і, що прототипом героїні цього твору є Журовська. В своїй повісті Франко змінив ім'я Целіна на Регіна, як і в пізнішій повісті „Перехресні стежки” (ст. 165).

Що Франко писав цю повість на те, щоб здобути премію, видно з його листа до М. Драгоманова з 26-го листопада 1887 р.: „Роман, на котрий я розраховую, що принесе мені трохи грошей і дозволить вибитися з боргів, вже готов і швидко буде переписаний начисто! Штука вийшла доволі широка (аркушів, може, 12 або й більше) і, смію думати, цікава — сцени з львівського життя газетярського, розправа судова, сцена з тюрми, сцени з життя вуличних дітей, з бомбардування Львова в році 1848 і т.п. Хоча б надія на премію показалася ілюзією, то все таки я маю вже майже запевнену можливість надрукувати роман одночасно в однім варшавському тижневику і в „Кур'сже Львовскім”, що в усякім разі повинно принести кількасот рублів доходу” (ст. 166).

Та Франко рахував гроші, яких ще не мав і яких ніколи не дістав, бо йому не признали нагороди на конкурсі, на який було прислано 40 повістей. Першої нагороди не признали нікому, а другу призначили відомій польській повістярці Марії Родзевичівні за повість „Девайтіс”. Не надрукував Франко повісти в газеті, як сподівався, і за життя вдалося йому над-

на те, що на нїм танцюють коломийки". Автор признавав, що „Регіна обрисована не досить виразно”, але не погоджувався з Борковським щодо того, в якому напрямку має бути „поповнена обрисовка”.

Цікава відповідь автора на закид про брак „провідної гадки” в цьому творі. Франко писав про це так:

„Сідаючи писати роман, я мав на думці змалювати деякі факти і моменти життя, котрі я бачив або чув або по найбільшій частині сам пережив, а ніяких провідних гадок я собі не задавав, міркуючи, що коли буде правда, то й ідея в ній найдеться. Такої провідної ідеї, яку ви формулюєте при кінці своєї замітки, я не мав, і, мабуть, ніколи мати не буду. Коли наткнувся на факти, відповідаючі цій ідеї, то, певно, їх не промовчу, але поки що, я таких фактів не зустрічав” (ст. 167).

Франко твердить, що він у цій повісті малює життя — факти, і що провідна гадка має вийти з тих фактів, а Борковський хотів би, щоб повість пропагувала якусь провідну думку, була ілюстрацією до неї. Франко писав цю повість для польського щоденника у Варшаві, змальовуючи польсько-українські взаємини в Галичині немов на задньому пляні, показуючи Владка й Начка Калиновичів як провідників польської поступової інтелігенції, які хочуть працювати для добра селян і робітників.

Обидва брати, почавши працю для добра народу згідно з заповітом старого діда Тумана, скликали представників польської і української інтелігенції на прийняття, на якому Начко закликає їх такими словами:

„Даймо собі тут святе слово, скільки нас тут є, представники найрізніших галузей крайової інтелі-

генції й різних народностей, — даймо собі слово, що від сьогодні всякі приватні справи підпорядковуємо публічній справі, що словом і прикладом кожний у своїм оточенні будемо розбуджувати інтерес до цих справ, інформуватись пильно про їх хід і інформувати інших, висвітлювати їх значення і поставати відкрито й голосно проти всякого надуживання й визискування їх для приватних цілей. Зав'яжімо сьогодні, панове, не товариство, але братерський союз проти апатії, що в нас панує!" (ст. 89).

Цю промову прийнято загальною мовчанкою, і вона поспувала веселий настрої. „Групка українців зиркала один на одного з недовір'ям і розбіглась у різні боки сальону, щоб зовсім не зустрічатись". Владко доповнив промову брата тим, що кожний, хто „коштом суспільности, коштом робучого люду одержав більшу освіту, повинен також більше працювати на користь суспільности, щоб з лихвою вернути народові те, що народ витратив на його освіту" (ст. 92). (Як знаємо, про це писав М. Драгоманов в листі до „Друга", чим спонукав студентів до праці для народу.)

На прийнятті виступали і два українці. Один священик і депутат до львівського сойму, якому не подобалися „сварки та спори в сеймі про народність, про мову", бо Пан Біг „не створив одних поляками, а других русинами на те, щоб одні одним розбивали лоби. А мені здається, що одна є причика всієї тієї колотнечі — конституція". Цей самий русин-посол не може зрозуміти, нащо селянам гімназії, бо „священики можуть добрі виходити з німецьких та польських заведень". Цей самий „русин-патріот" (москвофіл) ставить запит: „І кому де на світі може прида-

тися руська мова? Ні, щоб лише полякам на злість!" (ст. 85).

Присутні прийняли ці слова мовчки, але з виразом якоїсь тривоги. Мовчанку перервав „український журналіст”, який досі сидів тихо. Він зареагував на промову свого попередника „русина”, який казав, що треба скасувати австрійську конституцію, і знов буде згода між поляками і русинами. Український журналіст сказав, що „ніякої згоди не може бути”, доки поляки мають усі права, а українці їх не мають. Він продовжував: „Тоді, коли ми станемо напроти себе, кожна сторона в усій повноті своїх прав і сил, і покажеться нам потреба мосту (порозуміння - Л.Л.), — то й міст собі збудуємо!” (ст. 86).

Ми чули, що О. Борковський пропонував поробити зміни в українськiм перекладі цієї повісті. Франко на це не погодився, пишучи Борковському, щоб сам написав такий роман, якого собі бажає. „Я ж друкую роман з своїм підписом, значить за плян, композицію і деталі я сам відповідаю, а не ви. Ваше діло, як редактора, — осудити, чи роман підходить під програму „Зорі”. чи ні. Оце б ви сказали прямо, а не виставляли себе на смішність, будвши кравцем, та вчити шевця, як має чоботи шити” (Возняк, ст. 167).

Оця не дуже дипломатична відповідь Франка ред. Борковському свідчить про те, що автор повісті був поденерований невдачею свого твору і вже втратив надію його надрукувати. Франко вже тоді працював в редакції „Кур'єра Львовського” (від 1887 р.).

П. Колесник вважає роман „Лель і Полель” — „агітаційно-публіцистичним твором в дусі „Що робити?” Чернишевського. Щоб замаскувати провідну

ідею твору, Франко вдається до складної інтриги, гострого сюжету, незвичайних ситуацій, як і Чернишевський” (ст. 136).

Ми чули вже незвичайну історію про скарб діда Семка Тумана. Незвичайне було дитинство Начка і Владка, їхня праця для народу і їхня закоханість у тій самій дівчині. І ця любов їх — близнюків — роз’єднала, і, як передбачила їхня мати, спричинила їхню смерть.

П. Колесник пише, що Франко „замаскував глибокий підтекст повісти — апологію народного повстання”, що є великим перебільшенням, бо оскаржені селяни не думали про жадну революцію чи повстання, тільки мали спір із поміщиком, твердячи, що деякі ґрунти належать до громади, а не до двора (пор. 159 ст. повісти!). Франко пропагував тут єдиний фронт демократичних сил проти реакції, та й то аж тоді, коли українці матимуть певність, що виборені спільними силами права будуть власністю не тільки поляків, але й українців.

О. Білецький у своїй праці про Франкову прозу твердить, що обидвох героїв повісти „Лель і Полель” „не можна назвати позитивними... Один, добиваючись коханої дівчини, стає ренегатом, другий, як щасливий суперник, замикається в особистому щасті, і обидва гинуть — згідно з повір’ям, що брати-близнята не переживають один одного” (ст. 283).

Ю. Кобилецький повторив і тут небиліцю про Франків „реалізм” в цій повісті, де він є тільки в деяких епізодах, як ми вже зазначали. В цілому творі, як пише П. Колесник, — „усе в житті головних героїв було незвичайне” (ст. 136). І це правда, тому не можна писати, як це робить Ю. Кобилецький, що

фільство цих братів, яких на прийнятті назвав (потиху) один з українців „ренегатами”, бо ж їхнім батьком був українець, — не знати.

Гадаємо, що Франко бачив пізніше слабі сторінки свого твору, і тому не подбав про його видання українською мовою. В перших роках 20-го віку він міг друкувати свої твори без труднощів, але цього не зробив.

Та ще наприкінці треба згадати, що Іван Басс у цитованій нами праці „Художня проза Івана Франка” тільки згадує принагідно повість „Лель і Полель” (ст. 4) та на 77-ій сторінці, де зараховує Владислава Калиновича до „революційно настроєної інтелігенції”, ставлячи його поруч Андрія Темери, Євгенія Рафаловича та ліричного героя багатьох творів Ів. Франка.

Очевидно, що І. Басс повторює без застережень твердження про „реалізм І. Франка” та про його „революційний світогляд”, хоч такі твори Франка, як „Перехресні стежки”, „Великий шум” та „Хома з серцем і Хома без серця” — це заперечують. Басс пише:

„Художня проза Івана Франка є яскравим прикладом зв'язку революційного світогляду письменника з реалістичним методом його творчості. Органічна єдність цих двох компонентів була тим могутнім життєдайним джерелом, яке дало змогу письменникові художньо осмислити закони об'єктивної дійсності і зобразити найсуттєвіші явища суспільного життя народу” (ст. 305).

Режим визнає тільки реалізм письменників і шанує тільки тих, що мають „революційний світогляд”, — тому Басс обидві ці прикмети знаходить у Фран-

ка, бо цього письменника кажуть шанувати за його нібито москвофільство, хоч він є автором гимну „Не пора, не пора . . .”

„МЕТА МОЇХ ТВОРІВ — ВІДНАЙТИ ПОЕЗІЮ ТА КРАСУ В ЛЮДСЬКИМ ЖИТТІ”

Так писав І. Франко в „Причинках до автобіографії”, в яких полемізував з відомим нам перекладачем своїх творів на російську мову — О. Войташевським. Франко закінчив свою відповідь Войташевському так:

„І знов мушу сказати, що метою моїх творів зовсім не буває саме розкривання ненормальностей життя, але поперед усього віднаходження поезії та краси в тім нормальнім життю, яке складається у людей різних верств і віднаходження поривів та змагань до поправи того життя”.

Так писав Франко 28-го лютого 1912 року, і про це треба пам'ятати, коли оцінюємо його твори. Франко там же писав, що „коли його твори будять симпатію для себе серед читачів, то певно не за свої терпіння (як писав Войташевський), а за свою життєву енергію, розум і чуття, яке вони проявляють у життєвій боротьбі”. Франко писав про Войташевського, що його „осуди шабьонові, повторюють фрази російської критики, але не свідчать про власне розуміння та відчуття того, що головне в моїх писаннях” (VI, А, ст. 339).

Тут хочемо подивитися на Франкові оповідання, з яких сам Франко був більше вдоволений, як із своїх повістей. Автор „Захара Беркута” писав А. Чайківському 8-го березня 1896 р., що „не має щастя до довших повістей . . . Я привик знаходити цілий світ у

„реалізм в повісті „Лель і Полель” виявився і в тому, що Франко, як великий художник-реаліст (без прикметника „реалістичний” ніхто не може бути „великим” в СРСР — Л.Л.), — силою свого таланту показав неспроможність прогресивної ліберальної інтелігенції розв'язати кричущі соціальні суперечності без участі народу. Брати Калиновичі за повістю далекі з своїми народолюбськими ідеалами від народу, від його революційних стремлінь, тому й гинуть, як одинаки” (хіба як „близнюки” — Л.Л.). (Ю. Куби-лецький. Творчість І. Франка, ст. 108.)

І. Цапенко признає, що Франко, „будучи суворим реалістом, віддав повну данину романтичній утопії... Без скарбу не змогли б розпочати своєї діяльності брати Калиновичі”.

В „Історії української літератури” (том I, ст. 549) уважається повість „Лель і Полель” „значним досягненням Франка-прозаїка”, який в цьому творі „засудив як космополітичні, так і націоналістичні тенденції буржуазних інтелігентів”. Не вірно пишеться в цій „Історії”, що „автор в „Лель і Полель” показав на широкому матеріалі гниття різних суспільних верств, станів Галичини 70-80-х років XIX ст.” (ст. 548).

Оцінюючи цей твір, треба пам'ятати, що це повість з життя польської інтелігенції у Львові, на першому пляні виступають поступові поляки, але вони, брати Калиновичі не подали програми, за якою треба б працювати, щоб розв'язати складні в Галичині питання: національні і соціальні. Начко і Владко говорять загальниками. Владко майстерно танцює коломийку на польському балі, на яким був сам намісник, але як би мало далі виявлятися україно-

краплі води, тож і не диво, що коли схочу обхопити ширшу сцену, цілий крайобраз, то силуюся обхопити і перенести його в душу читача з усіма безконечними подробицями, а се, звісно, задача над силу мою, бо мій мікроскоп маленький, цілої околиці під нього не положиш” (Цапенко, згадувана стаття, ст. 21-22).

Ми вже знаємо, що Франко в розмові з Володимиром Барвінським виявляв плян написати епопею галицького суспільства на взір великих циклів Е. Золя та О. Бальзака. Очевидно, що життєві умови українського письменника не були такі сприятливі, як його французьких колег, і тому Франків цикл не вийшов такий широкий і так запланований, як у Золя й Бальзака. Але й так Франко написав коло ста оповідань і новель — творів так званої малої форми, і понад десять повістей. Сюди треба зарахувати і його поеми та п'єси, бо й вони виявляють, парафразуючи О. Бальзака, „галицьку людську трагедію”.

Ми вже знаємо ті Франкові оповідання, які тісніше зв'язані з життям їхнього творця. Сюди належать твори, які П. Колесник називає „дитячими творами, вірніше творами про дітей, але не для дітей” (ст. 100). Сюди належать відомі: „Малий Мирон”, „У кузні”, „Під оборогом”, „Мій злочин”, „Грицева шкільна наука”, „Оловець”, „У столярні”, „Schönschreiben”, „Отець гуморист”, „Гірчичне зерно”, „Молода Русь”. Очевидно, що деякі вгорі згадані оповідання й нариси не є тільки „про дітей”, але вже і про юнаків („Молода Русь”).

В „Грицевій шкільній науці” (1883), автор висміює тодішні методи навчання. Гриць навчився в школі за цілий рік тільки „а баба галамага”, і, з цією мудрістю, скінчивши перший рік навчання, появився

знов між гусьми на пасовиську, де „білий гусак за одним махом перейняв Грицеву мудрість та заґегав: — А баба галамага!

Гриць був зломаний, засоромлений! Гусак в одній хвилі переймив і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки!

— Чому його до школи не давали? — подумав собі Гриць” (II, ст. 72-73).

До цієї групи Франкових творів треба ще додати оповідання „Микитичів дуб” (1880), в якому Франко зі щирою любов’ю малює долю нещасного „байстрюка” Митра, його матері та його тітки Напуди. Митро відчував своє приниження і не протестував проти цього, але деколи і він був на першому місці між хлопцями ровесниками, коли оповідав їм страшні та понурі казки, яких навчила його Напуда.

„В таких хвилях, коли довкола всі сиділи тихо і тривожно слухали оповідання, коли закляті царі, нещасливі діти, казочні звірі та палаци пересувалися немов живі поперед очима дітей, Митро оставався все однаковий і говорив таким рівним та холодним голосом, що нам від того голосу ставало ще страшніше” (ст. 45).

О. Білецький слушно називає це оповідання „одним із найдосконаліших творів Франка як з точки композиції, так і змалювання образів”. Франко змалював Анну — Митрову матір та Напуду („Опудало”) в 1880-му році, коли доля вже тяжко вдарила його. І тоді він побачив, що не сміє попадати в песимізм, коли на світі живуть такі люди, як герої „Микитичового дуба” — „скривджені та прокляті долею”.

„І по довгих роках, коли й мене самого кинула доля в ту безодню, на дно суспільности, і змусила

переживати хвили, коли чоловік поневолі питає себе: „По що я живу? Чи варто жити, щоб приймати мучку?” — аж тоді виринули в моїй пам'яті їх мученицькі, давно забуті лица. Ось вони, ті парії людської громади, ті без вини винуваті! І вони живуть, мучаться весь вік, без ясних споминів і без ясних надій, мов ті подорожні, що вийшли в дорогу в мрячний день і йдуть тою мрякою всю дорогу. Вони минають зелені луги, цвітучі левади, плодючі сади і багатолюдні села, минають тисячі красот і радощів і не бачать нічого, — бачать лише сіру мряку, сірі стовбури дерев та сірі непривітні лица. І коли можна в них говорити про яке щастя, то воно хіба в тім, що не зазнали нічого кращого і не мають за чим тужити. І згадавши те їх життя, я почув докір у серці, що посмів рівняти свою долю з їхньою, і той гіркий докір був мов хімовий порошок хворому на пропасницю: він гіркий, але проганяє пароксизм” (II, 61-62).

До цієї групи Франкових творів належить оповідання „Яндруси”, про яке ми вже знаємо, що це частина повісти „Лель і Попель”, і що там виступають близьнюки Калиновичі — Владко і Начко.

**

Франко боровся за національну і соціальну справедливість свого народу, але він не плакав у своїх творах, а, як сам підкреслив, бажав „знайти поезію та красу в людським житті”. І це йому вдавалося.

Франко написав кілька творів про панщизняні часи в Галичині та про знесення панщини. До цієї групи належать оповідання „Різуни”, „Герой по неволі”, „Гриць і панич”, „Панщизняний хліб”, повість „Великий шум” та довша поема „Панські жарти”.

хотів пізніше її відпекатися, але йому це не вдалося. Панна Юлька хвалилася після щасливого закінчення цієї пригоди:

— А що! — каже. — Мудро я спіймала того вітрогона? Не бійся, я все обміркувала! Я знала дуже добре, що роблю. А він падлюка! Чи бач, відпиратися почав! Але я йому задам! Я його маю тепер в руках. Буде він у мене тонко свистати! (IV, Б, 212).

Ми згадуємо про це оповідання тому, що советські автори, пишучи про нього, кажуть, що Франко в „Різунах”, у „Гриць і панич” та в „Герой по неволі” намагається „у живих, повнокровних образах донести патріотичні ідеї до читача, показати народ головною рушійною силою історії” (Кобилецький, ст. 99). Оце твердження Кобилецького свідчить про те, що він не читав „Різунів”, в яких є „живий повнокровний образ” але з життя панни Юльки і пана „Броніслава, який буде в неї тонко свистати!”

Немає також того всього, про що пише Кобилецький, і в оповіданні „Гриць і панич” та в „Герой по неволі”, бо це друге оповідання є одним розділом знаної нам повісти „Лель і Полель”, в якому батько Владка і Начка Калиновичів рятує панну — польську повстанку у Львові 1848 р., хоч цього зовсім не плянував, і з якою його пізніше одружила польська графиня.

Не виступає народ як „головна рушійна сила” в оповіданні „Гриць і панич”. Це оповідання, яке дехто називає повістю, має двох героїв: панича Нікодима Пшестшельського і сільського парубка Гриця Тимкова. Вони приятелі, панич намовив Гриця до повстання проти Австрії за відбудову Польщі. Але Гриць побачив, що це несправедливе діло, та проте не від-

У передмові до збірки „З бурхливих літ” (1903) автор признається, що оп. „Різуни” основані в першій мірі на оповіданню його батька, який не раз, хоч і загально, згадував про переполох, зроблений на Кальварії приходом великої громади мазурських різунів восени 1846 р. Отим то перший нарис цього оповідання у віршовім обробленню входив у склад поеми „Панські жарти”, заснованої також на батькових оповіданнях” (IV, Б, 219). Пізніше автор знайшов в архіві В. Федоровича лист сучасника, в якому описано відпуст на Кальварії (біля Перемишля, куди ходили пішки українські селяни з найближчих повітів, а навіть львівські міщани — Л.Л.).

„Різуни” написані у формі листа Маньки з Городецького передмістя у Львові до Касі з Янівського передмістя. Манька оповідає про побут на Кальварії і вкінці описує паніку, яка виникла внаслідок вістки, що на Кальварію йдуть польські мазури з околиць Ряшова, щоб там просити прощення за гріхи, доконані 1846 року під час т. зв. мазурської різні панів.

Нараз почулися тривожні окрики:

— „Різуни! Різуни! Різуни йдуть!

Ніколи, як живу, не чула ще такого вереску, не бачила такої страшної картини переполоху. Подумай собі: двадцять, а може й тридцять тисяч народу, розсипаного по цілій горі, по долинах, по стежках та закутинах, — усе те нараз верещить, мечеться, зривається кудись утікати, б’ється одне об одне, мішається, блудить у вечірній сутіні, шукає одне одного і губить одне одного”.

Під час того замішання сталася неморальна подія між панною Юлькою і паном Броніславом, який

мовився рятувати панича в біді під час повстання Шелі в 1846 р.

Кінчиться цей твір тим, що в 1848 р. у Львові стоять проти себе панич Нікодим і Гриць. Панич на барикадах кричить до повстанців: „Нєх жиє Польска неподлєгла!” Гриць в рядах австрійського полку, який ліквідує повстання. І ось Гриць думає зовсім не так, якби мав думати революціонер. Він не приєднується до революції, він відчуває національні кривди, які поляки завдавали українському народові. Отже лінія фронту між поляком Нікодимом і українцем Грицем поведена на національній основі:

„Щось страшне, болюче ворухнулося в Грицевій душі. Перед ним промигнуло батькове лице, сумне та знесилене, як було того пам'ятного вечора після панських побоїв, і його слова: „Панським гарним словам не вір, їх обіцянки май за нізашчо, пам'ятай, що їх Польща, то хлопське пекло!” І чи не правду мовив батько? Адже ось тут коло нього лежать постріляні хлопські сини, а їм бач чого забагається!

Ці міркування були якісь наглі блиски в Грицевій голові, якісь конвульсійні рухи в його серці. Рівночасно з ними, майже несвідомо, машинально, його руки вхопили карабін, підняли його, навели... Майже не міряючи, він потягнув за курок. Грюкнув вистріл, і трафлений в саме серце Нікодим Пшестшельський на лице повалився з барикади” (ст. 179-180).

Гриць дістав медалю за хоробрість, і на просьбу старого батька його звільнили з війська. Та ще треба згадати, що Гриць вертається на село свідомим українцем, який мав відвагу перед самим генералом

проф. Є. Кирилук. Нікодим командує на барикаді і кричить „Нех жеє Польска неподлегла”, а Гриць знає, що „їх Польща — то хлопське пекло”, і сміливо сказав генералові Бемові таке: „Ви поляки, для вас поляк те саме значить, що для мене русин”.

Це оповідання, написане в 1898 р., основане на історичних джерелах, як про це автор пише в передмові до збірки „З бурхливих літ” (1903), в якій вияснює прикмети літературних творів з історичними сюжетами:

„Белетрист ловить на лету самі явища у вихрі історичних подій, він хапається за індивідуальність, виточуючи її, мов червону нитку з різнобарвної тканини, і тільки на тій індивідуальності, мимохідь, немов рикошетом показує великі історичні події, дає нам глядіти на них ніби через невеличке віконце.

Його ціль тут, як і всюди інде — малювання людської душі в її поривах, пристрастях, змаганнях, тріумфах і упадках; чим живіше він на данім історичнім тлі змалює своїх героїв власне як людей, а не як манекени в історичних костюмах, тим кращий і тривкіший буде його твір” (IV, Б, 218-219).

Ми навели ці слова І. Франка про твори з історичними сюжетами, бо тут автор різниться від того, що писав у передмові до „Захара Беркута” в 1882 р. Франкові думки про цю справу допоможуть нам краще зрозуміти інші його твори про панцизняні і після панцизняні часи: поему „Панські жарти” (1887) і „Великий шум” (1907).

**

Знаємо, що „Панські жарти” частинно основані на оповіданнях Франкового батька Якова, якому по-

Йосифом Бемом у Львові заявити, що він „русин, і Польщі добиватися не хоче”.

— Цо? Цо? Цо?

Генерал мов вухам своїм не вірив.

— Ти русин? Що це значить

— Ви поляки, для вас поляк те саме значить, що для мене русин.

— Цо? Цо? Цо? — загуло ціле товариство.

— Алеж хлопче! — скрикнув добродушно полковник, — поляк а русін, то вшистко єдно.

— Русин, то тільки часть польського народу, — гукав хтось із товариства.

— Польща то наша спільна мати, русинів і поляків.

Та Гриць не зрадив своєї народности, хоч давніше він у всьому слухав панича Нікодима і помагав йому в його конспіраційній роботі та „з незрівняним героїзмом витерпів важку кару за нього, але не зрадив його” (IV, Б, 167).

Є. Кирилюк у згаданім творі про Франка на 236-ій сторінці не хоче признати того, що Гриць розійшовся з паничем тому, що він був „русином” (українцем), а панич хотів будувати Польщу на українській землі. Кирилюк уважає за причину розриву між приятелями Грицем і Нікодимом тільки соціяльну несправедливість. Він пише: „Складними взаєминами між Грицем і паничем, трагічною кінцівкою письменник хотів показати основну причину невдачі, поразки і цього (1846-1848), і попереднього (1830-1831), і наступного (1863) національно-визвольних повстань — неспроможність керівників повстання докорінно розв'язати селянське питання”. В цій справі сільський юнак Гриць є свідомішим українцем, як

ет присвятив цю свою найдовшу поему, зачинаючи її такими словами:

Коли нещастям, горем битий,
Не заклепивсь, не знидів я,
А встав, щоби братам служити,
То все те — спадщина твоя.

В передмові до 4-го видання цієї поеми в 1911-му році автор писав, що основою його поетичного твору „був факт, досить незвичайний в історії панщини в Галичині, записаний галицько-українським поетом Николаєм Устияновичем в увазі до його повісти „Месьть верховинця”, написаної 1849 р., де було сказано, що в давніших роках властитель гірського села Ялинковате, в Стрийській окрузі, разом із громадою велів вигнати на панщину також священика, та священик, виїхавши з волами на поле, лишив воли в ярмі біля воза чи плуга, а сам пішов пішки до Перемишля пожалуватися на дідича у своєї духовної зверхності, бо у світської в Стрию не надіявся знайти правної охорони” (XIV, 434).

В передмові Франко пригадує, що „Зоря” зараз таки 1887 р. „дуже прихильно привітала цю поему, що загалом досить рідко траплялося з його творами”. Григорій Цеглинський поставився дуже негативно до збірки ліричних поезій „З вершин і низин” і бачав в них лише „римовану прозу і революційну тенденцію”, але в „Панських жартах” бачив твір, що переживе віки (*monumentum aere perennius*). Цеглинський писав, що „Панські жарти” суть окрасою не тільки поезій І. Франка, але української поезії взагалі. Ми не вагуємся сказати, що від Шевченка немає кращої поезії в літературі українській. Під смирним написом „оповідання” криється тут епічна пое-

ма першорядної краси і першорядної ціни. Поет ніби оповідає подію одного села, але це подія з життя цілого народу; його село, це лиш специфікований тип цілого народу українського; його терпіння й гуманність, це риси не одного села, а цілого народу” (там же, ст. 433).

У цій поемі головним героєм є дідич Мигуцький, життєва філософія якого була така:

Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці і розмови,
До танців, сміхів і пісень;
Та не любив хлопів багатих
Та мовчазливих і завзятих,
А на письменних був огонь.
Хлоп щоб умів орать, косити
І в танці дівкою носити,
Та „Вірую” і „Отче Наш”.
Письма не треба хлопу знати:
Як хлоп почне книжки читати,
Хто буде пану свині пас?

Селяни-кріпаки мусіли відробляти панщину та купувати горілку, що її пан гнав у своїй гуральні. Але нагло під добродійним впливом священика селяни перестали пити. І почалась від того дня поміж громадою і паном глуха постійна війна, яка і творить зміст поеми. Комісар німець стає по боці селян, не з любови до українців, а тому, що польський пан гірко з нього зажартував.

Пан наказав селянам іти до праці на свято Нового Року і звелів замкнути церкву на ключ. Селяни почали бунтуватися, але священик їх заспокоїв, і не дозволив на активний спротив своїх парохіян навіть тоді, коли вони обурювалися, що на панщину мусів

іти сам священик, бо так захотілося панові. Старенький священик умовив селян такими словами:

Так от що я сказати вам мушу:
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церкву замикати
І нас на панщину всіх гнати, —
Хай буде й так! Хто поживе,
Побачить, що з того буде.
Ми ж, діти, бунтів не робім.

Постать оцього священика в „Панських жартах” непокоїть советських літературознавців, бож, на їхню думку, всі священики мають бути ворогами, а не приятелями народу. Поему „Панські жарти” хвалили Гр. Цеглинський, проф. о. Омелян Огоновський, В. Щурат.

Проф. І. Свенціцький писав, що „Франко схилив у цій поемі свою бунтарську голову перед добрим пастирем свого народу”. Проф. А. Кримський писав у згаданій нами праці в 1898 р., що Франко в 1887 р., коли творив „Панські жарти”, позбувся „дуже різких крайностей, позбувся вуглуватої загорілости, — природної у молодика, та навряд чи похвальної у доспілого мужа, — і придбав він більше критичности супроти себе та терпеливості до чужих думок; і ото, коли 1880 року, наприклад, попівство не родило в нім ніяких інших гадок, опроче як „попівській тортури”, що силуються вбити людського духа, того „вічного революціонера”, — то в 1887 р. Франко міг скласти такі твори, де ідеальний герой — піп. А вже ж нема сумніву, що через об’єктивність поезія тільки виграв” (ст. 459).

І. Свенціцький писав про „доброго пастиря свого народу” в „Панських жартах”, а А. Кримський називав

ває священника з цієї поеми „ідеальним героєм — попом”. Цитований нами Ю. Кобилецький гадає, що повище „твердження безпідставне. Воно походило з націоналістських теорій про західноукраїнське попівство, як „провідну”, „культурну” силу” (ст. 237). Після того Кобилецький вказує на те, що в інших творах Франко змальовує несимпатичні персонажі священників. Та це не є вистачальним аргументом навіть для Кобилецького, який мусить знати, що в кожній професії є позитивні і негативні одиниці. Тому Кобилецький наводить уривок листа Франка до Драгоманова, в якому поет оправдується за цю постать священника в своїй поемі, бо Драгоманов робив йому закиди з цього приводу (цей рід впливу професора на свого учня важко було б назвати позитивним, — із національного становища виходячи. — Л.Л.):

„Та й чи ж він (священник) в „Панських жартах” такий уже виідеалізований? Звісно, для Цеглинських і Огоновських вистачило те, що він там показаний симпатичною фігурою, щоби з нього зробити ідеал, та мені здавалося, що більше тямущий критик догляне в описі того попа й темних сторін його діяльності, — тої пропаганди квієтизму та уляглости для властей, того гальмування всякого живого людського руху... Я тямлю, що моя жінка, читаючи поему в рукописі, обурювалась на того попа, — і це було для мене вдоволенням проти того закиду, що я підхлібив попівство в своїм малюнку” (ст. 237).

Так виправдувався Франко перед Драгомановим, якому не подобалася постать священника в „Панських жартах”

Та тут Франко помилився в своєму покаїнному листі до Драгоманова, бо не тільки Цеглинський і

Огоновський, але і Свенціцький та Кримський бачать ідеал доброго пастиря свого народу в тому священникові, який так жертвенно працював для своїх парафіян. О. Кисельов 1956 р. називає „старого попа де-що ідеалізованим” і зауважує таке: „Франко в неопублікованому автографі поеми пояснює, що цей піп в молоді роки був товаришем і другом відомого поета Маркіяна Шашкевича, і це наклало відбиток на його характер, утвердило в ньому любов до народу” (ст. 165).

Невдоволені з цього священника і автори „Історії української літератури” (ст. 529), які пишуть, що „нетиповим є образ священника і його взаємини з паном Мигуцьким”, бо ж згідно з навчанням Леніна духовна особа має спільно з поміщиком гнобити селян-крепаків. Та й сам І. Франко не вважав священників за ворогів селян. Він мав між ними численних особистих приятелів, яких відвідував і в яких перебував вакаційне дозвілля. Ніхто не може твердити, що автор „Панських жартів” міг би мешкати у „ворогів народу”, коли б він їх за таких уважав.

**

В поемі змальована глибока радість з приводу знесення панщини:

Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Та ж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хотів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере,

чоловік і варт бути моїм зятем. Ходи, сідай зо мною в мою кариту, бо й так, бачу, твої сани не виїхали по тебе! А вас, панове свідки, прошу завтра всіх до себе в гостину. Попробуємо відновити стару приязнь на новій основі" (XI, 318).

Селянин Кость Дум'як і поміщик Субота — це головні герої Франкової повісти „Великий шум" (1907), в якій акція зачинається 1850-го року і триває кілька попанцизняних років, коли йшли спори між селянами й поміщиками, між якими заіснували нові правні відносини, що їх треба було здійснювати в практиці.

Як вже знаємо, совєтські літературознавці мали клопіт із постаттю священика з поеми „Панські жарти", що не був ворогом селян, як це повинно бути згідно з комуністичною ідеологією. Ще більший клопіт мають совєтські франкознавці з геросєм „Великого шуму" паном Суботою, який аж ніяк не керувався програмою Маркса і вкінці добровільно примирився з громадою.

Совєтські критики підкреслюють момент, коли панський отаман б'є нагайкою старого селянина за те, що не може бігати по лані так, як він наказує:

„Свиснула нагайка, чорною гадюкою блиснула в повітрі й обвилася довкола голих по коліна Онопрієвих ніг. Легенький ляск, знов блиснула в повітрі нагайка і знов окрутила голі ноги старого. Він тільки ойкнув і повалився на землю, а на ногах відразу виступили два широкі, червоні перстені і з них помалу почала виступати кров" (VI, А, 39).

Але людям під комуністичним режимом важко зрозуміти, як може поміщик прихильно віднестися до селян. Совєтським літературознавцям ускладню-

Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!

(Там же, 114)

Очевидно, що ця „воля” не була такою, якої сподівалися українські селяни, і як її вихваляє отой звільнений син перед своїм небіжчиком татом на могилці. Він оповідає всю ту історію на те, щоб визволені селяни не спочивали на лаврах, бо:

Ще ж не заснуло наше лихо;
То голосно воно, то тихо
Підкрадується до села.
Хто знає, може доведеться
І вам такого ще дожить,
Що чоловікові здається:
Ось тут надія всяка рветься,
Тут треба голову зложити!
Пропала правда, згинула доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить.

Що воно так дійсно сталося, — це показав Іван Франко в своїй повісті, в якій змальоване життя селян зараз після скасування панщини — в творі „Великий шум”.

„КОСТЮ! ТИ ЧЕСНИЙ ЧОЛОВІК І ВАРТ БУТИ МОЇМ ЗЯТЕМ”

Так говорить дідич села Грушатичі, Субота, до селянина Костя Дум'яка, якого суд звільнив від кари за вбивство австрійського комісара Годієри і який був одружився проти волі пана Суботи з його донькою Галею. Дідич Субота „обняв Костя і поцілувався з ним, і голосом, душеним сльозами, промовив:

„Ну, Костю! Досі я вважав тебе анархістом і бунтівником, але тепер бачу, що помилився. Ти чесний

ється проблема „Великого шуму” ще й тим, що пан Субота помирився зі своїми селянами тому, що він був українцем, як і вони, отже керувався національними, а не соціальними мотивами. Ю. Кобилецький писав, що „в повісті „Великий шум” виявились частково ідейні протиріччя у світогляді І. Франка, який іде хибним шляхом примирення сільської громади з поміщиком Суботою” (ст. 70).

Обережніше не погоджується з Франком О. Білецький, який підкреслює, що „Великий шум” „справляє враження, що написаний наспіх. Цікаво задумані образи селян, що вступають в організовану боротьбу з поміщиком, мають вигляд контурних ескізів, на основі яких ще важко судити, які будуть портрети. Це ідеї, які ще не мають втілення... Благополучна розв'язка настає раптово” (ст. 304).

Л. Колесник оцінював „Великий шум” в 1964 р., коли стало наказом беззастережно хвалити Франка, і тому він обороняє Франка тим, що це завинив „давній антагоніст Франка — М. Грушевський, один із діячів буржуазно-націоналістичного табору на Україні” — що повість про поміщика Суботу і селянина Дум'яка вийшла в такому виді, що не вдоволяє прихильників теперішнього режиму в Україні.

А. Колесник вірно зазначив, що „образи пана Суботи, попа Квінтіліяна, бюрократа Годієри подані з такою вичерпною соціально-психологічною характеристикою, що можливість клясового конфлікту їх з обідраним селом стає цілком натуральною, а примирення — неможливим. Але сталося несподіване. Провідник селянства в його боротьбі з поміщиком — Дум'як — жениться на доньці пана Суботи, і примирен-

ня двох ворогуючих клясових сил стає фактом" (ст. 145).

Воно дійсно було „несподіванкою”, але не такою великою, як гадає Колесник. Субота знав, як нещасливо жила його старша донька Женья, яка вийшла заміж за поляка-графа, і бачив щастя своєї молодшої доньки Галі. Субота і давніше підкреслював, що він такий самий „русин”, як і селяни, і він не був таким неморальним та непатріотичним, яким змальований о. Квінтіліян. Ми вже писали, що Франко змінив свої погляди на соціалізм і в оповіданні „Хома з серцем і Хома без серця” з 1904 р. Хома без серця бажає, щоб у нас „не стало дворів із чужонародним, паразитним населенням”, бо тоді „не було б з ким і за що боротися”. Хома з серцем керувався тільки клясовими, а не національними засадами, але зневірився у своїй тактиці і згинув від розриву серця, коли довідався про черговий неуспіх своєї партії в Бориславі.

Ю. Кобилецький ганив Франка за хибний шлях примирення сільської громади з поміщиком. Щоб злагіднити цю Франкову „помилку”, він невірро пише, що Франко „показує, як наростає соціальний протест на селі проти февдального гноблення”. І на доказ цього наводить цитату, якою Франко починає свою повість:

„Іде, гуде великий шум! Великий шум, зелений шум! Під його подихом стогне могутній Діл, гнуться мало що не до землі струнки, білі берези, на долині тріщать старі дуби, скриплять і стогнуть осики, заводячи свій жалкий лемент . . .

Але бо й по селах, по хатах, по церквах і по корчмах, по душі народа йде шум не легший, як оцей шум розшалілої природи. Метуться села, скрізь

ідуть суперечки, сварки і лайки, залягає в душах якась глуха ненависть, вибухають, як ракети, дикі погрози і лунають від села до села” (там же, ст. 215).

Ю. Кобилецький пише про „символічний образ невпинного дужого вітру”, який свідчить про ріст „соціального протесту”, але цей аргумент падає, коли згадати, що отим „великим шумом” Франко почав свою повість, а закінчив її „шляхом примирення” громади з дідичем. Ось це закінчення:

„По полудню, весь час аж до вечора, йшло в панськiм дворi велике угощення цiлої грушатицької громади. Графиня Женя й Галя (доньки дiдича Суботи — Л.Л.), обi в однакових костюмах, услугували мужикам.

А вечором у присутності привезеного з міста нотаря уложено між паном і громадою плян викупу сервітутів, за які селяни одержали значний шмат ліса й толоку” (XI, ст. 327).

Таке закінчення Франкового твору не подобається советським авторам, і давніше вони говорили про помилку автора „Великого шуму”, а тепер стараються „по-новому трактувати” цей Франків твір.

І так І. Басс у згадуваній вже нами праці „Художня проза І. Франка” (Київ, 1965) обіцяє дати „нове трактування” цієї повісти, але в дійсності цього не робить, тільки заплутує проблему, переносючи її в іншу ділянку.

Селяни оваційно вітають Дум'якову жінку — доньку поміщика Суботи: — „Віват! Віват! Най нам жие наша нова пані, нам рівна і нам прихильна! Многая літа” (XI, 285). І. Басс після цього пише: „Таким символічним малюнком закінчує Франко опис весільного обряду, що має в повісті велике смислове

навантаження. Він красномовно свідчить про те, що духовна і фізична краса людини праці, трудовий побут людей, їх обряди і звичаї становлять основу життя в суспільстві. Не в панській садибі, а тут у трудовому середовищі, людина знаходить собі щастя і втіху. Не панська садиба, а трудова родина є справді здоровою клітиною суспільства, їй належить майбутнє, в ній народжуються початки нового вільного суспільства. До такого переконливого висновку приводить письменник читача, висновку, побудованого на основі художніх образів і характеристик, сюжету й інших художніх компонентів твору. Саме ця соціально-психологічна проблема стоїть в центрі твору, з неї випливає і своєрідна художня його структура, і незвичайна композиція та символіка” (ст. 284).

Ми вже наводили закінчення цієї повісти, де говориться про замирення між громадою і поміщиком. Правда, Франко додає, що „це була одна з немногих у Галичині корисних добровільних угод. Сусідні пани ніколи не могли дарувати її Суботі” (327). І Басс „трактує по-новому” Франків твір, і після тієї примірливої сцени, що закінчує твір, вертається до попереднього XII розділу, в якому поміщик Субота не міг спати і мав різні привиди, між ними і привид Дум’яка — свого зятя. І Басс пише про це:

„Самотньому пану Суботі снігові простори здаються вночі білим могильним саваном, по якому блукають страшні привиди смерти... Пан з жахом відвертає очі й лице від сього привида. Пізнав, що се таке! Се смерть його їде до нього своєю бричкою і своїми демонськими кіньми з кровавими очима... Читачеві не важко догадатися, що постать смерти не випадковий гість. Вона символізує смерть панської

садиби з її соціальними і моральними принципами, здійснюваними в житті паном Суботою, графом та їх прибічниками. На цій підставі Франко робить висновок: якщо над панською садибою нависла тінь смерті й приречености, то в протилежному їй таборі — таборі праці б'ється живий пульс буття, діяння і творчости" (287).

І. Басс, говорячи про „прометеївський дух праці", каже, що Франко „розкрив ідейно-естетичну концепцію життя галицького селянства . . . в повісті „Великий шум", і що ця концепція є „нова і смілива в реалізмі початку ХХ ст." (287).

І. Басс кінчає розділ про „Великий шум" такими необґрунтованими словами:

„Новою цінною якістю повісти була спроба заглянути в майбутнє, розкрити читачеві погляд на перспективи історичного розвитку суспільства. Цей новий аспект в зображенні життя українського селянства заклав основи кращої традиції дожовтневої літератури, творчо розвиненої і продовженої радянською літературою" (ст. 288).

Цей комплімент Басса на адресу Франка треба виправити в такому напрямку, якого не продовжує жовтнева література. Франко у „Великому шумі" показав, що можливе мирне порозуміння між селом і поміщиком-українцем. Цього не можна твердити в советській дійності в Україні, тому більшість франкознавців робить закиди Франкові за повість „Великий шум", а І. Басс старається цю справу обмотати твердженням про „трудове середовище, в якому людина знаходить собі щастя" (284). Про працю Франко писав у численних своїх творах, де ця проблема є го-

панщина, хоч трошки в іншій світі, але для хлопа через те зовсім не легша” (I, А, 129).

В цьому оповіданні селяни протестують.

„Жінки й діти, чоловіки і старші, всі за покотом, виринули з села, щоби не дати панові зайняти пасовиська. Пан спровадив військо. Ми перед військом попадали на землю, кричачи: „Хоч толочте, хоч стріляйте, а ми з цієї землі не вступимося, то наше!” (там же, 143). Військо зруйнувало село до чиста.

„ДОБРИЙ ЗАРОБОК” НАЛЕЖИТЬ ДО ДРІВНИХ ТВОРІВ, В ЯКИХ ФРАНКІВ ТАЛАН ВИЯВЛЯЄ СЕБЕ НАЙКРАЩЕ”

Так характеризує це оповідання Франка з 1881 р. А. Кримський у згаданій розвідці про Франкову творчість. Це оповідання у формі монолога головного героя (такою формою Франко часто користувався) — діда Панька, який із березового пруття робив мітли і так допомагав жінці, що пряла чужим людям, годувати двох синів, які „пастушили у добрих людей”. Алеж представник скарбового уряду визначив дідові Панькові прибутковий (заробковий) податок, чим зруйнував цю вбогу селянську родину, якій за незаплатений податок продали її власну хату, і вона мусіла жити в комірнім. А. Кримський вірно підкопив, що тон оцього оповідання діда Панька трохи жартівливий, тільки ті жарти геть більше б'ють читача по серцю, ніж якінебудь прокльони:

„Та й що за життя наше! Бульба та борщ, часом деякі крупи, та й хлібець, який лучиться: житній, то житній, а ячмінний або вівсяний, то й за це Богу дякувати”. Ще вліті можна щось заробити у

ловною темою творів, а у „Великому шумі” не це є провідною думкою.

І Є. Кирилюк у новій праці про Франка наводить цитату про „великий шум” в природі і по селах, які „метушаться”, майже не звертаючи уваги на те, як Франко розв’язав конфлікт в цій повісті між громадою і українським поміщиком. Кирилюк пише: „Як і в попередніх творах, незважаючи на кінцівку, в якій мирно розв’язується конфлікт, І. Франко глибоко розкриває антагонізм між поміщиком і селянами, революційні настрої селянства” (ст. 384).

Щоб щось таки написати про цю повість Франка, Кирилюк на 383-ій сторінці пише про о. Квінтіліяна, прототипом якого був о. Йосиф Левицький, парох в Нагуєвичах, який хрестив Івана Франка. Цей священник несимпатично змальований у Франковій повісті, про нього не позитивно згадується, коли оцінюється творчість о. Маркіяна Шашкевича. Та о. Квінтіліян — це побічна постать у Франковому творі, і Кирилюк пише про неї, щоб якнайменше писати про головну проблему повісти, і щоб виступити проти релігії.

**
*

Про післяпанщизняні роки писав Франко в оповіданні „Ліси і пасовиська” (1883) так:

„Господи Боже, що то крику було в нас за тоті ліси та пасовиська! Як звивалися пани, як нараджувалися, підплачували інженерів та адвокатів, щоби звільнитися від усяких тягарів! Мудрі голови. Вони знали, що хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь як вони не дадуть їм лісу й пасовиська, то хлоп таки мусить або погибати на пні або до них „прийдіте поклонімося”, — а тоді верне знов

багатшого, але взимі, то, що „від людей дістанемо за роботу, тим і заносимося, а нераз то й голодом дебелиємо. От як то бідні халупники!” (I, А, ст. 71-72).

Подібне формою і тоном є „оповідання ложка-ря”, якому казали вписатися до ремісничого цеху, щоб могли підтримувати домашній промисл, але ця формальність стільки коштувала б, що майбутній „цеховий майстер”-ложкар зрезигнував із ремісничких гонорів. Майбутній ложкарський цеховий майстер скінчив свою кар’єру такою заявою перед цехмістром: „Від нині закидаю увесь свій промисл. Знаєте, пане цехмістру, всього того, що ви мені тут вилічили платити, я й за десять літ не зароблю, не рахуючи вже своєї матерії. Сховайте собі свою карту і свій гонор цеховий! Обійдеться циганське весілля без марципанів” (там же, ст. 91). Герой цього оповідання своїм сміхом кпить собі з „пана маршалка” зі Львова, який закликав населення підтримувати домашній промисл („Домашній промисл”, 1887, I, А, 91).

З гумором оповідає про свою пригоду власник ручної скриньки до різання січки, який перший в селі купив собі в Самборі „таку скриньку, що машиною ріжуть січку; і дрібно як мак, і легко, і швидко. Троє людей тою скринькою за день і п’ятдесят кірців січки дрібненької уріже!” (ст. 93). Цього селянина звали в селі „дерев’яним філософом”, він „з цілої громади сміх зробив”, бо вона повірила дурному Савці („Історія моєї січкарні”, 1881, I, А, ст. 93-103).

Також із гумором вивів автор і героя оповідання „Довбанюк” (1886р.) — шляхтича Городиського, якого селяни звали так тому, що ходив все у тих довгих незбираних, „як то кажуть, вибачте, „довбаних” штанях. Шляхціц був правда, з тих ходячкових, але

фуми шляхетської стільки, що хоч і графові не стид би" (там же, ст. 104). Оцей Довбанюк пішов в польське повстання 1863 р., бо, як шляхтич, мріяв про поворот Польщі. Вернувшись з цього нещасного повстання, якого зовсім не бачив, бо пан наказав таким як він повстанцям, „дуби тягати" через австрійсько-російський кордон. Оце оповідання кінчається таким діалогом:

— Ну, а в повстанню ви були?

— А дідько знає! Здається, не був.

— Ну, а Польща буде? — вирвалось у когось знехотя з уст.

Довбанюк тільки голову понутив. Мовчав, мовчав, а далі зірвався, тупнув покаліченою ногою по землі, махнув залізною ложкою по повітря в якимсь неозначенім напрямі, та на ціле горло як не крикне:

— А нехай їм там усім тристенний дідько матір мучить!" (Там же, ст. 115).

Та є у Франка оповідання, які не мають місця на гумор, бо виявляють глибину людської трагедії, яка стинає кров в жилах. Жандарм із візником увійшли до яскині в селі Ластівки недалеко Турки в Карпатах і там побачили „якусь чорну, безобразну масу насеред яскині. То були цигани, стулені в купу, покривані мохом і листям — і мертві вже, як бачилось, від кількох днів. На вогнищу ще димилася догліваюча остання колода.

Що було причиною їх смерти? Голод? Холод? Чи може чад від спертого диму? Тіла їх були сині, скостенілі, зморожені. Але розриваючи купу, жандарм побачив, що під старим циганом не було вже невинуватої кінської шкіри, на котрій він спав; не-

нагоді „по старій знайомості знов пригадатися” тому селянинові, що його був побив за крадіж в нього (II, 401).

II. Колесник гадає, що ці всі трагедії відбуваються „під залізною п'ятою торжествуючого капіталізму” і що ці герої „гинуть фізично, калічається морально, випадають з життя”, і що їх є „мільйони простих людей”. Та Франко цього не підкреслював, бо він знав, що злодії і цигани — це не наслідки капіталізму. Та Франко з любов'ю малював своїх трагічних героїв. Ми вже бачили, і ще будемо про це писати, що Франко не був таким послідовним і завзятим соціалістом, яким його представляє Колесник.

„Всі реалістичні образки Франка підводять читача впритул до висновку: капіталістичний лад нищить людину, але він не вічний; його можна повалити, щоб побудувати новий, соціалістичний лад, гідний людини” (ст. 105).

Не знаходжу нічого в оповіданні „Хлопська комісія”, щоб домагалось соціалістичного ладу. Злодій не може собі бажати такого ладу, бо не матиме що красти. Та правду пише Колесник про те, що сам Франко відчував різницю між своєю „Хлопською комісією” із „Злодієм” В. Стефаніка. „Якщо в першому перевага віддається побутовій характеристиці явища, хоч і нехтується й психологічний зміст його, то в другому вся увага сконцентровується на психології героя, від чого оповідання перетворюється на психологічний етюд” (ст. 110). І сам І. Франко рекомендував робити порівняння своєї „Хлопської комісії” з твором В. Стефаніка, щоб побачити новаторство Стефаніка, його „нове слово” („З останніх десятиліть”, ЛНВ, 1901, том 15, ст. 129).

догризені кусники тої шкіри найшлися в руках дітей" (I, A, 161).

Це уривок із оповідання „Цигани”, написаного в 1882 р. і переробленого в 1887 р. Воно два рази друкувалося в польськiм перекладі, раз в російськiм і раз німецькою мовою.

А. Кримський гадав, що Франкові твори з гумористичним забарвленням „більше били читача по серцю, ніж якінебудь прокльони” (ст. 461), але і такі твори, як „Цигани”, або „Слимак” (1881 р.) потрясають читачем своєю трагедією, бож їхня ситуація безвихідна. Ось герой образка-оповідання під заг. „Слимак” закінчив життя таким способом, що його внука, прийшовши його відвідати, побачила:

„В куті, також майже у воді, купа трісок гнiлiвок, перегнiлих на гнiй, накладених високо верства на верству, а на тiй купі, заритий у той гнiй до половини і ледве покритий старими, чорними шматами, лежав чоловік, синій як боз, сухий як скіпа, з виразом страшного болю й якогось жалю на поморщенімім лиці. Це був Слимак, а правду кажучи, тільки труп Слимака” (там же, ст. 127).

Гадаємо, що не тільки оповідач цього оповідання, але й кожний читач повторить за Франком:

„Морозом повіяло на мене. Десять літ у такому пеклі! І тут жив чоловік! — тримтіли вривані думки в моїй голові” (там же).

Та є у Франка і такі оповідання, в яких побіч трагічних моментів блискає й жартівливий насміх героя, який ледве вирвався з рук мужиків, які малощо його не вбили, зловивши на злодійстві в сільській коморі. Цей злодій, герой оповідання „Хлопська комісія”, зовсім не розпачає, тільки сподівається при

А. Кримський гадав, що в „Хлопській комісії” є далеко більше справжнього артизму, як у „На дні”, і на ній видко зовсім умілу повістярську руку. Враження з неї — якнайсильніше, нервних людей вона кидає в сльози й істерику, а всіх примушує сильно задумуватися над тим суспільним ладом, де боротьба за шматок хліба виробляє з одних людей злодіїв, а з других таких безсердечних варварів, як той обікрадений селянин” (462).

Та герой Франкового оповідання не так трагічно дититься на свою долю, як А. Кримський. Отой побитий злодій, коли втік із рук селян, які його гостро карали за те, що крав їхню працю, пізніше „обчистив свого господаря до дрібки”, чим хвалиться публічно перед селянами і обіцяє знов обікрати „свого” господаря:

„Перекажіть йому, — казав злодій, — що нехай не боїться підпалу. Я не такий дурень, як він, щоб я крав і зараз штемп (знак — І.Ф) по собі лишав. За підпалення кара велика, а пожитку нема. Ви йому кажіть, нехай він тільки знов комору набиває всяким добром, то вже я колись знов по старій знайомості йому пригадаюся!” (II, ст. 401).

Е. Кирилук пише в книзі про Франка із 1966-го року, що „власність робила жорстокими й селян, і розповідь про „хлопські комісії” будила протест проти нелюдських знущань багатіїв” (ст. 367). Ці селяни важко працювали на те, що їм вкрав отой, можна сказати, фаховий злодій. Але Кирилук добре знає, як жорстоко карає советська влада тих колгоспників, які мусять собі дещо вкрати, щоб вижити свою родину. Колгоспники працюють на той харчовий продукт, який аж мусять красти, а советська влада тіль-

ки адмініструє цими плодами колгоспних рук, але карає не згірше від „власників селян”, які були членами „хлопської комісії” у Франковому оповіданні.

**
*

О. Білецький високо ставить Франкову „казку-поему” — „Рубач” (1886 р.).

„Як і автор „Божественної комедії”, герой казки заблудився в дрімучому, темному лісі. Шукаючи виходу, він зустрічає людину з сокирою, яка пропонує іти за нею. Чудодійна сокира прочищає непрохідні хащі, руйнує скелі, розбиває ідола... Жерці ідола у відчаї і зруйновано світовий порядок, повалені основи всього існуючого”. На думку О. Білецького, цю „казку” можна розглядати „як один із тих творів Франка, де він з великою силою і прямою сформулював основну мету свого життя” (293).

Оцей дивний чоловік відповідає людині, що йшла за ним:

„Я рубач, що рубає запори на шляху людськості, запори, покладені дикістю, темнотою і злою волею. Ти бачив частину моєї праці?”

— Бачив.

— Знаєш, в чім моя сила?

— Чую, догадуюся.

— Пізнаєш її. І мету розумієш?

— Розумію і бажаю хоч іздалека побачити її відблиск.

— Зумій зректися цього бажання, то мета буде найближчою до твого духу. Не бачити тобі судилося, але простувати стежки правди і свободи. Хочеш стати до цієї праці?

— Хочу.

— Підеш без вагання тернами?

— Піду.

— То йди ж!

І він дав мені сокиру. (III, 64)

„Рубач” (1886) і „Каменярі” (1878), як вірно зазначив О. Дорошкевич, належать до тих Франкових творів, в яких поет висловлює своє „Вірую”, яке закінчив у славній поемі „Мойсей” (1905). Герої цих творів розбивають скалу, яка закриває людству шлях до кращого життя, щоб „простувати в ході духові шлях — і вмирати на шляху”.

**

У збірці „З вершин і низин” (1887) надрукований цикл під заголовком „Галицькі образки”, які є поетичним доповненням до прозових творів із сільською тематикою. Ці поеми змальовують галицьке село 1880-их років. Вже самі назви цих поем свідчать про те, що в них оспівує, чи радше оплакує поет: „У шинку”, „Гадки на межі”, „Журавлі”, „В лісі”, „Голод”, „П'яниця” та інші.

Ось уривки з поеми „Гадки над мужичою скибою”:

Стану я ранком на зораній ниві:
Пурпуром сонце на сході горить,
Пташечки в гаю щебечуть щасливі,
В моїм лиш серці гризота кричить.

Пане всіх творів, властивче природи,
Глянь, що в ній щастя, що в ній краси!
Чом в твоє серце краса та не входить,
Чом так нещасний, пригноблений ти?

Поле плодюче, царина відкрита,
Трави густі по лісах і лугах, —
Чом же тебе не годують досита,
Чом же ти з голоду мреш по хатах?

1881.

(XV, Б, 63)

В поемі „Гадки на межі” (1881) знаходимо рядки, на які советські літературознавці покликуються як на доказ того, що Франко був прихильником колективного ладу на селі. Про це ми писали з приводу повісти „Захар Беркут”, яка написана рік пізніше (1882). Ліричний герой поеми „Гадки на межі”

... бачив в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом та рілля
Народ годувала, щасливий, свободний.
Чи це ж Україна, чи це край мій рідний,
Обдертий чужими й своїми забутий?
Так, це Україна свободна, нова!
І в мойому серці біль втишувавсь лютий.

(XV, Б, 62)

Поет описує той вимріяний ідеальний лад, який він описав в „Захарі Беркуті”, і про який мріяв в майбутньому. Тепер є в Україні „безмежні поля”, бо російські комуністи кривавими засобами здійснили ті пляни, про які в 1880-их роках мріяв Франко, як про добровільне плянування і проти яких він перестерігав як проти тяжкої недолі, коли побачив, до чого змагають російські соціалістичні доктринери. Франко не міг би втишити свого болю, коли б тепер побачив Україну, бо ж він писав у „Скорбних піснях” 1880 року, що „народня неволя — то й його власна неволя”. І тому Франко закінчив би тепер свої „Гадки на межі” так само, як це зробив 1881-го року:

О, краю мій рідний, недолею гнучий,
Пропаста би радше тобі, як ніж коли б
Така твоя доля повік мала бути!

(XV, Б, 63)

Інші Франкові поеми з цього циклу — „Максим Цюник”, „Великдень”, „Михайло” — це контраст до розкішної підкарпатської природи:

На плуг — обліг будучини орати,
На серп, — щоб жито жать, життя основу,
На вила — чистить стайню Авгіову.

Під час третього заарештування вліті 1889 р. поет написав в тюрмі від 19-го вересня того ж року до 4-го жовтня 45 сонетів, які так і назвав „Тюремними сонетами”. В 1893 р. поет написав „Епілог” у формі сонета, який замикає цей сонетовий цикл, і був „присвячений українським сонетарям”. Ось він:

Голубчики, українські поети,
Невже вас досі нікому навчити,
Що не досить сяких — таких зліпити
Рядків штирнадцять, і вже й є сонети?

П'ятистоповий ямб, мов з міді литий,
Два з чотирьох, два з трьох рядків куплети,
Пов'язані в дзвінкі рифмові сплети, —
Лиш те ім'ям сонета слід христити.

Тій формі й зміст хай буде відповідний:
Конфлікт чуття, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко повертаєсь.

Страсть, буря, бій, мов хмара підіймаєсь,
Мутить блиск, грізно мечесь, рве окупи,
Та при кінці сплива в гармонію любови.

(XV, Б, 45).

В першій строфі (чотирирядковій) висловлена якась ідея, в другому катрені висловлюється іншу думку, яка впливає з першої і одночасно протистоять їй. „У першій терцині зводяться в конфлікті дві антагонізуючі ідеї”: В другій терцині розв'язка конфлікту: перемагає ідея, висловлена в першому катрені (Колесник. 70).

Франко ще в 1881 р. гостро відповів своїм критикам, які нарікали на те, що він співає „лиш про горе

О, краю мій, Підгір'я ти прекрасне,
 Як я люблю, як я люблю тебе!
 Мов зірка та, що світить і не гасне,
 Так та любов в душі моїй живе.
 О, чом же ти, так гарне, так нещасне?
 Хоч вічно юне, — хоре та слабе?
 Як радо дав би я для щастя люду твого
 Пролить хоч зараз всю кров із серця мого!
 1883-1885. (Там же, ст. 79)

Серед прегарної природи живуть нещасні люди, які не винні в тому, що так, як Максим Цюник „в вічній нужді, сльозах вічних весь вік не живуть, а конають” (ст. 51).

„ЯКА ДЕ В СВІТІ Є ГРЯЗЮКА, ВОНИ ДАВАЙ ЇЇ В СОНЕТИ БГАТИ”

Так мали кричати естетики, коли побачили, що Франко зревізував таку клясичну форму вірша, як сонет таким способом, що наповнив сонет не святковим, величним змістом, як це він сам зробив був у своїх перших сонетах із 1873 р. „Народня пісня” і „Котляревський”, або у відомім сонеті із 1875 р. „Жіноче серце! Чи ти лід студений”, а малюнком австрійської тюрми зі всіма її натуралістичними прикметами.

Поет згадує у 18-му сонеті з циклу „Вольних сонетів”, що Данте і Петрарка, Шекспір і Спенсер співали в сонетах про красу і про любов. Німецький поет Ф. Рюккерт „перекував різьблену чарку клясичного сонета” на меч, і його „панцирний” сонет гаркав як капраль.

Нам, хліборобам, що з мечем почати?
 Нову зробить прийдеться перекову:
 Патріотичний меч перекувати

та неволю”, що пише в своїх творах про буденні речі, що „замість радощів і любови — закликає всіх до бою”. Так „ридали естетичні судді”, нарікаючи, що „висхло чисте вітхнення слово”, але Франко відповів їм, що література — це життя, а не „естетичні формули”.

Хухають вони і шепчуть
Естетичні формули.
Крають, латають і ліплять
Світ будучий із бібули.

А життя йде своїм ходом.
Хвиля мислі, хвиля духа
Розвиваєсь, їх ридання
Ані формул їх не слуха.

(стор. 112)

Франко наповнив свої сонети новим змістом, малюнком життя ув'язнених від вчасного ранку аж до пізньої ночі, та й самої ночі, бо кілька сонетів присвячені снам в'язня. Три сонети присвячені Пилатові, і про них ми вже згадували, один Росії, два Австрії, а кілька тим славним людям, які боролися за волю людини і в цій боротьбі згинули мученичою смертю. Поет з іронією малює „домовий тюремний порядок” в XIII-му сонеті:

Ні, наш тюремний домовий порядок
Бува часом дотепний! Ну, скажіть:
Кибльовання полуднішне й обід
Ураз — чи дотеп се, чи лиш припадок?

І запах саламахи й киблів смрід!
Рядком з водою становлять коновку
І хліб кладуть і в киблі ллють карболку —
Ніс арештантський все знесе й живіт.

Щаслива Австріє! Той ум великий,
Що видумав сей дотеп, варт во віки,
Щоб скяткувать ім'я його празнично!

Наук", кн. VII-VIII, Київ, ст. 407-409. Сонети 44 (Багно гнилеє між країв Європи") і 45 („Тюрмо народів, обручем сталевим") відносяться не до Росії, а до Австрії, хоч поет у збірці „З вершин і низин", друкованій у Львові, адресував ці сонети до Росії. Франко вислав окремі аркуші в запечатаних листах Кримському до Києва і в сонеті 44-ім замість надрукованого рядка „Росіє! Де лиш ти поставиш стопи" — закреслив і поправив рукою: „О, Австріє! Де ти поставиш стопи".

Про це була окрема статтейка в Альманаху Українського Народного Союзу на 1966 рік „У пошані Іванові Франкові" Михайла Лози (ст. 135-136), але численні особи, навіть ті, що пишуть або говорять про Франка, не знають про цю Франкову містифікацію, хоч зі змісту сонетів видно, що вони не можуть відноситися до царської тюрми народів. В сонеті 44-ім є такі місця, які можуть мати на увазі тільки Австрію, яка нібито була конституційною державою в 1889 р., але її народи не мали такої свободи, яка їм належала на основі законів. Ось ці рядки: „Ти тиснеш і кричиш: „Даю свободу!" Дреш шкуру й мовиш: „Двигаю культуру!" Ти не січеш, не б'єш, в Сибір не шлеш". В сонеті 45-ім є такий рядок, що може відноситися тільки до Австрії: „Всім давши зверхні вигляди свободи".

Та Франко написав і 33-ій сонет в циклі „Тюремні сонети", який своїм змістом вповні відносився тоді, в 1889 р., до царської Росії, і тепер відноситься до комуністично-імперіалістичної Росії (СРСР), де тільки молодь відважується протестувати проти режиму в „краю туги та терпіння":

Перед його ідеєю я клонюсь:
Не апетитно, та зате практично. (ст. 25)

П. Колесник гадає, що Франко, використовуючи нормативи старої поезики, фактично розбиває їх, примушуючи сонети пропагувати ідею революції (ст. 71). Та воно не так, бо в дійсності Франко ані не „розбив” форми й змісту сонета, ані його сонети не кликали до кривавої жорстокої революції. 29, 30 і 31-ий тюремні сонети вияснюють цю справу.

У сні явилися ліричному героєві „дві богині”. Одна була любов’ю і дала поетові „чудову квітку-соняшник”, який завжди звертається до сонця — „так за мнов хай раз-на-все твоє ся серце зверне”. Ось пуанта 30-го сонета про любов до людства:

„То ж хорони, дитя, цей дар мій свято!
Любов людей, мов хліб той до засіка,
Громадь і степенуй в любов до чоловіка!”

Друга богиня втиснула мовчки тернь в руку поета, який „враз відчув радість і люту муку”. Це була рідна сестра любови — ненависть. Вона ненавиділа всю людську „неправисть, що чоловіка пха на путь непутний”, що плодить „підлість, брехню, зависть”. Зло має основу і в тій будові, що „здвигне-на людьми і їх же губить”. І ось пуанта цього сонета про богиню ненависти:

„Це зло й тобі протре до кости тіло,
Щоб ти зненавидів його і бивсь з ним сміло.
Хто з злом не боресь, той людей не любить”.
(XV, Б, 35-36)

**

Акад. Агатангел Кримський ще в 1926 р. виявив одну дотепну містифікацію І. Франка в „Записках Істор.-Філологічного Відділу Української Академії

Росіє, краю туги та терпіння,
Чи ж не такий ти час проходиш нині?
В тривоги й самолюбія пустині
Позабувались старші покоління.

Тремтить вся сила краю, як заклата,
А тим часом на лютий бій за волю
Летять малі діти — голуб'ята,
Кістями лягають у сніжному полю.

Росіє, краю крайностей жорстоких!
Твій витязь Святозор дріма в печарі,
Козацька воля спить в степах широких,

А дівчина-голубка на бульварі
Платком, а не лицарською трубою
Сигнал дає до кроволиття й бою.

(Там же, ст. 37)

Щоб зрозуміти цей сонет, треба пояснити, що в попередньому, 32-му сонеті біля скиту серед лісів сидів пустинник і слухав „пташок голосів пречудних та вітру пісню”. Аж прилетіла його біла голубка, якої він два дні не бачив. „Старий погладить хтів її руков — та й обімлів: ті крильця сніжно-білі обривкала червона людська кров. І зойкнув дід: „Прокляті, зсатанілі часи, коли з осель людських в сей ліс на крилах голуб людську кров приніс!”

Гадаємо, що характеристика Росії в 33-ім сонеті Франка відноситься і до теперішньої Московщини, і це відчувають советські франкознавці та промовчують сонет „Росіє, краю туги та терпіння”, не забуваючи згадувати про противастрійські Франкові сонети.

**

А. Крушельницький писав при оцінці Франкових сонетів: „Сонети!.. Сонети!.. Цикл сонетів — одноцільних! Скільки вони не родять у нас почувань. От хоч би Міцкевича „Сонети кримске”. Велич світла,

безмежність простору, чар краси! — А тут? У нашого поета? Гній, сморід, задуха, душевні муки, знасилування волі людини, — все, проти чого бунтується людська думка, — отсе настроїв тюремних сонетів Франка. . . Тільки той зможе зрозуміти їхню появу, хто знає життя нашого народу, хто знає, яке значіння має тюрма в історії нашого народу, скільки найкращих синів нашого народу, найчільніших інтелегентних умів і найсвідоміших одиниць із-під сільської стріхи тратить марно найкращі літа у тюрмах по сей і по той бік кордону” (ст. 112).

Про вплив побуту в тюрмі на творчість поетів написав окрему розвідку Володимир Янів під загол. „Душевні переживання в'язня в „Тюремних сонетах” Івана Франка” (ЗНТШ, т. 156, ст. 82-96), в якій старасться довести, що подібні психічні переживання у в'язниці викликають подібні відгуки в творчості поетів, що є свідомством про певні психічні закономірності. В. Янів порівнює тюремні сонети І. Франка із такими ж тюремними сонетами Богдана Кравцева (Сонети і строфи, Львів, 1933) та ще зі своїми власними поезіями (В. Янів, „Сонце й ґрати”, Берлін, 1941).

Праця Янова занадто спеціальна. Для нас цікаве те, що він підтвердив повищу думку А. Крушельницького про те, що творці української літератури не раз мучилися в тюрмі. Вони мучаться і тепер в поневоленій Україні.

Ми згадували вже, що у Франкових сонетах докладно описане його життя в тюрмі під час третього заарештування в 1889 році. Сам Франко писав про свій побут в тюрмах в роках 1877-78, 1880 і 1889 так: „Не можу сказати, щоби тюремне життя, представлене в моїх оповіданнях, було повне якихсь „не-

але за що, який факт мені закинено, цього я не міг дізнатися й досі не знаю. По 10 тижнях мене випущено. В тюрмі я написав ряд поем з оповідань арештантів — головно жидів, а також оповідання „До світла” і ряд тюремних сонетів” (I, A, 173).

Про цей арешт Франка і цих „росіян” оповідає докладніше Осип Маковей (1867-1925), відомий письменник і педагог в своєму „Щоденнику”. Маковей був тоді разом із Франком і був переслуханий поліцією, але не був арештований. Написав спогади про цей арешт Франка і о. Зиновій Флюнт (1877-1935), який в 1889 р. був учнем гімназії і перебував у свого швагра о. Івана Кузева.

Отець Зиновій Флюнт оповідає таке:

„В липні 1889 р. до села Дидьови, Турчанського повіту, загостили, крім Франка, гості з України: Сергій Деген і його сестри Наталка і Марія, діти російського генерал-майора. Приїхали вони у наші гори виключно на відпочинок: ходили по лісах, збирали гриби (що й Франко любив), ягоди, купалися в Сяні. Нікуди з села не виїздили, ані з ніким в селі не сходилися. Їх побут в Дидьові скінчився, однак, і для них і для священника Івана фатально. А поет Франко від того часу перестав бувати в Дидьові” (I. Франко у спогадах, ст. 221; спогади О. Маковея на ст. 213-219).

У Львові поліція заарештувала: І. Франка, всіх троїх Дегенів, Кістяківського, Маршинського, Павлика і Скородинського — які сиділи в тюрмі, а переслухані були Лопатинський, Гр. Величко, Маковей, Олександр Колесса, о. Кузів, Наталія Кобринська з Болехова, дружина І. Франка пані Ольга і польський поет Ян Каспрович (там же, ст. 219 і 221).

вероятних мучений". Найліпший образ того життя, на мою думку, знайде читач у моїх „Тюремних сонетах". Так писав Франко в 1912 р., відповідаючи російському перекладачеві своїх новель — О. Войташевському (VI, А, ст. 338).

Проф. В. Янів, на нашу думку, гей би сам собі перечив. На початку статті пише, що „при читанні „Тюремних сонетів" І. Франка доходить до певного парадоксального твердження: у них є опис в'язниці; іноді дуже докладний, просто фотографічний, але в них немає (чи вірніше — майже нема) в'язничних переживань, — в них мало нового для психології в'язня" (ст. 84). При кінці своїх дослідів автор робить такі висновки з них: „І може його сонети не займуть видного місця як літературні шедеври, то проте залишаться свідомством незламного духа, автопортретом в'язня, записником його в'язничних дум, які вірно малюють душу вольної людини у вузьких стінах тюрем і які допомагають відкрити ті закономірності в'язничних переживань, що дозволяють нам говорити про окрему психологію в'язня" (ст. 97).

Отже виходило б, що у Франкових сонетах таки є переживання і психологія в'язня. Психологія, — це визначна прикмета Франка — мистця слова не тільки в поезії, але і в численних оповіданнях та п'єсах, а також в поемах („Іван Вишенський", „Мойсей").

М. Зеров написав про Франкові сонети, що вони „не завжди строгі в римуванні, відзначаються проте суто-сонетним розвитком теми" (ст. 122).

„Тюремні сонети" написані в тюрмі 1889 р. Франко пише про це в листі до Драгоманова в 1890 р. так:

„Літом мене знову арештовано враз з росіянами, прибувшими до Галичини. Мене держано 10 тижнів,

має своєрідне обрамування, яке становить його перший розділ і є авторською сентенцією про те, що „верстви води на самому дні найглибших морських глибин — є справдішньою „мертвою водою”. Вони просять:

— Мамо природо! Відкіль же така на нас несправедливість? Невже ми гірші від тих, що там угорі над нами гуляють, гойдаються та в чудовому світлі пишаються? І чому б тобі не встановити черги, чому б не пустити нас хоч на часочок туди, вгору?

Але мама природа не знає сантиментальності і не слухає мрій.

— Буду я з вами, дурнями, панькатись! — вороче вона. — Чуєте в собі силу, то прибуйте вирватися самі на верх! Ще би я не мала роботи та вас підсаджувати! (V, 317-319).

Арештант оповідає про Йоська Штерна, молодого жидівського юнака, якого страшно кривдив жид Мошко, привласнивши собі його майно і зробивши з нього пастуха своїх коров, хоч Йосько мав вже 16 років. Українські селяни бачили Йоськову кривду.

— Шкода тебе, Йоську, — говорили мені не раз хлопи, — такий ти моторний хлопець і до ремесла охочий, а що з тебе буде?

— Що ж має бути, — відповів я. — Буде громадський пастух.

— Ой, не має сумління Мошко, що так за тебе не дбає!

— Каже, що бідний, що не має відки, — говорив я.

— Не вір ти старому циганові! Має він гроші і порядні, але для своїх бахурів ховає. А тебе не навчив навіть Богові молитися (там же, ст. 328).

Польська адміністрація хотіла причепити латку соціалізму та русофільства українцям цими арештуваннями та ізолювати Франка перед самими виборами. І це їй вдалося, як вдалося їй і те, що українці з Росії після цих арештів перервали зв'язки на якийсь час із австрійськими українцями.

Арештованим закидали, що вони, як пише О. Маковей, належать „у Києві до соціально-революційного таємного товариства і приїхали до Галичини, щоб вербувати молодь до цього товариства і підбурювати проти шляхти польської” (ст. 219). Очевидно, що це була видумка польської поліції й польської адміністраційної влади, яка в Галичині поводитися так, немов в польській державі. Советські автори говорять про австрійську владу, бо їм не випадає писати про те, що поляки в Галичині використовували своє упривільйоване становище в Австрії та угнітали український нарід. Ми зовсім не обороняємо Австрії, але в дійсності її в Галичині майже не було, бо урядовцями були майже всюди поляки, українська інтелігенція — це священики й учителі і десь-не-десь якийсь український урядовець, який не міг нічого вдіяти супроти польської більшости.

Щоб скріпити силу українців, Франко рік після третього свого заарештування старався втягнути до активного політичного життя народні маси та в 1890-му році був одним із засновників „Українсько-руської радикальної партії”.

**

*

В тюрмі написав Франко також оповідання „До світла”. Розказує його, — як часто це діється у Франка, — герой-резонер, „арештантський літопис”, який знав всю арештантську практику. „До світла”

пробував видавати власний журнал („Поступ”), але без успіху. І ось серед таких непевних обставин Володимир Сіминович (1862-1932) запросив поета приїхати до ЗДА, щоб редагувати часопис „Америку”.

Першим українським емігрантом у ЗДА вважають о. Агапія Гончаренка (прибув до Америки 1865, помер в 1915 р.). В 1860-их рр. почала виїжджати за океан заробіткова еміграція з Лемківщини і Закарпаття, а трохи пізніше зі Східньої Галичини. Першим українським католицьким священиком в Америці був о. Іван Волянський (1857-1926), який збудував першу церкву в Шенандоа, Па., в 1884 р., а в 1887 р. заснував український часопис, який редагував спроваджений ним з Галичини студент прав Володимир Сіминович, пізніший лікар і відомий провідник американських українців.

Франків приятель і товариш праці М. Павлик був проти того, щоб Франко покидав рідні землі. Також і М. Драгоманів не радо погоджувався на те, щоб Франко виїжджав за море. Він міркував, що культурні потреби американських емігрантів були б добре обслуговувані таким працівником, яким виявив себе вже Іван Франко, і в Америці могла б поправитися його матеріальна ситуація. Але українські землі відчували б велику втрату, коли б їх залишив такий всебічний діяч.

Франко вже навіть радився був з Драгомановим, як найвигідніше дістатися до Америки.

Справа виїзду поета за море відкладалася з різних причин. Сам Сіминович інформував пізніше Франка про те, що фінансово часопис „Америка” стоїть не надто добре, і що важко було б Франкові „порозумітися з видавцем цього часопису о. І. Волянським”.

Йосько старався сам подбати про себе, але це завело його до тюрми. Там знайшов співчуття з боку спів'язнів, і один із них навіть почав вчити молодого жидика грамоти. Коли Йосько почув цю пропозицію, „кинувся до ніг” тому, хто хотів його вчити, заливаючися сльозами радості та цілюючи його по руках. Йосько швидко навчився читати і турбувався тільки тим, що в казні було тільки одне мале віконце і то високо під стелею, і важко було читати. Йосько прив'язав двома кінцями простирало до ґрати, „в зігнуття поклав звитий у трубу коц і сів на нього, як на сідло” та читав. В'язням не вільно було заглядати у вікно, і вартовий вояк застрелив пильного читача. Після пострілу прибіг до казні ключник і почув від вмираючого Йоська трагічні слова:

— „Та... я... тільки до світла...”

Хотів ще щось говорити, але духу йому не стало. Останнім відрухом відірвав руки від грудей і показав ключникові закровавлений буквар.

І це сталося тоді, коли надійшло звільнення для Йоська. „А Йосько вже перед мінutoю був вільний”.

Люди суспільного дна тягнулися до світла, але не завжди їм вдавався їхній змаг...

**„МИ ЗБИРАЄМОСЬ ІХАТИ ДО АМЕРИКИ, ДО
ШЕНАНДОА, ДЕ МЕНЕ ЗАПРОШУЮТЬ
ОБНЯТИ РЕДАКЦІЮ „АМЕРИКИ”**

Ці слова І. Франка взяті з його листа до М. Драгоманова в 1887 р. Франко був без постійного зайняття, він був уже одружений і мусів дбати про втримання родини. Поет працював в українській пресі, дописував і до польських часописів у Львові та Варшаві,

Тому поет „добре роздумував це діло” і до Америки не приїхав, хоч ніколи не забував про українських емігрантів за морем, які мусіли покинути рідну землю.

Франків приятель із Березова Кирило Геник приїхав в 1896 р. до Вінніпегу в Канаді, де почав організувати наших емігрантів. Геника згадується у зв'язку з другим арештуванням Франка в 1880 році. Геник запрошував Франка до співпраці у „Канадійському фермері” в 1903 р., але Петро Кравчук стверджує, що „ніде не згадується, щоб Іван Франко безпосередньо співробітничав у „Канадійському фермері”, і щоб він надсилав туди свої оригінальні твори”. (Петро Кравчук. Іван Франко серед канадійських українців. Видавництво „Каменяр”, Львів, 1966, ст. 6-7).

Але Іван Франко таки безпосередньо співпрацював із „Свободою” і в десяти роковини її прислав для надрукування на її сторінках віршований переклад з німецького балюди Августа Бюргера „Цісар і ігумен”. Під цим перекладом, що займає повних дві шпальти „Свободи”, подано дату: Львів, дня 15-го листопада 1903. (Шевченківський Альманах Українського Народного Союзу на 1964-ий рік, ст. 110).

Франко глибоко відчував трагедію тих українців, які втікали з України: „тих, що їх кривда й голод лютий жене за море в чужину”, як співається в „Пісні руських хлопів-радикалів” з 1896 р. („Який то вітер шумно грає від Сяну, Прута до Карпат”) (XV, А, ст. 89).

У збірці Франкових поезій „Мій Ізмагард” із 1898 р. є цикл віршів „До Бразилії”, в якому поет малює трагічну долю тих українських емігрантів, які виїжджали до тієї країни:

Гей, розіллалось ти, руськеє горе,
Геть по Європі і геть поза море.
Вачили мури Любляни та Реки,
Як з свого краю біг русин на втеки.
Там, де Понтеби білюються скали,
Руські зідхання й стогнання лунали.

(XVI, А, 146)

По дорозі чужинці дивувались, як оцей „дивний
люд рідну країну з слізьми споминав він, але з про-
кляттям із неї тікав він” (XVI, А, 146) :

Дома покинувши землю родинну,
Гнався, щоб мрію ловити дитинну.
Смілий у мрії, у вірі безглядний,
В дійсності, наче дитина, безрадний. (ст. 147)

Поет висловлює свою думку про еміграцію в тре-
тьому вірші цього циклу („Два панки йдуть попри
них”). Один панок називає емігрантів „лайдаками”,
які покидають рідний край, а другий панок називає
„лайдаками” тих, які „спиняють емігрантів”, бо „як-
же ж їм не йти, як тут всі до спілки дрем з них шку-
ру” (145).

Ось уривок „Листа з Бразилії”, в якому україн-
ські емігранти описують свої пригоди (ст. 150) :

По морю ми плили без злих пригод,
Лиш хорував погано весь народ.

На морі вмерло дев'ять душ народу;
Їх замість погребу метали в воду.

Хай Бог боронить від такої тьми,
Як матері ридали за дітьми,

Коли їх риби довгі, мов ті балки,
Зубаті, чорні, рвали на кавалки!

**„ТАК, ТИ ОДНА МОЯ ПРАВДИВАЯ ЛЮБОВ
ТА, ЩО НЕ СУДЖЕНО В ЖИТТІ ЇЙ
ВДОВОЛЬНИТЬСЯ”**

Цими словами починається сонет, який є шостою поезією першого жмутка „ліричної драми” Івана Франка під заг. „Зів’яле листя”. Вже на початку треба підкреслити, що ціла ця лірична драма має строгу будову, хоч писана вона впродовж 14-ох років (1882-1896). Кожний цикл, чи „жмуток”, як називав поет три дії своєї драми, складається з 20-ох поезій, а перший жмуток має ще й „Епілог”.

Звичайно гадають літературознавці, що збірка „Зів’яле листя” — „була в цілості й деталях нічим іншим, як тільки відображенням „третьої любови” поета”. Та це незгідне з правдою, як видно з розвідки професора Якіма Яреми під заголовком „До проблеми ідейного змісту „ліричної драми” Івана Франка „Зів’яле листя” (Іван Франко. Статті й матеріали. Збірник перший, Львів, 1948, ст. 96).

Ми вже наводили характеристику двох „перших любов” Франка, коли ми писали про любов поета до Ольги Рощкевич і Йосипи Дзвонковської. Про третю свою любов до Целіни Журовської писав поет в дев’ятому вірші третього циклу:

Звилась третя — жінчина чи звір?
Глядиш на неї — і очам приємно,

Впивається її красою зір.
Та разом страх бере, душа холодне,
І сила розпливається в простір.

Спершу я думав, що бокує, тоне
Десь в тіні, що на мене й не зирне —
Та враз мов бухло полум’я червоне.

ведене змагання до витвору свіжих оригінальних помислів, образів, зворотів мови й форм”.

Отже Щурат розумів під декадентизмом „не ті оригінальні поетичні замахи, в котрих Макс Нордау бачив признаки умових хворіб” (Я. Ярема, ст. 93).

Але навіть таке лагідне окреслення слова „декадентизм”, як його розумів Щурат, не подобалося Франкові, який відповів своєму критикові віршем „Декадент”, в якому є такі строфи:

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в лъох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я хлопський син, пролог, не епілог.

Що в мойй пісні біль і жаль і туга,
Це лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.

Франко написав цю відповідь Щуратові в 1896 р., саме тоді, коли приготував видати цілу свою ліричну драму „Зів'яле листя”, і тому, як слушно підкреслює Ярема, слова поета мають велике значення при оцінці його творчости в тому часі. Поет заявляє, що „не любить безпредметно тужити, ні шуму в власних слухати вухах; поки живий, він хоче справді жити, а боротьби життя йому не страх” (XVI, А, ст. 19).

Коли появилася ціла збірка „Зів'яле листя”, Щурат знов у „Зорі” (1897) написав про неї критику, в якій хвалив і зміст і форму Франкових поезій, але при кінці своєї критики, яку назвав „Поезія зів'ялого листя в виду суспільних задач штуки”, — осудив, як стверджує Ярема, „зміст і дух збірки, як песимістичний” (ст. 94). Про це треба буде говорити пізніше, а

За саме серце вхопила мене,
Мов Сфінкс у душу кігтями вп'ялилась,
І смокче кров і геть спокій жене.

--- -- -- -- --
Кінчається ця поезія про „третю любов” такими песимістичними словами:

І дармо дух мій, мов у сіті птах,
Тріпочеться! Я чую, ясно чую,
Як стелиться мені в безодню шлях,

І як я ним у п'їтму помандрую.
(XVI, Б, ст. 86-87)

Поет писав А. Кримському, що ця любов мучила його цілих десять років, і найтрагічніше в ній було те, що він пізнав Целіну Журовську вже під час того, як переписувався зі своєю майбутньою дружиною — Ольгою Хоружинською в 1886 році.

Збірка „Зів'яле листя” появилася в Києві 1896 р. Російська цензура заборонила друкувати вірш третій із першого циклу і вірш вісімнадцятий із третього, і ці два вірші надруковано окремо в Галичині і доілювано до тих книжок, які розходилися в Австрії.

Перший оцінював „Зів'яле листя” Василь Щурат на сторінках „Зорі” (1896), прочитавши перший жмуток цієї пізнішої ліричної драми в другому виданні збірки „З вершин і низин”. Щурат писав:

„Крім агітаційної й епічної поезії знаходимо у Франка чисту лірику, та сеї вже значно менше. Зачислити до неї належить передовсім „Веснянки” і цикл любовних поезій „Зів'яле листя”, котрий можна вважати об'явом декадентизму в українсько-руській літературі, розуміється, тоді, коли під декадентизмом будемо розуміти... розумне і артистичним зміслом

тут згадаємо про другого критика Франкової творчості, який високо оцінив „Зів'яле листя”.

З цього критика Я. Ярема наводить окремі фрази, але не подає його прізвища, тільки називає його „одним із галасливих „критиків” із табору буржуазних літературних критиків”. Ярема мав на думці М. Євшана (Миколу Федюшку), який писав про Франка в „Літ. Наук. Вістнику” (1913, кн. IX, за вересень, ст. 269-290), і який перший оголосив, що, мовляв, Іван Франко „тільки після ліричної драми „Зів'яле листя” забезпечує собі місце тривке в історії української поезії” (ст. 279). Це Євшанове твердження повторюють численні франкознавці, очевидно, одні згадують Євшана, а інші ні.

Є. Маланюк у своїх „Спостереженнях” гадає, що „поетична проблематика І. Франка почала розгортатися щойно по 1897 році, себто по визволенні від суспільно-щоденних обов'язків і по одночаснім розриві з обома національними частинами львівського громадянства” (ст. 89). Таким чином Маланюк починав би проблематику Франкової поезії аж після „Зів'ялого листя”, а не від нього.

А прецінь згадуваний нами А. Крушельницький ще в 1910 році писав про цю збірку Франкових поезій такі похвальні слова:

„Не багато творів штуки, не багато навіть явищ природи-життя є до тої міри величні, як отся збірка лірики Франка, як отсе „Зів'яле листя”.

„Підходиш до твору — величавий блиск б'є д'тобі. Приглядаєшся йому, вживаєшся в нього, зживаєшся із ним, починаєш його розуміти. Частина його величі спливає на тебе, осяює тебе. Ось такі почування родять і найвеличніші твори штуки. Та Франкове „Зі-

в'яле листя" — дивний твір. Велич, краса трискає із нього повною силою, але наблизитися до неї, зрозуміти й опанувати її вповні, присвоїти собі її — годі!" (ст. 145).

І ці слова Крушельницького про трудність зрозуміти оцю Франкову „ліричну драму" справдилися, бо різні різно її оцінюють, починаючи від Василя Щурата (1896) аж досі. В двадцятих роках в поневоленій Україні можна було свобідніше оцінювати Франкову творчість, і тоді Ол. Дорошкевич вважав, цю збірку „за одну з найкращих в поетичному надбанні Франковому" (ст. 58).

П. Колесник пояснює появу цієї збірки особистої лірики політичними невдачами поета. Він пише:

„Якщо у 80-их роках трагічні мотиви нещасливого кохання якось самі собою нівелювались оптимістичними закличками до „бою нового", вірою в перемогу і радістю буття, то в 90-их роках становище рішуче змінилося. Розкол в радикальній партії, безглузді суперечки з друзями, наклепи й переслідування — все це викликало в творчості Франка настрій трагічного занепаду й душевного болю. Все йшло в одному напрямі, в наростаючому темпі — до катастрофи, що завершилась, як знаємо, кривавими виборами 1897 року і нервовою недугою Франка" (ст. 73).

Франко писав „Зів'яле листя" від 1882-1896 р., а Колесник як причини песимізму в цій збірці наводить факти з 1897-го року. Це саме робить і Ю. Кобилецький, який переслідуваннями поета, що їх він нібито зазнавав збоку „буржуазних націоналістів", хоче виправдати Франків песимізм в цьому творі. Кобилецький пише: „Роки появи „Зів'ялого листя" — це роки

найжорстокіших ударів, що їх зазнав Франко в своєму житті... Народовці вигнали Франка з „Зорі”; цькують Франка за його публіцистичні статті проти рутенства; польська шляхта виганяє з „Кур'єра Львівського” за статтю в німецькому часописі „Цайт” „Айн Діхтер дес Ферратес” („Поет зради”) — про поему Міцкевича „Конрад Валленрод”, 1893 р.” (ст. 185).

Франкова стаття про Міцкевича появилась аж в 1897 р., а „Зів'яле листя” 1896 р., та Кобилецький чомусь то дає фальшиву дату цієї статті, щоб вона могла бути причиною Франкового песимізму в ліричній драмі. Він згадує і Франкову статтю „Децо про себе самого”, що її автор написав також в 1897 р. Кобилецький всі ці причини Франкового песимізму з'ясує таким способом:

„Саме оці вихватки проти Франка, болючі удари, що сипались на його голову як з боку польської шляхти, так і з боку українських націоналістів, в поєднанні з особистими переживаннями поета і були причиною появи „Зів'ялого листя” (ст. 186).

Нас не переконує оця „оборона” Франка за його нібито ідеологічний прогріх, що він відважився написати цілу збірку поезій про таку особисту трагедію, як нерозділене кохання. Та кожний підсоветський франкознавець уважає konieczним пояснювати трагедію нещасного кохання соціально-політичними причинами. О. Кисельов пише про це так: „Тому мотиви суму, журби у збірці „Зів'яле листя” обумовлені, головним чином, соціально-політичними причинами: консервативним шляхетсько-клерикальним оточенням, законами і мораллю поміщицько-буржуазного суспільства” (ст. 187).

за національну і соціяльну справедливість, який був ним перед написанням „Зів'ялого листа” і після 1896-го року, беручи активну участь в політичному житті та кандидуючи аж тричі на посольські пости до віденського парламенту та львівського сейму.

Та А. Крушельницький у 1910 р. в праці про поезію І. Франка так характеризував духовість поета:

„Як дуже бажалося б зазначити культ Нірвани як другий основний тон в поезії Франка, тим більше, що твори його духа, засновані на сьому мотиві, належать до перлин його поетичної творчости. Одно тільки: чи можна отцьому поетові життя й боротьби сказати: поете! Ти могутніший співак Нірвани спокою! Можна би, коли б не те, що поет той герой „Зів'ялого листа” настільки перейнятий ідеалом життя, що хоч признає потребу кинутися в обійми „забуття”, не всилі зробити сього. Не всилі збутися пристрастів, терпіння і болів, не перериваючи нитки життя свого тіла. Він добре розуміє суть Нірвани, тільки він жрець життя насильно мусить кінчити із своїм духом, знаючи, що тіло й так житиме вічно, що воно, як матерія, — безсмертне! Ні один його атом не пропаде ніколи! Коли так розуміти сей свідомий перехід у Нірвану, коли врешті признати, що те самобивство не трусість, але повна свідомість, —

Коли знаєш, що чиниш —
блаженний еси;
а не знаєш, що чиниш, —
проклятий еси, —

коли так приглянутися до поезії „Зів'ялого листа” як драми й до героя тої драми, треба признати, що „Зів'яле листа” — се глибокий поклін Франка великому Будді” (ст. 156-157).

Цікаво, що довгий час ніхто зі згаданих підсовєтських критиків не згадував праці Я. Яреми з 1948 року. Та деякий слід знання праці Я. Яреми видно у статті Арсена Каспрука, яка є передмовою до двотомника поезій Івана Франка (Київ, 1964, том I, ст. 3-41), хоч він про це не згадує.

Каструк пише, що „Зів'яле листя”, — „це книга присвячена зображенню кохання, точніше відтворенню трагічних переживань у зв'язку з нерозділеним коханням. До збірки ввійшов ряд автобіографічних інтимних поезій І. Франка” (ст. 16). Каспрук твердить, що „Зів'яле листя” — „не лірична сповідь поета у вузькому розумінні цього слова, а широке художнє полотно, де І. Франко виступає як персонаж, ліричний герой, то лише як мистець, автор твору” (там же, ст. 16). Аж Євген Кирилук в найновішій праці про Франка („Вічний революціонер”, Київ, 1966, ст. 225) використовує працю Яреми.

Проф. Ярема зазначає, що вже В. Щурат „підходить до цілої збірки, як ліричної драми, не утотожуючи героя з її автором” (ст. 94). Та М. Євшан 17 років пізніше твердив протилежне. У згаданій статті Євшан пише, що Франко „сам не знав, як віднести-ся до власного твору” і в передмові до нього „не солідаризується сам з ним”. Євшан гадає, що це є „признак тої боротьби, яку мусів зводити сам з собою Франко, поки рішився видати такі вірші” (ЛНВ, згадане число, ст. 279).

Утотожуючи І. Франка з героєм „Зів'ялого листя”, можна б було твердити, що „Зів'яле листя” — це „глибокий поклін І. Франка великому Будді”. Проф. Ярема вірно підкреслив, що легкодушно було робити такий висновок щодо Франка, оцього борця

море" (1883), „Безмежне поле в сніжному завою" (1883 і 1885) та „Не надійся нічого" („Як ти могла сказати це так рівно") — 1885 рік. Отже в першому жмутку п'ять поезій не можуть відноситися до Жу-ровської.

Треба навести одне речення із Франкової перед-мови до другого видання „Зів'ялого листя", бо воно звертається проти тих, які хотіли б кожному поетову поезію причепити до якоїсь живої особи. Франко пи-сав, що „давати ключ до пояснення поодиноких із тих віршів не бачить потреби: йому здається, що й без автобіографічного ключа вони мають самостійне лі-тературне значення".

Ми мали на увазі ці поетові слова, коли в своїй праці (Лука Луців. Іван Франко. Життя і творчість. Календар-Альманах „Свободи", 1966) твердили, що вартість поезії не зміниться, коли читач не знає, хто був причиною її написання. М. Струтинська пише в цій справі: „Постає питання: чи маємо право ховати ключі до поетової творчості (хоч він сам міг і не дати їх нам (таки не дав! — Л.Л.), чи можемо звужувати скалю його переживань без того, щоб не обкряяти його особовості"? (Там же, ст. 125).

Франко виявив скалю своїх переживань у своїх поезіях, і там же виявив свою особовість, і жадні прав-диві чи підроблені ключі до його поезій ані не „звужують, ані не обкраюють його особовість". Пані Ма-рія Струтинська, не бажаючи „звужувати скалю пе-реживань поета" і не хочачи „обкряяти його особо-вість", згадує навіть в цій статті про те, що в „спаль-ні Ольги Ропкевич", після її одруження з Озарке-вичем, — „між ліжками стояло фортепіано", хоч свою статтю зачинає заявою, що вона „не є прихильницею

Розумування Крушельницького не має виправдання, бо Франко не був поклонником Будди і не поклонявся Нірвані.

Докладна аналіза „Зів'ялого листа” Я. Яремою відкидає твердження тих критиків, які гадають, що Франко „Передмовою” до першого видання збірки „маскувався”, бо „ще боявся виявляти свій індивідуальний та інтимний внутрішній світ”. Перший жмуток збірки був надрукований в другому виданні збірки „З вершин і низин” (1893) без жадної маскувальної передмови. Ярема наводить кілька поезій Франка з 1881-1885 рр., де є його власні почування, з якими він зовсім не крився („Пісня геніїв ночі” (1882), „Картка любови” (1881), „Догоряють поліна вночі” (1881), „Поєдинок” (1883), „Не надійся нічого” (1885).

Аналіза цієї ліричної драми дозволить спростувати й твердження тих, які гадають, що „Зів'яле листа” майже в цілості основане на неподіленій любові поета до Целіни Журовської. Ось недавно Марія Струтинська написала в „Сучасності” (Мюнхен, 1966, липень, ст. 125-126) в цій справі таке: „Треба погодитися (чому аж „треба”? — Л.Л.), що дві-три поезії виходять поза рамки цієї „ліричної драми”. Проте, це ніяк не заперечує її суцільности . . . її головного стрижня і — головної, власне, єдиної героїні”. Гадаємо, що тут помішано дві справи, бо головним стрижнем у цій „ліричній драмі” є нещаслива любов, і це становить її суцільність. Щодо „єдиної героїні” — то справа не така проста, як думає М. Струтинська.

В першому циклі є п'ять поезій, написаних перед 1886 роком, коли Франко побачив Целіну Журовську. Ось вони: „Не знаю, що мене до тебе тягне” (1882), „Не раз у сні являється мені” (1882), „Твої очі, як те

(п'єси I-VIII), пізніше він приходить до рівноваги духа і філософує про життя (IX-XIX), та вкінці настає драматична перипетія, його кохана вибрала іншого (XX), і в ліричного героя вибухає ще сильніша любов.

Ця драма першого жмутка завершується елегійним „Епілогом”:

Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі,
Розвійтеся, як тихе зідхання!
Незгосні рани, невтишені жалі,
Завмерлеє в серці кохання.

В зів'ялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто визнає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогіі вірші вкладаю?

Ті скарби найкращі душі молодой
Розтративши марно, без тямі,
Жебрак одинокий на зустріч недолі
Піду я сумними стежками. (XVI, Б, 41)

Перший жмуток Франко датував 1886-1893, але ми вже знаємо, що деякі поезії були друковані раніше.

Другий жмуток має дату 1895 року. В цьому другому циклі в дійсності немає драматичної дії. Ант. Крушельницький писав, що поет в другому жмутку „із стану розпуки, шалу, боротьби приходить до позірної рівноваги духа” (ст. 149), а Ярема називає цей цикл „ліричним інтермеццо між першим і третім жмутком” (101). Крушельницький гадає, що поет „немов виспіває гимни на звеличання свого горя. Тут крім чару поезії ділає ще й велич горя, яке стає поетові джерелом вітхнення, й яке він оспівує цілою низкою пісень” (152).

Третій жмуток має дату 1896 р. А. Крушельницький ляпідарно окреслив зміст всіх трьох жмутоків: „Той крик болю у першому жмутку, той культ болю у другому, переходить у визвілля із болю у третьому жмуткові” (152). В третьому циклі надходить трагічна розв’язка трагедії. Вже друга поезія кінчається заповіддю смерті:

Лиш біль страшний, пекучий в серці там
Все заповнив, усю мою істоту.
Лиш біль і це страшне: бам, бам, бам,
А сліз нема, ні крові ані поту.
І меркне світ довкола, і я сам
Лечу кудись в бездонну стужу й слоту.
Ридать! Кричать! — та горло біль запер.
Вона умерла! — Ні, це я умер. (ст. 77)

І всі дальші поезії — це психологічна підготовка до самовбивства ліричного героя збірки. „Вона умерла” — це значить, що вмерла для ліричного героя, бо вийшла заміж. Питома вага любовних мотивів в цій третій частині відсувається дещо на задній плян, бо майже все скероване на те, щоб герой мав відвагу виголосити монолог, що починається словами „Оцей маленький інструмент”; найважливіші моменти дії мають своїм завданням психологічно й логічно обґрунтувати саме цю катастрофу.

Герой „умер для світу”. Він порвав зв’язки з людьми, гордо заявляючи:

Байдужісінько мені тепер
До всіх ваших болів і турбот,
До всіх ваших боїв і гризот!
Всі ідеї ваші, весь народ,
Поступ, слава — що мені тепер?
Я умер!
(ст. 78)

Але він ще не забув своєї коханої і ходить попід її вікна та мучиться тим, що вона „в руках нелюба ув'яває”. Ліричний герой-раціоналіст стає забобонним містиком і вірить в чорта, шукаючи в нього допомоги. Пізніше прощається з усім тим, що йому найлюбіше: з матір'ю, про що ми вже писали, говорячи про поетову матір; прощається з піснею та зі своєю улюбленою, що є матір'ю дітей. А в останніх поезіях третього змудка він вирішує метафізичні (потойбічні) проблеми людського життя. Герой вдоволений із буддизму і проголошує:

Поклін тобі, Буддо!
В темряві життя
Ти ясність, ти чудо,
Ти мир забуття!

(ст. 99)

Герой-самовбивник відкидає християнську думку про „безсмертну душу” і про вічне життя, бо він мусів би тоді „носити вічно в серці лице своєї милої, що вічно зв'язана з другим”. Герой вірить, що „безсмертне лиш тіло”, бо „жаден атом його не пропаде на віки віком”. І з такою філософією цей ліричний герой робить „один кивок” в своєму маленькому інструменті і... „крови ключ кипучий”. А ось кінцеві слова цього Франкового твору:

Ядро завмерло — геть марну,
Порожнюю лущину!
Один кивок! За мить одну
Навіки я спочину.

(ст. 106)

Ми чули, що В. Щурат підкреслював „песимізм” у Франковій збірці. Сам поет в „Передньому слові” до другого видання в 1910 р. виявив своє невдоволення з такого розуміння його твору та підкреслю-

непотрібного копіювання в біографіях письменників з метою відкрити „сенсаційні” подробиці їх життя” (ст. 125), але згадує про фортепіано. На нашу думку такі „біографічні дані” таки не мають значення для оцінки життя й творчості письменника, хоч дехто може ними любитися.

Погоджуємося з проф. Яремою, що Франко в „Зів'ялому листі” бажав „дати художній твір, що був би не так відображенням історії його власних переживань, як твором загального значення, хоч і основаним на автобіографічному матеріалі. При виборі п'єс (окремих поезій) вирішальним фактором були вимоги наміченої дії, яка мала стати істотним змістом твору. Таким чином у збірку могли ввійти й такі вірші, що зовсім не відносяться до особи Целіни Журовської, коли цього вимагала намічена композиція твору. А в останньому, третьому циклі, в якому дія доходить до своєї трагічної розв'язки, автор мусів вийти вже цілком за межі автобіографічного матеріалу в сферу вільної творчої конструкції”.

„Зів'яле листя” не творилось просто за автобіографічними даними, а виникло з певної мистецької концепції, як це видно з його наскрізь симетричної будови кожного жмутка. Кожний цикл має по 20 поезій, а перший має ще й „Епілог”, бо він, первісно, мав бути цілістю для себе і під назвою „Зів'яле листя” друкувався у другому виданні збірки „З вершин і низин” (1893).

Коли приглянемося 20 п'єсам першого жмутка, побачимо, що це звичайна драма неподіленої любови без трагічної розв'язки, без зневір'я й песимізму. В першому циклі є експозиція, герой не знаходить любови в коханої дівчини і б'ється між горем і надією

ла — і боятися за ті лірики, застерігатися в передмові! Се проста неконсеквенція, коли сам автор кваліфікує свої вірші, як „отруту” і, видаючи їх, не солідаризується з ними! „Зів’яле листя” мусимо вважати за факт революційний просто в розвою творчости Франка — і не диво, що він сам не знав, як віднести-ся до власного твору” (ЛНВ, 1913, кн. 5, ст. 279).

Оце твердження Євшана прийняли численні інші автори, які писали про Франка, не звертаючи уваги на те, що воно не правдиве навіть у відношенні до самої поезії, а не то до всієї літературної творчости Франка. Євшан гадає, що до „Зів’ялого листя” поет боявся „виявити свої почування, свою внутрішню лірику і внутрішнє життя”, але ж це не правда, бо ж ми бачили, що у Франкових поезіях до 1896 р. було те все, чого не бачив Євшан. На думку Євшана „Франко вступає на свою дорогу в поезії, здобувається на щирі, глибокі, добуті з душі тони”. (ст. 280). Франкова поезія від самого початку була щира, і її тони виходили з поетової душі, і внаслідок цього поета переслідували, чого не було б, якби він хотів кривити душею. Євшан кінчив цей розділ своєї статті такими словами: „Франків творчий талант остаточно дозріває — і відси можна починати третю добу в розвою його творчости” (там же, ст. 280).

**

А. Крушельницький уважав вірш із другого жмутка „Чого являєшся мені” за один із найкращих в цілій збірці і за синтезу всього „Зів’ялого листя”. Цю думку повторюють і інші літературознавці. Ось він:

Чого являєшся мені
У сні?

вав, що „значна частина публіки зовсім інакше зрозуміла його поезію”. Поет надіявся, що й читачі „другого видання „Зів'ялого листа” знайдуть в його поезіях не одно таке, що відгукнеться в їх душах зовсім не песимістичними тонами” (XVI, Б, ст. 11).

Франко боявся, що його збірку поезій можуть невірно зрозуміти і тому „Передмову” до першого видання закінчував такою обороною свого твору:

„Пощо? Чи варто було трудитися, щоб пустити в світ пару жмутків зів'ялого листа, вкинути в круговорот нашого сучасного життя кілька крапель, затрошених песимізмом, а радше безнадійністю, розпукою та безрадністю? У нас і без того цього добра так багато! Та хто його знає — думалося мені — може це горе таке, як віспа, котру лічать виціплюванням віспи? Може, образ мук і горя хорої душі вздоровить деяку хору душу в нашій суспільності? Мені пригадався Гетевий Вертер і пригадалися ті слова, які Гете написав на екземплярі своєї книги, посилаючи її одному своєму знайомому. З тими словами і я подаю оці вірші нашому молодому поколінню:

Sei ein Mann und folge mir nicht nach!*

Франко хотів перестерегти читача, щоб не сприймав його твір за поетичну сповідь автора і в передмові до першого видання написав, що до його рук потрапив щоденник якогось самовбивці, що через нещасливу любов поклав на себе руки.

М. Євшан не вірив І. Франкові. Він писав: „Як зручно маскує себе автор! Я хотів сказати: як незручно! Подавати до рук публіки „ліричну драму”, збірку лірик, яких Галичина перед Франком ще не бачи-

* „Будь мужньою людиною і не йди моїм слідом!” І. Франко має на думці твір німецького поета Й. В. Гете під заголовком „Терпіння молодого Вертера”.

Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?

Чого являєшся мені
У сні?
В житті ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні —
Пісні.
В житті мене ти й знати не знаєш,
Ідеш по вулиці — минаєш,
Вклонюся — навіть не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями,
Як мучусь довгими ночами,
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О, ні!
Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!
В житті мені тесь вік тужити —
Не жити.
Так хай те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніс, в'яне, засиха, —
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалоцях живіше грає,
По-людськи вільно віддиха . . .

(ст. 60-61).

Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними зміниться отрута!
То тебе би, мила, обдала їх сила.
Всі би в твоїм серці іскри попалила.

Численні поезії цієї збірки стали піснями, бо їх поклали на музику: „Твої очі, як те море”, „Безмежнеє поле”, „Розвійтеся з вітром”, „Ой жалю, мій жалю”, „Чого являється мені у сні”, „Оце тая стежечка”, „Як почуєш вночі”, „Пісне, моя ти підстрелена пташко”, „Даремно, пісне! Щез твій чар!”, „Ой ти, дівчино, з горіха зерна”, „Я не кляв тебе, о зоре”.

Зі спогадів про Франка знаємо, що він спершу шукав мелодії до своїх поезій, а після того komponував до неї слова. Цим і пояснюється мелодійність поезій Франка в цій збірці, над якою поет так довго працював.

**
*

Можна б дивуватися, чому деякі літературознавці утотожнюють Франка з тим ліричним героєм, що про нього оповідається у „Зів'ялому листі”. Таж Франко не вбив себе, і в тому часі, коли писав третій жмуток своєї ліричної драми, брав активну участь в політичному житті. Це всім було відомо. Всім повинно було бути відомим і те, як Франко ставився до тодішньої модерної поезії, головним чином польської.

А. Крушельницький із захопленням ставився до Нірвани і до Будди в „Зів'ялому листі” І. Франка. Алеж сам Франко якраз тоді гостро критикував польського поета Казіміра Тетмаєра, який в другому томі своїх „Поезій” (1894) надрукував був цикл „Гимн до Нірвани”. К. Тетмаєр замолоду (народж. 1865 р.) закликав до поступу, а в 90-их роках співав про „розтріскані машини і вітрила”.

Вже А. Крушельницький підкреслив, що в другому жмуткові „автор нанизує на канву з української народної пісні пишні, чарівні узори почувань наболілої душі”. (152). Інші франкознавці захоплюються високомистецькими поезіями, складеними на взір народних пісень. Ось приспів із народної пісні, використаний в строфі, як ліричний повтор:

Червона калина, чого в лузі гнешся?
Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
До сонця не пнешся? (52)

А тут такий частий зачин в народних піснях:

Ой, жалю, мій жалю,
Гіркий непомалу!
Упустив я голубочку
Та вже не спіймаю. (54)

Або:

Ой, ти дубочку кучерявий,
Ой, хто ж тебе кучерявив? (53)

Використаний Франком принцип психологічного паралелізму з народної поетичної творчості:

Зелений явір, зелений явір,
Ще зеленіша ива;
Ой, між усіма дівчатоньками
Ли одна мені мила. (50)

У XIV поезії другого жмутка поет використав внутрішні рими народної пісні та повноголосні закінчення й алітерації:

Якби знав я чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,

Франко характеризує зміну ідейного обличчя в Тетмаєра словами, в яких почасти відбивається для нас і образ героя „Зів'ялого листа” в третьому жмутку. Поет (Тетмаєр) відсунувся від політики, кпить собі з всяких ідей і коли йде до бою, то тільки під окликом “Evviva l'arte” (Нехай живе мистецтво). Замість енергії й обурення на сервілізм має тільки одне бажання:

Nirwany, w której nic już nie zaboli,
Nic nie ucieszy, w której się powoli
Przechodzi ze snów cichych w nieistnienie.

(„Нірвани, в якій ніщо вже не заболить,
Ніщо не втішить, де поволі
Переходиться з тихих снів в неісіння”.)

У „Зів'ялому листі” знаходимо рядки: „Та те, що в нас плаче, горить і терпить, . . . те згасне, мов огник, мов хвиля пройде, в безодні Нірвани спокій віднайде”. Франко дивувався, як поступовий Тетмаєр злигався з консерватистами, які мали гроші і впливи, а при цьому був „майже зовсім безрелігійним, або щонайбільше буддистом” (Ярема, ст. 121).

Коли Франко так гостро критикував польського поета К. Тетмаєра за те, що робив ліричний герой збірки „Зів'яле листа”, то як можна вважати, що героєм ліричної драми — це Франко. Франко картав Тетмаєра за „еротику, одуріння і забуття в любовнім одурі”. Любовного одуру прагне і герой „Зів'ялого листа”, коли заявляє: „Не хочу погибати, не визнавши хоч на хвилиночку її”. Герой Франкової ліричної драми також безрелігійний і, хоч раціоналіст та матеріяліст, поклоняється Будді, якому поклонявся Тетмаєр. Мусимо відрізнити Франка — автора „Зів'я-

лого листа” від ліричного героя цієї ліричної драми, який стріляється, і якого, як ми чули, осудив автор в „Передмові” до першого видання. Та це не значить, що при творенні цього ліричного архитвору Франко не користувався своїми трагічними переживаннями.

Яким Ярема кінчає свою студію таким висновком:

„Зіставлення істотних рис образу героя „Зів’ялого листа” з переконаннями та поглядами Франка в його боротьбі з течією занепадництва показує всю безпідставність та недоречність твердження критики (Ярема перед словом „критики” вжив ще й прикметника „буржуазної” — Л.Л.) — немов би Франко, ховаючись за маскою свого героя, його устами виявляє самого себе й топтав те, що було для нього святощами, віддав поклін Будді і рвався до Нірвани; немов би то він сам під постаттю свого героя вглиблювався у вічну загадку буття й проймався почуттям безцільності та марности існування” (ст. 123).

Вповні погоджуємося з проф. Я. Яремою, що „образ героя „Зів’ялого листа” — це такий же образ — продукт художнього узагальнення”, як і відомий нам вже образ Начка Калиновича з „Lelum i Polelum”, який вбивається внаслідок нещасливого кохання. Подібні образи нещасливих героїв внаслідок неподіленої любови дав Іван Франко в повісті „Основи суспільности” (Нестор Деревацький) і в повісті „Перехресні стежки” (Євген Рафалович), а також образ Михайла Гурмана в драмі „Украдене щастя”. Про ці твори згадаємо пізніше.

Згідно зі світоглядом Івана Франка, виявленим у всіх його творах, людина має працювати для суспільства, для народу, як це ми бачили в обговорюваних

Целіни Журовської нема ні вини ні заслуги, і нема причини нею захоплюватися.

Професор Ярема хоче відорвати образ ліричного героя зовсім від Івана Франка, і в цьому він попадає в протилежну скрайність до тих, які вповні утотожують Франка з тим „поетом”, якого автор „Зів'ялого листа” був видумав для читачів, і деякі критики в нього повірили, — і якого Франко був відрікся в передмові до другого видання, називаючи його фікцією... І знов деякі критики уважають, що на цій основі можна гадати, що власник „малого інструменту” — це сам Франко, який після видання своєї ліричної драми жив ще 20 років і вмер природною смертю.

Проф. Ярема сам собі трохи перечесть. Він пише, як Франко встановлював різницю між „старими і новими епіками”. Франко писав:

„В порівнянні до давніших епіків, нових епіків (Стефаніка, Коцюбинського й інших) можна би назвати ліриками, хоча їх лірика не суб'єктивна, навпаки, вони далеко об'єктивніші від давніх оповідачів, бо за своїми героями вони щезають зовсім, а властиво переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей їх очима” (ЛНВ, 1904, т. XXV, ст. 82; подаю за Яремою, ст. 122).

Ярема після цього пише, що „така сама об'єктивність характеризує й ліричну драму „Зів'яле листа”. Так тільки й можемо зрозуміти думку Франка, висловлену в другій передмові про ліричні пісні свого „Зів'ялого листа”, що вони є найсуб'єктивнішими „з усіх, які появилися у нас від часу автобіографічних поезій Шевченка”, та при тому найбільш об'єк-

вже творах. Утеча від суспільної праці — це трагедія для людини, бо

Суспільна праця довга, утяжлива,
зате ж плідна, та головно — вона
одна лиш може заповнить без дива

життя людини, бо вона одна
всіх сил, всіх дум, чуття, стремлінь людини
жадає, їх вичерпує до дна.

Вона одна бере нам все щоднини
і все дає, бо в'яже нас тісніш
з людьми, як діти спільної родини.

Що поза цею працею, то гріш
змарнований, то манівці блудні,
що запровадять швидше чи пізніш

чи в самолюбства омути брудні,
чи в нігілізм, чи у містичну млу,
що дійсними вважа лиш власні мрії,

а мрією — природу й жизнь цілу.

(XVI, Б, 122-123)

**
*

Якби не було неподіленої любови Франка до Целіни Журовської, а також і любови поета до О. Рошкевич і Й. Дзвонковської (про них Франко згадує в „Зів'ялому листю”) — не було б „ліричної драми” — найкращої любовної лірики в нашій літературі. А може і не тільки в нашій . . . Та з цього не виходить, що треба Журовській ставити пам'ятник. Вона не розуміла українського поета і його особисто не знала тоді, коли він збирав зів'ялі листочки своїх глибоких почувань, що вирости на крові поетового серця. В

тивними „в способі малювання людського життя” (122-123).

З повищого виходить, що не можна зовсім відривати автора „ліричної драми” від її ліричного героя, але і ще більше не можна твердити, що цей герой — сам Франко, так як ніхто не відважиться утотожнювати героїв Стефаникових новель з їхнім автором.

**
*

Святослав Гординський у статті „Франкові „Квіти зла” високо ставить формальні вартості цієї збірки, але легенько клить собі з Франка, коли говорить про її зміст. Переказуючи зміст цієї драми, С. Гординський пише: „Поет, вкінці, рішається застрілитись, але про те, що герой тих віршів „пустив собі кульку в лоб”, довідуємося тільки з передмови” („Київ”, 1956, 4, ст. 153). Закид ніби дотепний, але наївно блаженський, бо ж ліричний герой сам оповідає про себе і не може оповісти Гординському, що він уже себе застрелив. Франків твір кінчається такими двома рядками:

Один кивок! За мить одну
Навіки я спочину.

Чи тут може бути якась неясність для об’єктивного читача?

Бессервіссерський тон чути в Гординського і тоді, коли він говорить про те, що Франко в цьому творі „програє не тільки життя, але й поетичну щирість і правду”. Це єдиний закид такого роду, бо ми бачили, що численні критики аж у „Зів’ялому листі” вбачали поетову щирість. Гординський пише: „Людині західньої культури, образ Будди, як його показав Франко, здається чужий, неправдивий. І справді, це не справжній Будда, творець східньої релігії, а уосіблення

Франкових раціоналістичних ідей, що їх він у тому часі визнавав. Той фальшивий Франків Будда, сівши, як козак Мамай, навкарачки, підніс угору палець і робить виклад матеріялістичних доктрин. І, надбавок, зовсім як на малюнках з козаком Мамаєм, з гілки звисає „отсей маленький інструмент, холодний та блискучий”. Не подобається нам цей Будда!” — кінчає Гординський (ст. 154). А ми додамо, що він не подобався і Франкові, бож поет не вихваляв, а засуджував героя своєї ліричної драми. Гадаємо, що С. Гординський не писав би про „фальшивого Будду” у Франка, коли б знав статтю Олександра Білецького „Франко й індійська література” („Слово про великого каменяра”, Київ, 1956, том I, ст. 491-510). Або коли б пригадав собі, як „Готама Будда, Азії світило”, пояснює Франкову „Притчу про життя”, говорячи про „простори, повні духа і свободи”. Ось кінець Франкової притчі, поясненої Буддою:

Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
Чим груди повні, чим душа живе,
У розкоші любови та бажанню
Братерства, у надії, у змаганню
До вищих, чистих цілей є ваш рай.

З „Передмови” І. Франка до поеми „Цар і аскет” та з його ж „Короткого нарису історії староіндійського (санскритського) письменства” (XIV, ст. 439-441, і 442-453) видно, що автор „Зів’ялого листа” студіював докладно буддизм.

**

Іван Франко за все своє життя не знайшов поділеної любови, тієї другої своєї половини за грецькою мітологією, про що ми вже згадували. Він любився в Ользі Рошкевичівні, і це була поділена любов, але

молодіята не одружилися. Не одружився поет аж до 1886 р., коли доля вибрала йому Ольгу Хоружинську. Целіна Журовська, в якій поет залюбився, була для Франка „звірем”, який „вп'ялився кігтями в душу і смоктав кров”. Ми гадаємо, що в „Зів'ялому листі” є дійсна синтеза Франкових любовних переживань. Поет пише у VIII-ій поезії другого жмутка:

Я не тебе люблю, о, ні,
Люблю я власну мрію,
Що там у серденьку на дні
Від малечку лелію.

І при кінці цієї поезії поет повторює цю думку:

Ні, не тебе я так люблю,
Люблю я власну мрію!
За неї смерть собі зроблю,
Від неї одурію.

(XVI, Б, 55-56)

Поет писав „Зів'яле листя” від 1882-го до 1896 року. Його любовні нещастя тривали ще довше, від 1878 року, коли О. Рошкевичівна одружилася. Франко сам признається, що довго виношував в душі деякі теми, а пізніше їх писав за одним присідом. Тему неподіленого кохання він носив у своєму серці майже 20 років. Написавши „Зів'яле листя”, поет скинув із себе частину того тягару, що був на ньому. Ол. Білецький пригадує, як „стародавня трагедія, змальовуючи страждання, вела до відчуття катарсиса, очищення душі, яка споглядала страшні людські муки.

Поету (Франкові) необхідно було до кінця висловити свою скорботу, щоб очиститись від неї” (О. Білецький. Від давнини до сучасности, т. I. „Поезія Ів. Франка”, ст. 458). Білецький гадає, що „Вертер” Гете „не свідчить про занепад гетевського духу. Навпаки,

здібність втілити в художніх образах вертерівські настрої допомогла самому Гете звільнитися від них” (ст. 457).

Так звільнився Франко від тягару нещасливого кохання, втіливши його в мистецькі поезії ліричної драми „Зів'яле листя”. Ця „тема” виступає ще в інших Франкових творах, як ми вже про це згадували і як ще здагасмо на своєму місці. Кінчасмо оцінку „Зів'ялого листя” словами великого мистця слова — М. Коцюбинського, який сказав таку похвалу на адресу І. Франка:

„У Франка є прекрасна річ — „Зів'яле листя”. Се такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу — чи поетові боротьби, чи поетові лірикові, співцеві кохання і настроїв”.

„НЕДАВНІ АРЕШТАНТИ ВОСЕНИ 1890 Р. ЗАСНУВАЛИ РАДИКАЛЬНУ ПАРТІЮ”

Так писав І. Франко про заснування першої політичної партії в Галичині. 1889 р., як ми вже писали, Франко й численні інші українці, галицькі та з-під російської займанщини, були арештовані і без вини просиділи по кілька тижнів у тюрмі. Франко і його однодумці бачили, що треба мати опору в народі, щоб могли вести організовану працю серед широких селянських мас. Франко писав про це так у статті „Молода Україна”, надрукованій у 1901-ім році:

„Недавні арештанти в порозумінні зі значнішим кружком молодих галичан заснували політично-літературний часопис „Народ”, а восени 1890 р. заснували Радикальну партію з метою: нести в народні маси

свідомість його економічних, політичних і національних інтересів, і публіцистично прояснювати ті інтереси та боронити їх" (І. Франко. Вибір творів, Нью Йорк - Париж, 1956, ст. 368). Нова партія називалася „Русько-українська радикальна партія”. Вона видавала, крім „Народу”, ще й популярного „Хлібороба”, а пізніше „Громадський Голос”.

Програму Радикальної партії підписали: С. Данилович, Є. Левицький, М. Павлик, І. Франко, Р. Яросевич. Ми її назвали „першою” партією, бо давніші партії, які існували в Галичині, в дійсності не були повновартісними організаціями. Франко в 1886 р. знаходив між українцями на західніх землях три партії: клерикальну партію, партію народовців і партію т. зв. „твердих”-москвофілів.

Про першу з них Франко писав, що вона „має вигляд голованя, створіння, складеного з великої голови й малого хвоста без ніяких інших органічних частин. Ця партія існує, властиво, через свою репрезентацію” („Українські партії в Галичині” в книзі М. Возняк: З життя і творчости І. Франка, ст. 137).

Другу партію — народовців характеризував Ів. Франко, як якогось „поліпа із великим, хоч не твердим тілом, із численними руками, але без голови. А втім, ця партія має аж дві голови — посла Романчука й голову „Народної Ради” д-ра Олександра Огоновського, одначе саме діяльність одного й другого — свідчать про те, що ця партія не має ані цілісної репрезентації, ані цілісної провідної думки. Отже не диво, що поряд цих двох голів є і серед партії ще декілька голів, майже зовсім рівнорядних із цими двома, як ось голова Товариства „Просвіта” д-р Омелян Огоновський, професор української гімназії Вахня-

нин, — один із найдібніших і найвизначніших членів партії, нарешті сільський парох із Шелпак коло Тернополя, отець Качала, людина надзвичайних здібностей і великої правоти характеру, донедавна признаний за керівника й головного представника партії” (там же, ст. 142).

Треба згадати, що Франко в цій характеристиці партійного організованого життя розрізняв між „партією” і „сектою”. Він гадав, що коли якимось з’єднанням має на меті в першу чергу пропаганду деяких принципів, а не змагання за їхнє здійснення, — то це секта, а не партія. Коли якась організація починає боротьбу в ім’я якихось інтересів зі сферами інших інтересів — тоді вона стає партією.

З цього становища Франко навіть народовців уважав в 1886 р. за секту, а не партію, хоч серед народовців були проби зорганізувати таки дійсну політичну партію.

Москвофілів уважав Франко за секту, яка не мала жадної програми діяльності, тільки визнавала раз назавжди прийняті догми, і це догми негативного характеру й у значній частині овіяні месіанізмом свого роду: що є лише одна Русь, що, отже, нема й не може бути якоїсь окремої української нації, якоїсь самостійної мови.

Про нову Радикальну партію Франко писав у згаданій статті „Молода Україна”, що вона „з природи річі мала бути хлопською”, але була „заснована без участі хлопів”. Але її засновники „мали в собі стільки запалу, стільки віри в свої ідеали і стільки критичного розуміння того, що робилося довкола них, що не сумнівалися в успіх розпочатого ними діла” (ст. 368). Нова партія старалася знайти підтримку в

яких брали участь тисячі селян, і на яких поряд інтелігентних промовців виступали також численні талановиті й визначні селянські промовці. Так виникла в Галичині пам'ятна радикальна агітація, що для всього українського народу, як для селян, так і для інтелігенції, була справжньою школою політичних прав і конституціоналізму, а при тім дала найбільше заохочення до економічної організації самопомоги" (Іван Франко. Твори в двадцяти томах, Київ, 1955, том I-ий, ст. 39).

Очевидно, що й народовці мусіли рухатися, щоб втриматися на політичній обрії, і так оживилося українське політичне життя, яке, згодом, привело до здорового поділу, бо мусіли зорганізуватися й інші партії: Українська Соціал-Демократична та Українська Націонал-Демократична.

Треба підкреслити, що Франко від 1887 р. працював в польському щоденнику „Кур'єр Львовскі", і це було основним джерелом його життя та втримання родини. Крім цього поет працював в радикальних органах: „Народ" і „Хлібороб", а пізніше „Громадський Голос". Від 1894-го до 1897 року Франко редагував літературно-науковий журнал „Життя і Слово". В тому часі, це значить в 90-их роках, він працював і над своїми літературними працями, видавав збірки поезій та оповідань. Тоді ж він посилив свою працю наукову і старався формально закінчити свої університетські студії, бо фактично знав більше від університетських професорів. У дев'ятидесятих роках Франко написав більшість своїх драматичних творів, про які буде мова далі.

Ще в листопаді 1889 р. писав Франко Драгоманову: „Налягла на мене жінка, щоб я конче здавав

селянських масах. Відбувалися численні віча. „В народні маси кидано нечувані досі гасла: загальне голосування, свобода друку, податкові та аграрні реформи. Приймалася й назва „русько-українська”, що стояла в титулі нової партії. Хоча народовці раз-у-раз докоряли радикалам, що вони нехтують націоналізм — радикали могли сміятися з тих докорів, бачачи, як під стягом радикалізму стає власне найсвітліша і національно найсвідоміша часть селян” (ст. 368).

Радикальна партія гостро виступила проти політики так званої „нової ери”, яку почали вести народовці після угоди, заключеної з поляками, яких очолював славнозвісний з пізніших виборів граф Бадені, а українців заступали Ю. Романчук і Ол. Барвінський. Українці мали не виступати проти поляків, які могли б у Відні хвалитися, що вони справедливо панують в Галичині. За це українці мали дістати кілька посольських мандатів до парламенту у Відні, кілька катедр у Львівському університеті і ще одну гімназію в Коломиї. Поляки погоджувалися на те, щоб у школах заведено фонетичний правопис, замість етимологічного. Франко писав у згаданій „Молодій Україні”, що „головну битву прийшлося вести радикалізмові на галицьким ґрунті з так званою новою ерою. Часопис „Народ” безпощадно критикував сам акт угоди і всі дальші енуціяції як новоєрівців, так і поляків. Критика його гучним ехом лунала в народних масах” (ст. 369).

В „Автобіографії” для Лексикону Гердера ось що пише Франко про працю Радикальної партії:

„Почалась жива агітація в краю, зокрема в кількох більш освічених повітах, як Коломийський, Тернопільський, Станиславівський. Скликалися збори, в

екзамен докторський". І Франко послухав дружини. На докторську дисертацію обрав Франко тему „Літературний рух русинів 1848 р.", а пізніше, коли проф. Огоновський перестерігав його, щоб це „була справді література, а не політика" — Франко плянував тему про політичну поезію Шевченка, але зараз сам побачив, що і це „політика". Тоді працював над такою „мертвою" темою, як життя й творчість Івана Вишенського. Та коли прийшлося вже віддавати працю — Франко побачив, що йому бракує ще одного семестра університетських студій, щоб могли братися до докторату. Цей семестр відбув Франко в чернівецькому університеті, де професорами були д-р Степан Смаль-Стоцький і знаний нам із часопису „Друг" Омелян Калужняцький (1845-1914).

У найновішій праці про Франка Є. Кирилук пише, що проф. Степан Смаль-Стоцький виступав проти Івана Франка, коли той хотів габілітуватися в університеті, але це неправда, як виразно довів акад. М. Возняк у своїй розвідці „Степан Смаль-Стоцький і Франко", що була надрукована в „Літературно-Науковім Додатку" „Нового Часу", Львів, 1938, чч.33-38, і перевидана в „Доповідах" НТШ в Нью Йорку, 1959 (ст. 9-24). У підсоветській Україні високо цінують праці М. Возняка, але не хочуть знати його праці про акад. Степана Смаль-Стоцького і Франка, в якій Возняк писав, що С. С.-Стоцький хотів „бодай дечим причинитися до загального бажання всіх українців, щоб Іван Франко був на університетській кафедрі" (ст. 20).

У липні 1892 р. Франко писав Драгоманову, що вибирається до Відня, щоб скласти там докторат, вислухавши лекції визначного славіста проф. Вагрослава Ягіча, хоч не вірив, щоб його допустили „на-

сенат вийшов, професор Каліна і ще дехто з професорів потиснули руку Франкові, поздоровляючи його". Лукіянович згадує, що „студенти обступили тоді Франка і поздоровляли його з успіхом... Час було йти. Та в цей момент відступила від вікна непоказна жіноча постать. Це була дружина Франка — Ольга Федорівна. Маленька, худорлява, бліда, з бистрими рухами, чорними очима. Вона збоку приглядалася, а тепер замішалася між молодь і мовчки йшла до чоловіка. Я знав Ольгу Федорівну ще від 1887 р., але тільки тепер зрозумів цю жінку, що присвятила своє особисте життя великому поетові і діячеві” (І. Франко у спогадах сучасників, ст. 250-251).

Франко не став професором Львівського університету, на професорів були найменовані Олександр Колесса і Кирило Студинський, бо пізніше відкрили ще одну українську катедру.

Франко сам описав історію цього свого неуспіху, такого важливого для дальшого його життя. М. Возняк пише у згаданій праці, що „фатальний 1895 рік у житті Франка став ще фатальнішим для дослідів над українською літературою і її історією. Після Огоновського катедру зайняв чоловік, який дав науці ще менше, ніж його попередник” (ст. 63).

Франко згадував про візиту в намісника графа Казіміра Бадені в спогадах у „Ділі” 1912 р. Між Франком і Бадені відбулася така розмова:

П. Намісник: „Так, пане Франко, ваш докторат і ваша габілітація все це дуже гарне, але як я можу допустити, аби із співробітника “Kurjer-a Lwowsk-ogo” раптом робився університетський професор?”

Для пояснення цього досить дивного питання треба тут сказати, що я від року 1887 був співробіт-

віть до приватної доцентури". Від жовтня 1892-го до червня 1893 року Франко студював у Віденському університеті, і за працю „Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія” здобув титул доктора філософії. Цей роман, збудований на індійських легендах про життя Будди, був поширений по всьому тодішньому культурному світі, в тому числі і в Україні.

Франко мав усі кваліфікації, щоб добиватися права викладати в університеті. Здавалося, що збільшилася можливість для Франка стати викладачем Львівського університету, бо в жовтні 1894 р. помер проф. Омелян Огоновський. Уже в листопаді Франко просив дозволити йому габілітуватися, тобто обороняти право „на викладання історії української літератури та етнографії”.

М. Возняк у праці „Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті” (Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник перший. Львів, 1948, ст. 43-63) докладно з'ясовує справу Франкової габілітації. Габілітаційний колективом відбувся 18 березня 1895 р. під проводом декана Пузини. Питання ставили професори Каліна, Шараневич, Грушевський і Дембінський. Відповіді кандидата виявили його ґрунтовне ознайомлення з предметом як у загальному, так і в деталях. Франко відповів на 16 питань.

22-го березня 1895 р. Франко прочитав перед професорами філософічного факультету пробну лекцію про поему Шевченка „Наймичка”. На цій лекції, як згадує Денис Лукіянович, було присутніх понад 30 студентів. Між професорами були ректор, проректор, декани і сенатські представники професорського збору. „Аудиторія нагородила його оплесками, і коли

дені!) дорікав Франкові за участь в ювілею М. Драгоманова:

— Бачите, — промовив Бобжинський, кінчаючи свою промову, — цим виступом ви пошкодили собі дуже. Ви не поправні. Політичного агітатора на кафедрі не можемо стерпіти. Зрештою це моя приватна думка. Я не рішаю в цій справі. Рішення залежить від міністерства освіти (ст. 56).

Офіційне рішення запало у Відні, але міністер освіти д-р Рітнер виразно заявив Франкові, що „все буде залежати від львівського намісництва... яке має дати опінію” (Возняк, 57). Справа цієї катедри порушила була всю тодішню Україну, бо між кандидатами на неї згадували, крім Франка, ще О. Колессу, К. Студинського, К. Лучаківського — з галичан, а з наддніпрянців Антона Ржепецького, Миколу Дашкевича і А. Кримського. Що польська адміністрація не бажала, щоб І. Франко став професором університету — це ясно всім, хто знає тогочасну польську політику в Галичині. Але в цьому випадку намісникові Бадені допомогли самі українці. Приятель Франка відомий польський поет Ян Каспровіч у спогадах про Франка з 1926 р. писав, що маршалок Бадені йому заявив: „Покликанню Франка на катедру спротивився тогочасний митрополит Сембратович, мотивуючи тим, що на його (Франкові) виклади ходитимуть українські богослови, що на них мусітиме впливати від’ємно, бож Ів. Франко — „атеїст” (Ів. Франко у спогадах, ст. 254).

Сам Франко писав, що „об’єднаній коаліції урядових сфер із інкамерованими українцями вдалося врятувати Русь від такого нещастя, яким без сумніву були б сталися мої виклади”. Франко гостро перебо-

лів свою невдачу. 8-го серпня 1895 р. він писав до А. Кримського:

„Коли мене уперед напав був сум, так се не для того, що мені не дано доцентури, а для того, що відібрано можливість наукової праці і засуджено надалі на журналістичну панщину та й ще на польській ниві. Не можу вам описати, яка важка мені ця панщина та й ще в часописі, з поглядами котрого аж надто часто я не згоджуюся. Думаючи про університет, я думав у першій лінії про те, що вирвусь з сеї тачки і віддамся праці, до котрої тягне мене охота і котрою досі і на будуче буду моти займатися тільки прихвощем” (Возняк, ст. 53).

І. Франко не зайняв становища професора в університеті. Проти нього вели кампанію його українські противники, вказуючи на “*politisches Vorleben*” (політичне минуле) Франка. Ми знаємо, що Каспровіч згадував і релігійний момент, який в католицькій Австрії грав велику роль. Бобжинський згадував у цій справі М. Драгоманова, який саме тоді вів проти-релігійну пропаганду, вважаючи, що для щастя українському народові треба відібрати йому віру. Ось перед нами книжечка: „Віра і громадські справи”, що вийшла як третій випуск „Бібліотеки Хлібороба” в Коломиї, 1892 р.; далі „Оповідання про заздрих богів”, що були друковані в „Хліборобі” в 1894 р. Драгоманов був автором брошури „Рай і поступ”.

Франко співпрацював і редагував радикальні видання та й сам не відносився до релігії так, як цього вимагали релігійні провідники. Яку опінію міг видати про Франка тодішній релігійний провідник галицьких українців?

ником демократичної польської газети “К. Л.”, яка не раз гостро виступала проти корупційної та деприваційної системи, протегованої графом Бадені, і йому особисто була дуже немила.

Я відповів: „Ексцеленціє, я компетую отримати *venia legendi* (дозвіл читати лекції) не як співробітник “К. Л.”, але на основі моєї наукової праці. Я поділяю політичні засади “К. Л.” і для того беру участь у видаванню цієї газети, але від тепер хочу усунутися від політичної боротьби і віддати всі свої сили науковій роботі і для того бажаю осягнути приватну доцентуру на університеті”.

П. Намісник: „Ви оженилися з росіянку?”

Я: „Так”.

П. Намісник: „Ви взяли за нею дещо грошей?”

Я: „Так, ексцеленціє, коло 3,000 рублів, саме стільки, аби в разі потреби не вмерти з голоду”.

П. Намісник: „У вас четверо дітей, і вони досі не хрищені?”

Я: „Так, ексцеленціє”.

Намісник: „Но, бачите, я добре поінформований. Побачу, що зможу зробити для вас. Тільки, знаєте, свою агітаторську діяльність мусите наразі покинути. Отже до побачення, пане Франко!” („Історія моєї габілітації”. І. Франко у спогадах сучасників, ст. 572-575).

Та Франко не покинув „агітаторської” діяльності, він на 30-літнім ювілею М. Драгоманова виголосив доповідь про наукові заслуги Драгоманова. Очевидно, що про зміст цієї промови знали всі ті, які мали голос при вирішуванні справи Франкової доцентури. Віце-президент Галицької Краєвої Ради Шкільної проф. Бобжинський (президентом був граф Ба-

Виборче беззаконня проти Івана Франка. І. Франко. Статті і матеріяли, т. I, ст. 66).

М. Возняк докладно описав ці вибори та те, як поліційні агенти, сама поліція та польська повітова й міська адміністрації переслідували Івана Франка, який кандидував на посла з повищої виборчої округи (там же, ст. 65-87).

Сам Франко описав ці вибори у віденському тижневику "Die Zeit" з 9-го листопада 1895 р. під назвою „Найновіші галицькі вибори”. Проти Франка кандидував польський шляхтич Павло Тишковський, власник багатьох посіlostей у Добромильському повіті, який старався про цей пост після смерти свого батька Антона. Франко кандидував від Радикальної партії.

Селянський виборчий комітет у Перемишлі видав таку виборчу відозву, закликаючи голосувати за Франка:

„Він хлопський син, вихований у чорній біді, на чорнім хлібі, на несоленій капусті. Ціле життя своє боронив Іван Франко хлопської справи. За справу хлопську він терпів страшні переслідування, але панам різати правди не перестав. Газетами, книжками і віршами він указував на нужду хлопську, на кривди хлопські. Івана Франка ми бачили на мітингу в Перемишлі і в Мостиськах, ми чули його золоті слова і ми полюбили його сердечно. Хай іде до Відня! Хай там як депутат розкаже, в яким ярмі ми ходимо. Браття селяни, оберем Івана Франка зі Львова одногослосно депутатом до Відня!” (Возняк, ст. 73).

Про виборчі надужиття писав Франко в "Kur. Lw." (ч. 305) таке: „Після передвиборчого зібрання в Перемишлі заарештували беззаконно д-ра Івана

Франко пізніше подбав про охрищення своїх дітей. Василь Щурат згадує, що проф. Каспровіч був „кумом Івана Франка, бо держав до хреста найстаршого Франкового сина Андрія” (І. Франко у спогадах, ст. 575). Про охрищення Петра і Анни — згадує Анна Франко-Ключко (Іван Франко і його родина, ст. 18). Та навіть коли б митрополит Сембратович і не виступав проти Франка, то однаково польська адміністрація не дала б прихильної opinii Франкові, боячися здібностей, які новий професор міг би використовувати для добра українського народу.

„ТИ ЗНАЄШ, ЗНОВ ВИСУВАЮТЬ МОЮ
КАНДИДАТУРУ НА ПОСЛА — СКАЗАВ
ФРАНКО ДРУЖИНІ”

Такими словами почалася розмова поета з дружиною Ольгою перед виборами до австрійського парламенту, які відбулися в березні 1897 р. Це вже вдруге кандидував Франко на посла (депутата) до Відня, бо перший раз він був кандидатом в 1895 р., коли відбувались додаткові вибори до парламенту з округи Перемишль-Мостиська-Добромилль. Вибори ці відбулися 31-го жовтня.

Тоді в Австрії не було загального, рівного і безпосереднього таємного голосування. Виборці були поділені на курії, залежно від розміру податків. Значна частина населення зовсім позбавлена була права голосувати, зате кожний шляхтич мав безпосередній голос. М. Возняк подає таку статистику в цій справі:

„Один селянський депутат (посол) в Австрії заступав інтереси 75,000 населення, один промислово-торговельний посол — коло 20,000, а один шляхетський (дідичівський) коло — 50 людей” (М. Возняк.

— Говориш як дитина! Невже тільки про свою домівку дбати? Людина не може жити тільки сама для себе, мусить мати і суспільні обов'язки (Тарас Франко. Про батька, ст. 155).

Після виборів відбувся такий кінець розмови між подружжям Франків: — Чи не казала я тобі? Бачиш, скільки прикростей? Кандидатом ти був, а депутатом не будеш! — А я не шкодую. Ніяка праця не пропаде даремно! — відповів кандидат на посла і поет-мислитель. — А це ж була праця з народом. Це цвіт, який дасть плоди. . . (там же, ст. 157).

Сам Іван Франко гумористично дивився на свій перший виборчий неуспіх. Він закінчив названу статтю в "Die Zeit" такими словами:

„Один наслідок мала моя кандидатура, про який мені певно й не снилося: обрання пана Тишковського дісталось йому досить дорого. Довір'я 400 виборців коштувало йому, як довідався дописувач „Діла", 8-10 тисяч золотих. Найбільшу частину цієї суми забрали, розуміється, агенти. Вони повинні би прислати мені адресу з подякою" (Возняк, 87).

У 1895 р. відбулись доповнюючі вибори, а в 1897 році вибори в цілій державі, і тоді Радикальна партія знов виставила свого найсильнішого кандидата Івана Франка аж в двох округах. В окрузі Перемишль-Мостиська-Доброміль кандидував Франко з так званої селянської курії, а в окрузі Перемишль-Мостиська-Рудки-Самбір-Дрогобич-Підбуж із так званої загальної курії. Це були „криваві баденівські" вибори, бо прем'єром міністрів австрійським був тоді відомий намісник Галичини Казімір Бадені.

При виборах у сільській курії Франкові внаслідок шахрайств нарахували 205 голосів, а його про-

Франка, одночасно в Добромилі заарештували селянина Муштука за агітацію за д-ра Франка і 16 годин тримали без харчу в громадському арешті. Тиждень пізніше так само за агітацію заарештував в Устриках селянина Петра Новаковського міській служка; передвиборче зібрання в Мостиськах розігнали жандарми й заарештували його голову Вяч. Будзиновського; в Добромилі не дозволила влада жадного мітингу, жадного зібрання; віче виборців у Перемишлі в минулу неділю заборонили; правибори в Медиці провели підступно, правибори в Болестрашичах скасували без причин" і т. д. (там же, ст. 74).

Як ми вже згадували, вибори були посередні; це значить, що селяни голосували на кількох так званих правиборців, і аж ті голосували на посла. Тому число виборців було невелике, і легко було „купувати" голоси, або якимсь іншим способом перетягати виборців на кандидата, якого підтримував уряд за допомогою жандармів та своїх урядовців. Внаслідок шахрайств, погроз, підкупства і провокацій Тишковському вдалося здобути аж 494 голоси, а на І. Франка, нібито, впало тільки 122 голоси.

Навчена досвідом із 1895 р., дружина Івана Франка пані Ольга віраджувала свого чоловіка кандидувати. Вона сказала йому: — Знову висувають, вже ти кандидував і нічого не вийшло, знов пани не допустять. Але Іван Франко заявив, що мусить прийняти кандидатуру, бо виборці вимагають.

— А ти подумай, — сказала пані Ольга. — Може відмовився б. Скажи, що маєш хвору жінку і четверо дітей.

тивникові поміщикові Павлові Типковському 392; при виборах з загальної курії полякові д-рові Витовтові Левицькому наражувала виборча комісія 506 голосів, а Франкові тільки 320. Український так званий правиборець мусів бути дійсним героєм, коли хотів віддати голос на свого кандидата. Його били польські і хрунівські агенти, поїли горілкою, щоб спізнився на вибори; затримували різними способами на шляхах і т.п., як про це писав сам Франко про вибори в 1895 р.

Це друге кандидування Франка випало для нього в нещасливий час, бо взимі 1896-1897 він хорував на очі і кілька місяців не виходив із хати. Сам поет писав про це з гумором в „Життю і Слові”, що „на перелазі з року 1896 на 1897 рік нас, як того старця на перелазі заскочили дві собаки, дві елементарні пригоди, що забрали нам багато часу і сили: вибори і слабість” (наводжу за працею Є. Кирилюка, ст. 122).

Франко пізніше писав про те, з яким цинізмом австрійський прем'єр, поляк Бадені, вів тоді польську шовіністичну, а не австрійську політику в Галичині: Бадені, як прем'єр, заявив світові, що вибори в Галичині „відбуваються цілком легально”, і світ у це повірив, а в дійсності, згадував Франко в 1906 році в „Літ. Наук. Вістнику”, воно було так:

„І се (ця заява Бадені) в ту пору, коло моїх вікон у Львові день у день водили десятки закованих і скатованих давидівських (село під Львовом — Л.Л.) селян (русинів і поляків), яких тягнуто до в'язниці за вбивство виборчого комісара, коли до мене, хворого, немічного і розбитого, день у день і ніч у ніч надбігали розполохані „легальністю” виборів міщани та селяни то з Комарна, то з Цеброва, то з Мостиськ,

творюють ту атмосферу, яка виникла коло кандидатури І. Франка.

З цією кандидатурою зв'язують Франкове оповідання „Свинська конституція”. Цю історію розповідав на передвиборчих вічах селянин і вїт села Чернихівці Антон Грицуняк. У „спогадах збараських селян” (у згадуваній книзі „Ів. Франко у спогадах сучасників”, ст. 263) говориться, що Грицунякове оповідання „Франко використав для відомого оповідання „Свинська конституція”. Це оповідання написав Франко в 1896 р., а вибори відбулися два роки пізніше. Та як би воно не було, ця „казка”-сатира І. Франка малює те беззаконня, яке існувало тоді під польсько-австрійською окупацією, бо навіть найнижчі урядовці могли по своїй волі пояснювати найвищий закон — конституцію.

Франко мусів чути цю історію кілька років перед виборами в 1898 р. Він присвятив цей свій твір А. Грицунякові і напочатку заявляє, що це „не його духовна власність”. Франко стверджував, що Грицуняк мав незвичайний бесідницький таланти. При кінці віча Грицуняк виліз на стіл і всі зібрані, коло 600 осіб, затихли, хоч мак сій.

— Та коли маю говорити — промовив Грицуняк зовсім поважно до тих, що стояли найближче нього, — то мушу мати папір перед собою. Я то, по правді, неписьменний, але свої нумери знаю і без паперу не вмю говорити. Нехай це буде хоч би податкова книжечка.

Промовець висмівав те, що нібито не було тоді панщини, що всі були перед законом рівні, і що люди мають конституцію. І про цю конституцію йде ціла історія. Віз селянин на возі свиню на продаж і зв'я-

то з Перемишля, то Бог зна з яких інших місцевостей, благаючи поради, й бодай захисту, переночувати їх та прогудувати кілька днів, поки минуть страховища легальних виборів” (ЛНВ, 1906, том I, ст. 157-158).

Франко кандидував втретє в 1898 р., також від Радикальної партії в сільській курії під час додаткових виборів до галицького сойму в окрузі Тернопіль-Збараж-Скалат. Франко тоді об’їздив села і міста, ведучи оживлену передвиборчу кампанію. Вибори відбулися 22-го червня, Франко був би напевно здобув мандат, але виборчі „махери” попросту вкрали у Франка 40 голосів і посольське становище дістав москвофіл О. Гладишовський, якому „нарахували” 266 голосів, а Франкові — 256.

Про ці вибори згадує Іванна Блажкевич, яка була в канцелярії лікаря Гладишовського, чекаючи на свою чергу, коли „відкрилися двері і влетів блідий юнак, гімназист 7-ої класи. Він не помітив мене і піднесеним схвильованим голосом заявив:

— Чи ви, тату, знаєте, проти кого висувасте свою кандидатуру на посла? Як ви можете ставати на дорозі такої великої людини, як Франко? Тату, що ви робите?

Побачивши мене, хлопець вибіг з кімнати.

Старий лікар почервонів, як рак, звісив голову і не відповів ні слова. Чи з огляду на мене, чи в ньому дух перехопило, що власний син виступає проти нього... (І. Франко у спогадах, 261).

Так оповідає І. Блажкевичева, яка в 1898 р. мала 12 років і на політиці не мусіла добре визнаватися, а свої спогади писала в 1956 році. Та її спогади від-

зав їй ноги, щоб не втекла. Та міський урядовець при в'їзді до міста побачив зв'язану свиню і крикнув до селянина:

— Чи не бачиш, що бідній худобині від посторонка геть попухли ноги? А ти лайдак, а ти непотрібе, чи ти не знаєш, що не вільно так мучити бідну скотину?

Цей „панисько” розтяв ножем посторонки на свині так шпарко, що в поспіху покалічив їй ноги. Жінка селянина впхнула „паниськові” малий хабар, щоб не тягнув їх на поліцію, і так селянин поїхав на торг із свинею, тримаючи її руками за шию.

По полудні до цієї самої рогачки зближався жандарм із двома заарештованими та скутими кайданами разом особами. Кайдани дзінькали і брязкали, а заарештовані маршували рівним кроком, хоч їм це було не вигідно, бо кайдани гризли їхні руки.

— Ага, — подумав я собі. . . Але чекай но ти, пане шандаре! Нехай но ти надійдеш до рогачки! Нехай но ти з тими бідними, так до купи болуче скованими людьми покажешся на очі сердитому панові — там то ти пізнаєш, як то можна так мучити хрещене сотворіння!

— — — — —

„Але на моє превелике диво два сковані чоловіки і шандар спокійнесенько перейшли через рогачку і пройшли попри сердитого пана. А сердитий пан не то щоб гостро накинувся на шандаря, але де там! Устав і поклонився йому дуже чемненько. . . Так от тобі, любий приятелю, — закінчив я свою розмову, — так виглядає хлопська конституція. Хлоп мусить завидувати простій свині” (III, 99-102).

на партія. До неї пристали деякі радикали, між ними і такий визначний політик, як Іван Франко, а також професор Михайло Грушевський, який до того часу не належав до жадної партії. Згаданий Кирилук пише, що від „Радикальної партії відколалося праве крило, й, об'єднавшись з „народовцями”, утворило Національно-Демократичну партію. Тут І. Франко зробив помилковий крок, увійшовши на певний час до її складу” (ст. 136).

Франко писав у листі до редакції „Громадського Голосу”, що „Радикальна партія не була всенародна партія”. М. Лозинський пише, що приступлення Франка до Національно-Демократичної партії „зробило велике враження, як у Радикальній партії, котра втратила свого найвизначнішого творця і провідника, так і серед загалу поступової інтелігенції, яка досі вагалася між опозиційними народовцями й радикалами, і тепер потягнула масою в нову партію, бачачи в ній такі авторитети, як Франко та Грушевський” (ст. 30).

М. Лозинський — це наочний свідок тих часів. Він пише, що Франко взявся спершу до пильної праці для нової партії: „написав кілька програмових статей у „Ділі” й широке пояснення партійної програми у „Свободі”, в якій помістив також інші політичні статті” (ст. 30).

М. Мочульський вірно оцінює причини, чому Франко вийшов із Радикальної партії. Ця партія мала в собі різnorodні один одному ворожі елементи. „Побіч драгоманівців — Павлика й Трильовського стояли націоналісти (Вячеслав Будзиновський), соціалісти (посол д-р Роман Яросевич) і опортуністи (д-р Окуневський). Роман Яросевич, Михайло Нова-

Ми ширше спинилися на цій Франковій сатири тому, що вона глибше, ніж довга розвідка, вияснює тодішнє становище українського народу. Так дивилися на цю „Свинську конституцію” тоді, коли її вперше надрукував Франко в „Громаді” в 1896 р. (в Коломиї). Того ж року вона друкувалася в авторським перекладі під заг. „Prawo bezrogów” в польським щоденнику „Kurjer Lwowski”. В 1896 р. як „Das Recht des Schweines” ця сатира була надрукована у віденській газеті „Die Zeit”; в Німеччині в „Sächsische Arbeiter Zeitung (Dresden)”; в „Muenchener Post” і по інших німецьких газетах. Передрукувала це оповідання москвофільська газета „Русское Слово” у Львові без підпису автора, і народовецькі газети „Батьківщина” і „Свобода” (Львів).

**

Ми згадували, що Франко кандидував від Радикальної партії, заснованої 1890 р. Є. Кирилук пише про неї, що „в ній використано деякі марксистські положення”, але „разом із тим у програмі були й деякі народницькі положення”, бо ця партія, як ми чули, була „заложена для селян”. Внаслідок цього в партії були весь час тертя між прихильниками чистого марксизму і тими, які, як каже Є. Кирилук, „обстоювали інтереси трудящого селянства” (Вічний революціонер, ст. 106). Ці розбіжності вдавалося латати, але в 1899 р. прийшло до повного розколу, бо ліве крило виступило з Радикальної партії і заснувало Українську Соціал-Демократичну партію. Це сталося на початку 1899 року.

Наприкінці того ж року зорганізувалася третя політична партія українська, побіч радикалів і соціалістів — це Українська Національно-Демократич-

ківський і Семен Вітик ще в травні 1899 р. перейшли були до соціалістів-демократів. Човен радикалів плив, куди хотів — без весла й керми . . .

І от підо впливом всеукраїнської ідеї повстала й ідея сполуки роз'єднаних політичних сил галицьких українців. Хотілося дати політичній програмі такі широкі рамці, щоб вона могла притягнути до себе всі й найбільше ліві галицько-українські елементи, що змагаються за одну мету — здобути українському народові „культурну, економічну й політичну самостійність” та створити „одноцільний національний організм” (За сто літ, книга третя, Київ, 1928, ст. 242).

Ми наводимо інформації про тодішнє партійне життя в Галичині, бо вони потверджують оту правду, що ми вже не раз її підкреслювали при оцінці діяльності Франка та його творчости, що автор „Камеярів” і „Не пора, не пора” — це борець за національне й соціальне визволення українського народу. Нова Національно-Демократична партія в своїй програмі мала здобуття вільної України. М. Мочульський пише, що „на ідеал вільної України погодилися члени відділу політичного товариства „Народня Рада” у Львові й група українців, яка стояла поза „Народньою Радою”, і якої представники були — Володимир Охримович, Євген Левицький й інш. В цих переговорах брав участь і Франко, виступивши формально з Радикальної партії” (там же, ст. 242).

Є. Кирилюк аж на двох сусідніх сторінках (136 і 137) говорить, що „І. Франко зробив помилковий крок, увійшовши на певний час до Національно-Демократичної партії”. Але підсоветський франкознавець не може обмежитися до самого ствердження цього факту, він заставляє самого Франка, щоб ствер-

джував цю свою помилку. Та робить це так незручно, що цю його брехню завважить кожний читач. Кирилюк на 137 сторінці пише, що „у промові на ювілей І. Франко сказав: „Певна річ, у моїй діяльності було чимало помилок, але хто ж, роблячи якесь діло, не помилявся”. Отже на думку Кирилюка Франко вже в 1898 р. на своїм ювілею, коли ще був членом Радикальної партії, знав, що в 1899 р. буде основником Національно-Демократичної партії і з неї виступить . . . в 1904 р.

Пізніше в 1904 р. Франко писав, що і „Національно-Демократична партія не сповнила найважливішого з тих завдань, задля яких я і дехто з моїх однодумців перед 6-ма роками вважали можливим пристати до неї, а, власне, не зробила нічого для організування селянської маси і введення її до свідомого політичного життя” (там же, ст. 137).

Говорячи про „помилковий крок” Ів. Франка, Кирилюк ще дає й таке оправдання: „Слід при цьому взяти до уваги й те, що І. Франко не був загартованим політичним діячем. Передусім він був письменником та ученим, який у своїх творах і далі служив народові, трудящим” (там же). Двадцять років займався Франко політикою, був за неї тричі заарештований та відсидів майже рік в тюрмі — і нагло „незагартований політик”.

Оцінюючи Франкову статтю в „Літ. Наук. Вістнику” (1904, ч. 10) під загол. „Соціяльна акція, соціяльне питання і соціялізм”, Кирилюк стверджує, що „в деяких працях Франко висловлював і суперечливі, помилкові думки”. В нотці на цій самій 139 ст. дає таке пояснення до цього: „Маємо на увазі передмову до збірки поезій „Мій Ізмарад” (1897), де

він висловився проти „догм” клясової боротьби; статтю „Соціалізм і соція-демократи” (1897), де переказано французьку брошуру В. Черкезова (Черкезов-швілі); рецензію на книжку А. Фаресова („Народники і марксисты” (1899), деякі уступи в праці „Що таке поступ?” (1903) та інш.”

До цих „інших” треба ще додати статтю І. Франка „До історії соціалістичного руху” (ЛНВ, 1904, кн. третя) і „Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” (ЛНВ, 1906, кн. за серпень).

Видавництво „Пролог” видало всі повище згадані праці в окремій книжці під заг. „Іван Франко. Про соціалізм і марксизм. Рецензії і статті”. 1897-1906. Впорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева. Нью Йорк, 1966, ст. 258.

Ми вже згадували, як Франко гостро негативно висловився про „формальну релігію, основу на догмах ненависти та клясової боротьби”, заявляючи одночасно, що він „ніколи не належав до вірних тої релігії” (XVI, А, 9-10). Кирилюк тільки натякає на цей гострий осуд соціалізму І. Франком, не маючи відваги вповні зацитувати цей уступ з „передмови” до збірки „Мій Ізмарагд” із 1897 р.

Два роки пізніше Франко виступив проти соціалізму, протиставляючи йому кооперацію, яку організував Микола Левитський. Франко називає його „щирим і правдомовним, наскрізь пронятим потребою свідомої праці інтелігенції серед народу в противенстві до соціал-демократичного фаталізму” (І Франко про соціалізм і марксизм, ст. 77).

Та найгостріше осудив Франко марксизм в праці „Що таке поступ?” (Коломия, 1903). Ось що пише Франко про „життя в Енгельсовій народній державі”,

рази завадою для дійсного поступу” (там же, ст. 112 - 113).

Здається, що не може бути найменшого сумніву, як Франко відносився до марксизму, починаючи від 1897 р. до кінця свого життя. Ми звертали увагу на це при оцінці його творів. Зробимо це і при тих творах, які автор написав при кінці 19 і на початку 20-го віку.

Та підсоветські автори пишуть про суспільно-політичні погляди Франка так, немов би він не написав був тих статей і праць, про які ми вище згадали. Вони, як ось І. Басс в книжці „Художня проза І. Франка”, (Київ, 1965, ст. 307) — пише що Франкові „твори збуджували в читача думку про нове суспільство, в якому трудящі матимуть права і повне забезпечення своїх духових і матеріальних потреб”.

Марія Климаєв в книжці „Світогляд Івана Франка” (Київ, 1959) навіть не звертає уваги на ці статті Франка і пише про „вигадки українських буржуазних націоналістів і космополітів про перехід письменника, починаючи з 90-х років, на позиції буржуазії” (ст. 345).

Нехай сам читач вирішить, хто послуговується „вигадками”, а хто, згідно з правдою, твердить, що Франко, коли б він жив і надрукував оті статті, що ми їх згадували вище, тепер під московсько-советською окупацією України, не був на волі, і якщо б ще жив, то сидів би в тюрмі або на засланні.

Також і Українська Радикальна партія не повинна анектувати для себе Франка, бо ж члени цієї партії повинні б знати, як їх пресовий орган „Громадський Голос” в 1899 р. уважав Франка за небіжчика: „Збори (радикалів) 26-го грудня були живи-

яке тепер здійснене російськими комуністами в Україні, і про яке підсоветські франкознавці пишуть, що автор „Мойсея”, коли б жив, то б ним захоплювався.

„Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшним тягарем на життя кожного самотнього чоловіка. — Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіла б щезнути, занідіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, не потрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростали б і жили б в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою” (там же, ст. 112).

В 1903 р. І. Франко передбачив і цю советську бюрократію, яка тепер має керму над тією „народною тюрмою” — чи пак „народною державою”. Франко писав тоді, що „ті люди мали би в своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти. І стара біда — нерівність, вигнана дверми, вернула би вікном: не було би визиску робітників через капіталістів, але вернула би всевладність керманічів — усе одно, чи родовитих, чи вибраних (Франко не знав, що „вибори” з одним виборчим списком — це чисто марксієвсько-ленінська комедія — Л. Л.) — над мільйонами членів народної держави . . . Ні, соціалдемократична „народна держава”, коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшій

ми політичними похоронами тих інтелігентних радикалів, що пристали до нової партії (нац. демократичної). Помоліться, товариші, за їх грішні радикальні душі. Звісно, останній з ясного неба, — останній головоломний скок з тих інтелігентних радикалів мусить і вас потрясти до глибини душі (це про І. Франка — Л. Л.) — (ЗНТ, том 156, Василь Мудрий. Іван Франко як громадський діяч, ст. 186).

Та і Українська Нац.-Демократична партія не може загально хвалитися тим, що Іван Франко був її засновником і був її членом 5 років. Більшість цієї партії — це колишні народовці, які до 1899 р. добре в'їлися в печінку Івана Франка.

Іван Франко був дійсно політиком, який не смів керуватися особистими вигодами і настроями. Він простив народовцям ті кривди, яких зазнав від них, і як пише В. Мудрий, „відіграв у Національно - Демократичній партії від її заснування дуже поважну і велику ролю. Він був співтворцем її програми. Писав програмові статті для неї в щоденнику „Діло“, популяризував програму нової партії в її органі „Свобода“” (там же, 187).

В 1904 р. Франко заявив в „Ділі“, що „усувається від участі в політичному життю, і не почуває потреби переводити щобудь „своє“ в тій чи іншій організації”. Обидві партії, радикальна і демократична, вважали Франка своїм, і він, не будучи формальним їхнім членом, прибував деколи на партійні з'їзди цих обидвох партій. Так було до 1914-го року. Цікаво, що І. Франко не втримував жодних зв'язків із заснованою 18-го вересня 1899-го року Українською Соціал-Демократичною партією. В управі цієї партії були давніші Франкові політичні приятелі:

Микола Ганкевич, Семен Вітик, Михайло Новаківський і Роман Яросевич. До соц. демократів пристав і Яцко Остапчук із Збаражчини.

Франко в 1904 р. міг відійти від політичної праці та присвятити всі свої сили літературі та науці. Він видав „Поєми” (1899), збірку поезій „Із днів журби” (1900), поему „Мойсей” (1905), збірку поезій “Semper tigo” (1906). Франко написав тоді численні оповідання, повість „Перехресні стежки”.

Франко писав про ті часи в праці „Нова Україна”, що „наш народний організм, перетривавши далеко страшнішу кризу гнилого супокою і сліпої байдужости, тепер у тім клекоті боротьби, в тім гомоні все нових і все сильніших конфліктів, на диво ріс, скріплювався. Відкись мов самі собою виринали нові сили, нові дороги виходу з ситуації і, здавалось би, безвихідної. Так і хотілось в таких разях парафразувати звісну мазурську поговорку, скрикнути: Пан Буг ласкав на русіни . . . Обставини, серед яких нам приходить рости і вчитися, виїмково тяжкі й некорисні, але на те й лихо, щоб з ним боротися. Так і пригадуються слова пок. Грицуняка, сказані на однім вічу: „Відай Пан Біг хоче з нас мати гостру і добру сокиру, коли нас так твердо гартує” (І. Франко. Вибір творів, Нью Йорк, 1956, ст. 370).

В таких обставинах Іван Франко уважав, що може залишити суспільно - політичну працю та присвятитися повністю літературі й науці, наскільки йому на це дозволяли умови його життя. Франко залишив партії не тому, що вважав себе завеликим бути членом політичної організації. Він сказав у промові під час свого ювілею в 1898 р., що „любив іти в ряді і люблю, але такого ряду не було . . . І це бу-

ло моє нещастя, я крутився, як вівця, і ,замість іти уже протертою дорогою, сам мусів протирати її". (І. Франко. Твори в двадцяти томах, Київ, 1956, том I, ст. 33).

Іван Франко протер дорогу для організованого партійного життя в Галичині і віддався всеціло тій праці на літературному і науковому полі, якої ніхто інший не міг виконати. Це було в 1904 р.

Та до того часу він переживав ще такий трагічний рік, як 1897-ий, і такий тріумфальний, як 1898, коли вперше в своєму житті відчув, що його нарід його шанує за ту 25-річну працю, яку йому присвятив. Та про це будемо писати пізніше, бо треба згадати ще про багату драматичну творчість Івана Франка.

„ДРАМА — МОЯ СТАРОДАВНЯ СТРАСТЬ”

Так писав Франко в 1898 р. до А. Кримського, даючи йому інформації про свою творчість. Він писав: „Щодо моїх драматичних творів, то скажу Вам, що драма — моя стародавня страсть. Ще в гімназії я писав історичні драми, а будши студентом університету, виставив був навіть одну драму на аматорським спектаклі. Але я тоді зневірився в своїй драматичній здібності і надовго покинув писати драми. Тільки статті пані Кржевіцької у варшавським „Глосі” про те, що мої новелі мають в собі багато драматизму, спонукали мене думати знов про komponування драм, а конкурс, розписаний Виділом Краєвим на руські драматичні твори, заставив мене написати „Украдене щастя”. Сю драму я кілька разів переробляв. Її успіх спонукав мене писати дальші драми: „Рябину”, „Учитель”, „Кам’яну душу”, „Сон князя Свято-

слава”, „Майстра Чирняка”, „Будку ч. 27” (останні дві одноактові)”. (Кобилецький, ст. 124).

Повище признання Франка свідчить про те, що він не довіряв своїм „драматичним здібностям”, і треба було аж зовнішніх спонук, — статті п. Крживицької і розписання конкурсу на п'єсу, щоб поет почав працювати в ділянці драми. Та треба додати, що комедію „Рябина” написав автор в 1886-му році, Крайовий Виділ (виконавчий орган Галицького сейму) розписав був конкурс аж 18-го березня 1891-го року.

Підкреслити треба ще й те, що І. Франко весь час цікавився театром і писав численні рецензії на театральні вистави у Львові, друкуючи їх в українській пресі, або в польськiм Kurjer-i Lwowsk-im, в якому він працював (1887 - 1897). Я. Білоштан обрахував, що від 1888 - 1893-го року Франко написав на вистави творів східньоукраїнських письменників сімнадцять, а на вистави драм західньоукраїнських письменників дванадцять рецензій; крім того, він написав чотири рецензії на вистави польського театру (п'єси Островського, Ібсена, Шекспіра і Лессінґа). (Яків Білоштан. Драматургія Івана Франка. Київ, 1956, ст. 32).

Зі східньоукраїнського репертуару Франко оцінював такі п'єси: „Наталку Полтавку” І. Котляревського, „Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського (обидві по кілька разів); „Чорноморці” Я. Кухаренка, „Дай серцю волю, заведе в неволю”, „Пошилися в дурні” і „Глитай, або ж павук” — М. Кропивницького; „Лимерівна” П. Мирного, „Мартин Боруля”, „Сто тисяч”, „Хто винен” — І. Тобілевича; „Пилип Музика” і „Вихованець — Н. Янчука, „Му-

жичка" Писанецького, „Катря Чайківна” — Н. Кибальчиць.

В тому самому часі Франко надрукував рецензії на такі західньоукраїнські драматичні твори: „Шляхта ходячкова”, „Лихий день” і „Тато на заручинах” Гр. Цеглинського; „Полуботок” — С. Воробкевича, „Довбуш” — О. Федьковича, „Пан Мандатор” Д. Млаки, „Із моря жеттєйського” І. Бораковського та „Підгіряни” — І. Гушалевича. (На деякі п’єси було по кілька рецензій). (Там же, ст. 33).

Франкові рецензії були дійсними оцінками і самої п’єси і гри акторів. Це найкраще видно з того, коли порівняємо оцінки І. Франка з тим, що писали інші рецензенти про ці самі п’єси. І так про „Підгіряни” І. Гушалевича писав рецензент в „Зорі” (1882, з 26-го вересня) таке: „Артисти... заслуговують на похвалу, Стефурак був вїтом, якого майже в кожному селі найдемо: так постукував палицею, так за боки держався, та кричав! А. Біберовичева так само дерла голову догори, так говорила згордамасно”. (Там же, 33).

Тепер наведемо за Я. Білоштаном частину Франкової рецензії на відому п’єсу Кропивницького „Дай серцю волю, заведе в неволю”.

„Вся ця історія, писав Франко в „Курієрі Львовськїм” (1881, ч. 281), — на мою думку, сповнена неправдоподібностей і натяжок, не кажучи вже про зовсім слабку драматичну будову. Певна річ, що й село має свої любовні драми, однак ці драми відбуваються переважно дуже тихо, без трагічних фраз і гучних ефектів. Зрештою, люди на селі переважно міцніше загартовані, ніж у Кропивницького, ані в сльозах так швидко не розпливаються, ані не вми-

рають так нагло ні з того ні з сього, ані не божеволіють, ані не плавають також у такому соусі вічної, хоча б навіть жартами перченої сентиментальности, як Іван, Семен і Одарка... Основною хвилюючою сільською драми п. Кропивницького — є те, що не бачимо в ній власне того, що є головним змістом селянського життя, і щоденної праці цього люду. Бачимо люд цей лише в моментах святкових, надзвичайних і навіть не чуємо нічого про його щоденні турботи й клопоти, що з них складається селянське життя. А звідси всі персонажі драми справляють враження чогось неприродного і відірваного від ґрунту, якогось книжкового народу чи якоїсь етнографічної виставки". (Тамже, ст. 35).

Франко ще на початку свого виступу на літературній ниві проголосив був, що „література — це життя”, і тому він так гостро оцінив повищу п'єсу Кропивницького. Гостріше ще він ставився до драматичних творів західноукраїнських письменників, які в своїх п'єсах не відгукувалися на актуальні життєві проблеми, стараючися тільки бавити публіку різними небилицями, уважаючи „театр місцем розривки для публіки, таким, котре часом може замінити гру в карти, або місцем вистави дамських туалетів, місцем сходин для молоді обох полів, місцем фліртування в антрактах”. Так писав Франко в синтетичній статті про театральну справу в Галичині під заг. „Наш театр”, надрукованій в „Народі” в 1892 р.

В цій статті автор казав, що замало є твердити, що „театр — то школа життя, підойма національноти і розсадник цивілізації, спосіб ублагороднення чуття і т. і.” Згадуючи ті п'єси, які тоді ставив українсь-

кий театр, що ним опікувалася „Руська Бесіда”, — Франко писав:

„Я в жаден спосіб не можу сказати, щоб „Зелений острів”, „Корневільські дзвони”, „Мікадо” ані навіть „Ярополк”, „Олег”, „Гальшка Острозька” були підоймою поступу і просвіти. Бо хто з нас найбільше потребує поступу і просвіти?” — запитав Франко і відповідає: „Мужик, то є власне та часть народу, для котрої наш театр досі є інституцією чужою, недоступною і своїм змістом неінтересною”. (Білоштан, 49).

„Руська Бесіда” опікується українським театром... А тим часом, що таке „Руська Бесіда?” — запитав Франко, і відповідає: „Є то собі товариство казинове, товариство для гри в карти та в більярд, щонайбільше для читання легких газет та приємного товариського балакання. Театром управляє се товариство так тільки, мимохідь”. (П. Колесник. Іван Франко, Київ, 1964, ст. 148). „Хлібом насущним театру справді народного, справді спосібного до зросту і розвитку повинні бути свої штуки, де би виводились такі люди, яких ми бачимо, такі інтереси і колізії драматичні, яких ми самі є свідками, які відбиваються на нашій власній шкурі.

Коли театр має бути школою життя, — то мусить показувати те життя, зображувати і аналізувати його прояви, будити в слухачах критику сего життя, будити почуття, що такі і такі прояви є добрі, а тамті погані. А щоб така критика була вірна, мусить бути повною і всесторонньою, спиратися на повнім і широкім зображенні суспільности. Театр, котрий піддає прилюдній критиці тільки деякі дрібненькі явища, осміює або клеймує тільки невеликі, покутні хиби,

лишає на боці, промовчує або покриває головні, основні недостатки суспільности, той театр ніколи не стане вповні національним, не буде школою життя або буде злою школою". (Там же, ст. 150).

П'єси західньоукраїнських драматургів не могли бути „дійсною школою життя", бо вони, на думку Франка, „мали склонність до мілкої моралізації і проповідництва, до малювання ідилічних сцен, підпущених солодкуватим сентименталізмом, страшенну уразливість на все „неестетичне", т. є не підхоже під старосвітські, вузько парафіянські погляди на приличність, нехить до смілого аналізу і навіть до зображування явищ прикрих, вражаючих нерви ніжних пансіонерок". (Білоштан, 52).

Як бачимо, то Франко цікавився театром не як звичайний рецензент, який пише огляди вистав. Він був і теоретиком театральної проблеми. В „Зорі" (1885) надрукував статтю „Руський театр в Галичині", в якій говорив про український театр і в Наддніпрянській Україні, бо звідтам прийшов театр до Галичини, в якій в 1848 р. в Коломиї відбулася перша українська вистава, що нею започатковано наш театр в Західній Україні. Була це безсмертна п'єса І. Котляревського „Наталка Полтавка". Франко писав про це так: „Се перше представлення було немов іскра, підпалююча ватру". (І. Басс. Драматичні твори І. Франка, в книзі „Іван Франко. Життя і творчість", ст. 310).

Ми вже згадували Франкову статтю „Наш театр" в „Народі" з 1892 р., в якій автор вимагав актуалізації провідних ідей в п'єсах, бо „безмірно важні факти, як лихва, ліцитації, вплив банків на селянство, вплив роздроблення ґрунтів, утрати землі, фабрик,

яка почалася ще на шкільній лавці в гімназії в Дрогобичі.

„ОСОБЛИВО ЗАНИМАЄ М'Я СТАРИННИЙ
ГРЕЧЕСЬКИЙ МІТ О ПРОМЕТЕЮ”

При огляді драматичної творчости Франка бачимо, що цей мистець українського слова цікавився всесвітніми темами вже на шкільній лавці, а не аж тоді, коли написав свою поему „Смерть Каїна” (1889).

Слова в заголовку цього розділу взяті з листа Франка, в якому він виявляв плян написати трилогію про Прометея. „Особливо займає м'я грецький міт о Прометею . . . Маю вже яко-такі вироблений плян до першого огнива трилогії, котрого предметом єсть борба богів з Титанами”. Цей лист Франка є з 1874 р. Франко не написав цієї трилогії. Загубилася його трагедія „Мість яничара”, яку він того ж року запропонував був ред. „Друга”. З листів Франка до цієї редакції видно, що 18-літній юнак в 1874 р. написав був п'єсу „Ахіл”, який був, „грецькою трагедією з хорами”. Ще в 1873 р. Франко написав був польською мовою драму „Югурта” і німецькою мовою драму „Ромуль і Рем”.

Все це свідчить про це, що Франко драматичним мистецтвом цікавився замолоду, і що вчився драматургії на славних взорах грецьких трагіків. Ще в гімназії він переклав „Антигону” й „Електру” Софокла. Оце захоплення юного Франка старогрецькою трагедією набрало живої крови, коли до Дрогобича загостив в 1873 - 1874 роках театр „Руської Бесіди” під дир. О. Бачинського. Про слабі літературні основи цього театру свідчить те, що дир. Бачинський замовив у Франка переклади для своєї трупи. І. Фран-

ко переклав для театру в роках 1873 - 1874 „Марно-тратника” Раймунда, комічну оперету Зайца - Гаріша „Моряки у пристані”, сатиричну оперету Оффенбаха „Прекрасна Єлена” і драму Гуцкова „Урієль Акоста”. „Твори юного перекладача ішли на сцені, а це більше сприяло зближенню Франка з театром, пізнанню ним законів театрального мистецтва”. (Білоштан, 70 - 71).

В 1875 р. Франко виїхав із Дрогобича до Львова на університет і віз із собою незакінчену драму „Славою і Хрудош” та драму на три дії „Три князі на один престол”, які, як здогадується Білоштан, автор писав для театру Бачинського. В п'єсі „Три князі на один престол” змальовано боротьбу князів за володіння престолом. Я. Білоштан пише про цю драму, що „той, хто любить розшукувати впливи та аналогії, може посилатися на Шекспіра, творами якого зачитувався Франко вже з 1872-го року, і на „Розбійників” Шіллера, і на пісні про опришків. Але визрівання самостійної творчої думки молодого драматурга виявляється в цій драмі беззаперечно. Оригінальність, свіжість, самостійність Франка почуваються тут не лише в провідній ідеї твору, але й у прагненні знайти відповідну форму для її втілення”. Але й сам Білоштан побачив, що занадто перехвалив цей твір 18-літнього драматурга і тому зараз же додає на цій самій 74-ій сторінці, що ця драма, „як з літературного, так і з сценічного погляду ще не досконала”.

Аматорський гурток при „Академічеськім Кружку” в березні 1876 р. ставив цю п'єсу в залі „Фронзінн”, при чому треба згадати, що музичне оформлення провів композитор Д. Матюк. Як видно з рецен-

тартаків, горалень і т. і. — все се досі неткнуте поле в нашій драматичній літературі”.

В 1894 р. Франко готував до друку довшу працю під заг. „Русько-український театр” („Історичні обриси”), — в якій були розділи про український театр в XVI-XVIII віках, про український театр в Наддніпрянській Україні до 1880 р. і український в Галичині до 1864 р.

В 1900 р. Франко надрукував статтю „Уваги про галицько-руський театр” в „Літ. Наук. Вістнику”, в якій критикував галицькі театри за те, що „навіть у виставленні руських народних штук найбільшу увагу кладеться на танці, а найменшу на серйозне вистудювання народного життя і народних типів, які повинні бути зображені на сцені”. (Басс, ст. 313).

Остання більша праця Франка про театр — це „Наша театральна мізерія” в „Артистичному Вістнику” з 1905 р. Поет стверджував, який некорисний вплив на театральну справу в Галичині мали ті досить незначні урядові субвенції, якими користувався театр під зарядом „Руської Бесіди”. Франко писав про це так: „Нещастям для розвою театру було уділення йому манесенької субвенції з краєвих фондів. Те, що мало бути забезпекою його розвою, сталося гальмою, кайданами”. (Там же, ст. 314).

Повищі слова написав Франко на основі гіркого досвіду, який він зробив був під час тріумфального входу на сцену театру „Руської Бесіди”, який по майже дворічних перипетіях міг виставити з повним успіхом славну Франкову драму „Украдене щастя”. Сталося це при кінці 1893 р. і про це буде мова пізніше. Тут тільки зазначимо, що цей перший тріумф Франка - драматурга був вислідом його довгої праці,

на фольклорному матеріалі, на народній пісні „про шандаря”, яку для нього записала відома нам пані Михайлина Рошкевичівна в 1878 р. в селі Лолин. Правда, фольклорне джерело теми не виключає соціальних конфліктів, алеж ці конфлікти притушовані в драмі Франка, і їх аж підсоветські літературознавці підкреслюють на те, щоб показати, що людські трагедії мусять бути зумовлені тільки соціальними причинами, не хотючи знати, що такі людські пристрасті, як любов, заздрість і ненависть не мусять виникати внаслідок матеріялістичних основ, як це наглядно видно з драматичних творів найбільших драматургів світу, починаючи від грецьких трагіків аж до великого Шекспіра та інших драматичних письменників.

При оцінці „Украденого щастя” Франка звичайно наводять „Пісню про шандаря”. Зробимо це і ми.

„Ой пити би горівочку, ой пити би, пити;
Ой прийшлося шандареві з Делятина іти.
Ой положу на віконце горіхову гранку;
Прийшов шандар з Делятина, бо має коханку.
Ой піп іде до церковці та на хвалу божу,
А шандар ся відзиває: та й я вам поможу!
Ой піп службу відправляє та людей жегнає,
А шандар си став на хори, Апостол читає.
Ой люди ся проступили та стали у кутки,
А він любку за рученьку, повів через сутки.
— Ой ходімо, моя мила, та на торговицю,
Та будемо попивати мід та сливовицю.
Ой як прийшов Николайко до своєї хати:
Ані ключів, ані жінки нема коло хати.
А він пішов до сусіда, зачався питати:
— Ци нема тут меї жінки, нема коло хати?
Вони його притримують: просимо сідати!

зії, що про неї згадує Білоштан, вистава не мала успіху, і їй закидали „відсутність сценічної дії, деяку недовершеність та невідповідність костюмів”. Треба додати, що між акторами - аматорами був і сам автор.

Ми вже писали вище, що Франко глибоко пережив цю невдачу і не виступав публічно зі своїми драматичними творами аж до написання „Украденого щастя”, — драми з тогочасного народного життя. До історичної тематики вернувся Франко аж в 1894 році, закінчивши п'єсу „Сон князя Святослава”, в якій також змальовано боротьбу за престол.

ЖАНДАРМ: НЕ ГРІХ БУЛО УКРАСТИ
МОЄ ЩАСТЯ?

АННА: І МОЄ УКРАДЕНО, ГОЛУБЕ МІЙ!

Повищі слова — це провідна думка Франкової п'єси „Украдене щастя” — „драми зі сільського життя в 5-ох діях”. Жандарм — це Михайло Гурман, який любився із Анною і був би хотів із нею одружитися, але її брати подбали, щоб так не сталося, бо тоді Анна була б взяла ту частку поля, що їй належалася. Брати видумали вістку, що Михайло згинув в Боснії і видали сестру за на 20 років старшого від неї бідного Миколу Задорожного. Оце передісторія дії, що відбувається в п'єсі після того, як Михайло відбув військову службу і пішов служити при жандармерії з розпуки, що Анна його зрадила і вийшла заміж, хоч присягалася бути йому вірною до смерти.

Я. Білоштан в згаданій книжці на 92-ій сторінці називає цю п'єсу „соціально-психологічною драмою”, але сам її автор зазначив, що його твір побудований

Він зняв шапку, поклонився: йду далі шукати.
— Ой іди ж ти, Николайку, та на торговицю,
Ой там жінка із шандарем п'є мід, сливовицю.
Ой пішов же Николайко попід голиночки:
Лежить шандар на постелі, голий без сорочки.
Ой пішов же Николайко попід віконниці:
Лежить жінка на постелі, гола без спідниці.
А він пішов до жидівки та й став їй казати:
— Дай жидівко, сокирочку, двері відрубати.
Взяв сокиру у жидівки, розрубав вері...
Забрав річі шандарські до фірвальтерії.
Ой зачали за Николов у погоні бічи:
Завернули Николайка, — неси назад річі!
У покою піп Миколу на смерть сповідає,
А у другім його жінка ручки си ламає.
— Любі мої егомосцю, щось маю казати:
Ци мож мене із шандаром разом поховати?
— Ой молода молодиче, не мож то зробити
Уже шандар тиждень гниє, ти будеш рік жити!

Ми навели в цілості цю пісню, яка стала основою Франкової п'єси, щоб ствердити, як невірною інтерпретують народні пісні в країні „найбільшої свободи” — в ССРСР, в якому мусить перебувати поневолена Україна. Ю. Кобилецький зараз після наведення „Пісні про шандаря” пише таке: „Виразне соціальне спрямування цієї пісні ясне” (ст. 129). А кожний неупереджений читач ясно бачить, що в пісні немає навіть натяку на якісь соціальні різниці трьох згаданих героїв: шандаря, Николайка та його коханки.

Дещо обережніший є в своїм твердженні Я. Білоштан, який пише, що Франко, знаючи три варіанти цієї пісні, вибрав „для свого творчого драматургічного задуму долиньський варіант тому, що він найбільш соціально насліджений” (ст. 98 - 99). Білоштан вірно стверджує, що драматург Франко підійшов

І. Франко. Про ці містерії на конкурсі писав „Народ” з 15-го лютого 1892 р. в статті, в якій докорялося „Руській Бесіді” за те, що вона не дбає про збагачення українського репертуару п’єсами галицьких драматургів, таке:

„В цім пункті наші русини не вмилися до чехів, яні навіть до поляків, і це видно із слідуючого приміру... На конкурс зголошено сім штук, (в дійсності було їх вісім. Л. Л.), з них деякі дуже слабі, але деякі й не злі, а одній з них члени журі, котрі її не читали (або не всі її читали!) признавали і сценічність, доки не догадались назви автора, загалом признавали її гідною коли не першої, то другої премії. Аж нараз появляється рішенець журі: жодна з надісланих штук не відповідає вимогам конкурсу... А приватно говорить, що штука, про котру була вище згадка, — неморальна, виступає проти подружжя і що в разі її преміювання якись „противники” певно виступили б в Соймі з інтерпелюцією. От страхіття! — обурюється редакція”. (Вілоштан, 101).

Треба навести прізвища членів цього історичного журі, яке на цьому самому конкурсі, який був продовжений до 30-го вересня 1892-го року, на кінцевому засіданні 14-го січня 1893-го року таки мусіло було признати третю нагороду І. Франкові в сумі 200 гульденів.

Журі складалося з таких осіб: професор університету о. О. Огоновський; граф С. Бадені, брат намісника, проф. Олександр Барвінський, адвокат Євген Олесницький, член Виділу Краєвого — Д. Савчак, учит. гімназії В. Коцовський, польський публіцист П. Костецький і кандидат адвокатури — М. Шухевич.

Академік М. Возняк надрукував в книжці „З життя і творчості І. Франка” (Київ, 1955, ст. 201-204) голоси деяких членів журі і подав список творів, надісланих на перший реченець цього конкурсу. Ось оцінка проф. Омеляна Огоновського:

1. „Украдене щастя”. Драма з сільського життя. У автора добачасмо талант драматичний, але в характеристиці головних дійових осіб, Анни Задорожної і жандарма Михайла Гурмана, проявляється тенденція радикальна. Такі особи з неморальними прикметами годі виставляти на сцені.

2. „Катерина Чайківна” — „штука слаба: автор не має поняття о драматургії”.

3. „Беата і Гальшка” — на думку Огоновського — твір „дуже середньої вартости літературної”.

4. Комедія „Шукав щастя” — це „праця новика — письменника, котрий, мабуть, ніколи не напише доброго драматичного твору”.

5. „Тимош і Локсандра” — історична драма, автор якої має досвід у писанні драм, але в „цьому сензаційному творі є дуже багато неймовірних ситуацій, забагато ефективної деклямації, вистава цього твору тривала б шість годин.

Якийсь автор прислав був на конкурс аж три твори, які о. проф. Огоновський назвав „нісенітницями”.

Огоновський уважав, що ні один із цих вісьмох творів не може „увінчатися нагородою конкурсною”.

Наведемо ще за М. Возняком оцінку п'єси І. Франка, яку дав Євген Олесницький, після кінцевого засідання журі:

„Завважити належить, що драма повна живої акції, найкращі її частини — це процеси психоло-

„творчо, дійово”. Пісня „розрослася в багатій уяві драматурга в стрункий сюжет з чіткою композицією, з відібраними життєвими фактами, із їх майстерним творчим об’єднанням для творення художніх образів у типових обставинах Західньої України кінця XIX століття”. (ст. 100).

I. Басс у згадуваній праці про „Драматичні твори I. Франка” пише, що, „Франко викриває соціяльне коріння цього явища (яким був жорстокий жандарм), показує, що таким безсердечним і холодним егоїстом „шандаря” зробила касарня: він став чоловіком, „в котрім вистудила серце військова дисципліна, а котрого, може здеморалізувала широка власть і безкарність, яку мають жандарми над сільським народом”. (ст. 321).

**
*

А тепер дещо про цей безпосередній поштовх, який заставив Франка знов звернутися до драматургії в 1891 році.

Галицький Красвий Виділ у Львові розписав був 18-го березня 1891 р. конкурс на оригінальні українські п’єси з останнім терміном до кінця вересня того ж року. Франко мав свою драму готову вже на початку вересня і надіслав її на конкурс під гаслом грецькими словами, взятими із трагедії Софокла „Цар Едіп” — зверненими до сліпого віщуну Терезія: „Ти сліпий на очі, на вуха і на розум”. Це гасло було дуже доречне, бо конкурс був закритий, і оцінка надісланих на нього творів повинна була відбуватися без знання авторів п’єс.

Але львівський віщун Терезій не був зовсім „сліпий і прозрів під час обговорювання конкурсних п’єс, пізнавши, що автором „Украденого щастя” був

ції жандармів, дехто боявся, що з цієї причини уряд не дозволить виставляти цієї драми. Для того і до-ручено авторові заступити жандарма іншою особою. (Як відомо „Украдене щастя” виставляли в такій формі, що Михайло Гурман виступав не як жандарм, тільки як листоноша Л. Л.). Закид цей то вже хіба чисто галицька спеціальність і шкода часу і місця на виказування його безосновности. На кожний спосіб „Украдене щастя” буде цінним набутком в репертуарі нашої сцени і в нашій драматичній літературі”. (Там же, ст. 203).

Треба ще згадати, що журі цього конкурсу вповні скомпромітувалося тим, що найменшу, третю, премію призначено Франкові, а першу в сумі 300 гульденів дістала Надія Кибальчиць за п'єсу „Катерина Чайківна”, яку виставив був театр „Руської Бесіди”, але вона не мала успіху і швидко пішла в забуття, як це стверджували тодішні рецензенти. І другу премію в сумі 250 гульденів призначило журі за безвартісну п'єсу Константина Ващенко під заголовком „Мужичка”. Ця п'єса була перерібною п'єсою російського драматурга О. Островського „Светит да не греет”. Театрознавці кпили собі з журі, коли цей плягіят побачили на сцені. К. Ващенко — це артист російських і українських сцен, який пробував щастя і як драматург.

Для повноти компромітації журі треба ще додати, що воно відкинуло відому п'єсу Івана Тобілевича „Бурлака” („Чабан”). Іван Франко писав про це пізніше, що „ми можемо до глибини душі застидатися за наш тодішній ареопаг”. (Білоштан, 107).

**

Франко погодився на запроєктовані зміни журі і був вдоволений, що здобув принаймні третю наго-

гічні дійових осіб, які виведені природно і з глибоким знанням людської душі. Відноситься це головню до сцен, в яких молода жінка, пригноблена арештуванням чоловіка, бореться з впливом жандарма, котрий в тій ситуації ломить її волю, вироджуючи почасти в неї якийсь страх перед собою, а почасти розбуджуючи давню любов. По-майстерськи представлений характер чоловіка, особливо в хвилинах, де страх перед викриттям нових доказів витворює в нього стан психічного примусу, а дальше доводить його до повної апатії. Під сценічним оглядом не можна цій драмі нічого закинути. Вона написана з знанням сцени і безперечно буде будити ефекти в представленню” (203).

Подивугідна оця оцінка відомого політичного діяча і економіста, який на сто відсотків краще зрозумів Франкову п'єсу і передбачив їй той сценічний успіх, який вона мала на всіх сценах України, — як це зробив був своїм негативним осудом професор української літератури — О. Огоновський.

Євген Олесницький влучно оборонив „Украдене щастя” проти закидів неморальности. Олесницький писав:

„З деяких боків піднеслись проти цієї драми закиди, що вона неморальна. Закидів тих не поділяємо, бо сам факт подружнього віроломства, представлений в драмі, не робить її неморальною — інакше належало б на основі цього закиду усунути з театральних репертуарів щонайменше половину найдобріших драматичних творів. Інший закид, піднесений в анкеті і підпертий більшістю її членів, лежить в тім, що автор невластиво віддав роль чорного характеру жандармові. Дехто добачив в тім пониження інститу-

гедіях" Пушкіна (ст. 108), бо ж підсоветський автор українець старається майже завжди причепити українського письменника до когось із „старшебратських” письменників. Цьому неопублікованому законові підкоряються майже всі, щоб можна щось таки написати.

**

Акція драми розвивається швидким темпом. Вже в другій яві першої дії Анна довідується, що її милий Михайло Гурман живий і що приїхав до села як жандарм. В п'ятій яві приїжджає з заробітків її чоловік Микола, а в шостій входить до хати жандарм Михайло. В сьомій яві вже почався душевний бій між Михайлом і Анною. Вона заявляє своєму колишньому нареченому, який питається, чи вона любить його: — Мовчи, мовчи! Що ти говориш? Не смій до мене так говорити. Я шлюбна жінка, я чоловіка маю!

Та ці слова не мають жадного впливу на жандарма, який їй відповідає: — Е, що такий чоловік! Нині є, а завтра може не бути. І в такому напруженні кінчається перша дія, в якій вже зарисована майбутня трагедія п'єси.

В перших трьох явах другої дії виступають Микола й Анна. Її серце „віщує якусь біду”. Їй сниться недобрый сон. — Десь ніби я коралі сію по хаті, по оборі, по цілім селі, та такі грубі та червоні . . .

Микола: Коралі — то сльози.

Анна: А далі десь ніби на нашу хату з усіх боків пси гавкали, у двері лізуть, у вікна голови пхають, та такі люті та розжерті . . .

Микола: Люті пси, то напасть.

На цю напасть не треба було довго чекати, бо вже в четвертій яві з'являється жандарм із війтом,

роду. Він писав М. Драгоманову: „Сьогодні в мене добрий день; можна сказати, чудо сталося. Комісія, зложена переважно з народовців, призначила мені третю премію за драму з народного життя „Украдене щастя”. Премія 200 гульденів приходить мені тепер дуже в пору, бо довги друкарські і книгарські ти-снуть, а при тім на два місяці треба буде знов лишитися без заробітку”. (І. Франко. Життя і творчість, ст. 316).

Та повне вдовolenня мав автор, коли бачив, що його п'єса здобувала успіхи на сцені українського театру, який до кінця 1893-го року виставив її, крім Львова, ще в дванадцяти містах Галичини. Драма справляла на глядачів могутнє враження, і дуже часто театр мусів виставляти її по два рази при переповнених залах, хоч в п'єсі виступав „поштар”, а не жандарм. Советські літературознавці підкреслюють, що австрійська цензура виступала проти „Украденого щастя” в первісній редакції, але вони без коментарів нотують той факт, що не кращою була і російська царська цензура, яка дозволила на першу виставу цієї п'єси в Києві аж в 1904 році, отже 11 років після того, як відбулася перша прем'єра у Львові. Правда, Білоштан підкреслює, що київська прем'єра відбулась „в тій редакції, як її опублікував Франко в „Зорі” та видав окремим виданням, де виступав жандарм, а не листоноша. Та це зовсім не свідчить про ліберальність царської Росії, яка могла дозволити на показ — австрійського жандарма..

**

Ми вже знаємо драматичну передісторію драми „Украдене щастя”. Я. Білоштан, пишучи про це, каже, що це так само, як „у геніяльних маленьких тра-

які арештують Миколу, як запідозреного в убивстві в корчмі на Купінню всіх жидів. Миколу виводять із хати. Він із вірою в Бога зрезигновано приймає „тяжкий хрест”, що йому Бог посилає. (XVII, 37).

Жандарм Гурман починає здійснювати свою головну ціль — здобути Аннину любов. Він здобуває її признання, що вона його любить, після чого між ними відбувається такий діалог:

Жандарм: Пам'ятай же. І будеш мою? Стій просто, не трясись! Знай, що від мене не втечеш! О, я не такий, щоб тебе пустити з рук! Раз мені щастя усміхнулось по кількох роках, то вже тепер не випущу його! Зубами в нього вп'юся, а не випущу. Говори, будеш мою?

Анна: Ради Бога, Михайле! Не говори цього! Я шлюбна жінка! Я присягала. Гріх мені таке слухати, гріх думати про таке!

Жандарм: А не гріх було мені дати слово, а потім вийти за другого? Не гріх украсти моє щастя?

Анна: І моє вкрадено, голубе мій! І моє серце розбито, і мене з нелюбом спаровано! (ст. 39).

Коли Анна довідалася, що її брати одурили, повідомляючи про смерть Михайла в Боснії, і коли її чоловік сидів в тюрмі, — вона відкрито віддається своїй любові з жандармом, не роблячи собі нічого з того, що ціле село проти неї, і забуваючи той сон, який віщував їй нещастя. Вона ні разу не відвідала заарештованого чоловіка, прилюдно ходить зі своїм коханим і приймає його в своїй хаті.

Селяни гостро осуджують Анну, називають її „огидницею”, „поганим зіллям”, людиною „без серця”, яка „весь стид загубила”. Коли жандарм пустився в танець із Анною на публічних музиках під корч-

мою — то парубки припинили танець, і внаслідок цього виникла така розмова:

Жандарм: Хлопці, це ви задля мене?

Парубок: Може й так.

Жандарм: Що? Ви смієте мені такий стид робити?

Парубок: (сміліше): А пан сміють нам такий стид робити?

Жандарм: Який?

Парубок: Танцювати з такою жінкою.

Жандарм: З якою?

Парубок: Самі ви ліпше знаєте, з якою. Ми з нею не танцюємо.

Жандарм: Але я з нею танцюю. Ви мені не смієте стиду робити. Я цісарський слуга.

Парубок: Ми всі цісарські. А до танцю ви нас не примусите. (ст. 53).

Коли пізніше знов почали грати музики і жандарм з Анною танцював, то „нараз по півтакті музика вриває, пари, крім жандарма й Анни, стають мов вкопані”, коли з’явився на площі Микола, звільнений із тюрми.

Ми навели цю сцену на те, щоб було видно, як українські селяни ставилися до Анни й жандарма, і як вони дивилися на Аннин вчинок, який так вихвалюють тепер в поневоленій Московою Україні, підкреслюючи, що це діялося в „темному царстві” Австро-Угорської Монархії, — так гей би це не могло статися в якійнебудь іншій країні, в тому і в „святій” для, навіть підсоветських письменників, матушці Росії. Я. Білоштан пише, що „Анна виступає не лише страдальницею, жертвою „темного царства” Австро-Угорської Монархії, а й жінкою, яка протестує проти раб-

ського принизливого становища, жінкою, яка вимагає права на особисте щастя” (133).

Білоштан робить свій висновок на основі першого варіанту твору, який опублікував М. Возняк вже за час совєтської окупації Львова. Білоштан на 133-ій сторінці пише, що Анна проявляє „велику енергійність, наполегливість, вольовість”. Вона змусила Миколу присягнути над трупом забитого жандарма в тому, що він усе робитиме, як вона накаже. Після присяги заявила: „Слухай же, Миколо, що я тобі скажу. Я візьму це вбивство на себе”. Потім, коли Микола не погоджується, вона „впадає в лютість, хапає його за плечі й витручує за двері”. Тумане! Іди і кричи гвалту, щоб люди збіглися. Розумієш? А потому мовчи, як стовп.”

Коли надійшов вїт із селянами, Анна голосно заявила, що вона вбила жандарма.

Вїт: Ти?

Анна (оживляється): Ну, та певно, що не жаден з вас. Ви лише вмієте при келїшку роздебеньдювати та охати: ганьба, стид цілій громаді, публіка, образа божа! Не бійтеся, я знаю, ви мене хотіли до своєї ради позивати, що вам село поганю! А він всім показав, що ви всі перед ним були маленькі, такі чемненькі! О, ви смілі, коли з бабою справа, але як з правдивим чоловіком, то вас нема дома! Так ось же вам. Майте тепер віз і перевіз. Позбудетеся ганьби, і публіки, і страху”.

В тексті п’єси, що її грають в театрах і друкують — вбиває жандарма Микола, і сам жандарм заявляє вїттові, що — це він сам себе вбив. Ось ця важлива для провідної думки п’єси сцена, яка показує Анну

єднанні з поетичною жіночістю”, і додає за прийнятим звичаєм, що це „ріднить образ Анни... не лише з Катериною з п'єси Островського „Гроза”, а й з Анною Кареніною, яку назвав І. Франко „піонеркою майбутнього” (ст. 134).

І. Басс додає до п'єси Островського ще й п'єсу Л. Толстого „Влада тьми”, бо, на його думку, Іван Франко мав перед собою „образи жінок” із цих двох творів, називаючи їх „творами світової літератури” (ст. 323). Гадаємо, що українська „Пісня про шандаря”, яку Франко знав вже в 1878 році, та „само життя”, про що пише і Басс на 322 сторінці, — були основним джерелом п'єси „Украдене щастя” та її головної героїні — Анни. Літературні паралелі можуть виникати внаслідок подібних обставин, бо жінки жили тоді, (дію п'єси подає автор на „коло 1870 року”) в таких подружніх зв'язках не тільки в Австрії, але і в Росії, а російські жандарми напевно не були гуманнішими від австрійських.

На нашу думку занадто підкреслюється те, що Михайло Гурман був жандармом, як це робить Білоштан на 134-142 сторінках. Це правда, що в творах Франка змальовані нелюдські вчинки жандармів, але не забуваймо й того, що в комедії „Учитель” (1895) Франко показав жандарма, який рятує ситуацію. Вона виникла внаслідок того, що вїйт прийшов до школи разом із селянами та Вольфом Зільберглянцем, щоб тероризувати вчителя Омеляна Ткача, який бажав справді бути вчителем в гірському селі, хоч проти школи виступав Зільберглянець, який мав в кишені і вїйта і всю громаду, а при тім, немов на сміх, був „презесом” місцевої Шкільної Ради, будучи одночасно і „орендарем, підприємцем і лихварем”. Цей жандарм

зовсім іншою від тієї, яка змальована у варіанті, надрукованім М.Возняком.

Жандарм (до Миколи): Дай руку! (Простягає йому закривавлену руку, Микола дає свою). Спасибі тобі! Ти зробив мені прислугу, і я не гніваюсь на тебе! Я хотів і сам собі таке зробити, та якось рука не піднялася.

Анна: Михайле, серце моє, скажи, що тобі? Де в тебе рана?

Жандарм: Кажу тобі, що мені зовсім добре. Навіть і ліків не треба! А ось і свідки! Ну, Слава Богу! Слава Богу!

Коли надійшов вїт із селянами, жандарм сам себе осуджує, чим автор регабілітує його в очах глядачів.

Жандарм (слабо): Пане вїйте! Дайте їм спокій! Вони не винні. Я... я сам...

Вїт: А тобі що сталося? Пощо на себе руки наложив?

Жандарм: Так було треба. То моя річ... Анно! Миколо... будьте здорові... і простіть. (Умирає).

Анна (кидається до трупа): Михайле, Михайлику! На кого ж ти мене покидаєш? Що я без тебе на світі зачну?

Микола: Анно, успокійся, хіба ти не маєш для кого жити? (ст. 81).

Підсоветські автори деколи не знають, котрий образ Анни вихвалювати. І так Білоштан вихвалює „вольовість і мужність жінки - героїні, виявлені нею в останній сцені” (первісної редакції — Л. Л.). Він пише, що в „галерії позитивних образів жінок, створених Іваном Франком, драматичний образ Анни відзначається здоровим розумом, сильною волею в по-

заарештував обманця Зільберглянца та спричинив те, що громада разом із вїйтом почала прихильно ставитися до школи і вчителя. Учитель Ткач дякує йому „за все добре”, а він на це відповідає: „Нема за що! Це наш обов'язок, наша служба!” (XVII, ст. 249).

Брали в оборону Михайла Гурмана й деякі автори в Україні, яких наводить Білоштан на 144-145 своїй праці. І. Айзеншток писав в „Літературній Критиці” (1940, ч. 6), що Франко наділив „Михайла Гурмана рядом приємних і позитивних рис. Михайло — не „зайшлий” і не „іншої народности” чоловік, його любов до Анни — не забавка, не хвилиinne захоплення; він глибоко страждає разом з Анною, він, якщо хочете, так само є жертвою, і його смерть в останньому акті сприймається глядачем не байдужньо” (ст. 145). Сам Франко ще в 1880-му році писав, що „не в людях зло”, а в тих умовах, серед яких вони живуть...

„Украдене щастя” виявило, що Іван Франко був майстром і в ділянці драматичної творчости. Його „Украдене щастя” займає одно з провідних місць в історії української класичної драматургії. В „Історії української літератури”, том I. (Київ, 1954) пишеться про те, що ця п'єса Франка є „палким протестом проти приватновласницького суспільства, що позбавляє трудящу людину щастя” (ст. 556). Ми вже наводили Франкову думку про соціалістичне чи комуністичне суспільство, тут можна тільки додати, що злочинні особи не перевелися і в тому суспільстві, яке примушене жити під московським комуністичним режимом, і коли б тепер жив Франко — то мав би багато матеріалу до створення ще глибших драм, як „Украдене щастя”.

„ХАЙ ЗГИНЕ, ХТО КРИВАВИТЬ
РУСЬ РОЗДОРОМ!”

Слова повищі проголосив вірний князеві Свято-славові боярин Овлур після того, як унешкідливлено змову на життя київського князя, який щойно заявив киянам, що хоч переможено змовників

Та не минула ще нас буча, діти!
Ці зрадники Всеслава завізвали
На нашу землю. Треба якнайшвидше
Нам готуватись всім до оборони.

На це гукнув народ на площі:

Всі підемо, старі й малі! Не буде
Над нами панувати князь, що руки
Свої у братній крові полоскав.

Все це взяте з кінцевої сцени „драми-казки в 5-ох діях”, що її написав Іван Франко в 1895 році під заг. „Сон князя Святослава”.

В теперішній Україні майже кожний автор, який пише про Франкові драми, використовує слова п'єси „хай згине, хто кривавить Русь роздором” в об'єднательському імперіялістичному дусі, хоч всі добре знають, що слово „Русь” у творах Франка відноситься до Київської Русі-України, бо в часах князя Святослава, головного героя п'єси, ще не було Росії, спадкоємцем якої є теперішня тюрма народів — ССРСР.

Згадуваний нами часто Білоштан наводить аж цитати із праці К. Маркса і Ф. Енгельса під заг. „Німеччина і паславізм”. Ці автори „аналізуючи національний склад Австрійської імперії, зазначають, що під австрійською владою перебуває 15 мільйонів слов'ян, серед них 3 мільйони „малороссов (краснороссов, русинов) в Галицији и на северо-востоке

Венгрии, — единственного русского племени, находящегося за пределами русской империи”. Маркс і Енгельс писали в цій праці, що „русини... тяготеют — к другим объединившимся с Россией малороссийским областям”. (Маркс, Енгельс, Сочинения, т. X. Москва, 1933, стор. 390; цитуємо за Білоштаном, ст. 219). Марксом виправдується окупацію Москвою західніх українських земель.

Білоштан старається довести, що І. Франко „виступив проти реакціонерів, лицемірних буржуазних націоналістів, що намагалися внести розбрат в український народ... Франко викрив зрадницьку пропаганду українських буржуазних націоналістів, польської шляхти і австрійського уряду, спрямовану на відрив Східньої України від Росії і приєднання її до Галичини під зверхність австро-угорської імперії”. Це мало статися, твердить Білоштан, в 1895 р. (ст. 220). На найближчій 221 сторінці він твердить, що „в такій суспільно-політичній обстановці зародилась у Франка ідея написати п’єсу про цільність, неподільність українського народу, про мрії західньоукраїнських трудящих воз’єднатися з усім українським народом”.

Пишучи про „слов’янську взаємність у розумінні Яна Коляра і тепер” вже в 1893 році, на думку Білоштана, Франко мав „вказувати на корисну роль і визвольну місію російського народу в історичному розвитку всіх слов’янських народів.” А що оцю „визвольну місію” російського народу здійснила Москва під диктатурою кривавого Сталіна, поневоливши майже всіх слов’ян, — то радо допасовується до неї Франкову п’єсу з 1895 року, хоч в цьому творі автор говорить про Київ, та київську державу, в ни-

нішньому розумінні про Україну, яку давніше звали також і Руссю, руською державою.

І. Франко був соборником, він знав, що більшість українського народу живе в російській займанщині, тому виступав проти деяких народовців, які думали замкнутися в межах Австро-Угорщини. Франко писав в 1896 році в „Життю і Слові”, що „головна сила, головне ядро нашого народу є в Росії, що там повстали і працювали та й працюють найбільші таланти нашого письменства, найкращі робітники нашої науки, це там, а не в Австрії . . . виросло найкраще з усього, чим може похвалитися наша духовна скарбниця, і що натомість у Австрії помимо хвилевої опіки (вона на дуже строкатім коні їздила) деревище нашого духовного і політичного життя вийшло мізерною карлючкою” („Життя і Слово”, 1896, наводжу за Білоштаном, ст. 220).

Та оце соборницьке українське становище автора п'єси „Сон князя Святослава” зовсім не свідчить про те, що він виявляв „прагнення українського народу возз'єднатися з російським народом”, як це вмовляє в читача Білоштан. Ми вже писали про те, як Франко відносився до тих двох сусідів України, які зазіхали й зазіхають на українські землі — Польщі і Московщини в гимні „Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити”, і жадний Білоштан не може скреслити цього твору зі спадщини Івана Франка.

Але Білоштан і всі інші, які пишуть про цю п'єсу в поневоленій Україні, можуть торочити небиліці: „Сон” — написаний тоді, коли „буржуазні націоналісти особливо актуалізувалися і повели шалену пропаганду, спрямовану на відрив українського народу від союзу з російським народом” (ст. 223).

Ми б були цікаві почути, який це був „союз” українського народу з московським в 1895 р., коли тоді не було ні одної української школи, коли не було ні одного українського часопису, коли „російський союзник” взагалі не визнавав, що існує якийсь український народ! І Іван Франко мав змагати до того, щоб той „союз” втримати! Так пише Яков Порфиревич Белоштан, і його працю друкує — Державне Видавництво України . . .

Тому ми вже навіть не дивуємося, коли цей сам автор пише на цій самій 223-ій сторінці, що „п'єса . . . закликала до братнього союзу з російським народом, показуючи Київську Русь як єдиний історичний корінь народів-братів.” В драмі „Сон” немає навіть найменшого натяку на возз'єднання з російським народом, бо ж дія відбувається за панування князя Святова (1073-1076), коли про „російський нарід” ще не було навіть чутки. Білоштан написав, що „автор обрав місцем дії Київ початку XII-го століття”, хоч тоді не було в столиці Русі-України князя Святослава (224).

**

Після вияснення історичних та ідеологічних фальшувань в праці Білоштана можна приступити до аналізу Франкової „драми-казки”, дія якої відбувається впродовж однієї ночі. Передісторія її така.

Боярин Овлур убив боярина Добриню, коли той повідомив його про змову вбити князя Святослава. На суді він не виявив пляну зради, і суд сказав його на вигнання. Овлур став ізгоем та очолив розбійницьку ватагу в підкиївських лісах, залишаючися вірним князеві, подібно, як і його дружина Предслава.

Хотячи довести читачеві, що Франко в цьому творі був оборонцем російської імперіялістичної полі-

тики, підсоветські вчені прощають йому навіть найбільший злочин — чисто романтичний характер цієї п'єси. В „Украденому щастю” вони підкресливали Франків реалізм, тут хвалять його романтизм, бо всі ті „романтичні елементи підпорядковані єдиній меті — реалістичному відтворенню подій давно минулих часів. Романтизм драми - казки органічно поєднаний з реалізмом, що становить основу твору” (І. Басс, 343.)

Ми не бачимо цього реалізму, бо Франко не був таким послідовним реалістом, за якого його мають ті, які мусять хвалити тільки соціалістичний реалізм советських письменників. Франкова повість „Захар Беркут” мала мало спільних рис із реалізмом, будучи чисто романтичним твором. Це саме є і з п'єсою „Сон князя Святослава”.

Ось романтичні елементи п'єси: таємнича поява невідомої жінки в покоях князя, розмова князя з ангелом, в якому Святослав спочатку бачив то свою дружину любу, то брата, батька, покійну доню, аж вкінці побачив, що це ангел Господній. Князь повірив, що це ангел, і крикнув: „Боже!”

Ангел: Що ж, чи віриш?

Князь: О, Боже! Серце в грудях наче віск. Потало на той вид!

І князь вночі залишає свої хорони та їде з Києва в ліс, як наказав йому ангел, „хай же веде його Господь, куди сам знає” (ст. 104).

Вночі, гнаний „небесною силою”, Святослав покинув Київ і поїхав в ліс. Він зустрічається з Овлуром і пристає до його ватаги, але Овлур не пізнав Святослава. Ватага Овлура зловила одного зі змовників, очолюваних боярином Гостомислом, і дізналася від нього, що ще цієї ж ночі змовники мають напасти

на княжий двір і вбити князя Святослава та посадити на престолі Всеслава.

Цікаве тут те, що Франко в найкращому світлі представив князя Святослава, а в „Захарі Беркуті” з 1882 року він був так захоплений своїм „громадівством” під впливом своєрідного соціалізму Драгоманова, що князь Данило був для героя повісти Захара Беркута — ворогом народу і шкідником рідної країни. Зрадник Кунаш, прихильник Всеслава, підбурює розбійників Овлура проти князя Святослава. Він каже їм:

Я ж думаю, що князь цей, Святослав
І нам усім немало досолив.
Та ж ви розбійниками не родились,
Вас викинено з дому, із громади,
Вас княжі люди гонять, травлять, мов
Тих звірів диких, а кого попадуть,
То вішають без жадної пощади.

Воліємо Всеслава — чародія,
Ніж цього скупендрягу без душі!

(ст. 150 - 151)

Овлур:

А все ж цей скупендряга нас водив
І на половців, і в Литву, і всюди
Своїм мечем писав він руську славу!
Цей скупиндряга лад завів у краю...

(ст. 151)

Овлур довідався, що Гостомися має вбити князя. поспішає зі своїми розбійниками до Києва. З ним був інкогніто і сам князь, який, як ми бачили, приєднався після залишення столиці до цієї розбійницької вагаги як княжий ізгой — Ставур.

Аж в княжому замку Овлур після перемоги над змовниками Гостомисла довідався, хто це Ставур.

Овлур:

О, Боже! Князь! (Паде перед ним на коліна)
Так ось хто був тасмний,
Товариш мій цю ніч!

Предслава:

(Кидається до ніг князеві): О княже! Пане!
Як много я за тебе протерпіла
Цю ніч!

Князь:

Господь це відплатить тобі,
Душе правдива! Встань! І ти, Овлуре,
Вставай! Скінчилось чорне лихоліття.

(ст. 167)

П'єса кінчається тим, що князь видає накази вірним собі воїнам притримати всіх вороголюбників. В ліквідації бунту взяли участь і заалярмовані кияни, які були вірні князеві: князь заявляє всім:

Та не минула ще нас буча, діти!
Ці зрадники Всеслава завізвали
На нашу землю. Треба якнайшвидше
Нам готуватись всім до оборони.

Крик народу:

Всі підемо, старі і малі! Не буде
Над нами панувати князь, що руки
Свої у братній крові полоскав.

Овлур (кидає залізну рукавицю на землю).

Хай згине, хто кривавить Русь роздором!

Цю драму Франка мав грати театр „Руської Бесіди” в 1895 р., дозвіл на виставу дала цензура 27-го листопада 1894 р., і вже театральна трупа відбувала проби, але до вистави не дійшло, бо не було грошей на дорогі костюми, а дирекція театру і сам Франко не хотіли користати зі старих костюмів. Білоштан пише,

що і „в інші роки репетирувалась ця п'еса, але ворожі чинники прогресивним ідеям п'еси перешкодили переведенню вистави” (222).

В 1895 р. драма вийшла друком.

Ю. Кобилецький старається заперечити твердження В. Щурата з „Зорі” (1896, кн. I) про те, що „Сон князя Святослава” написаний під впливом Шекспірівських драм, і що ця п'еса „можлива лише для читання, а не для сцени”. Кобилецький гадає, що Щурат „не бачив у драмі того основного — її ідейного спрямування” (якого не бачимо і ми, бо його немає в цьому творі. Л.Л.). Щурат „не знайшов і джерел цієї драми, — продовжує Кобилецький — пішовши слідом за формальним порівнянням з драмами Шекспіра” (146). І. Кобилецький гадає, що „ця драма показує зв'язок драматичної творчості Франка з Пушкіним. Адже навіть своїм віршем вона подібна до драми „Борис Годунов” (ст. 148). Кобилецький нарікає і на М. Драгоманова, який „не зрозумів ідейної спрямованості” Франкового твору (ст. 146).

І. Басс, крім Пушкіна, згадує ще М. Чернишевського „Гимн Діві неба”, бо в ньому, „теж підноситься ідея захисту своєї батьківщини, показана боротьба народних мас проти загарбників” (342).

О. Білецький здорово закпив собі із тих всіх, які за всяку ціну дошукуються російських впливів в творчості українських письменників. Він писав дослівно:

„Адже хтось встановив — гадаю, що більш в результаті натхнення, ніж дослідження, — що Анна з „Украденого щастя” — це ніби прямо паралель до Катерини з „Грози” Островського, що „Сон князя

Працює, здобува добро. З далеких
Сторін, із Греції, з-за моря їдуть
Купці до нас, з Венеції, з Морави,
Заморські скарби і достатки йдуть
На Русь . . . А ті поганці тут гадають
Під мурами столиці плюндрувати!
Чужою працею годуватись, нам
Робити стид по всіх чужих краях!
Ні, цього я не потерплю ні за що.
Розбоям, крадіжам не дам ширитись.

(XV, 97).

Для добра українського народу треба було тоді і чуйности тодішньої русько-української держави, тому вірний князеві Овлур проголошує на кінці п'єси слова, значення яких використовують російські комуністи для своїх загарбницьких імперіялістичних цілей:

Хай згине, хто кривавить Русь роздором!

Ці слова можуть повторити всі українці і тепер, заступаючи слово „Русь” теперішнім слово „Україна”.

„КОГО БОГИ ЗНЕНАВИДЛИ — ЗРОБИЛИ ВЧИТЕЛЕМ”

Цією приповідкою латинською (“*Quem di odere, paedagogum facere*”) назвав був Франко свою комедію в трьох діях, а назва „Учитель” була в підзаголовку. Друкувалася ця п'єса в „Життю і Слові” за 1896 рік і того ж року вийшла окремим виданням під заг. „Учитель”.

Написав цю комедію Франко для театру „Руської Бесіди” ще в січні 1894-го року і передав для оцінки театральним рецензентам „Руської Бесіди”, які звернули її авторові з тим, щоб злагіднив децю

Святослава", не зважаючи на всю відмінність сюжету і персонажів, має чимало спільного з „Борисом Годуновим" Пушкіна, — очевидно тому, що й у Пушкіна і у Франка використаний однако білий п'яти-стоповий амб"? (Від давнини до сучасности. Збірник праць з питань української літератури. Том I, Київ, 1960, ст. 485). Це написав О. Білецький в 1956 р., перевідав в 1960 році, але українські підлабузники Москві не звертають на це уваги і згаданий нами П. Колесник в праці виданій в 1964 р. на ст. 152 пише, що „критика не випадково ставила Анну в зв'язок з Катериною Островського („Гроза”).

Щоб закінчити згадку про різні натяки на впливи, головним чином російських письменників, наведемо в цій справі думку самого Франка. Він писав 16 серпня 1898 р. А. Кримському таке:

„Я шукав собі сам дороги, пробував різних тонів і різних манер, дивлячись на одне, щоб зміст був свій, щоб душа твору була частиною моєї душі.”

Повища думка відноситься і до драми „Сон князя Святослава". В ній є Франкова „душа", є також „його зміст", яким поет жив ціле своє життя: добро українського народу. Франко писав в 1901 році в ЛН-Вістнику (т. XV, кн. 9, ст. 55): „Література повинна бути по можливості вірним відображенням життя, але не мертвою фотографією, а картиною, зігрітою власним чуттям автора, натхненою глибокою ідеєю." Оцією ідеєю в „Сні князя Святослава" є єдність українського народу і його добро. Князь говорить про „Русь", алеж це по нинішньому „Україна". Він з'являє:

Русь двигась. По чистих хуторах,
По городах укріплених народ

ський демократ. Інтелігент з народу, він розумів клясові причини наступу гнобителів на трудящі маси і як патріот прагнув „просвітити народ, вказати йому його ворогів” (201).

„Діло” з 19-го вересня писало, що „публіка прийняла п'єсу вельми симпатично, а своє признання заявила, викликаючи автора при відкритій сцені по-другім і третім акті”.

З довшої рецензії „Діла” виходить, що публіка зрозуміла провідну думку автора комедії, який борюється за соціальну і національну справедливість українського народу всіма засобами, також і за допомогою театру. В рецензії писалося так:

„В комедії виведені два учителі: Омелян Ткач і Іван Хоростіль. Обидва вони люблять той народ, серед котрого живуть, хотіли б йому всіма силами допомогти і вивести його з темноти. Омелько так перейнятий своїм святим обов'язком, що не зважає на всякі перешкоди і труднощі, а віддається з цілим жаром і пожертвуванням своїй тяжкій задачі. Здається, що ті всі перешкоди ще більше заохочують його до витривалости, він увірений, що правда і добро мусять побідити темноту і злобу людську. Омелько не зважає на свою тяжку недугу, котра не віщує йому довгого життя, а з резигнацією йде до Волосатого сповнити свій обов'язок. Здавалося б, що автор виідеалізував героя комедії, — а тим часом так не єсть, бо характер Омелька умотивований: сильним почуттям свого обов'язку і непохитною вірою, що для народу варто трудитися, а навіть життя своє для його добра віддати, бо народ пізнається на тім і заявить свою вдячність” (Білоштан, 199).

текст з огляду на цензуру. Білоштан не хоче розрізняти „Руську Бесіду”, яка діставала підмогу від Галицького сейму, від польського галицького намісництва, і все звалює на буржуазних українських націоналістів, серед яких ніби то „виникли заперечення проти ідейної спрямованости твору”. Франко краще розумів становище „Руської Бесіди” і писав 23-го лютого 1894 Драгоманову, що п’єсу треба переробити, бо „намісництво непременно її відкине” в первіснім тексті. Франко двічі мусів переробляти комедію, поки „Руська Бесіда” не дала її намісництву.

Після кількох відкладень реченця театр вперше виставив „Учителя” у Львові 18-го вересня 1894-го року в залі тов. Фрозінн, в якій грали першу п’єсу Франка в 1876 році — „Три князі на один престол”. Білоштан пише, що „комедія здобула загальне схвалення критики і глядачів, хоч і була пошкоджена й притуплена „Руською Бесідою” і Намісництвом (ст. 198). Та „Руська Бесіда” діяла з огляду на цензуру, яка вже навіть в переробленому тексті, як писав рецензент „Діла” М. Струсевич, „вичеркнула деякі місця, а через те затерла виразність малюнку” (Білоштан, 200).

„Діло” в трьох числах писало про цю виставу, принісши зараз після вистави новинку, а два дні пізніше надрукувало довшу рецензію в числах із 21-22-го вересня. Ось уривки з неї, які свідчать, що українські народовці справедливо оцінили Франків твір, що мусить признати і Білоштан, який одначе, після своєї гадки про „правильність” цієї оцінки, заявляє таке: „Необхідно лише додати, що Омелян Ткач (головний герой п’єси Л. Л.) виступав і самовіддано боровся за кращу долю свого народу як ідейний селян-

Товкач. Е, ба! Обов'язок! А чому не кожен професор розуміє цей обов'язок так, як ви?

Загонистий: Бігме, я хоч старий, але як чую, коли мої малі читають та розмовляють, що їх в школі вчили, то й мене самого охота зносити на старість за книжку сісти.

Товкач: Господи! І чому чоловік ще раз не може бути молодий, щоб міг отак у лавку засісти та за книжку взятися. (ст. 252 - 255).

Учитель обіцяє по вакаціях зорганізувати для старших недільну школу, до якої зможуть вони ходити. Він бачить, з яким ентузіазмом шкільні діти горнуть до школи, і як відродилося село впродовж цих трьох років його мозольної праці в школі і в селі.

І тут пригадуються нам ті наші франкознавці, я назвав би їх франконезнавцями, які жалкують, що Франко роздрібнював свій талант та працював на всіх ділянках праці над нашим народом, а не віддався самій літературі та не став нашим Гете! На якому рівні стояв німецький нарід тоді, коли з'явився серед нього великий Гете, і як жив в різних займанщинах український нарід, коли для нього почав працювати Іван Франко, який це докладно змалював у своїх творах, між іншим, і в комедії „Учитель”. Франко мусів бути каменярем і мулярем, щоб пробивати шлях освіті та мурувати „гостинець”, яким мало прийти нове життя для нашого народу.

Від тодішньої польської влади вчитель Омелян Ткач не діждався похвали, його перенесли організувати школу в селі Волосатім, де шкільна влада „більше як десять літ заходила заснувати школу, ... і врешті вислано військову ексекуцію й якимось з тяжкою бідною школою збудовано, але в ній міститься ши-

В цій рецензії подана і провідна думка комедії, головними особами якої є учитель Омелян Ткач, його сестра Юлія, сільський вїйт Микита Соїка, орендар, підприємець і лихвар — Вольф Зільберглянц, учитель Іван Хоростіль, селяни, селянки і жандарм. Оцей жандарм, як божок із машини в грецьких творах, рятує ситуацію в 9-ій яві другої дії. Без нього була б настала катастрофа.

Вїйт: То я з вами жартую? Чекай! Щоб ти бачив, що я не жартую! Гей люди, зв'яжіть його й заведіть до арешту громадського! Завтра його, розбійника, відставимо під вартою до Турки.

Та коли люди зближалися до вчителя, виліз із-під лавки схований там жандарм, який, припадком, був шкільним товаришем Ткача з Василіянської школи в Дрогобичі, і ситуація обернулася на 180 ступнів, жандарм подає звіт до староства про те, як вїйт вороже ставиться до школи, а Вольфа Зільберглянца заарештував як обманця, бо мав такий наказ зі суду.

Перша і друга дія п'єси відбуваються в наступних по собі днях, а третя дія після трьох років успішної праці вчителя в цьому гірському селі Турчанського повіту. Селяни присутні на закінченні шкільного року. Селянин Загонистий, який в 1-ій дії був знаряддям в руках Вольфа, говорить із Ткачем:

„Ні, пане навчителю! Ви вже нічого не кажіть! Три роки ви в нашій селі вчите, а ми хоч темні та неписьменні, а не бійтеся, також дещо розуміємо й добре бачимо, що робите й як робите. Ми добре бачимо, скільки наші діти за ті три роки скористали.

Омелян. Я дуже рад, що ви це бачите. Це прецінь мій обов'язок, щоб діти зі школи туманами не виходили.

нок, бо ніякий учитель не хотів там подаватися” (268).

Загрожені і ті здобутки, яких домігся Ткач, бо до села вернувся з тріумфом із тюрми Вольф Зільберглянц.

Вольф (киває головою): Все однаковий! Все впертий українець! А чи я вам не казав зараз на початку, що у вас занадто слабкі зуби, щоб мене згризти? Га? А можна було без того всього обійтися й жити собі спокійно. Ви самі не хотіли, на себе самого й нарікайте (209).

Омелян не зразився новим переслідуванням шкільної польської влади, він щасливий, що його люба сестра заручилася з його приятелем Хоростілем. Сам, хоч недужий, поїде до Волосатого працювати для добра свого народу.

Омелян: Що мені власне життя! Рік муки більше чи менше! Нема чим так дуже дорожити. Я... таки піду до Волосатого. (274).

При загальній оцінці „Учителя” Білоштан називає Островського і Чехова і каже, що „творчий метод комедіографа Франка споріднений з традиціями передової російської і української драматургії” та закликає режисерів радянського театру посилити лірико - публіцистичний струмінь п’єси, приглушений автором через цензурне втручання” (217).

На комедію „Учитель” написав був рецензію В. Щурат в „Зорі” 1896 р., в якій сцену з вужем уважав „негативним моментом” та гадав, що зайвою є в п’єсі любовна інтрига (Юлія - Хоростіл), з чим погоджується Ю. Кобилецький (ст. 142). Ми ж гадаємо, що ця любовна лінія в комедії є конечною, бо без неї була б одноманітність, і без неї не можна

б було розв'язати так комедійний конфлікт, як це зробив автор.

Григор Лужницький в статтейці „Театрально-соціологічні елементи у драматичній творчості І. Франка” (Записки НТШ, том СL XVI, Нью Йорк, 1957, ст. 98 - 102) бачить „згущення соціологічного елементу в „Учителі”. Він пише, що це є побутова п'єса, і, хоч сам автор назвав її „комедією”, комічний елемент (у дії — радше фарсовий) проявляється тільки, і то частинно, в діалогах. Театрально — це п'єса багато слабша від „Украденого щастя”, бо, на думку Лужницького, Франко „чисто соціологічний елемент не вдягнув у відповідно драматично-театральну форму”. Критик продовжує свої міркування так:

„Хоч на сцені й відбувається словесний зудар двох сил і навіть у висліді, несправедлива, бо підкупна влада, на початок виграє, театрально-драматичний елемент губиться, не маючи потрібної різкості й гостроти. На нашу думку, саме у п'єсі „Учитель” Франко — борець за основні права людини до знання і освіти, „до світла”, Франко борець за охорону цих прав — придавив Франка драматурга”. Коротко, Лужницький з'ясовує свій осуд про цю п'єсу Франка твердженням про те, що „натура соціологічних елементів в „Учителі” відбилася некорисно на театральних елементах”.

Можливо, що в „Учителі” є замало „драматичного” елемента в протиставленні до „соціологічного”, але ж і сам Лужницький підтверджує при закінченні своєї статтейки, що „вартість і цінність Франкової драматичної творчості лежить у тій величезній гуманності, в цій вірі й переконанню, що кожна людина в основах своїх добра, тільки треба дати їй належ-

ні людські права й належну їй охорону цих же людських прав”.

**

Треба б ще згадати, що в 1906-му році в гумористичному „Зеркалі” у Львові появилася був вірш, в якому невідомий автор оскаржував автора „Учителя” в плягіяті. Ось цей вірш:

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, що пише конкурсів драми?
Концепції німцям „вибирає”,
З „Pfarrera” робить „Вчителя” часами
І без жєнади драму відбиває.
Гей, хто на світі кращу долю має!

Франко надіслав до „Зеркала” заяву, яку воно надрукувало в 9-му числі. Ось вона:

1. Моя драма „Учитель” ніколи не була конкурсвою і була безпосередньо від мене куплена віділом „Руської Бєсїди” за звичайний гонорар.

2. Прочитавши кинений мені в тїм вірші закид про „вибрані” теми моєї драми від німців, спеціально з якогось „Pfarrera” (пізніше я довідався, що се має бути драма Анценгрубера “Der Pfarrer von Kirchfeld”), я зараз запросив компетентні люди, щоб прочитали цю драму, порівняли її з моїм „Учителем”, і постараюся, щоб результат його порівняння був опублікований.

3. Не дожидаючи того результату, заявляю тут під словом чєсти, що драми „Der Pfarrer von Kirchfeld” я досі в перекладах, ані в оригіналі не читав, ані на сцені виставленої не бачив, ані навіть не читав переповїдї її змісту, так що про її зміст і будову не маю ніякого поняття.

вало, та й гадає, що всі розуми поїло. Я тобі ще покажу, куди стежка в горох! Ще ти пізнаєш начальника Рябину. (Грозить палкою й відходить). (XVII, 353).

Після успіху з „Украденим щастям” в 1893 році Франко в грудні цього ж року запропонував „Руській Бесіді” нову п'єсу — „Рябину — комедію з народного життя в 4-ох діях”. Текст п'єси читав автор проф. Вахнянинові та артистам К. Підвисоцькому і Лопатинському в грудні 1893-го року, які її схвалили, і „Бесіда” взяла її до репертуару свого театру на 1894-ий рік.

Але театр мусів мати дозвіл „президії Цісарського - Королівського Намісництва”, яке комедію „Рябина” відкинуло. Франко писав про це Драгоманову 23-го лютого 1894 р.: „Рябину” відкинуло Намісництво і то відкинуло основно, як противозаконну наскрізь, від першої сторінки до останньої... Спасибі Окуневському (референт „Руської Бесіди”), що... прочитав і представив намісникові ідіотизм такого рішення, і намісник казав її другий раз предложити, та навряд чи допоможе рекурс від вовка до медведя” (Білоштан, 176).

Франко цікавився типом війта-глитая, який на спілку з писарем-шахраєм та шинкарем-здиришком обдирає громаду, — вже у 80-их роках і почав був писати оповідання на цю тему. Але з цього оповідання залишилися тільки уривки, бо автор не докінчив його, вирішивши опрацювати цю тему в комедії. Комедія на три дії була готова в 1886 році, і автор подав „Руській Бесіді”. Та рецензент її не радив ставити цю п'єсу, пишучи, що вона „загостра на сцену, і цензура її не пустить, хотя це щира

У Львові, д. 6 цвітня 1906 р. Д-р Іван Франко.

Білоштан наводить, що в 1941 р. К. Студинському „спало на думку, що поет під впливом німецького автора вирішив написати свого „Учителя”, а в 1942-му році „цю вигадку повторив В. Дорошенко, заявивши, що драма „Учитель” написана під впливом Л. Анценгрубера” („Львівські Вісті”, з 10 липня 1942) (Білоштан, 218). Білоштан запечерив твердження К. Студинського і В. Дорошенка, але не подав окремої аналізи п'єс німецько-австрійського — драматурга Людвіка Анценгрубера (1839-1889). Не робимо цього і ми, бо ж наша праця про цілу літературну творчість Франка, а не про самі його драми, а тим більше одну п'єсу, яка має стільки специфічного галицького бойківського кольориту з кінця 19-го віку, що її автор не мусів і не міг шукати за „темою своєї драми”, як це йому закидували „Зеркало” і наведені вгорі автори, аж в німців.

**„НАРІД ПРОПАДАЄ ВІД ЛИХВИ, ГИНЕ
В ШИНКАРСЬКИХ РУКАХ, ТЕМНИЙ,
ЗАНЕДБАНИЙ, ОБДЕРТИЙ”...**

Так промовляє до війта Рябини парубок Коваль в п'єсі „Рябина”, написаній в 1893 році.

Олекса: Дав Бог, що хоч молодь потроху хапається до книжки, до науки, хоче просвітитися, щоб знала, як на світі жити, а ви бий-забий на неї за те. Гріх вам перед Богом і людьми!

Рябина: Овва, який ми навчитель вищукався. Зась тобі мене вчити, що гріх, а що ні,! А дивіть! Ще молоко на губах не обсохло, а воно вже лизнуло того письма та капральських кулаків покошту-

правда". Франкові не вдалося навіть надрукувати п'єсу, і вона була надрукована вперше аж в 1940-му році у Львові, а друга редакція „Рябини” з 1893-го року була надрукована в 1928 р. у видавництві „Рух”, з малими пропусками, бо не зберігся повний текст твору.

„Рябину” з успіхом поставили в Коломиї і Станиславові 11 і 12 липня 1894 р., а у Львові — 6-го вересня в залі „Фрозінн”. Грали відомі артисти А. Стечинський, С. Янович, К. Підвисоцький, Й. Стадник, С. Підвисоцький, А. Нижанківський, І. Рубчак та інші, режисерував п'єсу С. Янович.

„Діло” з 10 вересня надрукувало довгу рецензію, з якої подамо деякі уривки, бо вони свідчать і про те, в яких умовах працював український театр в Західній Україні під час польсько-австрійської займанщини.

Рецензент „Діла” писав:

„Заголовок комедії — взятий з прізвища головної дійової особи Прокопа Рябини, вїта в Нестаничах, тому і зміст комедії — це події з життя того вїта. Рябина — вїт, яких багато в нашій Галичині, а котрих називають деякі круги „порядним вїтом”... „Громада великий чоловік, і її безкарно не можна кривдити” є ідеєю комедії. Др Франко вибрав до сеї комедії темат вельми інтересний і на часі. Така трійця обманників найшлась би в кожному селі. Сцени, де представлено обманства, випали живо... штука надасться вельми до виставки сценічної, устроюваної для селян. „Рябину” треба зачислити до тих моралізуючих штук людових, котрі в нашому давнішому репертуарі театральнім займали видатне місце, але перевищує їх

в багато разів, раз своїм тематом, взятим з життя і трактуючим пекучі справи, а по-друге, безперечно талановитим переведенням... На кожний спосіб театр має твір вельми надаючийся до вистав для селян, котрі побачать на сцені пластично представлене своє громадське життя - буття" (Білоштан, 179).

Критичні завваги про саму виставу показують вбогі матеріяльні засоби українського театру.

Резензент писав, що „артисти не конче добре вив'язалися зі своєї задачі. Декуди пересадна деклямація і неопанування ролі не могли зложитись на гарну цілість. Також і режисерія прогрішилась у mnogім. Одяги селян були неможливі, не було двох однакових одягів, всуміш гуцульські, бойківські, підгірські, покутські, а вже досить оригінально виглядав жид - орендар в короткім „іберцігері" і панчохах" (180).

В „Рябині" є три сюжетні лінії. Найголовнішою сюжетною лінією конфлікту — є боротьба громади проти війта Рябини. В імені громади, як ми вже бачили вище, виступає парубок Олекса Коваль. Рівнобіжно йде боротьба покривдженого селянина Казиброда проти Рябини, бо війт відобрав йому поле. Третя сюжетня лінія — це кохання Олекси з дочкою Рябини, до якої залицяється і писар-шахрай Пантилимон Качуркевич. Допомагають Рябині писар та орендар Рахміль Цінобер.

Писар схлібляє війтові, називаючи його „порядним начальником" громади. „Пан староста вас любить, каже писар, пан комісар також, пан постенфірер у вас як дома, в Раді Повітовій вас шанують. І всі пани, з ким тільки заговорим про вас,

в одно говорять: „Вуйт Рябина, то бардзо поржондни вуйт”. Далі писар говорить про те, за які це заслуги так любить польська влада вїйта: „Бо де є кращі порядки в селі, як у вас? Де більший дохід з пропїнації? Відки більше людей у криміналах сидить? Куди частіше комісії провізорїяльні їздять? Де частіше ліцитації ґрунтів відбуваються? Де виборці точніше при всяких виборах голосують, на кого пан староста каже? Ніде, як тільки в нас”?

Проти такого вїйта й писаря виступає Олекса Коваль, який збирає людей на громадськїм майдані, де читають часописи, бо вїйт Рябина розв’язав читальню.

Орися: А тепер ти татові на злість ось тут на майдані читальню робиш!

Олекса: Ну, а що ж маємо робити? Хлопці й дівчата, ба й старші засмакували в книжках і газетах, привикли до них. От ми собі й без читальні щонеділі сходимося і читаємо, балакаємо. І нині зараз посходяться. І що нам твій тато зробить?

Орися: Ей, Олексо! А ти б зважав трохи на мене! Аджеж як ти будеш з моїм татом отак воювати, то тато (плаче) ні... ні... ніколи не віддасть ме... не... мене за тебе! (345).

Олекса не зрікається боротьби проти вїйта і його спільників, і ця боротьба кінчається його перемогою. Він каже Орисі: „А ти не бійся. Твій тато чень також чоловік. Я його знав як доброго й чесного чоловіка, аж оце нещасне вїйтівство йому голову закрутило!”

На майдані читали „Батьківщину” і мали читати „Діло”, але до цього не дійшло, бо надїйшов вїйт. З „Батьківщини” читали про віче у Львові:

„Велика радість підносить наші груди, коли це пишемо. Заповіджене віче у Львові відбулося вповні велично і славно. Здвиг народу був такий великий і славний, якого ані наші вороги ані ми самі не надіялися. Скромно числячи, зібралось що найменше 5.000 людей зо всіх сторін нашого краю. І що найважливіше, було це саме чоло, сам вибір нашого селянства, самі люди свідомі й готові на всяку жертву за народне діло. Видно було і кожний це чув, що нарід, котрий має таке селянство, не загиб і не може загинути”.

Ми навели цей уривок із п'єси, бо його фальшиво представив Ю. Кобилецький, написавши на 140-ій стороні таке, чого зовсім нема у Франковім тексті. Кобилецький пише:

„У другій редакції п'єси введено чимало сатиричних діалогів, що викривають облудність ліберальної буржуазної преси, яка, мовляв, дбає про народ. Одним із факторів боротьби селян у п'єсі є боротьба за дозвіл мати читальню. Але селянам потрібна читальня не для того, щоб слухати в ній байки буржуазних писак, а для того, щоб навчитись грамоти, щоб знати, як на світі жити. Читаючи звіт у буржуазному „Ділі” про народне віче, селяни додають свої іронічні коментарі до цього звіту, з яких видно, що інтереси „Діла” для них чужі і далекі; у них є свої соціальні інтереси боротьби з гнобителями, які... ссуть народну кров”.

Вся ця програмова комуністична тирада Кобилецького вислана ним із пальця, в п'єсі нема нічого з того. Читає Митро „Батьківщину”, а Олекса мав читати „Діло”, але надійшов Рябина, і до цього не дійшло... Такого яскравого перекручення фактів,

як в Кобилецького, не легко знайти навіть у підсоветських авторів. Кобилецький перестарався в брехні...

Очевидно, що теперішнім франкознавцям в Україні не можуть подобатися ті засоби боротьби проти польсько-австрійської адміністрації в Галичині, які змалював Франко в своїй комедії. Комедія „Рябина” кінчається перемогою на всіх трьох сюжетних лініях. Олекса добився того, що прийшов дозвіл на відкриття читальні, що заарештовано писаря; Казибрід дістав своє поле від Рябини, який зрікається війтівства і погоджується віддати свою доньку Орису за свого противника — Олексу Коваля. Скомпромітований орендар мусить залишити село, яке не хоче взагалі корчми в селі.

Ось кінцева сцена цієї комедії, єдиного драматичного твору Франка, який щасливо кінчається для всіх чесних героїв та для громадської справи і без нещастя для нікого:

Олекса: Та я, нанашку, хотів допитатися, коли можна старостів прислати?

Рябина (обіймає його): Сину мій! Шли хоч нині!

Олекса: Оце славно! Оце розумне слово! (Від церкви чути голос дзвонів. Люди здіймають шапки).

Рябина: Ну, сусіди! До церкви дзвонили. Пора до церкви.

Таке закінчення п'єси не в смак Білоштанові, який пише, що „не вина Франка, що йому довелося четверту дію розв'язувати в пляні моралізації й повчання”. На його думку „поведінка Олекси й Казиброда викликає здивування не лише в Рябини,

але й у читачів, бо до такого фіналу вони не були підготовлені попереднім ходом подій” (194).

На нашу думку нема здивування, бо і Олекса і Казибрід здобули те, за що змагалися в трьох діях і тому вони в четвертій дії вдоволені з того, що зможуть позбутися всього злого та працювати для села.

Білоштан писав про комедію „Рябина” в 1956 р., що її „головним героєм є народ, представники якого виявляють найблагородніші риси людських характерів. У комедії бурлить народна сила, іскриться гумор, переливається сміх з ворога людського” (195). Білоштан нарікає на те, що „комедія „Рябина” незаслужено забута радянським театром”.

На нашу думку „Рябину” не відважуються ставити в теперішній Україні, бо її закінчення в душі „Наталки Полтавки” І. Котляревського, а не „революційне”. Рябина почув голос дзвонів і пригадує сусідам, що треба йти до церкви.

**„А СЛАВНА МОЛОДИЦЯ! ВІДВАЖНА, ДОБРА . . .
ТА ТВЕРДА ДУША, НЕ ПОДАЄТЬСЯ! ЯК КРЕМІНЬ”**

Так характеризує опришок Бойчук героїню драми І. Франка під заг. „Кам’яна душа” — Марусю, любовницю ватажка опришків Ілька Марусяка. Бойчук ранений, і Маруся перевивала йому рану, а опришок натякав їй на свою любов до неї. Маруся йому рішуче відповіла: „От тож і знай і більше мені й балакати не смій такого!” (XVII, 172).

**Бойчук (про Марусю): — Як прийшла
Сюди, то щоб згадала про свій дім,**

Про мужа, про рідню — ані словечка.
Ніхто не знає, відки й хто вона,
Хіба ватажок? Наче темний бір
Мовчить. Вже ж певно, що в душі у неї
Невесело, бо не всміхнеться ніколи,
Не жартує, пісні не співає.
Мовчить. Чи то горда така, чи може
Який великий біль чи жаль чи встид
Замкнув їй серце?

Та й ватажок Марусяк не знав, хто його любов-
ниця. Вона йому оповідає свою історію аж перед смер-
тю, коли Марусяк пробив її ножем, думаючи, що це
вона зрадила його криївку та сховані скарби.

Маруся: Так, Ільку! Слухай. Молоду
Дали мене за Крайника старого,
Брудна душа... Я рвалася думками...
Ти в крайній хаті зимував недужий...
Я часто вечорами, потаємно
Перебиралася за молодичю
І йшла на передмістя прясти. Там
Тебе побачила. Ти тямиш сам,
Що ти мені балакав, що ти легінь,
Багацький син з Угорщини, що любиш,
Готов зо мною на Молдаву... Я
Піддалась, рішилась... (191).

Білоштан гадає, що „Франко, йдучи за зразком
„маленьких трагедій” Пушкіна, створив нову для
української літератури, стислу одноактну психологі-
чну драму, своєрідну драматичну новелю. Своєрід-
ність драматургічної форми такого жанру полягає
в тому, що на сцені відображується тільки фінальна
катастрофа, за принципом п'ятої дії, коли все, що бу-
ло перед нею, відсунуто в минуле”.

Думаємо, що не треба тут згадувати Пушкіна,
без чого не може обійтися також І. Басс, який „при-

крашує" своєю зцінку поклоном в бік А. С. Пушкіна, кажучи, що драма „Кам'яна душа" стоїть ближче, ніж інші драматичні твори Франка, до маленьких драм російського поета, в яких глибоко розкривається внутрішній світ людини" (ст. 349).

На жаль, в цій п'єсі немає ясної психологічної будови головної героїні. — Це витикала І. Франкові Леся Українка, якій автор писав про плян написати нову драму. Л. Українці подобався був Франків плян, і вона визнала його цікавим і оригінальним. Та коли вона в 1895 р. прочитала в „Житті і Слові" п'єску „Кам'яна душа", писала її авторів:

„Ви розповідали мені плян одної драми, що здався мені надзвичайно цікавим і оригінальним, потім елементи з нього я пізнала в „Кам'яній душі" і щиро признаюсь Вам, що від пляну я більше сподівалась. Ви сказали, що дійсно мусите „скрутити голову" плянові через незалежні до Вас причини: „умови моєї роботи... умови мого життя... умови нашої сцени" (Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, ст. 57).

Цю Франкову п'єсу негативно оцінив був і М. Драгоманов зараз після її появи друком. Неприхильно поставився до неї Ол. Борщагівський в праці „Драматичні твори І. Франка", Київ, 1946, ст. 118 (цитую за І. Бассом, ст. 348). Він писав: „Кам'яна душа" — мало правдоподібна, як психологічний нарис, і невиразна, неглибока, як картина життя опришків". Про постать Марусі він писав, що вона „не тільки не трагічна, але й не драматична постать" і вона не мусіла гинути, а могла йти назустріч своєму чоловікові, старому багатієві Крайникові, батькові її ді-

тей, який прощав їй побут в опришка, коли тільки заявить, що її силою викрадено.

Борщагівський не має слухності, бо Маруся таки знайшлася в трагічному становищі: вона не може вернутися до дітей, бо ненавидить свого чоловіка — старого Крайника. Маруся довідується, що вирішив її чоловік, йдучи облавою проти опришків.

Баюрак: Та ще одно пан Крайник наказав
Вам дати знать. Коли вона, мовляв,
Не схоче нам опришка того в руки
Віддати, то значить, що винувата.
Тоді вона мені не жінка. Зловлю
З розбійниками, з ними ж і повішу.

Маруся: Нехай! Нехай!

Баюрак: Дітей її зречусь.

Маруся: Що?

Баюрак: Це пан Крайник так сказав, пані.

Маруся: Що? Що сказав? Ти ще раз повтори!

Баюрак: Дітей її зречусь, як щенят
Прогоню з дому, викину, не хочу
І знать про них, так як вона від них
Втекла.

Маруся (важко дихає):

О, Боже! Цього вже занадто!
Це вже над людські сили! За один
Фальшивий крок! За хвиливу оману.
Чуття! За хвилю забуття — стільки
Страшених розчарувань і унижень,
І мук і сліз пролитих не очима
А серцем! Що мені тепер життя?
(ст. 185 - 186).

Маруся любить дітей і хоче їм допомогти. Вона передає для них парубком Баюраком великий

золотий хрест із шиї, в якому був список схованих скарбів опришка. Маруся, можливо, була б вернулася до своїх дітей, якби жорстокий Крайник із „брудною душею” не був вимагав від неї зради й видання Марусяка. Коли ж Марусяк довідався від опришка, що облава зближається до його криївки, і всі інші опришки розбіглися, вбиває Марусю. Маруся (вмираючи): „Дітей жаль... Двоє анголят... Ох, серце!.. Ні, не побачу вже!.. Для них хрест... О, Мати Божа! Радуйся... Маріє!.. (ст. 191).

Надходить Крайник із своїми людьми і застає Марусяка над трупом Марусі. Марусяк запускає в серце Крайника „затрусну стрілу”, повідомляючи його, що Маруся „з любови пішла за ним і вмерла добровільно, щоб не бачити свого чоловіка”.

Марусяк не дав себе заарештувати і пробив себе ножем, впавши при трупі Марусі.

На сцені українського театру в Галичині йшла „Кам’яна душа”, починаючи від 1895 року, але царська цензура не дозволяла її виставляти.

**„КОЛИ ВЖЕ ПОКАЗАЛОСЯ ПО НИЙ — ПОЧАЛА
ДО МЕНЕ ЛАЩИТИСЯ: „БЕРИ МЕНЕ ТА БЕРИ,
ЦЕ ТВОЄ!”**

Багатий господар, удівець Прокіп Завада, оповідає про наслідки своєї любови із дівчиною Ксенею. „Та я не вірив, а мої старі випхнули її з хати. І знаєш, її вели заковану через село, — в самі м’ясопусти було, а я до шлюбу їхав. Перестріла мене й так на мене поглянула, такими очима, що в мене аж серце льодом стялося. До нині того погляду не можу забути”. (XVII, ст. 286).

Оце передісторія одноактової п’єси Франка „Будка ч. 27”, в якій, крім Завади, виступають: будник

Панько Середуший, його жінка Олена, їх донька Зося, парубок Гнат Сиротюк, який любиться з Зосою та „жебруча баба” — Ксеня, з якою любився Завада. Завада хоче одружитися з Зосою і хоч знає, що вона любиться з Гнатом, то записує їй зараз від того дня „коли візьме шлюб чи з Гнатом, чи з ким іншим — половину свого маєтку, поля, худоби, будинків і всього, що має”. Завада хоче доказати молоденькій Зосі, що любить її „не так, як інші”, і не „туманить її словами”.

Завада: Остання любов, дівчино, так як домовина — до віку не зміниться. Твій Гнат може ще десять разів зрадити тебе, — а я не можу ніколи... Слухай Зося — ти бідна, а Гнатові родичі багаті. Чи пристануть, вони, щоб Гнат брав тебе?

Зося: Або я знаю? Гнат казав, що бере це на себе.

Завада: Так говорить кожний парубок.

Після розмови Зося заявляє старому женихові таке: „Коли ви не дурите мене... І коли не будете ні силою, ні хитрощами розлучати мене з Гнатом... І коли би Гнат змінив думку — добровільно, розумієте... І коли би я... Ну та що я! Даю вам слово, що в такому разі я готова вийти за вас”. (293).

Зося про це все повідомила в найближчій яві Гната, але цю сюжетну лінію конфлікту перериває поява зрадженої Завадою Ксені. Ксеня вияснила Зосі і Гнатові вчинок старого Завади. Молодята настрашилися дивної історії Ксені.

Ксеня: Не бійся нічого, дівчино! Не бійся. Я божевільна, але ще при розумі. Не дай, Боже, зовсім збожеволіти!

а „професіонали сцени” не звертали уваги на „незаслужено забуту одноактну п'єсу Франка”.

„ЧИМ ШВИДШЕ ФАБРИКИ З'ЇДЯТЬ ДРІБНЕ
РЕМЕСЛО — ТИМ ЛІПШЕ ДЛЯ НАС”

Це бажання челядника Криштофа в шевського майстра Никифора Чирняка у Львові, головного героя „комедії в одній відслоні” Івана Франка під заг. „Майстер Чирняк”. Челядник Криштоф „соціал демократ”, він тішиться, що „що має гинути, хай гине зараз! Значить, що хто може, хай до цієї цілі допомагає. Робімо труднощі дрібному ремеслу, компромітуймо його, дискредитуймо!” (307).

Нагода до цього добра, бо ось що діється:

Криштоф: — Аджеж тут у Львові якийсь англійський капіталіст закладає фабрику взуття. На велику скалю! П'ять складів у самому Львові. Інші склади по всіх більших містах. О, брате, це буде для наших майстерців смертельний удар! (там же).

Працедавець челядника Криштофа — майстер Чирняк веде боротьбу проти цього англійця, видає останні гроші всяким міським пройдисвітам, які обіцяють йому, що будуть обороняти дрібне ремесло, але в дійсності дбають про те, щоб щось заробити від старого фанатика — противника фабрик. Чирняк запросив до себе редактора Шпіцкопфа, цехмістра Гутака і міського статистика Цимбальського, але всі вони не можуть допомогти Чирнякові.

Чирняк (до цієї тричленної комісії): Якби так по моєму, та я би ще оцих проклятих соціалістів скасував. Мара знає, що за народ розплодився. Ніби то рахується ремісники, робітники, а на ділі так

В останній 13-ій яві наступає зустріч Ксені зі своїм кривдником Завадою. Вона пригадує йому його злочин у відношенні до неї, він виривається їй з рук, але не може втекти від Ксені. Надїздить поїзд, і вони обидвоє покотилися на рельси, де знайшли смерть.

В цій одноактівці Франко опрацював цей сам мотив, який знаходимо в п'єсах Кропивницького „Глитай, або павук” і в „Наймичці” Тобілевича. Франко згустив дію, бо ж плянував написати одноактівку. Глядач аж в кінці п'єси довідується про те, що Завада любився з Ксенею.

Ксеня (до Зосі й Гната): „Окаянний! Безсумлінний! Я його зрадила, я! Адже я три ночі й три дні під його порогом як собака скавучала, руки й ноги його цілувала, щоби не губив мене, щоб не ламав свого слова, щоб змилювався хоч над дитиною, що я від нього під серцем носила. Все дармо. Відіпхнув мене! Його мати поміями мене обливала, його батько палицю поламав на плечах!” (297).

Цю сильну Франкову одноактову п'єсу ставив театр в 1902 р., і тоді ж вона появилася друком. П'єса написана в роках 1893 - 1895, в часі драматичних успіхів франка. „Руслан” з 22 грудня 1902 писав, що „Будка ч. 27” справила велике враження на публіку, тож прийняла вона новий твір нашого геніяльного письменника гарячими оплесками!” (Білоштан, 244). У 1899 році Л. Лопатинський опублікував лібретто одноактової опери на основі драми „Будка ч. 27”, закликаючи композиторів написати музику (там же, 244).

Білоштан писав в 1956 р., що цю п'єсу ставили в Україні тільки гуртки мистецької самодіяльності,

і дибас на те, щоб своє власне ремесло підкопати, нам, майстрам, не дати дихнути.

Шпіцкопф: Правда ваша! Правда ваша! Скасувати їх зовсім. (Нотує). Ну, а що більше?

П'єса — це сатира на оцих Шпіцкопфів, Цимбальських і Гутаків, які використовують майстра Чирняка, що не годен зрозуміти промислового поступу.

Найважливішим тут те, що рідний син майстра Чирняка — Іван є тим, англійцем, який засновує фабрику взуття у Львові, і проти якого бореться його батько, хоч спочатку цього не знає, бо прізвисьце свого сина Івана Чирняка читає, як „Йогн Сгеернеак”. Коли ж з'явився син в домі батька, то мати ним втішилася, а батько заявляє йому: „Я тобі не тато! Ти мій ворог, ти мій убивця, ти не маєш права звати мене татом! Забирайся!” (336).

Старий Чирняк програє, його покидають челядники, шевський майстер Завадський і навіть рідна жінка, яка йде до сина — промисловця. Зі старим Чирняком залишився тільки термінатор — шевський учень. П'єса кінчається розпаччю старого Чирняка:

Чирняк (до шевського учня): — Синку мій! що ж ми почнемо самі? Я старий, ти малий! Як же ж нам боротися з отою страшною силою. (Опускає руки в задумі).

Франко цікавився промислом в оповіданнях „Добрий заробок” і „Домашній промисл”. В комедійці „Майстер Чирняк” автор змалював, що приватні ремісники не можуть витримати конкуренції з фабричним промислом. Кобилецький при оцінці цієї п'єски відважується хвалити навіть соціал-демократа челядника Криштофа, хоч в інших випад-

му казку „Сон князя Святослава” та три одноактові п’єси „Кам’яна душа”, „Будка ч. 27” і „Майстер Чирняк”.

Ці п’єси були актуальні при кінці 19-го віку; деякі з них не втратили тієї актуальності і тепер, хоч від їх появи минули десятки років. Між Франковими п’єсами є й такі, які тепер свідчать про те, в яких умовах жив наш нарід в австрійсько-польській займанщині. Франко боровся за національне й соціальне визволення нашого народу, він в цій боротьбі користувався і своїми драматичними творами і при кінці свого життя не жалував того, що роздрібнював свою творчість, бо бачив успіхи своєї праці. Це треба мати на увазі при оцінках праці автора „Мойсея”, бо Франко ніколи не вважав себе олімпійцем, який може сидіти на Олімпі та з творчих вершин своїм зором обіймати загально-людські проблеми. Він уважав, що боротьба проти таких сільських п’явок, як вїйт Рябина чи темний бойко-вїйт Михайло Сойка, або орендари Зільберкранц чи Рахміль — це також важлива людська проблема, гідна пера письменника, який бореться за визволення свого народа.

Герої Франкових драм — „окрилені благородними поривами, вони не безплідні мрійники, а люди діла, праці й боротьби. Свої етичні принципи, світоглядні переконання, часто і людську гідність вони обстоюють ціною навіть власного життя” (Білоштан, 252).

Покликав їх до життя на сцені Іван Франко — борець за вільну від всякого поневолення українську людину.

ках члени цієї партії не втішаються прихильністю авторів під советським режимом.

Але Білоштан розуміє, що не випадає хвалити без застереження соціал-демократа. Він пише: „Майстерно змальований образ Чирняка сприймається як художнє узагальнення обмежености людини, що не розуміє історичної закономірности розвитку суспільства. З цього погляду Чирняку протистоїть робітник Криштоф, який називає себе „соціал-демократом”. Він вважає, що „сила в руках пролетаріату”, проте не договорює своїх думок до кінця”. (ст. 249).

Комедію „Майстер Чирняк” ставив театр „Руської Бесіди” і про неї була рецензія в „Ділі”, 1909 року (ч. 62).

Франко був переконаний в тому, що українська культура повинна мати своїм ґрунтом народну українську основу. „Кожний чільний сучасний писатель, писав І. Франко в статті „З чужих літератур” в „ЛНВ” (1898, т. I, кн. I, ст. 61-62) — являється неначе дерево, що своїм корінням вливається якмога глибше і міцніше в свій рідний, національний ґрунт, намагається віссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів”.

Ми бачили, які перешкоди мусів перемагати український театр, що йому ставила польська адміністрація у Львові. Ці труднощі стримували і творчі задуми Франка — драматурга. Та все ж таки він зумів написати такий драматичний шедевр, як „Украдене щастя”, п'єсу з життя української сільської інтелігенції „Учитель”, суспільно політичну сатиричну комедію „Рябина”, історико-героїчну віршовану дра-

„У МЕНЕ НЕ БУЛО АНІ ЗЕРНА НЕНАВИСТИ ДО ПОЛЬСЬКОЇ НАРОДНОСТІ”

Так писав І. Франко про свою статтю про Адама Міцкевича під заг. “Der Dichter des Verrates” (Поет зради) у віденському тижневику “Die Zeit” в травні 1897 р. Ця стаття мала важкий вплив на життя поета, тому треба про неї згадати. В цій статті Франко аналізував ідеологію Міцкевичової поеми „Конрад Валленрод”, в якій польський поет змалював героя, який зрадою допомагає своїй народності.

Стаття Франка про Міцкевича кінчалася так:

„Ми розглянули майже всю поезію Міцкевича і сподіваємося, що ми дали досить доказів того, що зрада в своїх найрізномордніших формах творила головну тему майже всіх його поезій, що ся зрада, — і се найхарактерніше, — малюється тут не як низька хиба, а як заперечення етичного почування, але дуже часто як щось геройське, а де-коли навіть як щось ideale, подиктоване найвищим патріотизмом.

Сумний мабуть був час, коли геніяльного поета зіпхали на такі манівці; але сумно стоїть справа із нацією, котра без застереження уважає такого поета своїм найвищим національним героєм і пророком, та годує що-раз нові покоління отруйними творами його духа” („Україна”, 1926, книга 6, ст. 7 — акад. М. Грушевський „Апостол праці”).

М. Грушевський писав, що Франко „кидав обвинувачення в зрадництві й підступстві не тільки польській владущій верстві, але й польській інтелігенції Галичини, яка в кінцевім рахунку все ставала по її стороні в боротьбі з українським елементом” (там же).

Франко писав 8 років по надрукованню статті про А. Міцкевича, що поляки тільки в однім огляді не ігнорували українців. „В однім пункті польська преса від самого 1848 р. дає багатий матеріал для історії польсько-руських відносин. Не було ані одного кроку, одного замислу, одного пляну русинів, якого б ся преса не оплювала, не зогидила, не перетолкувала на не користь русинів. Не було ані одного виднішого русина від Маркіяна Шапкевича аж до наймолодших із нинішніх студентів, якого — польська преса не очорнила б, не осмішила, не денунціювала, не відсудила від чести й віри, або хоч принагідно не копнула” (ст. 9).

Франко тоді, в 1897 р. пізнав, що „проти українців стоїть не тільки польська шляхта, але уся польська нація, всі її верстви від шляхти і магнатерії аж до репрезентації зорганізованого пролетаріату. Ся солідарність доходить до того, що не тільки в чисто національних справах поляки всіх верств ідуть разом проти русинів, але і в соціальних справах репрезентанти польського демосу або явно підпирають або приймають без протесту та протидіяння такі шляхетські заходи, що хоч можуть вийти на шкоду й польському мужикові чи робітникові, але в більшій мірі можуть пошкодити русинам” (ст. 5).

Ці слова Франка передрукував М. Грушевський в „Україні” в 1926 р. Тепер їх не наводять підсоветські автори, які не сміють писати про те, що польський пролетаріат кривдив своїх українських товаришів коштом здобутків польської буржуазії.

Подібно повелися з Франком і його польські поступові працедавці і негайно викинули його з праці в редакції „Kurjer-a Lwowskiego”. Поет ли-

В 1905 р., після революції в Росії, поляки в Галичині знов заговорили про можливість українсько-польського порозуміння, і тоді Франко написав статтю в „ЛНВ”, 1906 р. під заг. „Русько-польська згода і українсько-руське братання”. Франко писав, що він „має право забирати голос у тій справі”, бо він є самотнім українцем, який „не зрікшися свого характеру і своїх національних поглядів, працював серед поляків”. І чим скінчилася ця практика? запитував Франко і відповідав, що отими ганебними баденівськими виборами в 1897-му році, про які ми вже згадували вище, і про які Франко пише, що „львівська прокуратура конфіскувала статті про вибори та дописи з провінції про вбивства, каліцтва та масові арешти”, бож прем’єр міністрів гр. Бадені заявив, що „вибори відбулися легально”.

Франко в цій статті заявив, що він після реакції польської суспільності на його працю про Міцкевича і після виборів в 1897 р. „побачив, як довкола нього валився весь той світ ідей та ілюзій, над якою реалізацією він працював, і в хвилину розпуки він кинув каменем у прірву і усунувся набік, покинув на завсігди експериментування з працею на двох загонах” і дав собі слово присвятити всю свою працю своїому рідному народові. „Одно лише додаю ще — писав Франко: — як перед тим, так і потім у мене не було ані зерна ненависти до польської народности, до того, що вона має гарного, високого, широкого, та справді людяного. Я міг би покликатися на свідцтво кількох благородних поляків, які вирозумівши та річево скритикувавши мій крок „про те впевнилися, що я зробив його не з злої волі, і не відвернули від мене своєї приязні” (там же, ст. 8).

пився майже без засобів до життя, а був він тоді головою родини, що складалася з 6-ох осіб: Крім нього та дружини ще й з четверох дітей, Андрія (1887-1913), Тараса (1889), Петра (1890-1941) і Анни (1892).

Становище було критичне, з польського боку загрожували поетові навіть фізичним знищенням. Василь Стефаник відвідав був тоді Франка у Львові і писав, що „кампанія проти поета зі сторони поляків скажена. Газети, як „Дзеннік Польскі“, „Смігус” і т. д. взивайон патріотичнон млодзезж польскон, ажеби І. Франкен мяла в своєї опсце. Чи будуть бити, чи не будуть, то це в руках господніх” (І. Франко у спогадах, ст. 282).

А. Крушельницький написав в 1910 р., що „є правди, що про них не вільно мовчати, і є правди, що їх не вільно проголошувати безкарно” (ст. 139). Франко на це не зважав і кинув полякам той закид, який вони робили йому в краківській „Now-ий Reform-i” в 1895 році, під час виборчої кампанії. Там писав поляк посол Тадеуш Романович, обвинувачуючи І. Франка в тому, що він ненавидить всю польську інтелігенцію, що, співробітничавши в польській пресі, виконує роль Валленрода” (С. Кирилюк, ст. 128).

Франко відкинув цей закид Романовича в статті в „Kurjer-i Lwowsk-im”, і два роки пізніше написав статтю проти виправдування зради, проти валленродизму як зброї в політичній боротьбі.

Франко високо ставив Міцкевича як поета, і сам перекладав його поезії (Том XVIII, ст. 287-340), де надруковані 18 перекладів із Міцкевича, між ними і довші твори: „Ордонова редута”, „Втека”, „Гос-

подарський вечір" і „Буря" з епопеї „Пан Тадеуш", „Петербург", „Перегляд війська", „До другів росян" та інші.

„ПРИЗНАЮСЯ ДО ГРІХА — НЕ ЛЮБЛЮ РУСИНІВ"

Це Франкові слова з передмови до перекладу на польську мову його п'ятьох оповідань (Два приятелі, Історія моєї січкарні, Гава, Один день з життя львівських вуличників і Панталаха). Франко додав ще передмову „Niemo o sobie samym" (Що про себе самого), в якій висловив правду про тодішню українську інтелігенцію - народовців в Галичині, яка не знайшла ще була своєї правильної лінії та заключувала угоду з поляками і об'єднувалася з москвофілами під час виборів. „Галичанин" пустив був вістку, що Франко порозумівся з польською адміністрацією і новозформованим „Русько-Католицьким Союзом" (Ол. Барвінського, А. Вахнянина). М. Грушевський пише про це так:

„Трактуючи панів з „Галичанина" за їх інсинуації як простих політичних бандитів („Галичанин" — це орган москвофілів Л. Л.), Франко сильно заатакував і панів з українсько-народовецького „Діла", що лицемірно секундували „Галичанинові" в його напастях" (ст. 7). Франко відповів на інсинуації своїх політичних противників, цим разом москвофілів і народовців, гострою статтею в „Життю і Слові" на початку 1897 р.

Проф. М. Грушевський вірно пише, що незалежно від того, коли оце Франкове „Що про себе самого" було написане, в 1895/6 чи в 1897 році — то воно відповідало „тим почуттям презирства і зневаги до лицемірства і двоєдушности „нашої Русі",

що наповняли Франка в першій половині 1897 року”.

В „Дещо про себе самого” Франко подавав дещо з своєї біографії, а після того „замість біографічних подробиць дав декілька признань” .

„Передовсім признаюся до гріха, що мені його багато патріотів вважає за смертельний: не люблю русинів (тодішня назва для українців — Л. Л.)... Не є я в літах наївних і засліплених коханців і можу про таку делікатну матерію, як любов, говорити тверезо. І через те повторюю: не люблю русинів. Так мало знайшов я серед них правдивих характерів, а так багато дрібничковости, тісної глупоти, дволичности і зарозумілости, що, дійсно, не знаю, за що міг би я їх любити, навіть не звертаючи уваги на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони мені часом з найкращою думкою вбивали під шкіру. Розуміється, знаю між русинами декілька винятків, декілька особистих чистих і гідних всякої пошани (говорю про інтелігенцію, не про селян), але ці винятки, на жаль, лише стверджують загальний висновок”. (І, А, ст. 275).

Далі Франко признався до „ще більшого гріха”, до того, що „навіть Руси нашої не любить так і в такій мірі, як це роблять, або вдають, що роблять, патентовані патріоти”. Про історію України писав Франко, що важко „любити її, бо майже на кожному кроці треба би хіба плакати над нею”. Не міг Франко любити Україну, як расу, „отяжілу, незграбну, сантиментальну, що позбавлена гарту і сили волі, так мало здібну до політичного життя на власному смітнику, а так плідну на перевертнів найрізномоднішого гатунку” (ст. 276).

обов'язок зовсім змазали те, що Франко говорив про свою „нелюбів”, як вірно писав М. Лозинський (ст. 26). Та народовці „попробували використати цю сповідь поета для нової атаки проти нього”. М. Грушевський, який вже тоді тісніше співпрацював з Франком і знав його працю й любов для України, вияснює втіху народовців із того, що Франко дав волю своїм хвилевим настроям:

„Пригадую собі з тодішніх оповідань, яку хвилю злорадства викликала вона („сповідь” Франка — Л. Л.) в народовецькому осередку: руки собі затирали, потішаючися, що оцей „землетрясець” нарешті вбив себе морально в очах громадянства, і можна буде його як нешкідливого трутня викинути на смітник. В „Ділі” появилася стаття „Смутна поява” провідника народовців Юліяна Романчука, творця „нової ери”.

Знаємо, як гостро висловлювався Тарас Шевченко про сучасну йому українську інтелігенцію та про її хибне розуміння нашої історії. Майже на цю саму адресу звернув свої гіркі слова і другий після Шевченка великий українець. Тепер нам це легше зрозуміти з історичної перспективи, коли знаємо, що два роки після написання „Дещо про себе самого” Франко разом із народовцями засновував Українську Національно-Демократичну Партію. Та тоді, в 1897 р. Ю. Романчук дивився на Франка як на партійного противника — радикала і використовував нагоду, щоб якнайсильніше його вдарити. Бо тільки цим можна пояснити деякі частини статті Ю. Романчука. Ось хоч би це:

„Ми раді би винайти причину, найменше для нього некорисну. Може вона лежить в тій angeborene

Та проте заявляв поет польським читачам, що „почуває себе українцем”, бо примушує його до цього „передовсім почуття собачого обов’язку. Як син українського селянина, що викормився чорним селянським хлібом, працею твердих рук селянських, почуваю себе до обов’язку панщиною цілого життя відробити ці шеляги, що їх видала селянська рука на те, що я міг видряпатися на висоту, де видко світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм, важке ярмо, яке, доля положила на мої плечі... Скинати його не можу, бо тоді став би я підлим відносно власного сумління. І коли що полегшує мені двигати це ярмо, так те, що бачу український народ, як він, хоть гноблений, отемнюваний і деморалізований довгі віки, хоть і нині бідний, слабкий і безправний, але все таки помалу підноситься, чує в щораз ширших масах жажду світла, правди і справедливості і шукає шляхів до них. Отже варто працювати для цього народу і ніяка чесна праця не піде намарне” (ст. 277).

Франко закінчив оцю свою „сповідь” так: „Українська приповідка каже: „Не робися солонким, бо тебе злижуть, не робися кислим, бо тебе оплюють”. А в таких оповіданнях про себе самого нічого нема легшого, як попасти в ту або іншу крайність. Почуваю, що й так сказав я не одне таке, за що мені дістануться удари з різних сторін, але хай і так буде! Того, що я сказав, не візьму назад і закінчу українською приказкою: „Добре так моїй жінці, хай мене б’ють!” (ст. 278).

Франко говорив, що „не любить” України, але працює для неї „з обов’язку”, і ці міркування про

ши його з своїх товариств після невинного засуду в 1878 р.

Та Романчук користав із нагоди, щоб вдарити політичного противника, і ще раз викидав Франка з українства, ще раз, як каже М. Грушевський, „виелімінував з суспільности”, пишучи на адресу Франка: „Отже коли Ви лише з обов'язку руський патріот, а не з пересвідчення, не з прив'язання, не з любови, то можете се тяжке ярмо скинути без церемонії” (ст. 13). Автор „Смутної появи” не мав найменшої причини закидати Франкові, що він „встидається такого давнього, звичайного, пережитого чувства, як любови до своїх родимців і своєї вітчизни”. Смішним є цей закид на адресу Франка, автора „Не пора, не пора,” (1880), вірша „Моя любов” із цього самого року, в якому є такі строфи про Україну:

Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить її сердечно,
Не відречися власних втіх,
Щоб їй віддатись доконечно?

А полюбивши, чи ж би міг
Я божую її подобу
Згубити з серця, мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу? (XV, А, ст.84).

Романчук заявляв, що „ми, малі люди, не „модерні” і не перепоступові, будемо як досі любити русинів і Русь і будемо працювати для неї не „з псячого обов'язку”, але з щирого прив'язання” (ст. 13).

І. Франко відповів на цю статтю Ю. Романчука віршем „Сідоглавному” („Ти, брате, любиш Русь”).

Widerspruchslust (вродженій охоті протиставитися — Л. Л.), до якої сам признається д-р Франко в своїй статті о Міцкевичу, в любованню в парадоксах і позованню на оригінальність, в жадобі відзначитися від всіх людей, показати, що ось я не такий собі звичайний чоловік, як другі люди. Тільки ж такі чувства і такі прикмети характера не ведуть до діл Олександра Великого, але скорше вже до діл Герострата”. (Грушевський, 13).

Романчук гадав, що зловив Франка за слабе місце в його статті і, користаючи з цього, „добивав” свого противника, пишучи:

„Ах, яка ж то груба, егоїстична натура: любити тільки там, де є за що! Правдива любов, сеж д-р Франко яко поет повинен знати, не питає, чи є за що любити, але любить... Отже любимо Русь, як любимо свою родину, і то цілу родину, не одного або другого члена її, як любимо батька і матір, і братів і сестри, і діти і всю дальшу рідню разом взявши. Та і не питаємо, за що і що в ній любити, але любимо, бо то наше, бо то родина. Мати не розбирає, чи дитина красна чи погана, чи здорова чи каліка, чи розумна чи слабша здібностями, — ба навіть противно, слабшу нераз більше любить, бо така більше потребує любови” (там же, ст. 12).

Гострі це слова, але вони подібні до гарматніх набобів, які вистрілюється до уроєного ворога. Ю. Романчук знав добре політичну і літературну та наукову діяльність І. Франка вже більше як 20 років, і тому міг знати, що „Де що про себе самого” — це тільки вибух хвиливих настроїв цюета, якому його земляки надоїли були доволі, викинув-

Треба ще згадати, що Франко писав у статті „Дещо про себе самого” і таке у зв'язку з катедрою, про яку старався: „Бійтеся Бога, як можна допустити сього чоловіка на університет! — Подивіться тільки, в якому він сурдуті ходить”! Так укваліфікував мою кандидатуру брат-русин — той самий, котрий за свою патріотичну працю для добра Руси й Австрії побирає шість чи сім платень”. Франко відповів своєму противникові-фарисеві:

Ти, брате, любиш Русь як хліб і кусень сала, —
Я ж гавкаю раз-в-раз, щоби вона не спала.
Ти любиш Русь, за те тобі і честь і шана, —
У мене ж тая Русь кривава в серці рана.
Ти брате, любиш Русь, як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її з надмірної любови.

(XVI, А. 16-17).

Франко надрукував ще у відповідь „Ділу” кілька афоризмів в Життю і Слові”. Ось вони: „Любов не обов'язкова — але почуття обов'язку обов'язкове. Сліпа любов, як і сліпа віра, родить фанатизм і нетолерантність. Від народнього обов'язку сам Бог не може звільнити; нахвалявся звільнити від нього сатана” („Україна”, там же, ст. 14).

В 1897 р. Франко видав збірку поезій під заг. „Мій Измарагд”, яка зачинається циклом „Поклони”. Три перші вірші становлять цілість і є відповіддю на дискусію про „Дещо про себе самого”. В першому вірші поет просить Україну, щоби не „лаяла його за те, що не дало його життя злиденне того, чого Україна могла жадати від нього”. „Україна мовить” на це:

І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
„Не любить Руси він ні раз”!

„МУЖНЮ СИЛУ ХОЧ ПОХИЛИТЬ ГОРЕ, ТА НЕ
ЗЛОМИТЬ, В ПІДЛІСТЬ НЕ ПОВЕРНЕ”

Оце уривок із циклу „Строфи” у Франковій збірці „Мій Измарагд”. Її видала „Академічна Громада”, головою якої був Володимир Гнатюк. Франко дістав за неї 200 австр. корон. Вона появилася при кінці 1897 р. з датою 1898 р. і під цією датою її подають. Друге видання появилася також у Львові в 1911 р., воно значно доповнене і називалася ця збірка Франкових творів „Давне і нове”.

Збірка „Мій Измарагд” свідчить про те, що І. Франко відмежувався тоді, в 1897 р., від соціалізму, „релігії, оснований на догмах ненависти та клясової боротьби”, заявляючи, що „ніколи не належав до вірних тої релігії” (XVI, А, ст. 9-10). Про це ми вже згадували в попередніх розділах.

Є. Кирилюк (з 1966 р.) наводить тільки одне речення з цієї передмови і додає, що „у передмові Франка виявились суперечності його світогляду”. Кирилюк твердить, що „це були помилкові думки, що з’явилися у поета внаслідок відсталості економіки й суспільно-політичних взаємин у Галичині” (ст. 277). Та советський франкознавець не вияснює, чому „відсталість економіки” вплинула на Франка аж в 1897 р., і зовсім не впливала на нього в 1881 р., коли поет писав „Гадки на межі”, про які ми писали при обговоренні збірки „З вершин і низин”. Та в Кирилюка є маленький поступ, бо він взагалі згадує про цю протисоціалістичну передмову, яку дотепер часто замовчували. Кирилюк навіть признається, що у 20-томовому виданні Франкових творів це місце з Франкової передмови пропущено...

Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
І ціну її любовних фраз. (XVI, А. 14).

А третій вірш зветься „Рефлексія”.

Важке ярмо твое, мій рідний краю.
Не легкий твій тягар!
Мов під хрестом оце під ним я упадаю,
З батьківської руки твоєї Допиваю
Затросний пугар.

Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба
Поваги й блиску від будучини,
Чи ні, — одного лиш тобі благаю з неба
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найліпші сини.

Щоб сіячів твоїх їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було те каміння,
Яким в відплату за плодючесь насіння
Ще при життю обкидувано їх.

(там же, ст. 15).

1897-ий рік, як ми бачили вище, був нещасливий для Франка. Невдача у виборах, втрата праці в „Кур'єрі Львівськiм”, конфлікт із українським громадянством внаслідок статті „Децо про себе самого”. До цього ще треба додати, що поет нездужав взимі з 1896-1897. Та Франко не заломився, хоч близький був розпачі і казав, що „бачачи довкола себе глупі докори та цинічні насміхи, думав було покаятись або емігрувати хоч на Кубанські степи”. Та поет успокоївся, і на його небі, як пише Мочульський, „уступилися хмари і показалося сонце” (ст. 235).

них працях тих часів, та все ж, аналізуючи збірку „Мій Ізмарagd”, на це треба зважати” (ст. 129).

Цікаво, що і А. Крушельницький, — соціаліст радикал — не згадує цього протисоціалістичного місця у Франковій передмові, хоч і цитує з неї інші місця. Це саме роблять і Ю. Кобилецький та І. Кисельов у цитованих нами працях.

Та погляньмо, що задумував Франко дати в цій книжці поезій. Він написав про це в передмові таке:

„Ізмарagdом” звався в старій Русі збірник статей та притч, почасти оригінальних, а почасти по-вибраних із грецьких писань отців церкви, підбраних так, що цілість творила неначе повний курс практично-християнської моралі для людей радше світського, як духовного стану”. (XVI, А, 7).

Автор 15 років збирав матеріяли до „подібного свого „Ізмарagdu”. Аж „тяжка слабість в останнім часі (зима 1896-97), що зробила мене нездібним на пару місяців до іншої праці, дала мені змогу понаписувати найбільшу частину того, що тут надруковано. Значна частина поміщених тут віршів, то правдиві Schmerzenskinder (діти страждання — Л. Л.). Я писав їх у темній кімнаті з зажмуреними, болючими очима”.

Варто уваги ще звернення поета до читача:

„А тобі, любий брате, чи любя сестро, що читатимеш оті рядки „не мудрствуя лукаво”, бажаю того душевного спокою, того м'ягкого, ніжнього, щирого настрою, який знаходив я, складаючи серед болю і тяжкої гризоти оті прості, часто скорбні, іноді може сухо-навчаючі та моралізаторські вірші. Коли з них упаде в твою душу хоч крапля доброти, лагідности, толеранції не тільки для від-

В поневоленій московськими комуністами Україні кричать, що „буржуазні націоналісти” фальшують Франка, а тут ось бачимо, як там пропускають невідгідні для комуністів місця з Франкових творів, а оце приклад, як там перекручують думки поета. Згадуваний нами П. Колесник ось як пише про передмову до „Мого Ізмарагду”:

„У передмові до „Мого Ізмарагду” чуються скарги поета на „жорстокі часи”, на „адептів клясової боротьби”, що сіють між людьми ненависть, розбрат. До цих скарг треба підходити історично. То був виступ проти спекуляції марксистською ідеєю клясової боротьби з боку різних політикантів, які бачили в ній антигуманістичний, людиноненависницький зміст” (ст. 81).

Отже Колесник обернув kota хвостом і пише, що Франко виступав проти „політикантів” — противників соціалізму, а не проти „ідеї клясової боротьби”.

Колесник написав це в 1964 р., не зважаючи на те, що О. Мороз ще в 1948 році в розвідці про „Мій Ізмарагд” в збірнику Львівського університету твердив таке:

„Не можна забувати того, що починаючи від деяких віршів і особливо передмови до названої книги, Франко в дальшій своїй діяльності, не зрозумівши марксистського вчення про диктатуру пролетаріату і перебільшивши значення селянства, — відійшов від соціалістичного світогляду 70-ох і 80-их рр., наблизившись під кінець своєї діяльності до позицій буржуазної демократії. Правда, в книзі „Мій Ізмарагд”, оминаючи передмову, таких фактів небагато. Згадані вади більш помітні в публіцистич-

мінних поглядів і вірувань, але навіть для людських блудів і похибок і прогріхів, то не даремна буде моя праця” (ст. 9). І після цих слів Франко заговорив про „догми ненависти та клясової боротьби”, про що ми вже згадували.

Збірка „Мій Измарагд” має шість циклів: Поклони, Паренетікон (повчання), Притчі, Легенди, По селах і До Бразилії.

Про цикл „До Бразилії” ми вже говорили у зв’язку з пляном Франка виїхати до Америки. Тут разючі картини українських селян, „що їх кривда й голод лютий жене за море в чужину”.

Цикл „По селах” — це нові малюнки українського села, яке ми вже пізнали з прозових і драматичних Франкових творів та з циклу „Галицькі образки” у збірці „З вершин і низин”.

На Підгір’ю села не веселі
Простяглися долом-долинами,
Мов край шляху на твердій постелі
Сплять старці, обвішані торбами.

Єдині позначки письменства — це „завитий в шматі лист небесний — писаний, Бог зна ким” та „Йосифінський наказ панцизняний, прадідівський квіт на тридцять буків, діда скарга за ґрунтець забраний, батьків акт ліцитаційний драний — ось весь спадок, що лишивсь для внуків” (XVI, А, ст. 115). Оце тло циклу „По селах”, в якому в двох дальших частинах розказується про сільського пияка-багатія Пазюка, що приводить до нещастя свого кума-бідака, який просив в нього позички. Цю заплутану історію допомагає розв’язати священик:

Три неділі вже кум ув арешті сидів,
А селом якийсь шум, наче рій той гудів.
Ось Пазюк молодий у попа, неборак,
Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так:
„Єгомостику, горе на мене найшло!
— Ти вкрав тата сотки! — так село загуло.

Пазюків син хоче скласти в церкві публічно присягу, що „він не має татуньових грошей”. Коли ж священник не погоджується на таку присягу і вимагає, щоб він присягав на те, що не вкрав грошей, тоді Пазюків син відповідає: „Та взяв, чи не взяв, а, бігме, що нерушені вчора віддав” (ст. 124).

Ми вже знаємо перший цикл „Мого Ізмарагду”.

Правдивий Франків „Ізмарагд” в тому значенні, про який говорив сам автор в передмові, є в циклах „Паренетіком”, „Притчі” та „Легенди”.

„Видавши „Мій Ізмарагд” другим виданням в 1911 році під новим заголовком „Давне й нове”, Франко писав в тижневику „Неділя”, що хочеться висловити йому бажання, щоб від цієї збірки повіяло здоровим вітром національної свідомости, тверезого, та при тім наскрізь поетичного розуміння життя, в чому читач ніколи не повинен зневірюватися. „Струя зневіри в життя тепер підіймається сильно і болючо навіть у найліпших представників нашої літератури, і коли моя книжка могла б бути хоч трохи антидотом на цю духовну хворобу, то сповнила би натепер своє завдання” (О. Мороз. До генези й джерел „Мого Ізмарагду” Ів. Франка. Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник перший, Львів, 1948, ст. 129).

В „Паренетіконі” Франко висловився про всілякі життєві справи — всього 24 проблеми. А Крушельницький писав, що Франко був проти „аске-

тизму без любови", але не додав, що поет говорить про „любов до Бога". Підсоветські автори зовсім перекручують Франкові думки. І так Крушельницький написав, що Франко критикує те, що викривилося й віддалилося від первісного тексту християнської науки, а Є. Кирилюк твердить, що у „кожному вірші виявилась нова мудрість, що перебувала в різкій суперечності з усталеною християнською мораллю" (ст. 230).

А ми наведемо перший вірш, із якого видно, як сильно розійшовся з правдою Кирилюк.

Хто сам жиє для себе, —
то хоч би був не знать
Як чесний, не приблизиться на п'ядь
До Бога без любови.

Вся чеснота, весь труд його марний,
Молитва, пісня і жертви всі й тривога, —
Все те, мов пил, розвіє суд страшний!
Одна любов з них зробить скарб цінний
Перед престолом Бога. (ст. 27).

Багач дає мізерну милостиню вбогому, і одночасно багацькі слуги нищать бідному засіви на ниві. Франко закінчує це своє повчання так:

Глупий! Ти Бога здурити гадаєш
цим датком мізерним, —
Кривда ж твоя наче грім
Супроти тебе гримить! (ст. 31).

Сам Франко в передмові заявив, що „бажав зробити свою книжку наскрізь моральною", хоч і знав, що „його мораль значно відмінна від тієї... що в нас видається за одну християнську". (ст. 8.). Ми бачимо, що в наведених вгорі прикладах немає різ-

ниці між християнською і Франковою мораллю. Про це свідчить і останній вірш із „Строф”:

Хоч би все небо папером було,
Хоч би все море чорнилом було,
Зорі б на пера всі перекувать,
Янголи б сіли тим пір'ям писать,
То не списали б — так мудрий прорік —
Мудрости Божої в вік. (ст. 58).

В цих віршах „Паренетікону” є більше позитивних згадок про Бога, але їх згадаємо, коли говоритимемо про Франка і релігію. Християнську мораль побачимо і в тих строфах, які автор додав до другого видання цієї збірки під назвою „Давнє й нове”.

В першому виданні було 12 притч, а в другому 15. Це притчі про життя, про віру, любов, красу, приязнь, вдячність, покору, правдиву вартість, нерозум, про радість і смуток, про пісні та притча про смерть. До нового видання додано притчі про рівновагу, закланність і притчу про сіяння слова Божого.

В притчі розказується якусь історію, яка має ствердити повчальну думку автора. Деколи навіть не треба окремо вияснювати притчі, бо вже сам її сюжет виявляє повчення. Христос навчав притчами. Притчі були улюбленими творами в давніх часах, і ними покористувався Франко.

Про „Притчу про життя” ми вже згадували при „Зів'ялому листю”, бо в ній говориться про Будду. Наше тіло непостійне, слабе та хворе; воно може нам у кожній хвилині відмовити служби; нашому життю загрожують численні небезпеки, але ми про все забуваємо і захоплюємося в життю братньою любов'ю:

Нема нам виходу із того горя,
Нема рятунку. Та одно лиш нам

Лишилось, те, чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взяти не може:
Це чиста розкіш братньої любови. (XVI, А, 64).

Франкові притчі — це гарні взори дидактичної поезії, вони містять в собі глибокі думки одіті в гарну мистецьку форму. Буддійський мотив має і „Притча про віру”, в якій побожні буддисти ждуть на лист із кипариса, бо вірять, що хто його з’їсть, той „вічно жити буде”.

І ждуть того листочка —
Ніяк не відерветься!
І ждуть і мруть в тій вірі,
Що хтось його діждеться. (ст. 66).

А. Крушельницький добачав „тонку іронію” — і „гарну ілюстрацію людської віри в безсмертя, віри, що веде ту людськість до замикання очей на невмірущу силу життя, — що в надії на безсмертя, заставляє людську душу переходити чужою поуз безсмертні дари й радощі життя!” (ст. 174). Ми не бачимо тут іронії, ані заклику використовувати радощі життя. Притча про красу кінчається такою думкою Арістотеля, вчителя Олександра Великого:

„Більш ніж меч і вогонь і стріла і коса
Небезпечне оружжя жіноча краса.
Ані мудрість, наука, ні старші літа
Не дають проти неї міцного щита.
Це я сам досвідчив. Лиш мертвець та сліпець
Може бути проти неї надійний борець. (ст. 69).

В першому виданні „Мого Ізмаратду” вміщено 6 легенд, а в другому — 10. Є. Кирилук твердить за О. Морозом, що „цикл „Легенди” має антирелігійне спрямування”, бо мовляв цими творами Франко ніби хоче відновити традиції пародійної літератури.

тури на біблійно-релігійні теми, що були такі поширені у XVII і XVIII століттях” (ст. 232). Крушельницький бачить літературну вартість в легенді про любов („Арот і Марот”) та в „Легенді про вічне життя”.

Він же вірно підкреслив, що Іван Франко в „Ізмарагді” — це вже не молодий агітатор із збірки „Із вершин і низин”, — це зрівноважений філософ, а при цім лагідний педагог, що „з любов’ю відноситься і до предмету, що його викладає, і до земляків, що їм викладає правди” (ст. 177).

Є. Кирилюк переймає цю думку, але її висловлює інакше: „Збірка „Мій Ізмарагд” була ніби продовження збірки „З вершин і низин” (хоча з певним звуженням революційного діапазону), але на дещо вищому художньому рівні, з дещо ширшими узагальненнями” (ст. 234). Але Кирилюк немилосерно фальшує, обговорюючи друге видання „Мого Ізмарагду” — „Давнє й нове”. Він пише „Останній цикл збірки „Давнє й нове” — „гимни й пародії” — також мав сатирично - викривальний характер, зокрема тут парадійовано вірш реакційного поета І. Гушалевича „етимологічний гимн москвофілів”, тощо” (стор. 263).

Кирилюк сховав під оцим „тощо” такий немилий московському режимові в Україні твір, як „Непора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити”. В цьому циклі були ще такі твори: „Пісня руських хлопів радикалів”, „Січовий марш”, який кінчається строфою „Гей Січ іде, підківками брязь! В нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась!” та „Новітні гайдамаки”, які кінчаються:

Тільки зрадник, запроданець, підлиза, п'яниця
Най не сміє на порозі вашому явиться!
Най не має в нас привіту ні слова пошани,
Поки щиро не покаєсь, від зла не відстане.
А хто кається не хоче і в злім дальше пацька
То най того побиває погорда громадська.

„Новітні гайдамаки” надруковані вперше в „Поступі” (Коломия, 1903). Естетички-критики можуть крутити носом, що автор „Мойсея” написав такий „агітаційний” вірш. Та вони повинні знати, що сам Франко писав, що в стіні треба не тільки „гранітових квадратів”, але і „труску та обломків”. І Франко мусів сам мурувати стіну та сам все виконувати, „заповнювати люки і шпари”, дбати про потреби хвилі і „заспокоювати злобу дня” (І. Франко. Твори, том перший, Київ, 1955, ст. 30).

Франко працював для свого народу, де було треба, бо „він любив іти в ряді”, а в нас „було і є замало людей саме до найпростішої роботи” (там же, ст. 33). Шоста Франкова „Строфа” у збірці „Мій Ізмарагд” звучить:

Хто має мудрість, а з неї
Ближнім не хоче вділити,
Той має скарб многоцінний
В між шкурятаний заштитий. (XVI, А, ст. 52).

Поет щедро розкидав свою широку і глибоку мудрість. З неї користали всі, і ті, що „на вершинах” і ті, що „на низинах”.

„М. ГРУШЕВСЬКИЙ ЗАПРОСИВ І. ФРАНКА ДО РЕДАКЦІЇ „ЛІТ.-НАУК. ВІСНИКА”

Так пише приятель І. Франка відомий науковець-етнограф Володимир Гнатюк (1871-1926) у спогадах

про Ювілей І. Франка в 1898 році. (І. Франко у спогадах, ст. 312).

М. Грушевський 2-го лютого 1897 р. став головою Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, яке статутowo було науковим вже від 1892 р., але поживило свою наукову працю аж від 1894 р., коли до Львова прибув молодий магістер історії М. Грушевський, на 10 років молодший від І. Франка. В „Записках НТШ” та в інших його виданнях знайшлося місце для наукових праць Франка. М. Грушевський пише про це в „Україні (Київ, 1926, кн. 6-та) так:

„Так з кінцем 1890-их років виробилося для нього (І. Франка) досить широке поле роботи на своїм українським ґрунті, і ся свідомість дала йому моральну силу до того пам'ятного бунту проти всього, що досі тяжило на нім. (Мова про „передмову” до польського перекладу новель І. Франка та про його статтю про Міцкевича). Се був незабутній момент, коли Франко, „виелімінований” відразу з українського і польського громадянства, а в своїх радикальних кругах підміновуваний потихеньку й помаленьку його давнім антагоністом Павликом, заявив мені, що тепер одинокє джерело прожиття для нього й для його родини — се його зарібок в Науковому Товаристві.

І тоді ми, його прихильники, поставили пунктом чести не дати йому впасти в біду і упокоритися перед людьми, які, очевидно, прагнули його пониження. Франко не мусів іти на поклін. Навпаки, від сього часу і до смерти він мав змогу працювати виключно для українського народу, на українській мові.

Така була моральна сила того невеличкого, але сильного своєю щирістю й рішучістю гуртка, що згуртувався тоді коло наукових видань Наукового

Товариства, ЛНВісника, Видавничої спілки і „взяв на свої плечі” Франка в його конфлікті з „своїми — чужими”, що народовецькому осередкові скоро прийшлося поразуватися самим серйозним способом”. (ст. 6, 14-15.

Наведене вище твердження проф. М. Грушевського, хоч може дещо й самохвальне (оте „взяв на свої плечі”) — заслуговує на довір’я, бо подібно пишуть й інші особи, які зблизька знали взаємини між цими визначними українцями, Грушевським і Франком. І сам Франко похвально відзивався про славного українського історика:

„Сума духової праці, яку вкладає в своє життя цей незвичайний чоловік, мусить наповняти подивом кожного, особливо такого, що мав нагоду пізнати його ближче. Треба гадати, що проф. Грушевський не тип ученого, в роді німецьких професорів, який знає лише свою спеціальність, а навпаки, проф. Грушевський знаменитий організатор... невтомний ініціатор та дуже тямущий дискусант”.

Так писав Франко про Грушевського вже після своєї недуги в 1912-му році, дарма що під час недуги в 1908 році любив говорити, що М. Грушевський був спричинником його болів. Та Франко в цьому самому оскаржував і М. Драгоманова, дарма, що Драгоманов був вже 14 років в могилі.

Володимир Дорошенко в розвідці „Іван Франко і Михайло Грушевський” („Сучасність”, Мюнхен, 1962, чч. 1-2 і в окремій відбитці, ст. 37) справедливо опрокидує невірне твердження доньки поета пані Анни Ключко, яка в своїх спогадах про батька в київськiм місячнику „Дніпро” (1956) і в окремій книжці „Іван Франко і його родина” (Торонто, 1956, ст. 132)

ратурну і публіцистичну працю на видання Наукового Товариства ім. Шевченка, Літературно-Наукового Вісника та видань, що їх випускала Українсько-Руська Видавнича Спілка, яку заклали при кінці 1898 р. з ініціативи письменників, що гуртувалися коло НТШ.

**„Я ВИХОДИВ НА ВСЯКУ АРЕНУ, КОЛИ
БОРОТЬБА БУЛА ПОТРІБНА”**

Це слова зі славної промови Івана Франка на його ювілейному святі 1898 р., що відбулося у Львові 30-го жовтня в готелі Жоржа. Той рік був, мабуть, найщасливішим в житті поета, бо, крім Ювілею, він дістав і признання всієї української громади під час виступу на святі 100-річчя нової української літератури та батька її — Івана Котляревського. М. Лозинський у згаданій книжечці так описав цей поклін найкращої частини українського громадянства, головню молоді, — Іванові Франкові:

„На осінь 1898 р. приготували прихильники Франка святкування 25-ліття ювілею його письменницької діяльності. На ювілей видано збірку творів різних авторів п. з. „Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники” (Львів, 1898, стор. IV + 240) і „Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності 1874-1898”, який зладив Михайло Павлик (Львів, 1898, ст. 127).

Відкрив Ювілейні святкування в імені Ювілейного Комітету Володимир Гнатюк, потім промовляв проф. М. Грушевський, характеризуючи діяльність і заслуги Ювілята; в імені селян промовив соймовий

посол селянин Степан Новаковський; в імені українського жіноцтва — письменниця Наталія Кобринська; в імені академічної молоді — Григорій Гарматій; в імені Радикальної партії — Мих. Павлик. По них відповів Франко. Потім передано йому ювілейний подарунок — 2.000 австр. корон. 1.600 корон зложили прихильники Франка, а 400 корон додало від себе НТШ. В. Гнатюк назвав цей факт „до того часу не бувалим в Галичині”.

Про відношення громадянства свідчить це, що, як пише Лозинський, „старші народовці відтягнулися від нього й держалися настільки пасивно, що в „Ділі” крім оповістки про ювілейний обід не було ані слова, хоч се було свято найвизначнішого сучасного українського письменника. Але се самому обходові не тільки не пошкодило, а навпаки надало йому особливий характер. Не було на ньому тої холодної офіційності, яка буває на таких обходах тоді, коли сходяться люди різних політичних напрямків і мусять уважати, щоб не викликати ніякого дисонансу, — а був настрій щирого ентузіазму, бо всі учасники були справді перейняті гарячим почуттям пошани і прихильності для цілої індивідуальності Франка, — для громадянських його ідей, які він ширив і за які він терпів, так само, як для його письменської творчости”. (ст. 28-29.)

Поет виголосив промову на своєму ювілеї, в якій сказав, що „розуміє дуже добре вагу боротьби в розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважає тих, що борються з ним чесним оружжям”.

„Коли кину оком по нинішнім зборі, — казав Франко, то запитую себе: задля чого зібралася тут така велика і світла громада? Думаю, що не для

моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані жадним героєм, ані таким взірцевим характером, щоб моя особа могла загригти до себе. Двадцять і п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завжди стояв на тім, що наш народний розвій має бути міцною стіною... В кождім часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвили і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не вважав свого противника занадто малим і я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей" (Вибір творів, Нью Йорк, 1956, ст. 391).

Франко казав, що „не для нього це свято”, але він тішився тим, що „в широких кругах української громади займається, або й сильно вже горить те саме бажання освіти, свободи і широкого індивідуального та громадського розвою, бажання, котрого виразом є його писання”.

„Вийшовши з самого дна нашого народа, я стався однаковою любов'ю обняти всі його верстви, а нинішнє свято є для мене знаком, що у нас будиться, а декуди вже й ярко палає бажання солідарности з нашим найменшим братом. Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним сірим, але конкретним братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвій простою, вірною дорогою” (там же, ст. 392).

Франко признався до помилок у своїй діяльності перед 1898-им роком, та він дивився на ті по-

пише, що „Грушевський все більше переслідував Франка”, „завдавав багато прикроців і став його одвертим ворогом”. Про „вороже становище” Грушевського до Франка багато пишуть в поневоленій Україні, де панівна Москва не може простити великому українському історикові того, що він науково обґрунтував систему української історії, в якій Україна не є додатком до історії Московщини, тільки самостійним державним організмом.

У згадуваній праці „Молода Україна” Франко писав про М. Грушевського, що це „чоловік широкої освіти, незломної волі і невичерпної енергії, він сполучає в собі серйозність і критицизм ученого історика з молодечим запалом для справи піднесення українського народу” (Вибір творів, Нью Йорк, 1956, ст. 381).

Рік перед смертю І. Франко критично поставився до деяких спірних проблем історії України в освітленні М. Грушевського, і „большевики горляють на всі заставки, що Грушевський, лютий ворог українського народу пофальшував історію України” (В. Дорошенко. „Страдницький шлях І. Франка, ЗНТШ, том 156, Нью Йорк, ст. 42). В дійсності критика І. Франка „відносились до деяких спірних проблем історії України, чи то скитського чи хозарського періоду, чи князівського, як от норманська теорія початків української державности, що її відкидав Грушевський, а Франко приймав” (там же, ст. 42).

Першими редакторами „Літ. Наук. Вісника” були М. Грушевський, І. Франко і О. Маковей та редактор „Зорі” Олекс. Борковський. Цей останній покинув редакцію в травні 1898 р., а Маковей відійшов у березні 1899, і тоді його місце зайняв Володимир Гнатюк. Франко зосередив тепер всю свою наукову, літе-

милки спокійно, бо знав, що вони „або йому самому, або іншим служили осторогою і наукою”. Та поет заявляв: „А щодо себе самого я завсігди держався тої думки: нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте і розвивається український народ!” (стр. 392).

В промові на бенкеті під час ювілейного свята Франко заявив, що не був провідником, „бо любив іти в ряді, але такого ряду не було... У нас було і є замало людей і до найпростішої роботи. Це одна хиба громади. Друга: У нас уже така вдача, що любимо — уживши прикладу з війська — свого Flugelmann'a (крилового вояка) вічно штуркати, аби схибив з дороги і не йшов рівно з другими. Я дізнавав цього штуркання безнастанно від своїх і чужих. Оце поштурковання і випихання другого не дозволяє нам іти рівним рядом. Якби з мого досвіду я мав подати громаді яку науку, то вона була б така, як у війську: Richtung halten! (Рівний ряд!)... За 25 літ роботи досвід навчив мене філософічного спокою — і саме того мені і завидують. Звісно, краще було би мати інший досвід. Оце мої слова правди для громади!” (Іван Франко. Твори в 20-томах, Київ, 1955, том I, стор. 33-34).

**

День після ювілею 31-го жовтня 1898 р. Франко пережив ще один тріумф, навіть більший, як на ювілею, де його вітала тільки громада його прихильників. Було це під час відзначування 100-роковин нової української літератури, — появи „Енеїди” Івана Котляревського. З цієї нагоди в театрі ім. Скарбка виставляли безсмертну оперету Котляревського „Наталку Полтавку”. Перед виставою був святочний пролог Франка п. з. „Великі Роковини”,

Здавалося, що загинув був український нарід, але під впливом історичної традиції відродився він, бо „ще українець збирає із цих нив для себе хліб, і топче чужинець нашу славу і наш гріб!” Козак нагадує слова Хмельницького, коли вирушав у бій за волю України:

У Богдана сльози в оці,
Та вогонь в душі, в словах.
„Згинем, браття, або вгору
Піднесем свободи стяг!

Згинуть — нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війні;
Хто ненавидить кайдани, —
Тому війни не страшні!

(ст. 279).

Козак закликає українців до боротьби:

Лиш борися, не мирися, радше впадь, а сил не трать.
Гордо стій, і не корися, хоч пропадь, але не зрадь!
Кожний думай, що на тобі мільонів стан стоїть,
Що за долю мільонів мусиш дати ти одвіт.

(стр. 281).

Козак вірить, що український жвавий рід пере-
може, що „засяють нові мечі у правицях, у твердих”.
Цікаве, що про цей Франків пролог „Великі Роко-
вини” майже не згадують підсоветські франкознав-
ці. Франко виступив в цьому творі і проти Польщі
і проти Московщини і закінчив його словами, що їх
тепер не чути в поневоленій Україні:

Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: „Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!”

(стр. 281).

який, як пише М. Лозинський, „силою свого слова підняв настрої зібраних до найбільшого патріотичного ентузіазму. Ся духова участь в ювілею відродження української літератури й українського народу була для Франка більшим тріумфом ніж ювілей. Чиє слово було гідне зайняти на таким святі нації таке почесне місце, той тим самим діставав признання цілої нації” (стор. 29).

„Великі роковини” були надруковані в „Літ. Наук. Вістнику” 1898 р. З них читачі побачили, що І. Франко пише про хибі свого народу тому, що його любить „надмірною любов’ю”. Козак — невмирака вдивляється в пожежу Трої-України і деклямує про те, що „схилиються колись так горді чола. О. Мамо! Бідна Ти, бездітна й гола!” І далі:

Ми всі такі! Що в інших ганьби знак —
Це ми приймасмо, як хліб насущний!
У інших регенат — у нас добряк;
У інших підлий — в нас старшим послушний;
У інших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, — в нас лиш простодушний.
Не стало стиду в нас! Ми в супокою
Упідлимось, ще й горді підлотою. (XV, В. 274).

З’являється Козак і згадує історію України на ранах свого тіла:

Ох! Заболіли страшно тут відразу
Всі давні рани! Цей кривавий слід —
Це Берестечко. Тут у кості сказу
З Чуднова взяв. Цей струп, від сотні літ
Незгосний, — Андрусівська умова!
А тут — Полтава і смага Петрова.*)

*) „Сказа” — слід після рани; „смага” — бувас на губах, коли дуже мучить спрага.

„Я ПРОТИВЛЮСЬ ЕМАНСИПАЦІЇ ЖІНОК ЗІ ЗВ'ЯЗКІВ СІМ'Ї, ПОДРУЖЖЯ, ЛЮБОВИ”

Це слова молодого доктора Темницького в дискусії на тему жіночої емансипації з поштовою працівницею „маніпулянткою” Целею, що живе в докторового батька, який був приятелем її покійного батька. Справу модної тоді емансипації жінок порушив Франко в довшому оповіданні, яке дехто називає повістю, під заг. „Маніпулянтка”, — написаному в 1888 р. і того ж року надрукованому по польськи в „Kug. Lwow.”, по українськи „Маніпулянтка” появилася в збірці „В поті чола” в 1890 р.

Доктор Темницький намовляє Целю, щоб покинула працю на пошті і натякає їй на можливість одружіння, показуючи їй листа до своєї багатой нареченої, в якому повідомляє віденку про зірвання заручин із нею. Доктор закликає жінок, які самостійно працюють, щоб „розбудили в собі свідомість схибленої цілі, змарнованого життя і страчення сил”. Доктор Темницький вважає себе „прихильником жіночої емансипації”, але ця емансипація в нього виглядала б ось так:

„Нехай жінки емансипуються з усіх своїх слабостей, недостатків і пересудів, із темноти, чужоїдного життя і недумства... Але я проти емансипації зі зв'язків сім'ї, подружжя, любови! Те нарікання на мужчин en general, те розбудження штучної ненависти до цілого вусатого і бородатого роду, та пропаганда емансипованого целібату і монастирства може в очах многих людей осмішити цілу справу” (І. Б. стор. 73).

Целя не погоджується з доктором, хоч, вона „противиться такому розумінню становища жінки

як чогось зовсім відрубного і протилежного мужчи-
нам”, але вона обороняє тих жінок, які самостійно
працюють, щоб не бути на ласці родини або знайо-
мих, бо не можуть вийти заміж.

Доктор Темницький хотів поглумитися над бід-
ною сиротою Целею і їй освідчається, але жадає,
щоб вона кинула працю на пошті. Та Целя вже при-
падком дізналася, що доктор посилав листа не до
нареченої, а до своєї служниці у Відні, і вибухла з
оскарженням доктора:

„І що я вам завинила, що ви так насміхаетесь
наді мною? Що ви як ті вовки від першої хвилі тіль-
ки над тим міркуєте, щоб пожерти мене, втоптати
в болото, зогидити у власних очах!” (стр. 88).

Целя добре розуміє тих жінок, які працюють в
публічній службі. Вона цінить між ними тих, в яких
„скарб найдорожчий: людськість, гідність і індиві-
дуальність людська хорониться свято, переноситься
як найцінніше насліддя все наперед, до далекої кра-
щої будучини” (стр. 80). Целя проти крайностей, во-
на, як вірно ствердила І. Книш, висловлює погляди
Івана Франка на жіночу проблему (Цитована пра-
ця, стр. 111).

Старий Темницький має консервативний погляд
на емансипацію жінки, він бачив в ній „моду”. „Бу-
ла мода на криноліни, на пуфи, потім на капелюш-
ки з пташками, потім на тюрнюри, настала мода і на
емансипацію, на рівноуправлення, здобування буду-
чини власною працею. А то все зовсім одна і та сама
праця: і криноліни, і пуфи, і тюрнюри, і емансипація.
Все має тільки одну мету: здобувати серця мужчин,
полювати на мужів, уловляти вселенну з вусами!”
(І, Б. стр. 27-28).

І Целя з „Маніпулянтки” і І. Франко не так дивилися на рівноуправнення жінки, як це робили старий і молодий Темницькі. Не мала Целя таких лівих поглядів на жіночу справу, які голосив соціалізм. Іван Франко пише у вірші — алегорії „Женщина” (в 1884 р.), що геній не хотів робити богині з жінки:

Зате у груди дам серце люб'яче
І в мозок вложу думку запальну.

„Хай чоловік її своєю баче,
У всьому рівною собі, і їй
Не молиться, та не клене й не плаче.

Нехай вона по стежці життєвій
Іде з ним спільно, думає і вчиться,
Учасниця всіх трудів, втіх, надій.

І хоч сльозами вмиваються їх лица,
Стиснуть серця їх жаль, і біль, і страх,
Зате ж і щастям вік їх проясниться”.

(І. Книш, стр. 122-123).

**

В 1887 р. під редакцією Івана Франка вийшов у Львові „Перший Вінок. Жіночий Альманах” — коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. І. Франко словом і ділом підтримував жіночий рух, без нього, як признавала Кобринська, не міг би був появитися цей „Перший Вінок” зорганізованого українського жіноцтва. Про нього пише І. Книш на 133 стр.:

„Перший Вінок”, вивінуваний 50-ма найрізноманітнішими творами, на 454 сторінках великої вісімки заманіфестував виступ молодого українського жіноцтва під прапором національної єдності й соборності. Сімнадцять голосів галичанок і придніпрянок,

Целя поцілувала бабусю в зів'ялі руки, обмиваючи їх слізьми" (І, Б. стр. 89).

Оце закінчення „Маніпулянтки”, героїня якої рятується від сітей таких, в яких загинула Оля. Целя належить до серії енергічних жінок у творах Франка. Але героїня оповідання „Між добрими людьми”, написаного 1890-го року, не могла врятуватися від того дна, в яке її затагнуло життя. Вона не втекла від кельнера в готелі, в якому замешкала, не маючи грошей. „Не могла втекти нікуди від своєї долі”. Оця Ромця сама оповідає про свою долю, як це часто діється у Франкових оповіданнях. Вона кінчає історію своєї недолі:

„Я не раз бачила, як галузка відірвана від дерева плине по воді, доки не попаде у вир. І тут ще пливе вона спокійно, описує далекі круги; але чим далі, тим круги вужчі, рух її швидший, поки течія не змеле нею і не кине в спінене гирло, де вона й пропадає. Чи винна гілка, чи винна вода, що так воно діється?... (І, Б, ст. 119).

Такою гілкою є Каміля зі сценки „Чи вдуріла”, в якій виступають „молодий вродливий панич” і „вродлива brunетка” після проспаної ночі в готельній кімнаті. Каміля просить Юліяна, щоб провів її до костела, де хоче помолитися, та він не хоче.

Каміля: Ах, так ось який ти! Навіть такої дрібниці не хочеш зробити для мене! Такого мізерного знаку, що вважаєш мене людиною, а не лише кусником м'яса! О, тепер я розумію тебе. Ти без серця! Ти самолюб! Юда! Не хочу більше бачити тебе! (Відкидає його руку).

Юліян (розлючений) Малпо! Як ти смієш! На

представниць усіх суспільних клас — виявили панівне бажання духового відродження української жінки, відтворили економічний та соціальний стан міського, сільського й інтелігентського жіноцтва, вказали на нові змагання й осяги жіноцтва інших народів, визначили ролю української жінки в житті свого народу. Це не тільки перше в нас того роду видання, але й досі неперевершене. А й у світовій літературі жіночого руху „Перший Вінок” займає місце окремішне й визначне — своїм широким закроєм тем, непересічним рівнем їх трактування й глибоким ідейним підходом, з яким подані почуття й ідеали молодих українок, пройнятих новими змаганнями”.

Целя вчасно пізнала пляни обидвох Темницьких, покинула мешкання в їхньому домі та перейшла жити до матері, донька якої, поштова працівниця, Ольга отруїлася, обманена нечесним студентом, ставши матір'ю. Мати Ольги прийняла Целю як свою дитину. Слова Целі, „повні гарячої, сердечної любови для померлої, повні чистого дівочого співчуття навіть для її похибки і для її великого терпіння старенька пила мов оживляючу росу. А коли вкінці Целя розповіла їй свою пригоду з доктором Темницьким, бабуся міцно-міцно обняла її і, зрощуючи слізми її молоде чоло, сказала :

„Моє дитятко золоте, бідне! Ходи до мене! займи те місце, яке так нагло опорожнила люта смерть. Будь мені за дитину! Будемо любитися, будемо рятувати одна одну. А тих, що чигають на нашу погибель, нехай Бог судить, як сам хоче!

тобі за це! (Б'є її в лице). Щоб знала, з ким говориш!
(Відходить).

Каміля хотіла йти до костела, бо це були роковини смерті її мами. Вона кличе до покійної матері: „Мамочко! поглянь на свою доню! До чого я дійшла в роковини твоєї смерті!” (Вона кидається вниз, вилізши на відчинене вікно). (І, Б, ст. 130).

**

В „Маніпулянтці” змалював Франко любов „Семіона Стоколоси” до панни Целі. Автор признався до цього, що при малюнку цього свого героя та його нещасливої любови використав свої любовні переживання до Целіни Журовської, героїні „Зів'ялого листа”. Сліди цього нещасливого кохання поета є і в повісті „Перехресні стежки”, але не можна так утотожнювати Франка з геросм „Маніпулянтки” або „Перехресних стежок”, як це зробив В. Дорошенко в розвідці про любов І. Франка, бо хоч і є подібності між поетом і оцим Стоколосою з „Маніпулянтки”, то є і великі різниці. Це саме відноситься і до героя „Перехресних стежок” д-ра Рафаловича.

Ось опис Стоколоси, як його подає Целя:

„А він хоч ще молодий, ходив згорблений і немов розломаний, мав лице широке, вистаючі вилиці, вид якийсь заляканий і непевний, блукаючий вираз очей, ніс розплющений і руде волосся” (І, Б, 19 - 20).

Стоколоса писав Целі таке: „Від нині не буду вже Вам, пані, докучати своїм видом. Власне вертаю від нотаря, де я підписав контракт продажі своєї реальности, про яку я так часто снів, що станеться гніздом мого щастя і тихим пристанищем по бурях життя. Нехай іде в чужі руки! А ще сьогодні з по-

людня виїжджаю зі Львова і надіюся, що не швидко верну до нього” (там же ст. 61).

З повищого видно, що Стоколоса — це не у всьому Іван Франко.

„ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ВОГНИЦА” І „ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТИ”

Оці дві повісті з життя галицько-польської інтелігенції. Тут треба згадати, що і герої оповідань із попереднього розділу — також поляки. Франко бажав змалювати у своїх широко запланованих „галицьких образках” вповні життя тодішньої Галичини, і в його творах, як це ми вже бачили, виступають побіч українців також поляки і жиди.

Деякі твори Франко писав по-польськи, як от „Лелюм-Полелюм”, а також „Для домашнього вогнища”, яку то повість автор написав спочатку по-польськи в 1892 р., але не надрукував її цією мовою, і в 1894 почав друкувати по-українськи. Книжковим виданням ця повість вийшла 1897 р.

Повість „Для домашнього вогнища” читається немов сенсаційний кримінальний роман. Акція її згущена до трьох днів, від коли капітан Антон Ангарович вернувся з Боснії до Львова. Головна героїня — його жінка Анеля. Передісторія така: Капітана перенесли до Боснії, де він був кілька років. Жінка не могла достатньо жити з частини чоловікової платні, бо мала ще двоїх дітей. Вона зі знайомою Юльцею відкриває дім розпусти, який відвідують визначні цивільні й деякі військові особи. Це все діється „для домашнього вогнища”. Пізніше вона поширила свій бизнес і відправляла цілими партіями бідних, але гарних сільських дівчат, на міжнародні торжища „живого товару” (IX, А.).

нього, що „тепер усе для нього скінчене”, — відповідає йому:

„Що для тебе скінчене? Що офіцери не хочуть приймати тебе до казина? Плюнь на них і не ходи там! Що військова служба буде для тебе неможливою? Плюнь на неї і виступи. Що побут у Львові буде для тебе занадто прикрий? Плюнь на Львів і осядь десь на селі, в горах!” (ст. 192).

Вона вказує на ту облуду і фарисейство, яке, між іншим, змусило її і вможливило їй отой ганебний **бизнес**.

„О, нікчемні, підлі, брехливі! Аджеж із тих, що вчора веліли ув'язнити Юлію, що швидко й моє ім'я з чортівською радістю вивісять на шибениці ганьби і видадуть на наругу цілому світу, аджеж із них майже кожний знав, що діялося у Юлії, а декотрі були там щоденними гістьми! Ні, я замало сказала! Декотрі були прямо ініціаторами цього підприємства, заслонювали його своїми плечима” (ст. 193).

Ангарович, Анеля, Гертер, Редліх, Штернберг, Райхлінгер, Гірш, Юльця, — це особи не української народности. Українцями тут виступають „Грицько” — джура капітана Ангаровича, та ті дівчата — жертви Юльці і Анелі. Підсоветські автори праць про Франка цього не згадують, для них існує тільки капіталістичний і буржуазний світ — і пролетаріят — робітник. Згадуємо тут про це, бо подібно є і у Франковій повісті „Основи суспільности”.

**

Як важко приходилося Франкові працювати над своїми творами і в дев'янтдесятих роках, це видно з історії написання повісті „Основи суспільности” —

Та вернувся капітан Ангарович із Боснії, і вже під час першого його побуту у військовому казині колеги офіцери його бойкотували. Виклик на поєдинок, і то найкращого свого приятеля — Редліха. Аж після поєдинку, в якому Ангарович поранив Редліха, який стріляв не ціляючи, капітан приходиться на третій день додому, в якому розігралася трагедія. Анеля признається чоловікові до злочинів і просить його, щоб дав їй на хвилю револьвер, яким він мав стрілятися. Надходить поліція з дівчатами, які мали пізнати ту „паню”, що їх вербувала на виїзд до закордонних домів розпусти.

Капітан пішов відчиняти двері поліції, а Анеля відійшла до іншого покою, де і застрелилася під час того, як її чоловік полагоджував формальності з комісарем поліції. Побачивши цю трагедію, дівчата свідомо „не пізнали” в Анелі тієї пані, що „їх вербувала до служби”. Капітан Ангарович після відходу поліції роздумує:

„Якими ж благородними, майже святими, видалися йому в тій хвилі ті упавші, його жінкою покривдені так страшно дівчата, що в тій тяжкій для нього хвилині знайшли в своїх серцях настільки людськості і самовідречення і прощення, щоб одногосно, рішуче висказати це однісіньке, а в своїх наслідках таке важне слівце „ні”. Це одне слівце погодило його з людською природою, з життям, додало йому нового духу, нової надії” (ст. 203).

**

Анеля Ангарович — це енергійна жінка, хоч її енергія пішла неморальним шляхом. Коли вона оповіла чоловікові про свої провини і почула від

шитися. Нестор був священником в гірському селі, де забув про всякі культурні вимоги, жив, як селяни і збагачувався всіми засобами, що були можливі в гірському селі.

Франко був на згаданім вище процесі, як кореспондент „Кур'єра Львівського”. Своїм твором він відповідає і на згадану польську повість Рогоша під назвою „Грабіжник”, де автор обронує польську шляхту. Франко не змальовує в своєму творі самого процесу в справі вбивства священника, він малює польську шляхту, яка називає себе „основами суспільности”, і представники якої зібралися в А. Торського, незаконного сина Н. Деревацького. Графиня Олімпія чекає на те, щоб захопити великі скарби, які має мати о. Деревацький. Читач не довіряє авторові, щоб ці скарби були такі великі, і пригадує собі ролю скарбів в інших Франкових творах, про що в нас вже згадувалося.

Хто становить „основи суспільности” на думку польського „демократа” Калясантія?

„Наш демократизм не перепиняє нам власне бачити управління серед польського народу шляхти як вельми важного, історичного, кінцевого й суспільно зовсім живучого чинника. Що більше, наш демократизм каже нам прямо бачити у шляхті найважливіший, рішачий чинник польського народного життя, основу польської суспільности. Бо спитаюсь вас тільки, чим була б нині польська нація без шляхти?” (ХІІІ, Б, ст. 168).

Далі оцей Калясантії на службу польської шляхти притягає і польських соціалістів:

„Навіть соціал-демократи, це насіння наскрізь космополітичне і зразу вороже польському патріотиз-

мові, тепер чимраз більше рішуче стають у ряди польських патріотів. А це... колосальна перемога власне нашої ідеї, нашого розуміння демократизму. Бо... хто раз стане польським патріотом, той — не може бути ворогом польської шляхти, а коли тільки раз її почне толерувати, то швидко мусить дійти до того, що признає їй чільне місце, кермівниче й основне становище в польським народі” (стр. 169).

Як бачимо, то Франко побіч демократів і шляхти в цій повісті ставить вже і польських соціалістів — польських патріотів, бо переконався, що польським соціалістам ближча польська шляхта, як український селянин чи робітник. Але Ю. Кобилецький не хоче цього бачити, він пише на 110 ст. своєї книжки про Франка таке: „Система нацькування однієї нації на другу розв'язувала руки і польській шляхті, і українським буржуазним націоналістам, що, мов оскаженіла тічка вовків, рвали живе тіло народу”. Кобилецький пише при оцінці цієї повісті про „брудні дільця” польської шляхти і української націоналістичної буржуазії, а робить це тому, бо ж В. І. Ленін був написав, що „ в ім'я національної культури великоруської, польської, єврейської, української та ін. — влаштовують реакційні брудні дільця чорнотенці і клерикали, а потім і буржуа всіх націй” (стр. 111) .

В дійсності в цьому творі немає націоналістичної буржуазії. Єдиний о. Нестор виступає між героями поляками, але цей „буржуазний націоналіст”, якби його назвав Кобилецький, кається при кінці твору і слухає ради коваля Гердера, якого давніше назвав був безбожником. Цей старенький священик мав перейти мешкати до коваля, але не вспів цього зробити,

повісті з „сучасного життя”, як і „Для домашнього вогнища” та „Маніпулянтка”.

Автор писав „Основи суспільности” в 1894 і 1895 роках і містив їх частинами в редагованому ним журналі „Життя і Слово”. Ця повість окремим виданням вийшла аж в 1920 році в Ляйпцігу з передмовою Василя Сімовича. Матеріалом для цієї повісті послужив дійсний факт з життя галицької суспільности, а іменно — вбивство священика в селі Кукизові й суд над убивцями. Стенограми цього процесу вийшли в 1889 р., і з них скористав ще й польський письменник Рогош та написав повість „Грабіжник”. У стенограмах оповідалося про напад на ксьондза Яна Тхуржницького, а запідозрені в ньому були заарештовані поміщиця с. Кукизова Марія Стшелецька та її син Олександр. У Франковій повісті поміщиця — це Олімпія графянка Лісовицька, зам. графиня Торська, і її син Адаць. У Франковій повісті пограбували і важко побили українського католицького священика Нестора ДЕРЕВАЦЬКОГО.

І в основі цієї повісті є нещаслива любов. І тут „панівними” героями є поляки, а терплячими українці. Студент філософії Нестор ДЕРЕВАЦЬКИЙ під час вакацій вчить сина графа Лісовицького, і залюбується в гарній граф’янці Олімпії, яка на любов відповіла любов’ю. Та її батьки довідалися про це і найближчого дня Нестора ДЕРЕВАЦЬКОГО вигнали з двора, а залюблену доньку незабаром одружили з нелюбом і розпусником та деморалізатором цілого села — графом Торським. Нестор ДЕРЕВАЦЬКИЙ з розпачі перейшов на теологію і висвятився як безженний священик. Граф Торський не любив жінки, жив розпусно, пиячив і вкінці його спаралізувало, що не міг ру-

бо його важко поранив його нешлюбний син — Адаць Торський.

Підсоветські франкознавці не хочуть бачити цього, що о. Нестор побачив свою провину і зі щирим християнським серцем і покорою прийняв закиди коваля Гердера:

„ — Добре, добре ковалю! — ледве дишучи, промовляв о. Нестор. — Бог тобі за це заплатить. Я не серджусь . . . я вдячний тобі . ” (стр. 99).

Той священник заявляє поміщиці Торській, що він розмовляв із одним чоловіком і дійшов до того, що він, (це значить о Нестор — Л. Л.) дуже недбало сповняв свій обов'язок, що на його душі буде багато несповненого, занедбаного. . . І це його гризе” (ст. 101).

Огідними постаттями в цій повісті виступають польські поміщики і сам граф Торський, син його жінки Адаць та всі його колеги, — присутні в нього на гостині. Своєю дійсно шляхетською огидою вражає сцена знущань і звірячого згвалтування сільської дівчини Маланки, що сталося на очах оцієї польської соціальної сметанки, яка вважала себе „основами суспільства”. Старий граф залишив байстрюків в селі, з яких деякі служать у графині Торської.

Служниця Гапка дорікає Парасці, яка бігає за хлопцем Гадиною:

— Ей, дівко! Коли вже стиду в лиці не маєш, то повинна б хоч Бога боятися! Адже це твій брат! Адже ви обоє з одної гилі ягоди! І як же ти можеш собі з ним заходити? Адже тебе грім Божий заб'є! Земля під тобою розступиться! (ст. 38).

Графиня Торська знає про це, але тільки підсміхається з того, що діється між її службою. Але вона

виявляє подивугідну енергію, коли треба затерти сліди того, як її син Адасть пограбував свого незаконного батька та пробував його вбити.

Після розчину Адасть втікає до Львова і думас про матір: „У мами надлюдська сила, надлюдський розум!” — із подивом шептав Адасть... (стр. 298). „Дивна жінка ота моя мама! Я голову трачу, весь мов розбитий, мов у міх зав'язаний, а вона тільки тепер відзискала спокій. Формальну стратегію передо мною виклала. О, така жінка не швидко складе оружжя! З нею поборотись не всякому під силу буде!” (стр. 300).

Поміщицький двір показаний тут як осередок економічного визиску, панської сваволі і деморалізації села, але паничі-колеги Адася уважають, що так має бути, бо мужик — „се гній, добрий тільки на те, щоб його соками кормились, на його плечах виростали пишні квіти — поміщики, які є репрезентантами цивілізації, а цивілізація — се квітник” (стр. 218).

Франко писав повість „Основи суспільности” частинами для журналу, в деяких місцях ця повість виглядає немов часописна стаття про суспільно-політичну проблему. Колесник твердить, що цей Франків твір „вийшов трохи нерівним, композиційно незлагодженим, схожим на серію картин, що розгортаються незалежно одна від одної, без потрібного фабульного зв'язку” (стр. 143).

Та це не зовсім вірно, фабульним зв'язком в цілому творі є особа Нестора Деревачького. Хронологічно повість зачинається любов'ю студента філософії Нестора Деревачького, і кінчається тим, що його любов — Олімпія Торська зі своїм (і його) сином грабує о. Нестора Деревачького, поранивши його

при цьому важко, маючи думку його вбити. Майже в середині цієї повісти один із гостей Адася говорить про о. Нестора:

„Адже цей старий, німецький, здитинілий руський піп — чи ж то не вірний образ того руського питання, котре такою важкою раною ятриться в нашій народній тілі? Дитиняча розумом, капризна, без виховання, без манер, Русь ота все таки має добрі благородні задатки в душі; . . . Нехай собі русини капризуються, нехай кидаються, кричать про рівноправність, шумлять про свої ніби то кривди! Ми будьмо розумніші від них, думаймо за них, не випускаймо їх зі своєї опіки”. (стр. 183).

Як бачимо, д-р Васонґ уважає „руське питання” тільки „раною на польським народнім тілі”, і це „польське тіло” має завжди тримати русинів у своїй опіці. Кобилецький твердить, що і о. Нестор належить до шляхетських „основ суспільности” (стр. 116). Та ми бачили, що Нестор Деревацький зриває зі своїм минулим та вирішив працювати для свого народу, в першу чергу селян, але польські герої повісти йому в цьому перешкодили, пограбувавши його скарби, які він плянував віддати для добра народу українського.

Підсоветські франкознавці не сміють писати, що проти українців, як це ми бачили вище, були всі поляки, від робітників починаючи і на поміщиках кінчаючи. Кобилецький зате може хвалитися теперішнім станом, коли, мовляв, „демократична Польща за допомогою Радянського Союзу творить нове соціалістичне суспільство, коли на землях західніх областей України буйні вітя розпустило нове радянське соціалістичне життя, коли знищено і викинуто за

далека була вона тепер від нього! Що вона йому? Примха, слабість волі, сантиментальний порив, соромний серед тих обставин, у яких він живе тепер!" (XII, стр. 108). Але пізніше його придушені почування вибухнули новою ляміною.

Та Регіна з повісти „Перехресні стежки”, написаної в 1900 р., — не Анеля з „Для домашнього вогнища” і не Целя з „Маніпулянтки”. Вона не така енергична, як щойно згадані героїні, або як графиня Олімпія Торська. Вона молилася, щоб Євген знайшов собі ціль життя. Вона каже до Рафаловича: „У своїй праці ви знайшли собі ціль життя. Я чула дещо про вашу роботу, а дечого догадуюся. Ви русин, а русини вперті на своїому. Ви чоловік з чуттям, значить — ідеаліст. Я певна, що ви маєте цілі перед собою, силкуєтесь іти вгору і вести інших перед собою. Значить, я не помилялась у своїому чуттю. Значить, мої молитви і сльози не пропали марно” (стор. 110).

Любов спалахнула була новим полум'ям в Євгена, але Регіна Стальська відмовляється втікати з ним, бож вона замужня і не могла б одружитися вдруге. Євген Рафалович виголошує ті слова, які ми вже чули на Франковому ювілеї: „Вихований, вигодуваний хлібом, працею і потом свого народа, він повинен своєю працею, своєю інтелігенцією відплатитися йому. Се перший заповіт, такий, від якого ніщо й ніяким способом не може увільнити його. Все, що говорить про права індивідуальности, про права життя, про право на вживання його і його розкошів, — се софізми, брехня, облудна маска самолюбства й безхарактерности. Яке ти маєш право бути вільним, коли твій народ у неволі?” (стр. 127).

борт історії кубла польської шляхти і їх лакеїв „братчиків — русинів” — українських буржуазних націоналістів” (стр. 120).

Кобилецький вдає, що не знає, як відносився до тих „братчиків — русинів” д-р Васонг в цій Франкової повісті. Виглядає, що й автори „Історії української літератури” не знають цієї Франкової повісті, коли пишуть на 549 стр., що „Франко в цьому творі спрямовує вістря своєї критики проти польської та української шляхти”, бо в цій повісті немає ані слова про українську шляхту. Ця сама „Історія” не хоче признати, що Франко змальовував в своєму творі польських демократів і соціялістів, і називав їх „псевдодемократами і псевдосоціялістами”. На цій самій сторінці „Історії літератури” пишеться про те, що „Франко вважав своїм обов’язком відображати життя таким, яким воно було насправді”, а автори „Історії літератури” не роблять так, як робив Франко.

„СТРІЧАЮТЬСЯ ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ НА ШИРОКИМ СТЕПУ ТА Й ЗНОВ РОЗБІГАЮТЬСЯ!”

Так міркує адвокат д-р Євген Рафалович, коли після десятих років побачив Регіну Твардовську, яка зникла була йому з очей, і він важко пережив був цю любовну невдачу, нічого не знаючи про її причини. А це „цьоця” Регіни — Анеля Армашевська віддала її заміж за судового урядовця Валеріяна Стальського.

Рафалович побачив Регіну, яка нам нагадує Целіну із „Зів’ялого листа”, і спочатку бажав знехтувати цей факт. „Недавня хвиля, коли він над долею сеї жінки пролив невисохлу ще річку сліз — як же

Франко, як знаємо, вже в 1897 р. відкинув соціалізм, як лік на зміну суспільства. Він в повісті „Перехресні стежки” каже докторові Рафаловичеві братися до органічної позитивної праці, закинувши думку про революцію. Це бачили ми вже в оповіданні „Хома з серцем і Хома без серця”, яке Франко написав 1904 р., і про яке ми вже згадували.

Доктор Рафалович має широкі пляни праці: „Викуп панських дібр; нове, національне і разом і практично просвітнє виховання молодих поколінь, — це необмежене поле діяльності не тільки для нього, але для тисячів, для всієї інтелігенції. . . Коли б тільки думка була одна, бажання однолите, бажання служити народові, а цілість певно, зложиться сама собою” (стр. 126).

Ю. Кобилецький в „Історії української літератури”, (Київ, 1966, ст. 714) саме в цьому бачить „слабкі сторони цієї повісти, в якій виявились значні світоглядні хитання і суперечності І. Франка в цей період. Діяльність Євгена Рафаловича автор розцінює як „промінь світла в темному царстві”. В повісті подано в позитивному пляні образ попа Зварича, явище для І Франка не органічне, не характерне, окремими позитивними рисами наділено і образ лихваря Вагмана” (стр. 714). Кобилецький говорить „про протиріччя світоглядних позицій” у Франкових повістях, хоч і не признає, що Франко відкинув соціалізм, як це ми вже ствердили.

Колесник дещо відважніший, він признає згідно з правдою, що в „програмі Рафаловича видко відгук культурницької програми „Братства Тарасівців” та ліберально-народницьких ідей М. Левитського, організатора „хліборобських спілок” на півдні України,

економічне прожектерство якого так висмівав свого часу В. І. Ленін” (стр. 138).

Колесник також твердить, що „погляди Рафаловича не слід ототожнювати з поглядами Франка” (стр. 138). А ми це робимо, бо Франко дуже хвалив оцього Миколу Левитського, який також протиставився „соціал-демократичному фаталізмові” (І. Франко про соціалізм і марксизм, Н. Й., 1966, стр. 77). Рафалович подібний до „Хоми без серця”, якого можна утотожнювати з думками Франка на початку 20-го віку.

„Хома без серця” був „практичний, до високої фразеології неприхильний, безсердечний, але розумом ясний і чесний Хома”, а „Хома з серцем” — подібний до Франка з сімдесятих і вісімдесятих років, з того часу, коли ще Франко не відійшов був від соціалізму. Хома з серцем був, „агітатором, газетярем, борцем у великій, всесвітній боротьбі праці з капіталізмом. Він кілька разів кандидував до ради державної, але все перепадав; видавав різні газети, які раз-поразу конфісковано” (III, стр. 410).

**

При обговоренні першої Франкової повісти „Петрів і Довбушуків” ми підкреслили, що автор любив розв’язувати конфлікт за допомогою смерти героїв. В „Пререхресних стежках” рівнобіжно йдуть дві головні сюжетні лінії: Рафалович — Регіна та Рафалович — суспільно-політична праця; ці лінії так позаплутувані кримінальними діями, що повість в другій частині виглядає на сенсаційно-кримінальний твір, який зацікавлює читача таємничістю аж чотирьох вбивств. Самовбивством кінчає і заарештований аж у Берліні Шнадельський. Шнадельський і Шварц

вбили жида-багатія Вагмана, який старався допомагати українцям-селянам, бо цим способом мстився на польській шляхті за зроблену йому кривду. Регіна вбила свого чоловіка Стальського, божевільний Баран вбиває Регіну і сам згинув.

Рафалович — це позитивіст, а не соціаліст. Він бачить, що український нарід в тому часі — це селяни, не міські робітники, і тому починає працю від основ, від організації села, як це 4 роки пізніше робить „Хома без серця”. З Рафаловичем ідуть деякі священики і свідоміші селяни. Дехто гадає, що ця повість, як і „Основи суспільности”, незакінчена. Але це невірно. Читач бачить перемогу д-ра Рафаловича і вірить, що він матиме успіхи в своїй праці, бо жертвував себе виключно для народної праці. Вірно пише Колесник, що Франко в особі Рафаловича „змалював образ ліберального культурника, типову постать інтелігента „на громадській роботі”. . . і то в провінційному місті, щоб з нього, як з центру, розгорталася його діяльність” (стр. 139).

Автори „Історії укр. літератури” (з 1954р.) називають програму Рафаловича (Франка) „реформістською”, вони невдоволені з неї, бо вона не революційна, тільки „обмежена рамками існуючої цісарської конституції” (стр. 550). Та ці автори потішають себе тим, що „значно правдивіше змалювано в повісті моральне виродження і розклад шляхти, буржуазної інтелігенції, міщанський родинний деспотизм в їх середовищі, свавілля урядових інституцій в Австрії, засилля лихварів-капіталістів”. І тому то, гадають ці автори, що ця повість Франка має „великий пізнавальний інтерес” (стр. 550).

Це правда, але правда і це, що ці автори не хотіли пізнати того всього, що в цій повісті є, а саме от хоч би отого капіталіста лихваря Вагмана, який підтримував українських селян. (Та про це буде мова пізніше).

Колесник каже, що „на фоні моторошних картин суспільного життя особливо чітко вимальовується трагічна в своїй жалюгідності постать „реформатора” Рафаловича, широкі пляни якого зазнали повного краху, не досягши навіть своїх вузьких цілей” (ст. 139). Колесник пише про „програму” Рафаловича, бо він діяв незгідно з соціалістичною наукою, яка знає тільки революційний спосіб боротьби.

На нашу думку, перемиг таки не староста, який казав був заарештувати д-ра Рафаловича, а Рафалович, як про це свідчить закінчення повісті. Рафалович розмовляє зі старостою:

— Пан староста були такі ласкаві асистувати при моїм арештуванню в часі віча. Думаю, що се не буде з мого боку нічим несправедливим, коли попрошу пана старосту — перед таким самим вічем, прилюдно вернути мені честь і заявити урядово . . .

— Але ж, пане, се не моя річ! — скрикнув староста.

— Розумію. Се буде трошка некорект. Але власне лиш остільки, оскільки некорект було поступування пана старости при моїм арештуванню. Надіюсь, що гуманність пана старости виявить себе тут вповні. Інакше мусів би я взяти інших правних способів. Ось тут маю честь вручити пану старості донесення про віче, яке скликаю на слідуючий торговий день до Вигоди. Надіюсь, що перешкод цим разом не буде ніяких.

Євгеній чемно вклонився і вийшов. А пан старо-ста довго потім ходив по канцелярії, тер рукою чоло, фукав і плював, розкладав руками і воркотав щось сам до себе, вкінці з резигнацією кинувся на свій урядовий фотель і зітхнув важко:

— Чорт його візьми! Чи сяк зроблю, чи так, а орден пропав напевно! (стр. 296).

Гадаємо, що ясно, хто виграв першу битву і хто має охоту її продовжувати до переможного кінця.

„ІЗ ДНІВ ЖУРБИ”

На заголовок інших розділів вибирали ми цитати, які подавали б провідну думку обговорюваного твору. При розділі про збірку поезій „Із днів журби” вистачає її назва на те, щоб віддати якнайповніше її зміст.

Збірка поезій „Із днів журби” вийшла друком 1900 р., і в ній надруковані поезії з 1897-1900 років. Ліричні вірші розміщені в трьох циклах: „Із днів журби”, „Спомини” та „В пленері”. В збірці надруковані дві поеми: „Іван Вишенський” та „На Святоюрській горі”.

Могло б здаватися, що Франко, переживши 1897 рік і атаки на нього польського суспільства й українських народолюбів, заживе спокійно, працюючи для свого народу, а не „для сусідів”. Франків приятель М. Мочульський пише про ці роки:

„Усі, в кого трохи живіше било українське серце, радувалися розмахом крил Франкового генія й у блаженнім супокої споживали солодкі плоди його духа. І нікому навіть на думку не приходило поспитати, бодай себе, чому в нашого поета обличчя таке сумне —

невеселе, задумане. Поет не жалувався нікому, не плакав, не нарікав на свою долю, і ніхто і не журився ним. А тим часом чорні тіні смутку та журби падали на його душу.

Гете сказав, що поетичний зміст лірики — це зміст власного життя поета. Отсі його слова можна сміливо прикласти й до поезії І. Франка. Поезія була Франкові єдиною повірницею в житті; їй сповідав він усі свої болі, журбу, жалі, тугу й мрії. Тим-то Франкова поезія — це чародійне дзеркало, в якому, хто хоче, може побачити вірний образ його душі в кожній добі його життя” (ст. 243).

Одноійменний цикл із назвою цілої збірки „Із днів журби” має 12 віршів. Переважають в цьому циклі любовні мотиви, відомі нам із „Зів'ялого листя”. Написаний 25-го липня 1899 р. вірш свідчить про те, що за ним ходить „тінь його любови”.

Де я не йду, що не почну, все тінь твоя зо мною,
і кожний сміх, момент утіх тьмить хмарою сумною.

„Чого — питаю я не раз — життя моє лоточиш?
Ти не моя, а я не твій, чого від мене хочеш?”

„Чи завинив тобі я що? Чи тужиш так за мною,
що тінь твоя вкрива мене все хмарою сумною?”

Та тінь мовчить, звичайно — тінь, ні мови ні розмови;
а може це моєї тінь покійної любови.

(XVI, Б. ст. 116).

Вірш із 1898 р. „Не можу забути!” кінчається словами, що „не гоїться рана”, бо „хоч втратив давно вже, щодня тебе трачу” (стр. 116).

М. Мочульський найкраще зрозумів той Франків настрій, який охоплював поета під час писання поезій до збірки „Із днів журби”.

„Франко творив, Франко писав; Франків дух купався в блакиті неба, його крила піднималися до сонця, але в його душу внадився шашіль і поволі, дуже поволі, але систематично підточував тонесенькі фібри його душі. Хоч як Франко не хотів „ритися в своїм нутрі і всяку думку гірш онучки розскубувати і всякий рух чуття жувати, міряти, важити”, все ж таки „під примусом непереможної психічної сили не встерігся показати нам у своїх поезіях підсвідомі рухи своєї душі” (стр. 243).

Про це свідчить ось цей Франків сонет, — восьмий вірш циклу „Із днів журби”:

Безсилля — ох! Яка страшная мука!
Чуття ще в серці полум'ям горять
і думи рвуться, як орел ширять,
а воля мов розбита, мов безрука.

Немов стріла з розламаного лука
не полетить, так нині не летять
слова і блиски й фарби, не хотять
служить уяві. — Ох, важка розлука!

Неначе з гір, де повно світла, барви,
і запаху, і співу пташенят;
і стрекоту сверщків, потоків шуму,
зійшов я вниз, де гниль, погані лярви,
де душно, мрячно, пута, знай, звенять
і чахне дух серед зневірн й глуму.

(стр. 119)

Мочульський пригадує, що подібні хвилини зневіри переживали й інші письменники, але деякі з них підкріпляли знесилену фантазію гашишем, опієм або етером (Бодлер, Мопасан), а деякі додавали вогню фантазії вином (Тассо, Е. Т. А. Гофман, Ленав, Готфрід Келлер).

В сонеті „Недовго жив я ще, лиш сорок літ” поет нарікає на „бідну расу”, що видала такий „слабий плід”, яким немає причини хвалитися, бо „метеор поблід — не мавши навіть доброго розгону”. Поет після сороківки думає про смерть:

Аж соромно, та що його робить!
І кінь, мовляв, не тягне понад силу.
Хай велетні могли співать, творить,

могли боротись, тішитись, любить
в вісімдесяти році, — нам в могилу
вже в сороковім треба карк хилить. (ст. 120).

Поет „поборов себе”, зрікся „радощів життя”, він „запряжений у тачку життєву, як наймит”, і чує, що „ярма не зірве і донесе його до темної могили”. Та найгірше це, що поет має хвилини зневіри.

Мені не жаль життя, бо що ж воно давало?
Куди не глянь, усюди браки й діри.
Робив без віддиху, а зроблено так мало,
і інших загрівав, аж накінці не стало
у власнім серці запалу, ні віри. (ст. 124).

Підсоветські автори рідко згадують про це місце у Франковій творчості, а коли вже і наводять його, то обвинувачують буржуазних націоналістів в тому, що причинилися до таких песимістичних настроїв у Франка. Легко не звернути уваги на цей факт у Франковій творчості, бо поруч песимістичних віршів надруковані бадьорі поезії, такі, як „І знов рефлексії”, в яких поет перемагає свою журбу, і заявляє, що „нам хочеться жити, битися з противником, нам люба праця, рух, ми хочем справді плакати, веселитися, любити, ненавидіти. У нас ще дух не розколовсь на двос під корою” (стр. 121).

Ми можемо втомитися боротьбою,
зломиться, впасти, та не наша річ
розмикатися в борні з самим собою. (ст. 121).

Любов до людей і жертвенна праця для них - дають поетові силу жити і змагатися за волю і щастя для них. Поет кличе:

Люди! Діти!
До мене! Я люблю вас, всіх люблю!
І все зроблю, що будете хотіти!
Чи крові треба — кров за вас проллю!
Чи діл — я сильний, віковічні скелі
розторощу, на землю повалю . . .

В цій поезії поет висловив відомі слова про суспільну працю, яка, хоч „довга, утяжлива, за теж плідна, та головно, вона одна лиш може заповнить без дива життя людини” (стр. 122).

**

В циклі „Спогади” також 12 віршів. Поет згадує своє життя „без радості, без туги”, бо він виніс із нього чуття, що в нім „не був щасливий”. Автор „мов віл в ярмі чув на собі прут і тяг — чужого скарбу повні міхи”. Кінчається цей сонет ось такою пуантою:

І хоч я жив, то все ж я не нажився. (стр.131).

В цьому циклі кілька віршів, присвячених селу, про яке поет не забував в жадній збірці своїх поезій. „В село ходив. Душа щемить і досі від тих картин, що зустрічав я там . . . При праці старші, діти голі й босі, без догляду на дворі” (стр. 136). Побачивши „зопсуття едем, добробуту руїну, гріб моралі та цивілізацію обернену вверх пнем”, — поет „мов під хреста вагою йшов далі” і коли побачив, що від цих

селян нуждарів цісарські ексекutori за податок забрали „вбогі кожуки, ярма, шлеї та мужицькі лахи”, — вирішив:

Геть відси, геть! В пустиню, в поле, в ліс!
Де б щохвилини отакі картини
важкий в душі не діяли розріс!

Ось поле діяння. В оці хатини
я маю людськість, світло, мир нести! . . .

Ввижається в уяві стать дитини,

що море черпа ложкою „Це ти!, —
кричить нутро моє, — смішний герою,
цей океан кривди, горя, темноти
рад вичерпати ложкою дрібною!” (ст. 139).

Важко було жити поетові, який розчаровувався деколи навіть в суспільній праці.

Боляче читати те, що сороклітній поет хотів би „ще раз простерти крила і побуяць вбодібно в вишині” — поки „умре в його серці творча сила”, і він не зможе „оживить ті спомини, що скрила ворожа доля у душі на дні” (132). У хвилях зневіри поет признається до того, що

У мене зблідли давні ідеали,
і люди видались таким дрібним,
мізерним кодлом, що для мене стали,

чужі й далекі: Треба быть дурним,
щоб задля них у бій іти, як в дим;
ті, що терплять, варт того, щоб страждали.

(стр. 134).

Подібні думки висловлював також Іван Вишенський, герой поеми того ж імени, надрукованої у збірці „Із днів журби”. Але і Вишенський і Франко перемогли свої хвилі зневіри. В циклі „В пленері”

у другому вірші „По коверці пурпуровім” поет згадує напочатку про свою „стару, невідступну, невмолиму посидільницю журу”, але кінчає цей вірш бадьорими словами:

Я ще не старий! Ще сила
є в руках і у душі!
Ще поборемося, доле!
Ну, попробуй, задуши!

Я ще не старий! Не згинув,
ще для мене житні зміст,
хоч журба, хоч горе тисне, —
ні, ще я не песиміст!

(стр. 160).

Вже А. Крушельницький вірно ствердив, що повищі оптимістичні слова поета, — це його боротьба проти того фатуму, що переслідував Франка ціле його життя; це виклик безмірному власному й чужому горю, яке було поетові ближче від власного. Поет боявся, що „не скінчить своєї пісні”, і сам собі відповідав, що „ще побореться з долею”.

І поборовся ще кілька років, давши збірку поезій „Semper tūo” (1906) та славну поему „Мойсей” (1905), а також ще інші прозові твори, про які згадаємо на відповідному місці.

**

Тут згадати ще треба про ідеологічно-програмовий вірш Івана Франка „Мамо природо!” з циклу „В пленері”. А. Крушельницький писав, що тут „ллються жалі поета на природу — як оправдання своєї власної зневіри, пригноблення власної душі”. (стр. 209). Євген Кирилюк не згадує про цей вірш, бо Іван Франко тут не надто захоплюється „природою”, яка „задушує, погашує, притлумлює пориви,

вірш „Мамо природо” — інакше дивився на рай на землі, як в 1882 р., коли він ще вірив у своєрідний соціалізм, якого він пізніше відрікся.

**„МЕНІ ТАК ДУЖЕ ЖАЛЬ УСІХ ЛЮДЕЙ, ТИХ
БІДНИХ, ЗАСЛПЛЕНИХ!”**

Оце слова Каїна з Франкової легенди „Смерть Каїна”, написаної і надрукованої в 1889 р., передрукованої у другому виданні „З вершин і низин”.

Згідно з біблією перший син Адама і Еви, Каїн, приніс жертву Богові з рільничих плодів, а молодший його брат Авель зі стада. Бог прийняв жертву Авеля, а Каїнові ні. Каїн із заздрости вбив Авеля.

Ця біблійна історія стала основою численних літературних творів. Англійський поет Байрон 1821 р., написав містерію - поему „Каїн”, герой якої стає побіч „Прометей” Есхіла і Сатани з „Втраченого раю” Мільтона. Франко знав Байронову поему про Каїна і навіть був її переклав та видав окремою книжечкою.

Український поет немов продовжував історію про Каїна, починаючи з того місця, де Байрон її закінчив.

Проф. о. О. Огоновський хвалив Франкову поему „Смерть Каїна”, особливо її першу частину. А. Крушельницький ділив Франків твір на три часті, а А. Каспрук пише, що „умовно поему можна поділити на чотири частини, які відповідають чотирьом, найголовнішим станам душі Каїна, його настрою”. (А. Каспрук. Філософські поеми І. Франка, Київ, 1965, ст. 36). Ось ці частини.

1. Каїн, проклятий батьком та Богом, блукає разом із дружиною по світі. Смерть дружини.

що їх сама ж розбудила” (XVI, Б. 155). Кирилюк пояснює, що „пленеризм (від французького „plein air” — свіже, вільне повітря) — художній прийом у малярстві, виконання картин серед природи, під відкритим небом” (стр. 243). Поет кличє собі з природи:

Тріумф! Тріумф!
За десять тисяч літ важкої праці
цивілізації доходимо вкінці
до тої точки, до якої кицька
доходить за п'ять хвиль.
І вздрівши, що за дзеркалом
нема нічого,
ми логікою кицьки розсудили,
що й загалом нема безодні,
нема нічого, лиш атом, моменти
і рух молекулярний.
І ми були готові наплювати
на всі ті мрії, туги і бажання,
на всі безконечні перспективи,
що ти сама ж, нам, мамо,
вложила в душу.

(стр. 157-158).

Марксисти не будуть так критикувати свою „маму - природу”, як тут робить Іван Франко, який, як ми вже знаємо, відкинув був марксизм - соціалізм в 1897 році. Франко заявляв наприкінці цієї поеми:

Нехай життя — момент
і зложене з моментів,
ми вічність носимо в душі. (ст. 159).

Ю. Кобилецький, звичаєм підсовєтських авторів, після повищих Франкових слів, наводить вірш Франка з 1882-го року, в якому поет писав, що „прийде час, і люди створять справжній рай на землі”. (ст. 212). Ми знаємо, що Франко в 1899 р., коли написав

Вся розгадка того, чого не дасть
Древо знання?" (там же).

Після цього відкриття в Каїновому серці прис-
ла ненависть, йому так дуже жаль всіх людей. Каїн
каже: Я їх так

Люблю з їх сліпотою й лютим горем,
З їх поривами до добра! (ст. 158).

Люди всюди шукають „раю, щастя, супокою,
шукають того, що лиш в серці своїм, в любові вза-
ємній можуть ізнайти!" (159).

Ми вже згадували, що Франко свою легенду
„Смерть Каїна” написав немов як продовження міс-
терії в трьох діях Гордона Байрона під заголовком
„Каїн”, яку український поет переклав був в 1879 р.
В „Замітці перекладчика” писав Франко, що Байро-
нів „Каїн” був „проявою історичною. Це мислячий
чоловік двадцятих років дев’ятнадцятого століття,
коли людська думка була скована кайданами „Свя-
тої спілки царів”, не могла розвиватись свобідно, і
прогонялась, мов дикий звір” (XIX, 8).

І Франків твір „Смерть Каїна” є відповіддю на
тодішні політичні й суспільні відносини. Та Франко-
ва думка про любов давня, її висловив поет в 1875
році у вірші під заг. „Любов”, якого тут наведемо
останню строфу:

Любов ніколи не загине!
Хоч всі пророцтва заніміють,
Хоч людська мова в безвість злине,
Всю мудрість в пил вітри розвіють,
Вона живе, все оживляє,
Вона все, все перетриває.

2. Мандруючи сам, Каїн здалека побачив рай і захотів на нього подивитися. Подорож до стін раю, а потім до гори, звідки відкривається вид раю.

3. Споглядання раю з гори і рефлексії, роздуми. Він бачить, як люди товпляться коло дерева знання, а дерево життя їх не цікавить. Спочатку йому здається, що існує роздор між деревами знання і життя в людській душі, але пізніше приходить до висновку, що в дійсності немає роздору. Людина втрачає свої сили на здобуття знання, і дуже часто не дбає про те, щоб відкрити в своїй душі джерело життя: чуття, любов до людей. Рай для людей є в їх серці.

4. Похід Каїна до людей, до своїх нащадків, з метою сповістити їх про своє відкриття. Та Каїн гине від стріли сліпого діда Лемеха.

Такий зміст поеми подають А. Крушельницький та А. Каспрук.

Каїн роздумує над тим, „що це знання?” І спочатку відповідає сам собі, що „оте знання нещасне в його серці розбудило лютість на брата, вбивцею його зробило”. Авель хотів „нагнать Каїна в ту саму простоту дитячу”, з котрої дух Каїна вже давно вийшов.

Але пізніше Каїн побачив, що „хто плоду з дерева життя вкусив, той

Прояснявавсь увесь, благим спокоєм
Проймавсь, і голос піднімав і кликав
Усіх до себе, ворогів найгірших
Мов друзів обнімав (XIV, 157).

Після цього відкриття Каїн шептав в нестамі:

„Чуття, любов! Невже це так, о Боже?
Невже в тих двох словах малих лежить

Франкова поема „Смерть Каїна” кінчається тим, що „громада з диким криком прикидала камінням мерця” (вбитого Каїна — Л. Л.).

Та швидко купою каміння труп
Покрився; кинений із близька камінь
Розбив всю чашку, сплющив до землі,
Похоронив на віки під собою. (XIV, ст. 165).

Ю. Кобилецький кінчає оцінку цього Франкового твору такими словами: „Лемех, носій громадської єдності, — є носієм загальнолюдської любови поета до українського селянства та до всіх трудящих” (ст. 250). Кобилецький знайшов в цій легенді те, чого навіть інші підсоветські автори не можуть знайти, бо немає навіть натяку на це в самому творі, де ще не було селян, робітників, капіталістів та буржуазних націоналістів між безпосередніми нащадками Адама та Еви.

С. Кирилюк наводить Франків вірш, написаний в 1889 р., коли написана і „Смерть Каїна”, але тоді цей вірш не був надрукований. Кінець цього вірша дозволяє розуміти символіку сліпого Лемеха, який вбив Каїна:

А нині, коли я вертаю
З словами любви до братів,
Чи ж „щирі” сліпці не пускають
На мене затроєних стріл?
(Кирилюк, ст. 210).

Франко в цьому вірші пише, що „коли за невластні провини цурались його і кляли, — мов Каїн отой по пустині блукав він по рідній землі” (там же, ст. 209).

**

В. Щурат в 1894 р. писав, що „ідею поеми „Смерть Каїна” можна виразити словами, що чоловік даремно глядить щастя в світі; він його не знайде там, бо його треба глядіти лиш у власній душі”. П. Филипович підкреслював в 1924 р., що „трагізм Франкового Каїна у відірваності від людей, у відсутності соціальної гармонії”. Українського поета, писав Филипович „цікавить перш за все соціальна проблематика — проблема щастя людей”. (Каспрук. Філософські поеми І. Франка, Київ, 1965, ст. 62).

І так воно в дійсності є. Подібну провідну думку бачимо і в поемах „Іван Вишевський” та „Мойсей”.

**„В ТРУНІ БУВ Я! ТАК, Я, МОЯ ПОДОБА,
МОЄ ЛИЦЕ, МІЙ ВИРАЗ, ВСЕ, ЗОВСІМ...”**

Повищі слова виголошує герой Франкової поеми „Похорон” — Мирон. Ця поема — це ширша версія поеми „Повдиноч” із 1883 р. Автор в передмові до „Похорону” подає сюжетне джерело свого твору:

„Легенда про великого грішника, що навертається на праведний шлях візією власного похорону, зустрічається часто в житіях святих та прищипилася в Іспанії до оповідань про грішне життя Дон Жуана де Теноріо... Наш час великих класових і національних антагонізмів має значно відмінне поняття про великого грішника, ніж час Филипа II і Торквемади... Може стріне мене закид, що все тут занадто темне й немотивоване. Що ж, такий закид буде трохи й оправданий, та я думаю, що вглибившись трохи, і прочитавши поему другий раз, кожний побачить, що вона не так то дуже й темна” (XIV, 323).

А. Крушельницький зачинає подавати зміст цієї поеми тим, що говорить про „два народи, чи радше про дві суспільні класи двох народів”, які звели між собою бій на життя і смерть. Ми гадаємо, що тут Франко мав на думці два народи: польський („аристократів”) і український („плебеїв”), бо так тоді дивилися поляки на українців, уважаючи їх, як ми бачили вище, за частину своєї внутрішньої політики. І так оцеї нарід аристократів дивиться на нарід плебеїв в поемі „Похорон”.

У вирішній хвилині бою провідник аристократів перемовив провідника плебеїв і таким способом переміг. Після перемоги відбувається бенкет, на якому присутній і провідник народу плебеїв — Мирон. Визначні гості на бенкеті виголошують промови. Князь бажає, щоб хтось порадив, як би то без бою можна панувати над тим „плем'ям лютим”.

„Хто нам вкаже ясний шлях,
Як держать в руках здобуте
І приборкать плем'я люте,
Не б'ючись з ним по полях,

Без пожежі, крові, сварів,
А спокійно й певно, той
Варт найвищих лаврів, дарів,
Той найбільший з нас герой” (XIV, 338).

Граф проти всяких уступок переможеному народові, бо

„Хлоп до праці, не до ради,
До податків, не до складок,
До грабель, а не до шпади —
Це — порядок.

Його річ — покора й жертва,
Як лиш бульбу, хліб і борщ ма;

Його святощі, то церква,
Двір і корчма" (ст. 341).

Барон - ліберал радить вести „органічну працю” між збунтованими плебеями, бо треба дивитися на Європу. „Канчук, конфіскація, відбирання прав, гніт, здирство”, — це вже анахронізми. Треба економічно запанувати над народом — плебеєм.

Вкінці промовив генерал, говорячи про нагороди за виграні бій. Першу нагороду признає хоробрим воякам - переможцям, другу тим, що полягли в бою, а половину третьої нагороди пропонує дати тому, що

На трупах тих, що вчора називав братами,
Плебей здвигнув тріюмф аристократії.

Генерал признає, що Мирон — це „спаситель аристократів”, і за це „йому слава і подяка”, але додає свою власну думку про Мирона.

„Як зрадили свою ви рідну справу,
Як перейшли до тих, що хоч приймають
Услугу вашу, але вам чужії,
І рівним вас ніколи не признають —

Тоді для мене вмерли ви, мій пане,
Сплили мов гук нестрійного акорду;
Ми визискали вас, та нині маєм
Для вас лишень обридження й погорду”.
(ст. 348).

Мирон відповідає промовцям і заявляє, що він не плебей, хоч вродився в хлопській хаті.

„Я з тої раси, що карку не гне,
Глядить життю і смерті в очі сміло,
Що любить бій, що просто, грімко йде
На визначене їй судьбою діло.

Я з тих, що люд ведуть, мов стовп вогнистий,
Що вів жидів з неволі Фараона;
З тих, що їм дана власть і ціль висока, —
Життя чи смерть, все є для них корона”.
(ст. 351).

Мирон признається, що зрадив свій народ тільки на те, щоб загаріти його до дальшої, вже переможної боротьби. Його нарід мав доволі фізичних сил, але йому недоставало віри в свою правду і в свій ідеал. Ті з його народу, які згинули в бою, були б рабами під час миру.

Тепер вони погинули, як герої,
І мученицький прийняли вінець.
Їх смерть — життя розбудить у народі.
Це початок борні, а не кінець (353).

Мирон закидає своїм противникам, що здобули перемогу „зрадою і підлістю”, і ця перемога буде для них „затрутим хлібом”. Мирон каже: „Я — вас скріплять? Я викопав вам гріб, бо я — аристократ, а ви плебеї.”

В другій частині поеми Мирон на власному похороні. Він приєднався до похоронного походу і довідався, що це хоронять Мирона. На цвинтарі Мирон чує, як промовці вихваляють його ж заслуги — Мирона, „товариша у боротьбі за волю, войовника, що був проводир нам, і сівача, що сів кращу долю”. Він згинув, „вбитий не кинджалом, не мечем, а словом, що пихою злою диха”.

Відбувається останнє цілування і до трупа тислися всі, щоб з ним попрощатись. Юрба змусила до останнього цілування і Мирона, який стояв за хрестом укритий. Мирон приступив до труни і побачив там себе:

Поет пише: „Прийміть цей дар! Крім дум моїх важких, крім болю серця й сумніву й розпуки, усе в нім байка, рої мрій палких”.

Ті битви і побіди й люті муки
І кров і блиск, що тьмив у мене очі,
І речі ті, і духи ті, і дуки —

Усе те — чари місячної ночі (ст. 365).

Франко шукав відповіді на те, чи „вірна наша, чи хибна дорога?” Чи „праця наша підійме, двигне наш люд?” А. Крушельницький на цій основі хоче поему „Похорон” „признати поглядом поета на свою творчість, поглядом суспільного діяча на свою горожанську й суспільну працю, поглядом піонера нових ідей на розвиток сих ідей у народі і на ті жертви, що проглочує пропаганда нових ідей. Одно й друге і третє — се змагання всього життя поета. Він веде свій нарід до боротьби за краще життя. Але чим ближче побіди — тим більше невдач, тим більше жертв, тим більше зломаного життя. Отсе на позір „зрада” — зрада у власному тільки серці поета — бо народ вважає його своїм „будівником, що клав величний храм будучини” (ст. 197).

І далі Крушельницький вияснює смерть Мирона таким способом: „Тільки хвиля, коли поет усвідомлює собі ті жертви бою, й у гордості своїй підносить їх до височин „ідеалу”, що вдивлений у нього люд його піде тепер до певної побіди, — та хвиля — се хвиля його смерти: він впає „не кинджалом убитий, не мечем, — а словом, що пихою диха” (ст. 198).

Отже Крушельницький в цій поемі бачить автобіографічний момент поета. Він пригадує, що Франко мав готову цю поему вже на весні 1898 р. і читав її у Львові на літературних сходах. 1897 р. поет

В труні був я! Так, я, моя подоба,
Моє лице, мій вираз, все, зовсім...
І скаженіла вся моя утроба (361)

Юрба кричала, щоб він цілував трупа. Коли це сталось, „з очей і уст трупа пустилась кров плисти”. Юрба пізнала в живому Мироні вбивника і вкинула його в могилу, „щоб на вбивці вбитий лежав”.

Зрозуміти цю легенду допомагає її третя частина — „Епілог”, який складається з 19-ох терцин. В „Епілозі” поет признається, що поема „Похорон” — „Це вислів „болю серця, сумніву й розпуки”, як пише Крушельницький. Поетові „сунулись важкі питання” вночі, коли сидів при вікні і дивився на місяць.

Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, здвигне
Наш люд, чи мов каліка та безнога

Він в тім каліцтві житиме й усне?
І чом відступників у нас так багато?
І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне нас до свого?
Чом працювать на власній ниві — стид,
Але не стид у наймах у чужого?

Поет заснув, і „в сонне царство плив на огляди” та, що „бачив там — се приносить в дар” народові. „Не лайте, що не змігся на щось краще”.

Що ж діять! Всі ми ще в тім царстві мар,
Усі ми плем'я сонне і боляще
І маловірне, і покус таких
До нас підходять тисячі щодня ще.

видрукував статтю про Міцкевича, в якій засудив „Конрада із його зрадою ворожого народу, щоб увільнити свій народ від ворога”. На думку Крушельницького Франко засуджує і „Мирона із зрадою свого народу, щоб через ту зраду викувати ідеал своїйому народові, ідеал, що просвічував би йому в дальшій боротьбі”. Крушельницький твердить, що Франко, „осудивши ту (зраду — Л. Л.), осуджує не менше рішучо сю!” (ст. 188 - 189). Це значить в творі Міцкевича і в „Похороні”.

Крушельницький гадає, що поет користується мотивом зради тому, щоб вияснити проблему зради в „Епілозі” до поеми („І чому відступників у нас так багато? І чом для них відступство не страшне?”).

Автори „Історії укр. літ.” (Київ, 1954) пишуть, що „основний конфлікт у поемі — це конфлікт між магнатами, шляхтою, буржуазією, з одного боку, і експлуатованим трудовим народом — з другого... В епілозі поеми розкривається її основна ідея — засудження зрадництва, дворушництва українських буржуазних націоналістів. Поет картає українську буржуазну інтелігенцію за те, що вона відвертається від народу, зраджує його”. (ст. 530). Очевидно, що ці автори говорять про „зраду” буржуазної інтелігенції, бо хочуть, щоб читачі під час читання „Похорону” не взяли до уваги тієї русифікаційної політики, яку тепер здійснює Москва в Україні, де в більших підльвівських селах засновують десятирічки з російською мовою навчання, заохочуючи українських селян до зради свого народу.

**

Франко згадував про легенду Дон Жуана. А. Каспрук стверджує, що Франкова поема є історією

і “Der Dichter des Verrates”, а ще сильніше у збірці ліричних віршів „Із днів журби” (ст. 200).

При оцінці Франкових творів не сміємо забувати про час, коли вони написані, бо це не відірвані від життя видумки, а само життя поета та його народу. Франко підкреслював, що майже всі його оповідання — мають щось із його автобіографії, бо він знав всіх тих героїв, про яких писав. Його вірш із 1884 р. „Чим пісня жива” відноситься не тільки до Франкової лірики.

Кожна пісня моя
Віку мого день,
Протерпів її я,
Не зложив лишень.

Кожна стрічка її —
Мізку мого часть,
Думи — нерви мої,
Звуки — серця страсть.

Що вам душу стрясе,
То мій власний жаль,
Що горить в ній, то се
Моїх сліз хрусталь.

Бо нап'ятий мій дух,
Наче струна прім:
Кожний удар, кожний рух
Будить тони в нім.

(XV, А, ст. 74-75).

М. Зеров підкреслює біографічний зв'язок автора поеми з її провідною думкою, бо ж сам Франко „відкриває джерело настроїв і рефлексій, з якого попливли всі візії поеми”. Усе байка в цій поемі, заявляє поет в епілозі, „крім дум моїх важких, крім бо-

про грішника, який бачить свій власний похорон, найближче до новелі Проспера Меріме "Les ames du purgatoire" („Душі чистилища"). У Франковій бібліотеці було ляйпцігське видання новель Меріме у німецьким перекладі. В цій французькій новелі Дон Жуан зробив безліч злочинів і готується викрасти з монастиря свою колишню коханку Тересу. Чекаючи на викрадення, він побачив похоронний хід, який увійшов до церкви, куди вступив і Дон Жуан. Там він довідався, що це його ховають.

І хоч закінчення легенди Проспера Меріме інакше, як у Франка, то правду пише Каспрук, що „Франко використовує сюжетний кістяк легенди Меріме". Але всі підсоветські франкознавці не добачають того, що Франко чомусь то назвав героя „Похорону" — Мироном, а це ж, як відомо, Франків псевдонім. Ми бачимо, що на цей факт звертав увагу не „буржуазний націоналіст", а соціаліст радикал А. Крушельницький, який стояв близько до Франка.

Навіть академік О. Білецький відкидає „особисті переживання самого Франка" і каже, що „особисте" в поемі лише в тому, що вона плід роздумів Франка над тактикою буржуазно-націоналістичної інтелігенції, яка нерідко виправдовувала своє угодовство і зраду народним інтересам різними нібито вищими міркуваннями". (О. Білецький. Від давнини до сучасности, ст. 467).

А. Крушельницький закінчив розділ про „Похорон" так: „Нам, спадкоємцям творів Франкового духа, ся поема стає причинком до зрозуміння настрою поета з тої доби його життя, настрою, що проявився з усією силою в його статтях "Nico o sobie samut"

лю серця й сумніву й розпуки” (М. Зеров. До джерел, ст. 141).

„ДАЙ, О ДАЙ МЕНІ ЦЕ ЧУДО! ЛИШ ОДНО НА ЦЮ ХВИЛИНУ! НЕ ЛИШАЙ МЕНЕ В РОЗПУЦІ!”

„Так моливсь Іван, хрест щосили тис до грудей, — і нараз почув, як дивна пільга біль його втиша” — це уривки з 12-ої пісні поеми Івана Франка під заг. „Іван Вишенський”, вперше надрукованої у збірці „Із днів журби” (1900). Цю поему присвятив Франко А. Кримському. Франко писав Кримському, що „позволив собі присвятити йому свою поемку — як реванш за його „істребленіє” Франкової книжки про Вишенського”. (Каспрук, ст. 65).

Франко вивчав життя й творчість І. Вишенського і видав про нього товсту книжку: Іван Франко, Іван Вишенський і його твори, Львів, 1895, ст. 467.

Поема „Іван Вишенський” має 12 розділів. В ній автор малює останній період життя І. Вишенського, його побут на Афонській горі. Український чернець попрощався зі світом, але не так, як Семен Палій у Шевченковській поемі „Чернець”, і жив як схимник в печері над морем, звідки не мав права вийти у грішний світ. Сам Франко писав, що „основа поеми — печерне життя і смерть Вишенського — тільки в одній часті моя поетична фікція, бо про своє печерне життя згадує Вишенський сам у заголовку свого останнього писання” (Каспрук, ст. 66).

В першому розділі змальований Афон, краса природи, серед якої жили черці. У другому, третьому і четвертому розділах подані картини посвячення І. Вишенського в схимники.

На Афоні дзвони дзвонять
у неділю по вечірні;
починає Прот великий,
окликаєсь Ватопед. (XVI, В. 183).

Це не вмер скитник, ані чернець, ані послушник
смирник, ні жадний достойник! „То врешті хтос жи-
вий ще сходить на „останній ступінь”, покидає світ
і волю, щоб в печері смерті ждати”.

Хто порвав зо світом зв'язки,
поборов бажання тіла,
чує силу і охоту
в очі вічності глядїть, —

той за дозволом найстарших вибирає собі печеру „на
могилу, відки вороття нема”. І по ньому дзвонять
дзвони, як по покійникові, коли його прощають пе-
ред відходом до печери, і коли правлять панахиду,
бо „відтепер в життю земному змазане його ім'я”.
За допомогою шнура спустили Вишенського в пече-
ру, що її якийсь схимник був колись викопав, і він
там мав жити до смерти, немов живцем похований
для світу.

В печері думав схимник утекти від життя, але
воно його і там знаходить. В шостому розділі бачимо
глибоко символічну сцену, як павук вбиває муху на
своїй сітці, яку Вишенський без протесту сприймає як
побожний християнин.

Без Господнього хотіння
навіть мушка ця не згине;
Бог і цьому павукові
дав оцей його талант.

(ст. 197).

Схимник раніше хотів увільнити муху, це зна-
чить, що в ньому було ще співчуття до тих, яких
сильніші використовують.

В сьомій пісні герой продовжує філософування про життя. Він сам ожив із омертвіння, коли засвітило сонце після нічної бурі.

Жар, життя, тепло і світло,
разом з тим і смерть, руїна,
і нове життя й безсмертя, —
це душа всесвітня — Бог.
Крихта теплоти і світла —
іскра в тілі, у мертвому
душу будить, без тієї
теплоти — душі нема.
А в душі розводить ясність,
порив, віру — без тієї
теплоти немає віри,
ані ясности в душі.
А та віра творить чуда,
творить і найвище чудо
над всі чуда — творить Бога,
відкрива його для нас.

(ст. 199).

А Каспрук наводить це місце з Франкової поеми і зараз додає, що „в цьому розділі з найбільшою яскравістю виступає антирелігійне спрямування поеми. Адже релігія твердить, що першопричиною і першопочатком всього сущого, творця всієї природи, людини і її душі є Бог” (стр. 77). Побачимо пізніше, що оце „антирелігійне спрямування поеми” — було тільки хвилевим сумнівом героя, який пізніше просить Бога про чудо і вірить, що Бог вислухав його молитви.

У восьмому розділі в яму черця заблудили сніжно білі платочки — вишневий цвіт, який нагадав схимникові рідну Україну.

Та невже ж та Україна,
цей квітчастий рай веселий,

це важке криваве пекло —
це для мене не чужа?

(стр. 201).

Але старець відкидає цю спокусу, він довго працював для України і в заплату дістав „невдяку, непокірність і зневагу... та гордее недовірство”. Тому герой заявляє: „Не для мене вже ваш запах! Не для мене ті далекі спомини про Україну, — я давно для неї вмер”!

Та ще більша покуса найшла на схимника. Оце приїхали посланці з України благати його, щоб вернувся в Україну і закріпив наріз своїм словом. Чернець читав в листі з України.

„Слухай, рідна Україна,
стара мати — жалібниця
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя.

Покажися тут між нами,
як старий борець незламний!
Один вид твій нас похилих
напростує, покріпить.

Время йде на неї люте,
пережресная дорога
перед нею — хто покаже,
яким шляхом їй іти?

(стр. 208).

Та схимник відкидає і цю найсильнішу спокусу, бо „хрест — його добро єдине, хрест — одна його надія, хрест — одно його страждання, одинока вітчизна” (стр. 209). Оцього місця не бачить А. Каспрук, який занюхав був „антирелігійне спрямування поеми”. Каспрук повинен пояснити, як це можливе, щоб атеїст-схимник, який не вірить в Бога, уважав „одиною вітчизною хрест” — символ християнства і заявляє:

Ні, не зраджу свого Бога,
не зламаю заповіту,
і ярмо хреста оцього
до могили донесу.

Що мені до України?
Хай рятується, як знає, —
а мені коли б самому
дотиснутись до Христа. (стр. 209).

Проте боротьба в душі старця-схимника не скінчилася. Він ще раз читає лист із України і вирішує, але на основі християнської віри, що він не може „себе самого спасати”, а своїх „братів тривожних і бідних покидати без поради”. Схимник розумує:

І яке ж ти маєш право
черепино недобита,
про своє спасення дбати
там, де гине мільон?

Чи забув слова Христові:
„Хто рече: кохаю Бога,
а не порятує брата,
той брехню на душу взяв”. (стр. 212).

Очевидно, що Каспрук не згадує про цю молитву, бо його Вишенський має бути тільки патріотом, а не християнином. Каспрук цитує ту строфу, де герой кричить: „Стійте! Стійте! Заверніться! Я живу ще! По-старому ще кохаю Україну, решту їй життя віддам!” (ст. 85).

Крушельницький також невірно зрозумів героя цієї поеми. Він написав, що філософічні міркування „приводять Вишенського до плачу. Чиж на те він тиху келію в монастирі покинув, щоб аж тут у путях сумніву скінчить. Та не тільки віру він тратить тут у печері, далеко від життя, — він пізнав головний

зміст життя: жертвувати себе для вітчизни". Ми вже підкресливали, що герой не стратив віри, бо без віри була б неможлива така розв'язка поеми, яку дав Франко.

Схимник молить Бога:

О, Розп'ятий! Глянь на мене!
О, не дай мені пропасти
у безодні мук розпуки,
у зневір'я глибині!

Він довго молиться і просить в Бога чуда, щоб міг дістатися до барки, якою вже від'їхали козацькі посли. „Або дай мені до неї відси птахом долетіти, або збігти мов по кладці, по промінню золотім". І йому „легко, легко так зробилось, щезла дикая тривога, ясна певність розлилася у обновленій душі. Ясна певність, що послухав Бог оце його благання, що настала хвиля чуда, — просвітління надійшло” (стр. 215).

І він радісно піднявся,
І перехрестився тричі,
І благословив промінний
Шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
Тільки шлях той золотистий
І ту барку ген на морі, —
І ступив — і тихо щез.

Помилявся радикал-соціаліст А. Крушельницький, коли писав, що Вишенський „в приступі божевілля жадав чуда і, впевнившись про нього (про чудо), вискочив із своєї печери” (ст. 217). Коли б герой поеми збожеволів і в такому стані помандрував на Україну, тоді його заслуга не була б такою, щоб про неї варто було писати поему. Але це не було божевіл-

ля, це була релігійна екстаза. Каспрук пише про це так:

„Старий аскет просить у Бога чуда... І надійшов момент чуда: Вишенський нарешті відчув, що настало заспокоєння, прояснення — по золотистому промінному шляху, що йшов у море до човна, він „ступив — і тихо щез”. (ст. 85-86).

Але Каспрук вже починає по-комуністичному політикувати, коли пише, що „не можна не відзначити антирелігійної спрямованості поеми „Іван Вишенський”. Каспрук твердить, що „всіма своїми ідеями і образами вона є засудженням релігійної ідеології, викриттям церковників усіх мастей”. Та читач цього не бачить, він вірить, що герой поеми саме в ім'я правдивої християнської віри вертається в Україну, щоб там скріпляти й обороняти віру українського народу. Каспрук пише, що Франко розв'язує тут філософську проблему „про неспроможність людини знайти інший світ, крім світу живого життя, активної суспільної боротьби”. (ст. 96). Алеж советський літературознавець не хоче знати того, що Вишенський в ім'я „іншого світу” рішився покинути свою печеру, розумуючи так:

Аджеж за всі душі тії,
Що там впадуть у зневір'ї,
А ти б піддержав їх — в тебе
Бог рахунку зажада.

Вишенський говорить про „спасення”, про Бога, про „гріх тяжкий”, а Каспрук в цьому бачить тільки „живий світ”, і більше нічого. З такими аргументами важко полемізувати, але треба цю брехливу діалектику прищипити.

І. Кисельов в книжці „Іван Франко. Життя і творчість” дає ще інше пояснення цієї поеми. Він пише, що „закінчення поеми символічне. Променистий шлях, що простеляється перед Вишенським — це шлях, який єднає його з батьківщиною, з народом. Ставши на цей шлях, він зрікається згубного аскетизму, стверджує перемогу високих гуманістичних ідей”. (ст. 216). Гадаємо, що таке пояснення поеми — це поетична фантазія Кисельова, який не хоче говорити про те, що аскет вимолвив собі чудо і вірив, що він іде в Україну.

**

А. Крушельницький вважав поему „Іван Вишенський” за один із кращих творів циклу індивідуальних поем Франка, — поем, в які автор втіляє свої ідеї та свої міркування про деякі життєві kwestії” (ст. 217). Ця поема написана білим віршем, чотиристопним хоресом. Кисельов гадає, що такий вірш „найкраще відповідає історико-філософському змістові твору” (ст. 217).

А Каспрук зупиняється ще „на літературних аналогіях, на які вказували дослідники, розглядаючи поему І. Франка. Найбільше тут напрацював Василь Щурат, який порівнював Франкового „Вишенського” з поемою „Чернець” та з поемою Конрада Фердинанда Маєра „Останні дні Гуттена”. Сам Каспрук згадує ще поему грузинського поета Іллі Чавчавадзе „Відлюдник” (з 1883 р.). Наша ціль — вказати, що І. Франко змагався на національну і соціальну справедливість для свого народу. І це є в цій поемі.

і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями” (там же, ст. 239).

З цих Франкових слів видно, як він дивився на переклади з чужих мов. Ця книжка „Поем” не вряхована до перекладів, які вміщені в трьох томах того видання, яким ми користуємося, — томи XVIII, XIX і XX — разом 1542 ст.

Поема „Істар” — це виривок старовавилонської космогонічної епопеї (2.000 років перед Христовим Різдом). Поема „Сатні і Табубу” походить із 284-295 років перед Христом, подія відбувається в Єгипті. „Поема про білу сорочку” із часів боротьби християн проти мусульманів.

Свою передмову закінчив Франко так: „Може зустрине мене закид, по що я літаю фантазією в такі далекі часи і краї, чому не співаю про сучасне і близьке? Винуватий! Та що пораджу на се? Як умію, так пію. Зрештою думаю, що не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає своєму народові, а в тім, який напій він подає йому, чи чисте покріплює вино, чи наркотик на приспання. Я наркотиками не шинкую” (XIV, ст. 241).

**

Підсоветські франкознавці збувають кілька м а словами такі поеми як „Бідний Генріх” і „Поема про білу сорочку”, бо ці твори не свідчать про те, що їхній автор соціаліст і атеїст. Євген Кирилюк пише про „Бідного Генріха” таке: „Поет славить самовідданість людини — молодой — дівчини, яка ладна була віддати своє життя для врятування славного лицаря. Лицар, згодившись спочатку прийняти цю велику жертву, потім рішуче відмовляється

„ГОСПОДИ, ДОДАЙ МЕНІ ТИ СИЛИ ДОНЕСТИ
СВІЙ ХРЕСТ АЖ ДО МОГИЛИ”

Так молиться лицар славний Генріх фон дер Ауе, на якого Господь послав „болість злу, гидку та невилічиму, струп огидний, що проказа зветься”. Він молиться, щоб Господь допоміг йому „не брать на душу кров невинну, не шукать у злочині рятунку!” (XIV, ст. 289).

Цей Генріх — це герой Франкової поеми „Бідний Генріх”, надрукованої в 1892 р., передрукованої в збірці „Поєми” (1899). Франко в поясненні подав, що „канвою цієї поеми послужила поема старонімецького поета XII віку Гартмана фон дер Ауе під заголовком „Der Heinrich”. Франко заявляв, що не „давав перекладу старого німецького твору і держався ближче тої переробки, яку в 30-ох роках 19-го віку зладив Шаміссо. Розуміється, і цю переробку він не перекладав дослівно” (там же, ст. 271).

В книжці поеми надрукував Франко, крім відомого нам „Похорону”, такі поеми: „Істар”, „Сатні і Табубу”, „Бідний Генріх” та „Поєму про білу сорочку”. Книжка „Поєми” мала 129 ст., разом із „Передмовою”.

В „Передмові” писав Франко, що „головне значіння поезії в тім лежить, що вона розширяє нашу індивідуальність, збагачує душу такими вражіннями і почуваннями, яких вона не зазнала б в звичайнім життю, або не зазнала би в такій силі і ясності, — тому передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою, збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння

від неї, й це благородство виліковує його від прокази” (ст. 236). Далі Кирилюк додає ще таке застереження: „Можливо, що тут була зарахована й певна алегорія — саможертва в ім'я інтересів народу, бо лицар виступає оборонцем народних прав” (там же). Інші підсоветські автори навіть стільки не пишуть про цей Франків твір, герої якого — це глибоко релігійні люди, і не випадає підсоветським критикам про це писати, та ж для них Франко — матеріяліст та атеїст.

Підсоветським авторам може не подобатися і те, що Франків лицар Генріх — це добрий і справедливий пан для своїх підданих, і тому його зло є для них „злом подвійним”. Селянин, його жінка та донька по-батьківськи опікулися вже три роки лицарем Генріхом. Він признався своїм опікунам, що лікар в Салерні міг би його вилікувати, але ставить такі умови при цьому:

Приведіть мені — говорить доктор —
Непорочну, чистую дівчину,
Що за вас сама, по добрій волі
Вмерти схоче і живцем із грудей
Дасть собі живес серце вийнять —
Оце й буде лік на вашу болість”. (274).

Ці лицареві слова чула донька селян, і вона так довго просила своїх батьків, поки не дозволили їй жертвувати себе, щоб оздоровити бідного Генріха. Доня жертвує себе, бо гадає, що це Бог їй так наказує.

„Не погуолю я душі своєї,
Ані вас покину сиротами;
Бог вложив мені цю думку в серце.

Видно, його така вже воля,
Видно, він мене до себе кличе". (ст. 278).

Батьки дозволили доні, погодився після початкового рішучого спротиву і лицар Генріх.

„Добрі люди, Бог вам нагородить
Цю любов нечувану, велику, —
Я її нагородить не зможу,
Хоть би все вам дав, що світ дати може".
(ст. 282).

І так хворий лицар поїхав з дівчиною до Салерна, до славного лікаря, який всіми способами відмовляв дівчину від її жертви, але намарне.

Лікар відмовляв і Генріха від прийняття цієї жертви, але їй це не вдалося. І тоді лікар замкнувся у своїй робітні, щоб вийняти з дівчини серце. Під час того бідний Генріх переживав душевну боротьбу. Спочатку він кріпився словами:

„Серце ти моє, зболіле бідне,
Будь тепер на хвилину кам'яне!
Лиш хвилину, потім все минеться!" (288).

Та вкінці він не витримав, „душа у нього стрепенулась, а із її глибин найтаємніших розляглося тривожне стогнання”:

„Боже, що роблю я, окаяний!
Те, що Божий суд наслав на мене,
Хочу змити кров'ю сестриною!
Ту крихітку втіхи світової,
Радощів марних, забав нікчемних
Окупить нечуваним убийством!" (стор. 289).

Генріх почав кричати лікареві, щоб не витягав серця дівчині, бо він змінив свою думку і не хоче від неї цієї жертви. Коли відв'язали дівчину, вона

плакала: „чим я завинила, чим я показалаь непригожою на те, щоб кров'ю своєю пана до життя вернути і собі нове життя здобути?“ (ст. 291). Вона назвала Генріха „боягузом і бабської вдачі, який не міг знести того й здалека, що на собі вона знести готова”.

Генріх слухав цих слів докору, але вони його не боліли, а „були немов вода цілюща на його зболілу, скорбну душу”. Він почув дивну розкіш, немов би „в нього в жилах свіжа, чиста кров текти пустилась”. І так шляхетність обидвоїх, дівчини і Генріха, спричинила оздоровлення лицаря, який із засумованою дівчиною від'їхав втішений додому. Там він скликав рідню, всіх сусідів і знайомих і повідомив їх, що „Бог зіслав був на нього велику скорб, і велику в скорбі тій потіху, бо в ній знайшов велике серце, що себе само мені хотіло в жертву дати”.

Ніхто не знав, як Генріх має віддякувати за цю велику жертву, бо все те, що він мав — було б замало подякою. Генріх заявляє всім:

„Щож я маю? — мовив далі Генріх. —
Лиш одно: те тіло, що з могили
Піднялось через оцю дівчину.
Серце те, що щастя найчистіше
Взнало аж через оцю дівчину.
Душу ту, що красоту душевну
Вбачила найкращу в цій дівчині.
Йй усе те віддаю єдиній”. (ст. 293).

Крушельницький заявляє, що твори в збірці „поєми” „се або переклади або переспіви чужих поєм”, — тому він ними „не займався в своєму огляді”. Ки-

сельов підкреслює соціяльну різницю сільської дівчини в „Бідному Генріху”, не згадуючи зовсім про те, що врятувало лицаря (203). Ю. Кобилецький пише, що „щасливий кінець поеми... є ніби логічним завершенням чистого самозреченого кохання, законною нагородою за це кохання” (ст. 267). Розуміється, що про глибоку релігійність і чудо оздоровлення Генріха — Кобилецький не може нічого сказати, він і так поставив слово „ніби” в попередньому реченні, щоб послабити враження від тієї розв’язки в поемі, яку дав Іван Франко.

Франко деколи не перекладав, а переробляв, чи правдивіше, творив свій оригінальний твір на чужому сюжеті. Так сталося з відомим „Лисом Микитю”, подібно є і з поемою про „Бідного Генріха”.

М. Я. Гольберг і Е. М. Мандель в тезі своєї доповіді на VI-й Українській Славістичній Конференції в Чернівцях, від 13 - 18 жовтня 1964, що називається „Із спостережень над сюжетом про Бідного Генріха” (до історії слов’яно-германських літературних взаємин) — твердять, що „поема Франка є глибоко оригінальним твором” (ст. 129). Ці автори покликуються на німецького літературознавця Германа Тарделя (Tardel), який в 1905 році написав працю (по німецьки) „Бідний Генріх в новій поезії”. Але вони не знають праці д-ра Арміна Кродера під заг. “The golden Legend a dramatic poem by Henry Wardsworth Longfellow,” Bamberg, 1930, в якій подано більше творів із сюжетом „Бідного Генріха”.

Ми не маємо тут місця на докладніше з’ясування цієї справи. Зазначаємо, що Франкова поема, це той самий сюжет, що його опрацьовували старонімецький поет XII-го віку Гартман фон дер Ауе,

Адальберт фон Шаміссо („німецький француз”) в 30-их роках 19-го віку, американський поет Генрі В. Лонгфелло (1807 - 1882), який в 1851 році написав „драматичну поему” під заг. „Золота легенда”, німецький драматург Гергардт Гавітман, який в 1902 році видав драму „Бідний Генріх”, Юліус Гаїс (1924) та Ліна Гільгер (1925 р.) видали п'єси під таким самим заголовком.

М. Гольберг і Є. Мандель стверджують, що „серед численних творів про Бідного Генріха поема І. Франка займає особливе місце”. (ст. 129). Ці автори повинні опублікувати в цілості висліди своїх студій, якщо це можливо в теперішньому режимі без завеликого „очищування від алегоризму і містики”, яких то прикмет досить в оповіданні про шляхетну дівчину та чесного й доброго лицаря, які діють із глибокою вірою в Бога в історії про бідного Генріха.

„НЕМА ЦВІТУ КРАЩОГО НА СВІТІ, ЯК ЖІНОЧЕ ВІРНЕЄ КОХАННЯ”

Це кінець твору, що зветься „Поема про білу сорочку”, і вперше друкувався 1899 р. в „Літ. Наук. Вістнику” того ж року, а написаний в 1897 р. „під вражінням хорватського тексту пісні, що її видрукував Франц Курелац в Загребі 1871 р.”. Кисельов пише, що в цій поемі змальована „вірність простої жінки - трудівниці”, хоч про це немає згадки в поемі, бо цими словами хоче виправдати Франка в тому, що він взяв за позитивну героїню побожну жінку лицаря Юліяну, яка була вірною своєму чоловікові, Олександрові. Лицар іде в похід проти турків, щоб відвоювати Святу Землю, щоб „заблиснув славний хрест Христовий на соборі у Єрусалимі”.

„Люба жінко, не протився тому!
Серцем чую, що це Божа воля;
Що Бог судить, того не минути.
Ти живи тут тихо у господі,
Доглядай порядку в нашім домі,
А за мене, люба не журися”. (XIV, ст. 298).

Юліяна прощається зі своїм „господарем милим”:

„Ідь із Богом, де Бог тебе кличе;
Я тут буду за тебе молитися,
Буду вірно тебе дожидати.
А оце тобі сорочка біла,
Щоб її носив ти у поході.
Поки буде ця сорочка біла,
Поти буду я для тебе вірна (ст. 299).

Король молоденький повів лицарів в похід проти турків, але при першій зустрічі програв битву і згинув, а лицар Олександр дістався в неволю. Ціле літо працював він тяжко, „плуга тягав, важкі скиби краєв; та сорочка все на ньому біла, мов би тільки нині рано прана”. Турецькі погоничі здивувались і оповіли про це баші Османові. Осман вислав свого бега Галанбега до Олександрової жінки до Відня, щоб намовити Юліяну до гріха, щоб „та жінка шлюб свій ізламала, із тобою нічку ночувала”. Але Галанбегові не вдалася ця штука, хоч він обіцяв жінці Юліяні звільнити Олександра з неволі, коли сповнить його волю, а коли ні, то „загине муж твій у неволі, не побачиш ти його до віку.”

Юліяна при Божій помочі не пішла на цю спокусу. Це ангел Божий показався був їй у сні і казав їй пошити Олександрові білу сорочку. Юліяна відповіла бегові Галанбегові:

„Гостю милий, не дай того Боже,
Щоб сповнила я твоє бажання,

Автор закінчив цей гарний твір словами, які ми взяли до заголовку цього розділу:

Ось вам пісня, ось і величання:
Нема цвіту кращого на світі,
Як жіноче вірнеє кохання (321).

Не можна сподіватися, щоб підсоветські автори ширше згадували про цей твір, в якому ангел Божий радить головній героїні, як рятувати себе і свого чоловіка, — і де герої керуються християнською мораллю. Треба пам'ятати, що цю поему Франко переклав в 1897 р., і що він мав повне право написати в „Передмові” до збірки „Поєми”, що „подає своєму народові чисте покріплююче вино, а не наркотик на приспання” (ст. 241).

Але такого чистого вина тепер в Україні не люблять, бо там треба шинкувати не християнською любов'ю, якою відзначаються герої „Поєми про білу сорочку”, а клясовою ненавистю, що має бути наркотиком в боротьбі проти національних змагань України.

**„ВАМ ХАЙ БУДЕ ВАША ПОЛЬЩА,
УКРАЇНУ НАМ ЛИШПТЬ”**

Так відповідає Богдан Хмельницький голові польського посольства Любовицькому, який наклоняв українського гетьмана до замирення з Польщею на Святоюрській горі під Львовом 30 жовтня 1655 року, коли Хмельницький облягав Львів після переможної битви з поляками під Городком. Підсоветські франкознавці широко розписуються про поему Франка „На Святоюрській горі”, надрукованій в 1900 році.

Осквернила мого мужа ложе
І зломилла те, що шлюбувала!" (304).

Юліяна переодягнулася за молодого черця і пішла в Туреччину шукати свого чоловіка. Грою на гусях вона здобула ласку баші Османа, який хотів обдарувати черця-гусяра дорогими дарунками, але черчик просив тільки одного невільника. І так чернець прийшов із Олександром аж під Відень, де він покинув бранця, бо сам пішов ніби в монастир, а в дійсності переодягнутися в жіночу одежу.

Юліяна прийшла вчасніше додому. Свекруха не хотіла її прийняти, кажучи, що вона не варта її сина, якого зрадила, бо півроку не було її вдома. По довгих непорозуміннях все вияснилося, Юліяна довела Олександрові, що той чернець, який його визволив, — це вона, його вірна дружина. Свідком її вірності була біла сорочка.

В „Поемі про білу сорочку” і сюжет і форма нагадують українські народні думи. Тема — боротьба проти невірних мусулманів. Кінчається ця поема так:

Олександр слова не говорить,
Лиш з очей гарячі сльози ронить,
До грудей подружжя любе тисне,
Та їй в очі глянути не сміє,
Сльози ронить, тяженько зідхає,
Далі теє слово промовляє:
„Горе, горе! Знать тяжка неволя
Мої очі сильно засліпила,
Мої вуха сильно заглушила,
Моє серце в камінь застудила,
Щоб тебе я не пізнав відразу,
Юліяно, жінка моя мила!” (ст. 321).

як „вільні з вільними, в любові, як брат з братом, з другом друг”. Богдан оповідає полякам „приповідку” про господаря і вужа, який приносив щастя цілій родині господаря, і якому також добре жилося. Та раз вужа вдарив господарів хлопець, а вуж за це його вкусив ідовитим зубом. Батько зі злоти відсеік вужеві хвіст. Господар після того зубожів, і ворожка порадила йому перепросити вужа, але це було не можливе, бо господар не міг забути смерти сина, а вуж свого хвоста. Гетьман зробив висновок з цієї приповідки:

„Ну скажи, як нам єднатись?
Як забути давнє зло,
що кривавою межею
нам по серці перейшло?”

Як примусить до кохання
серце, що в нім в'ється гад?
Відки взять душі довір'я,
що зазнала стільки зрад?

Ні, мій куме! Краще чисто
розмежуймося, як слід:
вам хай буде ваша Польща,
Україну нам лишіть” (ст. 232).

Ю. Кобилецький написав в книжці про І. Франка, що „настав вже такий час в історичних взаєминах українського й польського народів”, який передбачав в цій поемі Франко, бо нова демократична Польща іде зараз спільною дорогою братньої згоди з радянським народом (і такий нарід вже винайшов Ю. Кобилецький!), ставши на шлях будівництва соціалізму” (ст. 246).

Франко ще в 1883 р. писав у „Ділі” в статті „Наш погляд на польське питання”, що „згідливе

І так Кисельов пише, що Франко „підкреслює прогресивну роль великого гетьмана, який, виражаючи волю українського народу, здійснив возз'єднання України з Росією” (ст. 218). В дійсності в поемі Франка нема про це ані згадки. З українського боку були присутні на цій конференції гетьман Богдан, п'ять полковників і генеральний писар Іван Виговський, а від польського короля Яна Казіміра Любовицький і Грондзький. І хоч із Хмельницьким були й московські військові відділи під командою Бутурліна, то український гетьман сам переговорює з поляками, хоч це було вже після нещасливої угоди в Переяславі (1654).

Поема має 16 сторінок, складається з десятих розділів. В першому розділі опис місця й часу та подані особи, що сидять в шатрі при Святоюрській церкві. Всі інші розділи заповнені промовою Богдана Хмельницького, яка є відповіддю на промову Любовицького, представника короля.

Хмельницький збиває пункт за пунктом аргументи Любовицького, в яких оскаржувалося козаків в тому, що знищили Польщу. Польщу знищили польські магнати, які мають короля за віхоть.

„Сам скажи, мій куме: що нам
тракувати з помелом?
Годі вже вам нас водити,
як ту кітку за стеблом!

Як захочемо правдивий
із ляхами мати мир,
знайдемо панів, що в Польщі
старші ніж Ян Казімір”. (XIV, Б. 225).

Хмельницький не вірить Польщі, представники якої говорять про те, щоб українці жили з поляками

і братерське — не опікунське і не кулачне — поступовання поляків із українцями лежить більше в їх власнім, ніж у нашім інтересі, так як без нас вони ніяк обійтися не можуть, а нас придушити і стерти з лиця землі тим паче не зможуть”.

Та Франко добре знав поляків і кінчав цю статтю такими словами:

„Що поляки не простягнуть до нас руки до згоди, не зречуться добровільно над нами опіки, не стануть на демократичнім і федеральнім становищі етнографічної Польщі (а бодай не швидко стануть на нім) — се ми, пожалься Боже, дуже добре знаємо. Але іменно для того іще і іще раз кажемо: тим гірше для них!” (Іван Франко. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори, Київ, 1956, ст.284).

Як знаємо, Франко працював „у сусідів” від 1887 до 1897 року і переконався, що навіть із польськими лібералами не можна співпрацювати українцям, бо всі поляки, включно з соціалістами, є в першу чергу поляками, і з того становища вирішують всі справи, як ми вже про це згадували, говорячи про те, як український поет перейшов на працю для свого народу, покинувши „сусідські найми”.

**

Ми вже згадували, як Франко відносився до Польщі й Московщини в поезії, що стала одним із гимнів українських, „Пе пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити”. Українські франкознавці під російською займанщиною з радістю, як бачимо, пишуть, як ставився Франко до Польщі. Вони пишуть до „польської шляхти”, хоч ми вже знаємо, що Франко вкінці переконався в тому, що і польські робітни-

ки і соціалісти йшли одним фронтом із шляхтою проти українського народу.

Та треба пригадати, що Франко закликав українців „не служити і москалеві” Про те, як старалися знищити Україну три її сусіди: татари, поляки й москалі, розказує Франко в казці „Як русин товкся по тім світі”, яка по-польськи друкувалася в журналі „Ruch” 1887 р., а по-українськи в газеті „Хлібороб” в 1891 р. Ця казка - сатира зачинається так:

„Русин умер. Про це не було ніякого сумніву. Секція його тіла, доконана його лікарями, виказала навіть причини, задля яких він мусів умерти. В протоколі не промовчано навіть, що секції доконали ті самі три лікарі, що за життя лічили його, пускали йому кров, виривали зуби й вирізували всякі шкідливі нарости, поки не вмер”. (III, 307).

Душа русина була при своїм тілі, і чула, як три лікарі хвалилися тим, як то вони старалися про те, щоб їхній пацієнт якнайскорше вмер. Один лікар ствердив: „Крепкий був хлопиця, — сказав один лікар, — погляньте, колего, які в нього кості, які м’язи, які груди, як у Геркулеса! Я й не думав, що так швидко переможемо його своїми ліками”.

Найбільше заслуг за знищення України приписував собі протомедик, який критикував своїх колег за недоцільне „лікування” (нищення) України. Один лікар лікував русина „тільки на Вім нумерікам” (на „силу кількості”), хочачи знищити пацієнта за допомогою спущення крові, насильного прочищення і т. п. Цей „лікар” — це татари.

Другий лікар лікував русина на „Рабієс гайдамаціка” („гайдамацька біснуватість”). Але цей спосіб нищення України не мав навіть такого наслідку,

як татарський, бо ж татари все ж таки винищували українців, забирали їх в полон та вбивали на місцях, а поляки, як твердить протомедик, „спускали пацієнтові кров і рівночасно очищували її, давали йому рвотного й рівночасно побуджували його апетит”. (309).

Найліпшу діагнозу і найуспішніший спосіб нищення України застосував протомедик — як виходить із тексту цієї сатири — москаль. Зазначуємо, що сам Франко пояснив, кого він розумів під цими лікарями, які руйнували Україну: „Не потребує, здається, додавати, що ця жартлива алегорія говорить про руйнування України трьома сусідами: татарами, поляками й москалями”. (III, ст. 309).

Протомедик — москаль „звернув головну операцію не проти тіла, а проти душі”. Він використав татарську діагнозу винищування українців і нею нищив самих татар; польську методу „гайдамацької біснуватости”, хвалиться москаль, обернув проти самих поляків „у відповідній хвилі”, і так „ані одна, ані друга не шкодила москалеві ані крихітки” (ст. 310).

Протомедик - москаль застосовував до знищення України свою власну й успішну методу:

„Я головною підвалиною його життя признав „Інdependentіам суммі позітам” („В найвищій мірі розвинена незалежність”), звану також „Манія автономіка” (Манія до автономії, самоуправління) — і проти тої чисто психічної хвороби звернув я весь апарат також психічних способів, поки його душа не стратила віри в своє власне існування і нарешті таки не покинула цього велетенського тілица” (ст. 310).

Для кожного ясно, як дивився Франко на ворогів України, і хто, на його думку, вірив, що йому вдалося „доконати вдову сиротину”, бо Франків герої ожив, його не прийняли ані до пекла ані до неба. Бог не прийняв русина до неба, бо „на рай заслуговується не множеством терпіння, а множеством добрих вчинків”. І так русин вернувся на землю і „вміє цінити своє нове життя, бо знає, в чім його сила” (ст. 324).

Деякі підсоветські франкознавці навіть не згадують про цей Франків твір. Є. Кирилук в новій праці про Франка з 1966-го року пише про казку „Як русин товкся по тім світі”, але пропускає про „лікувальні методи трьох лікарів” і не згадує про того протомедика, який гадав, що йому вдалося знищити Україну, знищивши в ній віру у власні сили.

Та як Кирилук може писати про московського протомедика, коли комуністичний російський протомедик послуговується від 1917-го року всіма тими „лікувальними” методами, про які згадує Франко майже 80 років тому і якими його пращур нищив татар, поляків і українців. Кирилук ось так оцінює цю Франкову сатиру-казку: „У казці піддано сміливому сатиричному висміянню всі релігійні уявлення, весь несправедливий соціальний лад і показано безсмертну силу народу” (ст. 343).

А що сталося з лікарями, головню з „протомедиком”, про це Кирилук мовчить, але має відвагу кричати, що „буржуазні націоналісти” — „спотворюють” твори Франка.

**

В написанім в 1896 р. оповіданні „Чиста раса” Франко зайняв становище і до ще одного сусіда

України — Угорщини, показуючи, як мадяри дивилися на наш нарід, над яким вони панували. У вагоні поїзду, що йшов із Будапешту, їхав мадярський шляхтич, який називав „словаків та руснаків прибудами і справдішньою диччю”, вихваляючи при цьому угорських робітників. Він хвалить мадярський нарід і каже, що „хто мадярський патріот, той мусить бути поступовцем” (VI, 49).

Його товариші подорожі побачив українських селян, які їли „чорний, як земля хліб” та „робили враження якихось полудиких кочовиків, що попали в цивілізований край, де все для них чуже, все страшне й несамошите, все грозить їм загладою”. Він спитався оцього мадярського „поступовця”, що це за люди, і дістав відповідь:

— Це наші готентоти. То некультурність, одна некультурність і нічого більше!

— Значить, вони вільні горожани?

— Алеж розуміється!

— Вільної угорської держави, — цідив я далі з притиском на кожнім слові (ст. 50).

Мадярський шляхтич пізніше ось як висловлювався про тих українців, яких назвав був „вільними горожанами угорської держави”:

„Це інша раса, дика, неспосібна до цивілізації, вимираюча, мов американські індіани при зближенню європейців. До тих руснаків ніякий поступ не доходить, їх ніякий розвій не доторкається, над ними страчена всяка культурна робота. Вони мусять вигинути та й годі” (ст. 59). Цей представник Мадярщини твердив, що мадяри „не мадяризують руснаків”, бо „мадяризування, це значило б мішатися з ними, це був би найтяжчий злочин, поповнений на мадярській нації,

членами тої суспільности, серед якої живемо” (XII, 229).

Так дивився Франків герой на жидівську проблему при кінці XIX віку. Подібно, але не так ясно, хотів був вирішувати жидівську справу в Галичині герой першої Франкової повісти жид Ізак Бляйберг, який каже Кирилові Петрівці:

„Ви бачите самі, що в нашім краю багато жидів, далеко більше, як в інших краях. Я ходив навмисно за тим по чужих краях, аби пізнати їхнє життя і відносини до християн. Там жид громадянин держави так, як кожний інший, а в нас він п'явка, що висисає цілий нард!

Петрій мимовільно зідхнув. Він бачив правду тих слів, бачив аж добре сумну дійсність, але чути такі слова з уст жида було йому дивно.

— Хай вас не дивує моя щира мова про моїх краян. Тут нема що таїти їх лихих сторін, але треба їх направити” (IX, Б, 94).

Ми вже знаємо, яка доля стрінула Ізака Бляйберга, який хотів модернізувати галицьких жидів. Рабин на зборах в Жидачеві судив Бляйберга, заявивши йому, що він хоче знищити те, що „стало для жидів дошкою спасення після розбиття їхньої свободи”. Рабин каже поступовому Бляйбергові: „Нас спасла окремішність нашого життя, нас спасли наші перекази та писання, наші обряди, нас спасла наша ненависть до переслідувачів. Хто повстає проти того, що нас спасло, той губить нас, той видає нам останню дошку, яка лишилася нам із великого корабля серед моря” (там же, ст. 230).

Рабин прокляв Бляйберга, „відступника від жидівського закону”. Бляйберг згинув у Франковій по-

на чистоті її раси. Мішатися з тим безхарактерним, індолентним, некультурним народом, це ж підкопування нашої власної будучини” (ст. 59).

І цей панок З. бачив у малярській расі „розмах і силу росту” та вихваляв „расового мадаря” — свого слугу Яноша, який, як виявилось пізніше, був звичайнісіньким бандитом і замордував свого пана, пограбувавши його майно. Оцей герой „Чистої раси” — це пізніший гітлерівський расовий нацист, якого Франко змалював вже в 1896 р. Цей расист засуджував усякі народи, в тому і український, на „вимирання . . . Чим швидше вони вигинуть, тим швидше Угорщина буде могли йти наперед”. (ст. 60).

Історія сильно закинула собі з авторів малярської шовіністичної політики, та звільнила українців з-під опіки тих, що вважали себе за людей „чистої раси”.

**„ЖИД НЕ ПОВИНЕН БУТИ АНІ ПОЛЬСЬКИМ,
АНІ РУСЬКИМ ПАТРІОТОМ. НЕХАЙ БУДЕ
ЖИДОМ”**

Це слова відомого нам героя Вагмана з повісти „Перехресні стежки”, яку Франко друкував в 1899-му році. Вагман переконував жида лікаря Рессельберга, місцевого бурмістра, в тому, що можна бути „жидом і любити той край, де ми родились, і бути позиточним, або, бодай, нешкідливим для того народу, ще, хоч нерідний нам, все таки тісно зв’язаний з усіми споминами нашого життя. Мені здається, що якби ми держалися такого погляду, то й уся асиміляція була б непотрібна. Бо подумайте: чи жадає хто від нас тої асиміляції? Здається, ні. Але зате кожному пожадане, щоб ми були чесними і позиточними

вісті „Петрії і Довбушуки” (1875-1876), але автор 25 років пізніше заставляє героя з повісти „Перехресні стежки” лихваря Вагмана немов продовжувати програму Бляйберга.

Вагманові не подобається асиміляція жидів, які виступали як поляки. Жид мав бути жидом, а не поляком чи українцем. Вагман не любив асиміляції ще й тому, що „жиди асимілювалися не з тими, хто ближче, але з тими, хто дужчий. У Німеччині вони німці, се розумію; але чому в Чехії також німці? В Угорщині вони мадяри, а в Галичині поляки, але чому у Варшаві та в Києві москалі? Чому жиди не асимілюються з націями слабими, пригнобленими, кривдженими та вбогими. Чому нема жидів-словаків, жидів-русинів?” (XII, 228).

Вагман заявляє жидові-„полякові” бурмістрові Рессельбергові, що „польський патріотизм між жидами, тут на руській землі, не зовсім на місці” (ст. 229). Вагман виголошував таку програму, якої ніколи не здійснювано на українських землях, хоч і були деякі спроби співпраці між українцями і жидами. Вагман казав:

„Живучи на руській землі, ми громадимо над своїми головами пожежу руської ненависти. Навіть пориваючись до асиміляції, ми асимілюємося тільки з тими, що душать і висисають отих русинів, і тим іще збільшуємо тягар, що пригнітає їх. І забуваємо, що на руській землі живе нині більше як половина всього жидівського племені, і що громаджена століттями ненависть може вибухнути таким полум'ям, прийняти такі форми, що наші протектори, поляки та москалі, не зможуть допомогти нам нічого” (ст. 230).

Вагман має й особисту причину не долюблювати польських урядовців. Та він хоче „будувати міст від жидів до руського берега, робити щось таке, аби ті русини могли не самим лихом споминати жидів”. Вагман вірить, що українці „рушаться потроха, дійдуть до деякої сили”, і тоді „чимраз більше жидів буде прихилитися до них” (там же).

Вагман допомагає д-р Рафаловичеві в його праці для добра українських селян, бо цим способом хоче здійснювати свою політику співпраці жидів та українців. Можна сміло твердити, що думки Вагмана — це й думки І. Франка, який і сам співпрацював із жидами під час виборів та своєї кандидатури.

У творах І. Франка з так званого бориславського циклу виступають жиди як негативні герої, але Франко малює їх такими не тому, що вони жиди, тільки тому, що працюють таким способом, що збагачуються людською кривдою. Українські робітники в Бориславі виступали проти своїх кривдників працедавців — жидів. Але Герман з приємністю згадує Іцка Шуберта, в якого він жив в селі Губичах під Дрогобичем. Герман бачив, як українські селяни рятували смертельно пораненого Іцка. „При допомозі селян, котрі почали увихатися, немов тут ішло про рятунок їх найліпшого свояка, попромивано рани, і тоді можна було розглянути, що таке покалічено в Іцка” (X, А, 39).

Українські селяни не були антисемітами. Коли Герман втікав після ярмарку в Лютовиськах, — то його врятував старший вівчар бойко. Герман просив вівчаря про допомогу, бо за ним „гонили жиди”, і вівчар його врятував. В творах І. Франка зустрічаємо не тільки таких жидів, як Герман Гольдкремер, Леон

Гаммершляг, Мотьо Крум, Йосько Бергман, Іцко Цаншмерц та інші імена, яких Андрусь Басараб казав побратимові Деркачеві „закарбовувати на ліскових палицях”, щоб можна було їх покарати за „кривду-неправду” робітникам (X, Б, 90-91).

Вистачить заглянути до циклу „Жидівські мелодії” в збірці „З вершин і низин”, щоб побачити жида такого, про якого мріяв Ізак Бляйберг із „Петріїв і Довбушуків” і Вагман із „Перехресних стежок”. В поемі „По-людськи” (із 1889 р.) знаходимо „дві постаті жидівські”, які „ в праці, з потом на чолі, черпали життя й здоров'я з мами нашої — землі”.

Кривди людської ніколи
Не прилип до них окрух,
А від них у мир добро йшло,
Мов вода з нори на луг.
Край наш бідний, люд наш темний
У біді затверд, окріп,

Ще й смієсь чужому горю,
Брату з горла видре хліб.
От тому годиться тямить
Про людей, що з тої тьми,
З тої вовківні страшної
Вирвались, щоб быть людьми.

(XV, Б, 153-154).

Жид онучкар заїхав до жида рільника Шльоми Штенгля та його батька Хаїма. Хаїм оповідає онучкареві, як то він став селянином і то ще під час панщини та проти волі селян.

„Не скажу тобі, як тяжко
Приходилися мені
Хлопська праця, панські буки
І ті погляди страшні,

Погляди німої злости
І ненависти, що їх
Я стрічав день-в-день довкола
Від усіх сусід моїх". (там же, 167).

В цій поемі виступає ще Шая Ляїб, який своїм шляхетним вчинком рятує Хаїма Штенгеля, коли пан хоче його викинути з господарки. Цей Шая Ляїб бажав „жити по-людськи, щоб не тільки другим кривди не робить, а по змозі помагати з злом раз-в-раз війну точить — ось що, мов неситий голод, мучило його весь вік" (ст. 178).

Франко уважав жидів за окремиї народ, який має жити своїм власним життям, і не мусить асимілюватися та бути „поляками мойсеєвого віровизнання". І такими є Шльома Штенгель і його батько Хаїм.

Шльома був в громадській раді
і в шкільній був делегат. —
Сам в літах уже по-руськи
І по-польськи став читать.
Хаїм говорив частенько:
„Вчіться, діти! Треба нам
Приставати до народу,
Кинути служить панам!" (ст. 181).

Шляхетний жид Шая Ляїб прийшов із міста вмирати до Шльоми Штенгля. Він заявляє перед смертю:

„Все бажав по-людськи жити,
Чоловіком з людьми быть...
Слава Богу, що прийшлося
Хоч останній раз дихнуть
Між людьми, що справді люди,
Хоч ogrітися в сім'ї,
Що блаженних патріархів,
Вік нагадує мені". (ст. 188).

Ця поема „По-людськи” написана між 1-им і 5-им вересня 1889 року. Цікаво, що вже тоді Франко при її закінченні згадав Мойсея, який жидівських „невольників підняв, вивів їх в пустиню дику, водив блудом сорок літ, та навчив їх здобувати, збудувати новий світ” (ст. 188).

В поемі „У цадика”, написаній 1889 р., змальовує Франко, як бідна жидівка просить рабіна — чудотворця, щоб рятував її чоловіка, якого опанував „дибик” (чорт), і він покинув бизнес, жінку і дітей та втік на село.

„У хлопа в селі він до служби найнявсь.
— „Не верну до міста, — говорить. —
Тут ліше, бо лиш хлібороб заробля,
А кривди нікому не творить” . (ст. 136).

В поемі „З любови” (1889 р.), яку оповідає сам герой Гершон, чесний жид старається без чужої кривди заробити на життя, але це йому не вдається.

З гешефту лиш, кажете, жениться жид,
А серця у нього не має . . .
А знаєте, скільки Гешефт той не раз
Любви в собі й горя скриває?

Гершонови не вдалося чесно жити, він мусів стати конокрадом, але „небагато прийшлося гулять” і він „швидко спізнавсь з криміналом”, де тужив за молодістю та за чесним життям, співаючи сантиментальну пісню про „програний свій вік молодий”.

Автор змальовує з любов'ю „бідну жидівку Сурку”, що нам може нагадувати героїню „Микитичевого дуба” — Опудало, яку також скривдив був багатій, в якого служила.

Я Сурка, бідна жидівка,
Не дав Бог росту, ні вроди:
Мала я, ростом похила,
Лицем і зовсім погана.
Та й як було виростати
Стрункою й простою Сурці
Без батька й рідної неньки,
Від малку поміж чужими,
Від малку в тяжкій роботі,
У поштурковицу людським! (ст. 122).

Сурка народила дитину, батьком якої був її господар шинкар Юдка. Немовля підкинула вона під час морозу українським селянам, які взяли її з загати під вікном. Туди привів жандарм і бідну матір Сурку. Вона лежить в селянській хаті, а бабуся-селянка її каже:

Дурна ти, Сурко, та глупа!
І чом було не застукать?
Ми ж не собаки, як Юдка
Й його Юдчиха, ми люди!
А то ж нечуване діло
В снігу дитину лишати! (ст. 131).

І. Франко вважав, що між кожним народом є „люди” і є й „собаки”. Жидів уважав автор „Сурки” за окремий нарід, який не повинен асимілюватися ані до поляків ані до українців, бо, як казав Вагман із „Пережресних стежок”, — „жид має бути жидом”. Тут треба пригадати, що сіоністичний рух між

У Франкових творах стрічаємо Германа Гольдкремера, Леона Гаммершляга, Мотю Крума та Іцка Цаншмерца — але бачимо і Бляйберга, Вагмана, Хаїма і Шльому Штенглів, Шаю Ляйба, Гершона, Сурку, Йоська Штерна і Мошка Готтесмана, який купив головатицю в Юри. І це треба мати на увазі, коли дивимося на Франкові твори з жидівськими героями. Вагман із „Перехресних стежок” домагався, щоб „жид міг бути жидом” і не мусів бути „польським чи українським патріотом”. Цей самий Вагман в тих часах, коли самі жиди щолиш починали думати про свою жидівську державу, домагався, щоб жиди були „чесними і пожиточними членами тої суспільности, серед якої вони жили” (XII, 229).

Це був і погляд Івана Франка, борця за національне і соціяльне визволення всіх поневолених народів, без різниці на расову й релігійну приналежність.

**„Є ТАКІ ЛЮДИ, ЩО ЩОСЬ ЗНАЮТЬ ДОБРЕ,
І ТАКІ, ЩО ЗНАЮТЬ УСЕ ЛІПШЕ”**

Це провідна думка Франкової сатири, надрукованої з 1898 р. під загол. „Доктор Бессервіссер”. Оцей Бессервіссер „належить до тих людей, котрі знають усе ліпше, ніж хтось інший, бо всюди знайдуть якусь помилку, а з природи обдаровані такою щасливою організацією, що твердо вірять: коли я поправлю оцю помилку, значить, я ближче правди, значить, я більший учений від отого-о!” (III, 362).

Ця сатира є відповіддю на рецензію-статтю в газеті „Руслан”, в якій автор, підписаний криптонімом,

жидівством особливої сили набрав був у 90-их роках минулого віку, коли в 1896 р. появилася книга провідника сіонізму Теодора Герцля (1860-1904) під заголовком „Жидівська держава”, і коли в 1897 р. відбувся в Базелі перший сіоністичний конгрес.

Та Франко прихильно ставився до жидівського народу ще перед виступом Герцля. „Жидівські мелодії” написав поет в 1889 р. В тому самому році написане оповідання „До світла!”, в якому автор із любов’ю змалював жидівського сироту Йоська Штерна, що його скривдив орендар Мошко. Йосько оповідає, що в Мошка „терпів голод, плакав не раз на толоці, і сільські хлопці давали йому хліба, сиру, допускали його до своїх забав” (V, 325).

В 1903 р. Франко надрукував оповідання „Як Юра Шикманюк брив Черемош”, в якому несподівано щасливо закінчилася історія між Юрою і Мошком, хоч заносилося на те, що Шикманюк мав вбити Мошка за ту страшну кривду, якої зазнав від жида. Юра не міг повірити в те, що „Мошкові таке сталося”, що дарує йому виграну в суді хату і ґрунт. „Все тобі дарую, каже Мошко, щоб ти не казав, що Мошко одурив тебе і обдер”. (VI, 150).

Про цей Франків твір не згадують тепер в Україні, бо ж він ідеологічно не підходить до того Франка, якого показують українському народові під комуністичним режимом. Оповідання „Як Юра Шикманюк брив Черемош” також і формально не може вдоволити підсоветських Франкознавців, бо воно не „реалістичне”, в ньому діють „два велетні, вищі головами над смереки, а незримі смертним очам”. Це ангел і чорт, які стараються здобути для себе душу Шикманюка.

зувати, що вони все краще зробили б і далеко ліпше. „В серці будиться радісне чуття: ну, ще не вмерла Україна, коли має таких синів. А коли часом у душі ворухнеться нескромне питання: чом же доктор Бессервіссер, знаючи ліпше всяку річ, не зробить її ліпше, а дає робити нам, старим ідіотам, і чом же це він аж тоді стає мудріший і вміє ліпше зробити, коли хтось інший уже зробив сян так, але зробив, — то цю грішну думку втішаю грізним покриком:

— Мовчи, тичко! Так і належиться хмелеві рости вище тебе!” (ст. 368).

**

Франко писав численні сатиричні твори, віршем і прозою. В 1880 р. написав він довшу сатиру-епопею під загол. „Вісті з краю ботокудів”, яку пізніше назвав коротко „Ботокуди”. Сам автор признається, що в цьому творі „осміяв відому часть нашої галицько-української інтелігенції і усякі моменти з її історії від 1848 року”. Та поет за радою М. Драгоманова не друкував в цілості цього твору, тільки „подав деякі шматочки цієї поеми, зліплюючи їх в одно коротенькими прозовими переповідками того, що пропущено”. (XV, А, ст. 127).

В цій поемі Франко висмівав галицьку московфільську інтелігенцію, „Ботокудську Зорю” (Галицьку Зорю), боротьбу московфілів за азбуку:

„В йорах, ятях, — ви сказали, —
Тут вся наша вартість людська,
Вся будучність, сила, слава,
Вся надія ботокудська!”

І ви сміло піднялися,
Щоб за них до бою стать,

закидав сухість Франковому циклеві поезій „До Бразилії” та негативно ставився до Франкових статей про літературу й критику. О. Маковей довів був тоді ж, що автором, який критикував Франка, був Василь Щурат. (Ю. Кобилицький. Творчість Івана Франка, стр. 81-82).

Франко в цьому конкретному випадкові добачив тип всезнайка і написав сатиру, яка не втратила актуальності й досі, бо і тепер маємо численних „докторів бессервісерів” — таких самісіньких, як у Франковій сатири.

„Він подібний до місяця, дванадцять разів до року змінює свою фізіономію.

Він подібний до сонця, бо ось тут сходить, а зовсім у протилежний бік заходить.

Він подібний до зір, бо світить, а не гріє.

Він подібний до вітру, бо шуму много, а конкретного в руки не зловиш нічого.

Він подібний до моря, бо повно в нім води, а нема чого раз напитися.

Він подібний до вогню, бо нема такого твору, такої книжки, з якої б він не міг зробити купку попелу.

Він подібний до Дністра, бо що хвиля робить несподівані закрути, а удає, що пливе наперед.

Він подібний до орла, бо високо літає, а низько сідає.

Він подібний до солов'я, бо спіймавши хробачка, співає тріумфальну оду.

Він подібний до сірничка, бо конче мусить об когось потертись, щоб заблищати”. (ст. 368-369).

Франкові вдалася ця сатира на тих, які „в інтересі публічного добра” можуть всіх критикувати і вика-

І що сили закричали:
Згинем за йори та ять!"

(ст. 136).

Москвофіли вживали російського правопису з „Ъ” (називали „йор”), „Ы” (називали „йори”), „Ъ” (ять) та „Ь” (називали „ір”). Поет висмівав змагання москвофілів користуватися російською мовою та правописом, хоч вони не знали цієї чужої їм мови. Москвофіли не дбали про поліпшення долі свого народу.

За добро, за правду лється
Кров широкою рікою,
Та це й крихти не бентежить
Ботокудського спокою.

Повстає кругом по світі
Плем'я сміле, войовниче,
Що для люду права, хліба,
Волі і освіти кличе.

Тільки в ботокудським краю
Не чувати бою, стуку,
Тільки храп; часом лиш сонним
Сниться битва за азбуку.

(ст. 151).

Теперішній читач важко зрозуміє такі Франкові сатири, як „Дума про Маледикта Плосколоба” (Венедикта Площанського — редактора москвофільської газети „Слово”), або „Думу про Наума Безумовича” (Івана Наумовича), редактора „Науки”, який перейшов був пізніше на православія та виїхав до Росії, уважаючи себе росіянином, але помер там ніким непомічений.

Деякі сатири Франка нам вже відомі: Про „Молоду Русь” ми згадували при поетовому життєписі, говорячи про його шкільного товариша — Михайла

він „уствавав геть-геть перед сходом сонця, кормив, поїв і чистив худобу, клепавав косу, в'язав льон, косив, молотив, рубав дрова, що аж іскри скакали, мов зерно на ручних жорнах, двигав тягарі, різав січку, носив воду з річки, одним словом робив тисячі тих важких а ненастанних праць, що становлять зміст хлопського „життя” . . . Доля зробила його наймитом, бідолохою без поля і ріллі, без хати і роду . . . Служив за одягу і харч” (І, Б, 164-165).

Очевидно, що оцей Іван Лінюх нарікав на працю та в лісі стрінув Діда бескидського, якого заніс до його скарбів і дістав за це „перстень чудодійний. Хто його носить, той ніколи ні про що не журиться, тому сповняються всі його замисли, всі бажання. Той усе, чого тільки захоче, осягне без праці” (ст. 190).

Іван використовував цей чародійний перстень довший час, мав цікаві пригоди, подорожував по чужих країнах і всюди перемагав, бо перстень вирятував його з різних клопотів. Але вкінці, згідно з умовою, віддав цей перстень Дідові бескидському, бо не мав того, чого найбільше потребував: „щастя і внутрішнього вдоволення”. Цього не міг дати Іванові Дід. Іван зрозумів, що щастя і внутрішнє вдоволення може дати тільки праця. Ось кінець цієї Франкової казки про працю, якій поет віддав все своє життя, якою старався здобути кращу долю своєму народові, і яка поетову „мату голубку зложила зарання в могилі”. Зложила вона завчасно в могилу й самого поета, який писав в 1883 році, що „праця дала йому до життя принаду, ціль дала, щоб в манівцях не зблудив” (XV, А, 74).

3. (= Завалькевича), який був завзятим москвофілом, але Є. Кирилюк про це не згадує, говорячи тільки про те, що він був донощиком. (Є. Кирилюк. Вічний Революціонер, ст. 340). Знаємо і Франкову сатиру „Свинська конституція”.

Сам Франко видав свої сатиричні оповідання в трьох томиках, але це сталося аж в двадцятому віку, хоч всі ці твори були написані й друковані в періодичних виданнях, дуже часто в польській пресі в 70-их — 90-их роках. Франкові сатири з 90-их років минулого віку вийшли в книжечці „Рутенці” аж в 1913 р. В цій книжечці надрукована і „Молода Русь”.

Пізніше написані сатири, як „Свинська конституція з 1896 р., вийшла окремим виданням у збірці „Сім казок” (1900). Решта прозових сатир появилася в збірці „Місія. Чума. Казки й сатири” в 1906 році. Там надруковані „Як русин товкся по тім світі”, „Доктор Бессервіссер”, „Хома з серцем і Хома без серця” та інші. В „Передмові” до „Рутенців” автор писав, що „жиючи довгі літа серед різnorodних партій та відтінків галицької Руси, мав нагоду дивлятися докладніше, ніж хто інший, до тої сумішки неконсеквенцій, мрій, непорозумінь та простого нерозуміння, серед якої жис, ділає та обертається чоловік із руської інтелігенції”. (III, 5).

Між типами рутенців в більшості бачимо москвофільську інтелігенцію, яка тоді, в 70-их роках, була в більшості на західніх українських землях, і її становили головню священики.

Між казками з сатиричною закраскою варто згадати довшу казку „Без праці”, в якій оповідається про парубчача Івана, якого звали Ліноюхом, хоч

Іван збудився і зрозумів, що це все йому снилося:

„І хоч усі пригоди були тільки сном, але любов до праці, котру з нього виніс, лишилася в нього весь вік”. (І, Б, 267).

А. Халімончук написав цілу книжку про сатири І. Франка під заголовком „Суспільно-політична сатира Івана Франка”, Львів, 1955, ст. 92. Автор твердить у висновках своєї праці, що „Франкова зброя сатири, спрямованої проти шовіністичної та націоналістичної ідеології, не заржавіла, вона діє з усією силою” (ст. 91).

Та Халімончук писав свою працю в тій цілі, щоб приподобатися російським шовіністичним комуністам, які на кожному місці дбають про те, щоб Україна була під владою Москви. Халімончук пише на 77 сторінці, що Франко бачив „створення української держави у федеральному зв'язку з Росією, завзято викривав українського буржуазного націоналіста Ю. Бачинського за його спроби розпалити ненависть до російського народу і залишити Галичину під гнітом буржуазно-монархічної Австро-Угорщини”.

Очевидно, що все це брехня, бо ж всі знають, що Юліян Бачинський не був націоналістом, а українським соціяльним демократом, якого російські комуністи в 30-ох роках пустили в Україну і пізніше його там знищили.

Та Халімончук так винищує „буржуазних націоналістів”, що їх знаходить і у Франковому „Лисі Микиті”. Він там пише: „В казці „Лис Микита” в алегоричній формі виступає пряме викриття бур-

жуазної системи” (ст. 36). З цього твердження сміються навіть інші підсоветські автори...

**„КОЖНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМ ДОБРИЙ,
КОЛИ ЙОГО РЕПРЕЗЕНТАНТИ СПРАВДЛИВІ
ТАЛАНТИ”**

Так писав Франко в „Молодій Україні” в 1901-му році про нову українську белетристику, яку творили такі письменники, як О. Кобилянська, М. Яцків, М. Черемшина та В. Стефаник. Ці українські письменники не любили широких малюнків зверхнього оточення і „головну вагу творчості поклали на психологію, головною метою твору штуки зробили: розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики” (І. Франко. Вибір із творів, Нью Йорк, 1956, ст. 385-386).

Іван Франко почав писати під впливом романтизму, який видно і в „Захарі Беркуті” та і в ще пізніших його прозових і віршових творах. В Україні панує тепер соціалістичний реалізм, і тому там франкознавці найрадніше пишуть про Франків реалізм, називаючи його „критичним реалізмом”. І. Бас пише про це так:

„Оцінюючи його літературну спадщину і, зокрема, художню прозу, ми можемо сказати, що вона була новим етапом в розвитку прозової творчості і критичного реалізму, прокладала шляхи до соціалістичного реалізму в українській літературі” (309).

Більшість мистецької прози Франка належить до реалістичного напрямку. Тепер до слова реалізм в Україні додають прикметник „критичний”. В. М. Лесин і Д. С. Пулинець пишуть, що „були спроби на-

звати цей реалізм буржуазним, але ця назва невдала, бо він не зміцнює, а заперечує і розхитує капіталістичний суспільний лад” (ст. 309). Повищі автори вважають „соціалістичний реалізм новим етапом у розвитку реалізму”, хоч в дійсності не було б різниці між цим советським реалізмом, який вважають за здобуток комуністів, і тим реалізмом, що його знають в некомуністичному світі, коли б в комуністичних державах не було урядової цензури, яка дозволяє друкувати тільки те, що вихваляє комуністичний режим.

Дехто може вбачати в деяких Франкових творах натуралізм. Так зробив ред. „Зорі” Гр. Цеглинський в рецензії на Франкове оповідання „Місія”, але Франко протестував проти цього в письмі до редакції того ж часопису. Цеглинський звав Франка натуралістом і одночасно твердив, що „герої в оповіданнях Франка, чи робітники, чи пани, чи попи, чи хлібороби, це не люди, що вийшли з об’єктивної уваги життя, а люди лише з імени реальні, цілою ж своєю психічною подобою й світоглядом видумані, фантазією письменника суб’єктивно перетворені” (ІІІ, ст. 430).

Франко легко відкинув закид Цеглинського, який сам собі перечив, бо ж письменник натураліст з фотографічною точністю малює життя, і його герої — це реальні люди, а не видумані, як гадав Цеглинський. Близькими до натуралістичного напрямку є такі Франкові твори, як „Слимак” і „Цигани”. Франко закидав натуралізові, що в нього „темні сторони життя займають... далеко більше місця, ніж у дійсності”, і що „натуралісти малюють людей

меншими, нижчими... ніж вони є на ділі" (В. Ле-син і О. Пулинець, ст. 236).

**

В 1900-их роках Франко написав кілька опові-дань, які важко було б назвати реалістичними, бо вони своїм стилем і змістом нагадують отих молодих письменників, яких згадували ми на початку цього розділу. Назв'їм тут оповідання „Сойчине крило”, на-писане в лютім 1905 р. Про цей твір не згадують під-советські франкознавці, бо що їм зробити от хоч би з таким місцем в цьому творі:

„Життя, це мій скарб, мій власний, єдиний, яко-го найменшого частинки, одної мінутки не гідні за-платити мені всі скарби світу. Ніхто не має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так як я не жадаю такої жертви ні від кого.

Я витворив собі оте життя, як нездобуту твердиню, в якій живу й паную, з якою маю широкий вигляд на весь світ, та яка проте не стоїть нікому на заваді, не дражнить нікого своїм видом і не манить нікого до облоги. Це твердиня побудована в моїй душі” (V, 88-89).

Це філософія героя оповідання „Сойчине крило”. А героїня цього оповідання пише листа до свого ко-лишнього любка, якого три роки не бачила, такими короткими реченнями, які Франко знаходив в моло-дих письменників 90 років („ненавидять абстракти, довгі періоди і зложені речення” (Вибір із творів, ст. 385).

„Сойка” пише із Порт-Артура до пана радника у Львові під час японсько-російської війни:

І так воно сталося, голубка приїхала саме перед північчю Нового Року, бо її лист ішов кілька місяців.

„Сойчине крило” цікаве своєю формою, в ньому слід нещасливої любови, але зі щасливим закінченням. Воно нагадує „Батьківщину” з 1904-го року, в якій виступає Опанас Моримуха, прозваний в гімназії Батьківщиною тому, що свого батька звав „батьківщиною”, а матір „материзною” і стрийка — „стрийщиною”.

Моримуха — Батьківщина чекав на свою химерну любов ще довше, як герой „Сойчиного крила”. „Киценька” приїхала до Батьківщини тільки вмирати. Ось її філософія: „Життя дало мені все, що могло дати, нехай же й смерть бере все, що може взяти”.

„Сойчине крило” й „Батьківщина” — це новий Франко, який дає цікаві фабули, не турбуючися злободенними політичними й соціальними конфліктами, як це він робив в давніших творах. Оцього нового Франка ще краще побачимо з таких оповідань, як „Хмельницький і ворожбит” (1901), „Як Юра Шикманюк брив Черемош” (1903) та „Терен у нозі” (1904). Оповідання „Неначе сон” і „Син Остапа” написані в 1908 р., коли Франко почав вже нездужати, тому треба мати це на увазі при їх оцінці.

**

Ми вже знаємо, як зовсім не по-марксівському розв’язав Франко конфлікт між жидом Мошком Готтесманом і гуцулом Юрою Шикманюком. Це і причина цього, що Є. Кирилюк зовсім не згадує цього 80-сторінкового оповідання. Не існують для Кирилюка й оповідання „Терен у нозі” та „Хмельницький і ворожбит”.

„Страшна була ніч. Бомбардування сильніше, як колибудь досі. Здавалося, що все місто розторощать на порох.

Микола Федорович умер. Ховають його з парадом. Сьогодні тихо. Штурм відбито. Обі сторони ховають убитих та перев'язують ранених. Якби ти бачив, що криється в цих худеньких невидних словах!

Китаєць говорить мені:

— Ця ніч... почта поїхав.

Кінчу цей лист. Досить. І так цього не переповісти. А маєш доказ, що я не хотіла утаїти від тебе нічого.

Прощай! Любий мій!... Та ні, не буду розжалоблювати себе.

Адже побачимося... як не тут, то там? Віриш у бачення там? Я вірю. Здається, що якби на хвилину перестала вірити, то здуріла б, руку на себе наклала б. А може ця сама віра — симптом божевілля?

Прощай! Гармати грають. Чи новий штурм? Іду над море, щоб передати лист китайцеві. Ще раз прощай! До побачення. Твоя Сойка" (V, ст. 145-146).

Діставши такого листа з Порт-Артура „пан радник" у Львові мусів змінити свою філософію. Він цілу годину плакав із зворушення:

„Ось де життя! Ось де страждання! Ось де крихітка радощів, задля яких і безмежні муки не муки!" (ст. 146).

„Пан радник" бажає, щоб приїхала його голубочка і внесла в його „слимакове, паперове та негідне існування" подих дійсного широкого, багатостраждущого життя. „Може він тоді прокинеться і стрясе з себе ті пута і рванеться до нового життя!" (ст. 147).

Білий: А все таки Юра житиме з сином і віддасть своє добро внучатам і ті будуть любити його. І голосячи добре діло Мошкове, він уменшить в селі суму ненависти проти жида. А Мошко не забуде тих хвиль, пережитих цієї ночі.

Чорний: І думаєш, поправиться!

Білий: Називай це як хочеш, а все він буде поводитися, тямуючи цю хвилю.

Чорний: Ова! Під острахом! Силуване добро.

Білий: Господь різними дорогами тягне людей до добра. Одних страхом, других жадобою зиску, інших особистою амбіцією, ще інших подразненим самолюбством; лише невелика часть робить добро з чистої, високої любови до добра. Божа річ цінити, яке добро вартніше. Моя річ — допомагати по змозі, щоб сума добра між людьми все більшала та більшала” (стр. 152-153).

Ще перед написанням оповідання про Юру Шикманюка, на початку 1902-го року написав Франко інше оповідання з гуцульського життя під заголовком „Терен у носі”, яке по-німецьки друкувалося у віденським журналі „Die Zeit” в 1904 р., а по-українськи в „ЛНВ” в 1906 р. Франкове оповідання дуже сподобалося Редакції „Zeit”, але вона просила автора скоротити описи, щоб можна було легше надрукувати твір.

В цьому оповіданні автор показує, як Бог керує долею людей. Приятель Миколи, — старий Юра вияснив своєму приятелеві його пригоду з хлопцем на дарабі, якої не можна б вияснити природним способом. Юру врятував від певної смерти — терен у носі, а Ми-

Зачнім від цього останнього. Написана ця „мініятура” в 1901-му році для „Літ. Наук. Вісника”.

Покривджений польським гетьманом Потоцьким козацький сотник Богдан Хмельницький, втікаючи на Січ, знайшов в лісі старого діда, який, побачивши його, гукнув:

— Здоров, гетьмане! — мовляв дід, не озираючись. — Гетьмане? Який я тобі гетьман? — з зачудованням мовив Хмельницький. — Я бідний утікач, простую на Січ і прошу в тебе нічлігу на цю ніч. (VI, А, 69-70).

Цей дід, пише Франко, вмів „читати в тій темній книзі, де записана наша судьба”, і в „якій було про гетьманство” для Богдана. Цей віщун передбачає долю Хмельницького на становищі українського гетьмана, який „відірве голову ворожій силі, яка напосілась на Україну”, і та ворожа сила не знищить його. Та ця ворожа сила, що була живою гадюкою в руках Богдана, зможе „жити і без голови”, бо Богдан „не поборе її до кінця” (там же, ст. 72).

Підсоветські франкознавці не можуть згадувати про цю Франкову мініятуру з двох причин: вони не хочуть „компромітувати” свого, як вони твердять, письменника, отакими чарами. А далі: вони кричать, що Хмельницький визволив Україну і возз’єднав із Московщиною, а Франко пише, що дід вичитав в темній книзі, що великий гетьман не поборе тієї гадюки, яка нищила Україну.

Як можуть підсоветські франкознавці писати про Франкового „Юру Шикманюка”, коли там душевна боротьба головного героя представлена в змаганнях двох духів-велетнів, що супроводили Юру, коли він ішов вбивати Мошка. Був це Чорний і Білий духи, чорт і ангел. Білий переміг, ось кінець розмови їхньої:

колі успокоїла сумління поява хлопця на дарабі, який „втопився” коло Ясенова. Та нехай про це говорить сам Франко славами Юри:

„Бог не хотів тобі, Миколо, дати згинути. Знаєш, як то говорили ще наші діди та батьки: „Коли Бог хоче чоловіка поправити то не мусить з небес злізати та прутом бити. Він має в руках тисячі способів і все цвігне чоловіка в таке місце, де в нього найбільше боляче . . . Це не був ніякий хлопчище, що втопився . . . Твоє сумління вичарувало тобі ту принаду, щоб дати тобі спасенного штурханця . . . Це ти не бачив, як там на Черемоші втопився якийсь хлопчище, це ти бачив осторогу для своєї душі . . . Кожний з нас бачить не раз такі знаки Божої остороги, але не кожний відчуває в них палець Божий. А ти можеш вважатися щасливим, що ти провидів і прочув в саму пору” (стр. 178-179).

Так старий Юра вияснив приятелеві Миколі його пригоду з хлопцем за допомогою своєї пригоди з терном у носі, і Микола спокійно вмер. „Його лице роз’яснилося і виглядало (після смерти), як образ спокою і задоволення. Видно й душа його перед смертю знайшла здавна пожаданий мир” (стр. 180).

Оці Франкові оповідання не можна зарахувати до „критичного реалізму”, який тепер вихвалюють в творчості Франка. Їхній зміст також не підходить до того Франка, якого величають в Україні. Тому там не згадують про ці Франкові твори. Але без них прозова творчість Франка не повна. П. Колесник пише, що „всі реалістичні образки Франка підводять читача впритул до висновку: капіталістичний лад нищить людину, але він не вічний; його можна і слід повали-

ти, щоб побудувати соціалістичний лад" (ст. 105).

„Сойчине крило”, „Як Юра Шикманюк” і „Терен у носі” нічого не говорять про повалення капіталістичного ладу, і тому про ці оповідання не пишуть підсоветські літературознавці і не показують Франка таким, яким він був, тільки таким, якого їм потрібно для їхньої комуністичної ідеології і для російського імперіялізму.

„ЩОБ ТИ НЕ ЗАЗНАВ СИРИТСТВА ДУХОВОГО, В ЯКОМУ Я СВІЙ ВІК КОРОТАТЬ МУШУ”

Це кінець поезії „Моєму читачеві”, написаної 17 вересня 1905 р., надрукованої в збірці „Semper tiro” (1906). Цей вірш такий характеристичний для поета, що варт його в цілості навести:

Мій друже, що в нічну годину тиху
Оці рядки очима пробігаєш,
І в них народньому заради лиху,
Чи власним болям полегші шукаєш, —

Коли тобі хоч при одному слові
Живіше в грудях серце затріпоче,
В душі озветься щось, немов луна в діброві,
В очах вогонь сльозу згасить захоче, —

Благословлю тебе, щоб аж до скону твого
Доніс ти серце чисте й щиру душу,
І щоб ти не зазнав сиритства духового,
В якому я свій вік коротать мушу.

(XVI, A, 160).

А. Крушельницький писав про Франкові поезії з перших років двадцятого віку, що в „них є спокій, рівновага, щирий сміх, іронія, щира радість, молодечий огонь, а понад усім царює скристалізований

філософічний світогляд — отсе тон останньої поезії Франка” (ст. 242). Люди не бачили внутрішнього життя поета. М. Лозинський писав у згадуваній нами книжечці:

„Так надходила осінь його життя. Як господар радіє плодами своєї цілорічної праці, так і він міг радіти, дивлячися на ті скарби, які придбав народіві своєю працею свого життя, побільшуючи їх дальшою працею. Тільки нервова недуга жінки, здавалося, була хмарою, яка затемнює те ясне сонце — осени його життя” (ст. 31).

Як ми бачили вище, І. Франко увійшов у двадцятий вік із надією на безтурботну працю для слави свого народу. Він присвятився літературній і науковій праці і видав визначні твори та наукові праці. В 1901-му р. спромігся поет придбати собі власний дім, яким тішився, як потомок селян, для яких власна хата є признакою певности та прив'язання до рідної землі. Його прибутки були скромні, але вистачали на скромне життя. Його ім'я було шановане по всій Україні і Харківський університет вшанував його титулом почесного доктора.

М. Мочульський пише у своїх споминах, що „страждання та душевні муки поета відзеркалюються особливо в його поезіях з 1901 і 1902 років. В тих роках смерть дуже близько підійшла була до поета і нашептала йому до вуха багато невеселих, безнадійних думок, коли його поезії з тих часів такі глибоко сумні, коли на нас подихає з них чорна розпука” (ст. 260).

Мочульський перебільшує, коли пише про „чорну розпуку”, як це побачимо при оцінці збірки

„Semper tiro”, перед якою автор написав ще славного оптимістичного „Мойсея”.

„ВІРЮ В СИЛУ ДУХА І В ДЕНЬ ВОСКРЕСНИИ ТВОЙОГО ПОВСТАННЯ”

Всім відомі слова зі славного „Прологу” до поеми „Мойсей” написаної від січня до липня 1905 р., а „Пролог” має дату 20-го липня того ж року.

Підсоветські автори мусять доводити, що автор „Мойсея” був за об’єднання України з Росією, що він був завзятим атеїстом і що він діяв під впливом російських письменників. „Російська революційно-демократична думка, передова російська, українська і західньо європейська реалістична літератури, — ось один з визначних чинників у формуванні світогляду й письменницького хисту великого Каменяра” (Марія Климаць. Світогляд Івана Франка. Київ, 1959, ст. 56). Ця сама авторка на 175 сторінці твердить, що під впливом революції 1905 року Франко „створив найкращі свої публіцистично-викривальні й теоретичні праці і безсмертну поему „Мойсей”, в якій прославляється російська революція 1905 року”. Також і „Большая Советская Энциклопедія” (том 45) твердить, що „поема „Мойсей” створена під впливом революційних подій в Росії”.

М. Мочульський дуже близько жив із Франком на початку 20-го віку. Він твердить, що „товчком, який примусив поета взятися за перо скристалізувати думки та почування, які ворушили душу, і написати „Мойсея”, це, без сумніву, був „Мойсей” Мікель Анджеля, який захопив його, який раз-у-раз стояв йому перед очима і домагався покликати його до

нового життя, могутнім словом українського генія”
(За сто літ, Київ, 1928, кн. 3, ст. 263).

Тепер кожний советський франкознавець при поемі „Мойсей” обов’язково згадує про революцію в 1905 р. і твердить, що це вона надхнула Франка написати поему про жидівського пророка.

Обережніше про це пише А. А. Каспрук, який „знає, що „зовнішнім імпульсом” до написання „Мойсея” була Франкова подорож по Італії, де поет бачив статую Мойсея Мікель Анджеля і звідки привіз собі образ цієї статуї та повісив над своїм ліжком”.

Каспрук знає, що Франко цікавився пророком Мойсеем уже тоді, коли писав свою першу повість „Петрії і Довбоцуки” (1875-1876), і пізніше в численних його творах є згадки про Мойсея, і то не тільки в поезії, але і повісті „Перехресні стежки” (1900). Але і Каспрук твердить, що „могутнім поштовхом до написання „Мойсея” стали революційні події в Росії і на Україні 1905 року” (ст. 124-134).

Не треба окремо заперечувати, що в „Мойсею” Франко не „прославляє російської революції”, як про це твердить Климась, і не важко доказати, що героєм поеми „Мойсей” не є матеріялістом, як це хоче довести Каспрук, і на доказ наводить відомі слова Азазеля ніби про „матеріялістичний детермінізм” І. Франка.

Каспрук наводить, як то Азазель нашіптує Мойсеєві, що зіпхнутий із кручі камінь валиться від скелі до скелі, з яру в яр... і ніхто не знає, де він упаде.

Ось це місце в поемі „Мойсей”:

Я тверджу: і Слова не зна!

І молись хоч і клінно,

Всім, що рвуться весь вік до мети,
І вмирають на шляху!

Оці слова Єгови — це найкраща відповідь всім Каспрукам і Климасям, які торочать про матеріялістичне світовідчужання Франка в поемі „Мойсей”. Дальші слова Єгови такі:

Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною.

Каспрук по своєму вияснює ці слова: „Якщо мати на увазі визначення самим Франком того, що він розумів під „духом” („дух, що тіло рве до бою, рве за щастя, поступ, волю”), то стає зрозумілим, проти кого спрямовані ці рядки”. (ст. 157).

Це вже найвищий сорт комуністичної еквілібристики, щоб до поеми „Мойсей” стосувати „духа”, про який Франко писав у поемі „Вічний революціонер” з 1880 р. Поняття „дух” у поемі „Мойсей” протиставиться матерії („хлібові” та „гнобві”), — отже тут виразний дуалізм: дух і матерія, так як він є і в цілій поемі, де жиди, відкинувши віру в правдивого Бога, почали дбати про матеріяльні справи, не слухали Мойсея, який говорив їм „про обіцяний край”, бо важливішим для них були „м’ясо стад їх і масло і сир”; бо вони турбувалися тим, що „їхні коні не куті”, що „їхні кози голодні” (Пісня II-га поеми). Мойсей виступає в обороні духа, Єгови, а Датан і Авірон — матеріялісти і звать навчання Мойсея „богохульством”.

Та коли загрозив їм пророк
Новим гнівом Єгови,

А де мусить упасти шматок,
Там впаде неодмінно.

В нім самім його керма і власть.
В нім самім ота сила,
Що назначус місце тому,
Що його сотворила.

І хоч як твій Єгова міцний,
Він ту силу не змінить,
І одного сього камінця
У лету він не спинить.

Каспрук твердить, що „матеріалістичне світозрозуміння І. Франка виступає тут з особливою силою” (ст. 151). А ми на це відповідаємо, що в деяких своїх творах дійсно Франко виявив матеріалістичне світозрозуміння, але в поемі „Мойсей” вкладає наведені вище слова в уста „темного демона пустині”, значить в уста негативного героя, і тому не можна їх брати за авторові слова. Мойсей відкидає цю покуску „темного демона одчаю” такими словами:

Відступись! Заклинаю тебе
Тим ім'ям штирочертним!
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним.

Правда, злому демонові вдалося збудити сумнів у Мойсея, коли показав жидівському пророкові, яка невідраднa доля чекає жидів в обіцяному краю. Зневірений Мойсей сказав оці грішні слова: „Одури́в нас Єгова”, за які був покараний тим, що тільки побачив свою вітчину, але сам до неї не міг вступити, вмерши на її кордоні. Єгова йому заявив:

Тут і кості зотліють твої
На взірець і для страху

То йому наказав Авірон
Богохульні промови.

Історія з оцим „духом - революціонером” у Каспруковій праці свідчить про те, що советські літературознавці мусять користуватися аж такими явно неправдивими засобами, щоб довести, що І. Франко був матеріялістом, атеїстом та прихильником об'єднання України з Росією. В „Мойсеї” Франко „виславляє” російську революцію, Мойсей є безбожником так само, як і Іван Вишенський, Мойсей — матеріяліст і т. д. Так пишуть Каспрук, Климаць й інші слуги Москви.. Але все це неправда, в кінці поеми знаходимо таки згадку про Бога, про „невідомий перст Божий”:

Гонять стада, кудись то спішать...

Чи де напад ворожий?

Всіх їх гонить безіменний страх,

Невідомий перст Божий.

Голод духа і жах самоти

І безодні старої...

А Єгошуа зично кричить:

„До походу! До зброї!”

Чи й тут „голод духа” — це той „дух” із „Вічного революціонера”? Гадаємо, що ні.

Ще момент — і прокинуться всі

З остовпіння тупого

І не знатиме жаден, що вмиль

Присягнуло до нього.

Підсоветські франкознавці не хочуть брати до уваги того, що сам Франко написав про слова „одурив нас Єгова!” в передмові до другого видання своєї поеми: „Це не був зовсім тріумф демона спокусника... це було зазначення межі людської віри

та людської сили, до якої дійшовши Мойсей, почуває слова самого Бога, що розкривають йому далеко ширший кругозір... прояснюють йому високу мудрість Провидіння, що керує долею народів, і дають його душі й тілу остаточне заспокоєння" (XIV, 483).

І деж тут „матеріалістичне світовідчужання”?

Микола Зеров ствердив, що у Франковому „Мойсеї” „звичайно добачають синтезу цілої творчости поетової”. (ст. 145). Зеров сумнівається, чи ми збільшуємо мистецьку силу твору „розшифровуючи „Мойсея”, як алегорію і ототожнюючи пророка з Франком, Датана і Авірона з людьми його покоління, що були його супротивниками, а Єгошуу, князя конюхів (Ісуса Навина) — з молодого генерацією, що виросла на ґрунті Франкового набутку, признавши його за основу свого розвитку”. (ст. 145).

Зеров цікавився не самою темою (герой і народ), а тим, як вдалося Франкові „останнє слово”, яким він „вкорочував своє життєве мандрівництво”. Та ми гадаємо, що важливою є і сама „тема” (Мойсей і жидівський нарід, Франко і галицька українська інтелігенція).

Зеров слушно зазначив, що читачі мають „нахил скоріше збільшувати, як зменшувати міру автобіографічності в поемі”, (ст. 145), а „Пролог” до „Мойсея” „тільки підкреслює, зафіксує цей ліричний стрижень поеми” (ст. 147).

Ми зазначили, що „Пролог” написаний тоді, коли ціла поема була вже готова. Про цей „Пролог”, який заохочує багатьох читачів дивитися на поему „Мойсей” як на алегорію, розповів Франків приятель М. Мочульський таке: „Автор написав поему без „Пролога”, а оці славні строфи „Народе мій замуче-

ний, розбитий” дописав тільки тому, що в надрукованій вже поемі лишилися кілька незадрукованих сторінок, і директор друкарні порадив написати передмову. На другий день Франко приніс „Пролог” (ст. 435 в книжці „Франко у спогадах сучасників”). Отже генеза написання „Прологу” свідчить про те, що сам автор, пишучи поему, не думав себе ототожнювати з жидівським пророком Мойсеєм.

Та цього не хоче знати Є. Кирилюк в праці про Франка з 1966 р. Він пише, що „Заспів” („Пролог” — Л. Л.) одразу вказує, що фабула, образи поеми — алегоричні. В образі ізраїльського народу зображено тернистий історичний шлях народу українського. Єгипетська неволя — цісарський, царський капіталістичний лад. Обітована земля, обіцяний край — це визволена земля, на якій в щасті й радості житиме український народ” (ст. 259).

Франко створив „могутній, сильний образ Мойсея - людини, пророка, вождя, що сорок літ вів народ до обіцяного краю, але виявив на мить сумнів та зневіру в кінцевій перемозі” (ст. 259). Так пише Кирилюк, але він не хоче того знати, що оті Датан і Авирон, яких він називає „опортуністами” — це ж ті, які оцінювали працю Мойсея та його провід зі становища матеріалізму, підбурюючи народ проти Мойсея. Мойсей - пророк, він не марксист, він вірить в Бога - Єгови, і це утруднює підсоветським франкознавцям вірно оцінити цю поему. Давніше вони збували її кількома словами. Це зробив і Є. Кирилюк, присвятивши поемі „Мойсей” дві сторінки (!), стільки саме, що і сатиричній поемі „Ботобуди” з 1880 р., — в книжці, що має 402 ст.

Мочульському: „Єдине джерело мого „Мойсея” — Біблія”.

Остап Грицай у своєму рефераті на академії для відзначення 40-ліття літературної творчості Франка вірно оцінив „Мойсея”. Зміст цього реферату, як його подав щоденник „Діло” з 9-го липня 1913-го року, такий:

„О. Грицай підносить універсальність поеми „Мойсей”. Суб’єктивний тон згармонізований тут з загальнолюдовським, а всякий відгук загальнолюдовського почування так тісно зв’язаний з душею нашого поета, що читач має враження повного артистичного символу. Тим то не годиться Грицай з проф. Крушельницьким, що добачує в „Мойсеї” символізованя України”.

О. Дорошкевич гадає, що Франко в „Мойсеї” аналізує сучасний стан народу й показує йому стежки в майбутнє. „Гебрійська юрба — то українське суспільство в уявленні Франка 1905 р.; гебрійське парубоцтво — то українська молодь, що раз-у-раз ставала на чолі визвольного руху на Україні. Мойсей — то кращі проводирі народу” (ст. 66). Далі Дорошкевич твердить, що Франко говорить „тільки про національне визволення, а не про соціальне”, і тому „позбавив свій твір вичерпуючого ідейного значення” (66). Очевидно, що це фантазії Дорошкевича.

Грицай не погоджувався і з проф. Яремою, що шукає аналогії в „Ангеллім” Словацького. „Мойсей” Франка стоїть понад дешеві патріотизми. Не можна також його ясних овидів міряти мрачним містицизмом польського поета. Грицай бачить визначну прикмету поеми „у високоартистичнім такті, з яким Франко потрафив задержати саме стільки окремих риз-

Кирилюк писав, що Франко, пишучи поему „Мойсей”, „покладав всі сподівання на перемогу першої народної революції”. На розбиття російської тюрми народів чекали і чекають мільйони українського народу. Чекав на нього і автор „Мойсея”, хоч і знав, що „соціал-демократизм.. являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура”, бо „коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в’яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає їх від праці на рідному ґрунті”. (Соціал-демократизм” — це в цьому місці це саме, що „комунізм” — Л. Л.).

Так писав І. Франко в 1899 р. в „Літ. Наук. Віснику”, але про це „не знають” підсоветські франкознавці і роблять з Франка — автора „Мойсея” — прихильника „фальшивого комуністичного доктринерства”. Кирилюк написав, що Франкова поема має „пророчий характер”, бо хоч „революція 1905 р. скінчилася поразкою, але народ переможе пізніше, вже остаточно” (ст. 260).

**

Франко, пишучи „Мойсея”, думав найбільше про те, що Зеров називає „темою”. Він казав Мочульському, що „пише поему, в якій матимете політику”, хочачи „дати своїм землякам філософію політики — політичний заповіт” (ст. 437). Франко був невдоволений, коли рецензенти поеми не знайшли провідної думки твору. М. Євшан виписав з енциклопедії твори, в яких героєм був Мойсей, і шукав залежності Франкової поеми від тих творів. Але, як знаємо з Франкової передмови до другого видання поеми, єдиним джерелом „Мойсея” була Біблія. Те саме казав він

сів даного сюжету, тобто біблійної основи — що і психіки власного середовища, так що ми, шукаючи перше, находимо друге і противно”.

Микола Зеров бачить в „Мойсеї” справді „героїчне звінчання життєвого діла Франкового”. Він підкреслює, що хоч життєвий шлях Франка був трудний, у кінцевім акорді творчости цього поета не чути песимізму: „останні розділи „Мойсея” повні тупотом копит і звуків сурем — музикою перемоги” (ст. 148).

**

„Оце царство духа („Та хто духа накормить у вас, той зіллється зі мною” — заявив Єгова Мойсеєві) — пише А. Крушельницький і злиття з Єговою є й той обітований край, безграничний, блистячий, а Палестина (сучасне й стремління до кращого життя), се тільки дрібненький задаток його” (ст. 235-236). „Пролог ” вважає Крушельницький „мініатурою цілого „Мойсея”, і тому на „основі „Пролога” можна глянути на „Мойсея” як на національну поему”, (238). Вище ми вже говорили про цю справу.

Крушельницький гадав, що в „Мойсеї” „сплітаються всі нитки Франкової поетичної діяльності. Суспільник-поет дає в своєму останньому творі синтезу того суспільства, що його він розмалював за час усієї свої діяльності” (241).

Гадаємо, що О. Грицай мав слушність, коли писав, що не можна занадто „символізувати Мойсея з Франком”, бож український поет не зневірився в слушності свого діла і не був за це покараний та не покинув свого народу.

До „символізації” Франка з Мойсеєм найбільше причинився 1913-ий рік, коли в Галичині масово від-

років і тому не могла розуміти цієї поеми так, щоб дебатувати з братами, з яких Тарас мав 16 років, а Петро 15. Але ця дискусія мусіла відбутися не раз після появи поеми „Мойсей”.

„Пролог” до поеми „Мойсей”, хоч його генеза чисто припадкова, „зукраїнців” дещо цю релігійно-історичну поему. В „Пролозі” поет вірив „в силу духа і в день воскресний” українського народу.

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий.
По своїй хаті і по своїм полі.

Советські критики запевняють, що вже здійснилися Франкові передбачення, і що український народ вже є в „своїй хаті” і є „хазяїном домовитим”.

Важко прикрити Франка до вимог російської комуністичної політики. Та автор „Мойсея” це передбачав, коли писав про ідейних предків тих російських комуністів, які тепер панують як диктатори в тоталітарному режимі, тримаючи в ньому і свободулюбну Україну.

**

Крушельницький писав, що „з цілої маси квестій виловлюється на перший плян — квестія визволу духа нашого народу. Коли ми так глянемо на „Мойсея”, то він стане на багато ширших основах; він стане вкладом у скарбницю цілого людства. „Мойсей”, як поема, стане поруч величних творів світових поетів, що їх цікавлять загадки життя й справи устрою всесвіта” (ст. 239).

значали 40-ліття літературної творчості І. Франка, і коли майже в кожній промові називали його Мойсеєм, пам'ятаючи, що Франкова поема починається словами:

Сорок літ проблукавши Мойсей
По арабській пустині,
Наблизився з народом своїм
О межу к Палестині.

Каспрук не знає, на яку ногу стати, хто має бути героєм поеми. „Народ, незламний і могутній, не лише завершує справу, почату Мойсеєм, а йде далі, змітаючи Датанів і Авіронів, прокладаючи шлях до соціальних змін і оновлення” (ст. 159). Але на попередній сторінці він написав, що „на чолі творчого, дерзновенного народу стає новий вождь Єгошуа... Це енергійний ватажок, що вийшов із самих низів народу („князь конюхів”), представник нового покоління”. Каспрук затемнює головну „тему” поеми — взаємини між провідником і народом, бо він, згідно з марксистською ідеологією, не може признати провідникам тієї ролі, яку вони відіграють в історії людства, і яку в кінці поеми „Мойсей” відіграв Єгошуа в історії ізраїльського народу.

Тарас Франко у своїй книжці „Про батька” згадував, як вони, його діти, вивчали поему „Мойсей”: „Жадібно вивчали поему і гаряче дискутували над нею. Андрій і Тарас висловлювали думку, що Мойсей, герой поеми — визначна постать біблійна, Анна натомисть впевняла, що Мойсей — це сам поет, тато. Полеміка велась в присутності батька, він чув усе, був схвилюваний, але, не сказавши ні слова, вийшов з кімнати” (ст. 200-201). Тарас наводить це місце зі спогадів своєї сестри Анни, яка в 1905 році мала 13

А. Каспрук мішає правду з вимогами політичного комуністичного режиму. Він пише, що „за актуальністю, глибиною філософської думки, мистецькою довершеністю образів поема І. Франка була і залишається одним з кращих творів не лише української, але й світової літератури про народ і його історичний поступ, про взаємовідносини між героєм та масою”. Це правда. А далі йде комуністична агітка: „Це твір і сьогодні спрямований проти всіляких буржуазно-ідеалістичних реакційних теорій про роль героя в суспільному житті, на зразок тієї, що „народ є політичною твариною, яка вимагає, щоб нею керувала сильна особа (де Голль) та інших неофашистських ніцшеанських теорій” (ст. 180-181).

Провідником ізраїльського народу був Мойсей, а пізніше Єгошуа — князь конюхів, який іде слідами пророка Мойсея, і якого „гонить безіменний страх, невідомий перст Божий, голод духа і жах самоти і безодні старої”. Єгошуа — це провідник, його голос повторили сто тисяч євреїв. В поемі нема нічого про те, що Іван Франко, як пише Каспрук, „матеріалістично розв’язав проблему вождя і народу, підкреслюючи, що значимість героя, вождя визначає в кінечному рахунку народ і що справжнім народним вождем може бути той, хто у своїй діяльності відбиває його прогресивні устремління” (181). Але Каспрук не згадує нічого про те, чи „значимість вождя Мойсея також визначав в кінечному рахунку народ”, — після того, як Мойсей дістав від Бога десять заповідей Божих на Хориві.

**

Довгий час не доцінювали форми Франкових поезій. Навіть про поему „Мойсей”, як наводить Зе-

зрозуміємо, через що поему „Мойсей” можна вважати за клясичний, один з найкращих творів Франкових, де висока ідейність змісту йде в повній гармонії з досконалістю художньої форми” (ст. 67).

Хоч „Пролог” написаний аж після цілої поеми, то авторові вдалося в ньому делікатно натякнути на долю українського народу. Гадаємо, що помиляються ті, які подрібно розшифровують алегорію та всюди шукають українських відповідників до окремих подій чи осіб в поемі з жидівської історії.

Сумні тони звучали деколи у Франковій поезії з тих часів, коли написаний „Мойсей”, як ми вже про це згадували. Та ця поема є висловом поетового оптимізму. Поет „вірив в силу духа і в день воскресний” українського народу.

Поет закінчив цей свій напrawdę лебединий спів скромними словами:

Прийми ж цей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри, хоч гіркий, та вільний;
Твій будуччині задаток слізми злитий,
Твоєму генію мій скромний дар весільний.

„ЖИТТЯ КОРОТКЕ, ТА БЕЗМЕЖНА ШТУКА І НЕЗГЛИБИМЕ ТВОРЧЕ РЕМЕСЛО”

Так починається перший вірш у збірці Франкових поезій, яка появилася в 1906 р., і в якій друкувалися поезії, що появилася на протязі кількох років головним чином в „Літ. — Наук. Віснику”. Ця збірка називалася „Semper tiro” і була останньою оригінальною збіркою Франка. Латинське слово „tiro” означає дослівно „рекрут”, новобранець, а даліше його значення — учень. „Semper” означає „завжди”.

ров, один з епігонів „Молодої Музи” сказав, що Франко нечутливий до канонічних форм сонету, октави тощо; що, розпочав свого „Мойсея”, прегарними терцинами, він потім перейшов на коломийкову міру і нуту. Зеров писав про це, що це „явне непорозуміння: енергійні п’ятистопові анапести „Мойсея”, з цензурою по третій арзі, нічого спільного з коломийковими віршами, крім друкованої конфігурації, не мають” (ст. 119).

Навіть Крушельницький, пишучи про „форму Франкових віршів як ковану”, додавав, що „молодше покоління мистців — жерців самої форми” — перевищує Франка „під зглядом різnorodности форми і принадної краси зовнішнього одягу поезії” (271). Подібно думали про формальну сторінку Франкової поезії О. Дорошкевич та А. Ніковський. М. Зеров на 119-124 ст. своєї розвідки з успіхом обороняє Франка, який хоч і написав у відповідь М. Вороному, що „слова — полова” — то він ціле своє творче життя працював над формою своїх поезій і добився таких успіхів, що „досі ще ніхто з українських поетів не показав такої розмаїтності віршу”. (ст. 124).

О. Дорошкевич про форму „Мойсея” написав таке:

Щодо форми, поема „Мойсей” стоїть надзвичайно високо. Перша частина поеми має виразний образно-ліричний характер, що потім набуває драматичної форми. Мелодійний вірш має надзвичайну легкість, гнучкість і музичність, і тільки деякі діалектично галицькі наголоси неприємно вражають ухо наддніпрянця. Коли ми пригадаємо, що зміст поеми — це правдивий синтез, завершення всіх суспільних змагань і надій поетових наприкінці його життя, то

Цікаво, що такий майстер поетичного слова, яким був Іван Франко, назвав свою збірку поезій, видану в 1906-му році, „Semper tiro”, і останній рядок першої поезії в цій збірці звучить „Poeta semper tiro”. Це означає, що поет має бути завжди учнем, завжди новачком, і мусить весь час працювати, бо хоч „життя коротке”, та „безмежна штука і незглибиме творче ремесло”. Спочатку поетові може здаватися, що його праця „лиш оп'яніння, забавка, ошука”, але, в дійсності вона висисає у нього „всю душу, мрії... всі сили забира і ще говорить мало!”

Франко радив молодим колегам по фаху „служити богині (музі) непохитно, щиро” і сам це робив аж до смерті, бо знав, що „школа поета” подібна до того, „як вчать медведя танцювати”, ставлячи його на розпеченій залізній блясі.

Та не один медвідь отак!
З ним, брате мій, посполу
І кожний з нас, поет-співак,
таку проходив школу.

Грижа розпалює вогонь,
любов на скрипці грас,
і скаче бідний, і співа,
хоч з болю умирає.

І хоч не вмере, то так в душі
зіллються нерозривно
вразіння ті, любов і біль,
що дивно, справді дивно!

Важкі переживання не зломали поета, і він в 1904 р. у вірші „Конкістадори” виявив завзяття, молодечий вогонь, певність у перемогу не тільки для майбутніх поколінь, як це було в поемі „Каменярі” (1878), де „щастя всіх прийде по наших аж кістках”.

„крайностей жорстоких” немає й тепер у большевицькій тюрмі народів?

Франко не мусів чекати аж на російську революцію 1904-1905 років, щоб „бути бадьорим”, як це гадає О. Білецький, бо автор збірки „Із днів журби” (1900) вже й перед революцією не був песимістом. В прекрасній поезії „По коверці пурпуровім” читаємо:

Я ще не старий! Ще сила
є в руках і у душі!
Ще поборемся, доле!
Ну, попробуй, задуши!

Франко усе життя вдосконалював своє „творче ремесло”, що легко пізнати на основі перевиданих ним власних творак. Він не тільки писав про те, що „поет є завжди новиком” у своїй праці, він і сам був тим новиком, який постійно дбав про те, щоб „служити богині непохитно, щиро”. Він був тим мужем, який „іде на суд неправих і там за правду голос свій підносить”, він „збуджував громаду, і правду й щирість відкривав як новість”.

В циклі „Із книги Кааф” він писав про поета таке:

Поете, тям на шляху життєвому
Тобі перлини — щастя не знайти,
Ні захисту від бурі, злив і грому.

Поете, там, зазнати маєш ти
Всіх мук буття, всіх болів і унижень,
Заки дійдеш до світлої мети.

Пророцький дар у тебе лиш на те,
Щоб іншим край обіцяний вказав ти,
А сам не входив у житло святе.

Що за нами, хай на віки
Вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або перемога! —
Се наш оклик босвий!
До відважних світ належить.
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову, кращу вітчизну!

(XVI, А, ст. 163-164).

У „Каменярах” герої — „раби волі”, а в „Конкістадорах” вони прагнуть власного щастя, і це підносить їм гордо голови вгору: вони вже не раби волі — вони пани волі!

О. Білецький вважає, що Франкові „цю бадьорість навіяло наростання революційного руху в Росії”. (О. Білецький. Від давнини до сучасності. Київ, 1960, ст. 464). Але ми знаємо, що Франко надію поклав на власні сили свого народу, а не на російських революціонерів. Ми вже згадували, як він дивився на тих, які будують на клясовій ненависті, — і боявся, що ці „визвольники” приведуть нову неволю для людства. Та советські літературознавці мусять хвалити не тільки теперішню комуністичну Росію, а й царську, і О. Білецький на 459-60 сторінках згаданої вище книжки пише, що була „похмура картина царської Росії, але картина Австрії (сонети 44 і 45) була не тільки похмура, а мерзена”.

Це так, ніби, мав схарактеризувати обидві країни І. Франко в своїх „Тюремних сонетах” (про Росію — сонет 33). Гадаємо, що „картина царської Росії” не вийшла кращою, бо ж поет назвав Росію „краєм туги та терпіння”, в якій „тремтить вся сила краю як заклята”, в якій „панують крайності жорстокі”, і де „малі діти ідуть у лютий бій за волю”. Чи отих

Микола Зеров писав про Франка таке: „В цім героїчнім напруженні, в цій перемозі над скорбним і маловірним духом, над життєвими обставинами і добою — і полягає та величність Франка, в якій тепер не сумнівається, здається, ніхто і яка не дозволить, хоч як би змінилися умови нашого життя, забути його, як поета” (ст. 148).

Ці слова Зерова відносяться вже й до тих поезій Франкових, які друкувалися в збірці „Мій Измаград” 1898, (друге видання, побільшене, з 1911-го року називалося „Давне й нове”), — і в збірці, 1900-го року, що звалася „Із днів журби” (друге видання з 1922).

В збірці „Semper tiro” п'ять поезій є в першому циклі під цією назвою, в яких поет висловлюється про поезію, про любов та відомі вже нам „Конкістадори”. В „Буркутських стансах” поезія, присвячена „Ользі” С., звучить так:

Найгарніша для нас
Загранична квітка;
Найлюбіше лице,
Що стрічається зрідка.

Найчистіша сльоза
Причарована штукаю;
Найвірніша любов
Усвячена розлукою.

(ст. 162).

Крушельницький назвав цю мініятуру „перлою у вінці поетичного авреолу Франка... Вісім стрічок — а в них чотири широкі картини, а в них вінець чотирьох почувань, що складаються на одно велике поняття: краса... Сі вісім рядків, присвячених Ользі С. стануло за цілу збірку еротиків” (246).

Є. Кирилюк не може допустити, щоб Франко міг в 1900-му році писати в романтичному напрямку, тому він пише про це так:

„Цікавий пролог до поеми „Лісова ідилія”. Обираючи героєм своєї поеми панка декадента, І. Франко сам відчував незвичайність такої ситуації і пролог почав словами: „На романтичного коня сідаю”. Проте це була іронія, яка чимдалі ставала все яснішою” (250). І далі Кирилюк твердить, що в „Прологу” до „Лісової ідилії” є „програма революційного реалізму, безнастанної боротьби, війни з противниками народу, з окрема з такими паразитами на його тілі, як панич Євгеній. Так слід розуміти цю недокінчену поему” (261).

Подібних до Євгенія паничів показав Франко в повісті „Основи суспільности”, і ніхто цих представників польської шляхти не може не малювати в такому світі, як увіковічив І. Франко. Але поема „Лісова ідилія” має такі романтичні прикмети, хоч це заперечує Кирилюк. Нехай він прочитає собі характеристику романтизму в книзі В. Лесина і Пулинця, які на сторони 324-ій пишуть, що в романтичних творах є „картини життя бажаного, витвореного мрією, піднесеного над дійсність”.

Ось одна „романтична” октава:

В той ліс як часто я літав думками,
Коли було нестерпно між людьми!
Тут дикими втішався я квітками,
Тут віддихав я повними грудьми,
Тут доторкавсь тремтючими руками
Великих тайн: хто ми і пощо ми?
Тут силогізмів сіль думок не ловить,
Природа серцю щирю правду мовить.

(ст. 171).

Поема „Лісова ідилія” без „третьої і четвертої пісні, які колись будуть”, як зазначив поет. Вона відома з „Посвяти” Миколі Вороному, в якій Франко в 1900 р. поетичним словом з’ясував завдання поезії, виступаючи проти тодішніх модерністів, як це він вже раніше робив у критичних статтях.

Так не жадай же, друже милий,
 Щоб нас поети млою крили,
 Рожевих пестоців туманом,
 Містичних візій океаном.
 Щоб опій нам давали в страви,
 Щоб нам співали для забави!
 Най будуть щирі, щирі, щирі!
 І що хто в життєвому вирі
 Спіймав — чи радощі, чи муку,
 Барвисту рибу, чи гадюку,
 Алмази творчости блискучі,
 Чи каяття терни колючі,
 Чи перли радощів укритих,
 Чи черепки надій розбитих, —
 Хай все в свої пісні складає
 І співчуття не дожидає.
 Воно прийде! Слова — полова,
 Але вогонь у формі слова —
 Безсмертна, чудотворна фея,
 Правда іскра Прометея. (XVI, А, 169).

В поемі „Лісова ідилія” Франко „на романтично-го коня сідає” і в „прегарних октавах”, як пише М. Зеров, показав, як далеко він зайшов як епічний поет після своїх „Панських жартів” (1887). Недокінчена поема „Лісова ідилія” нагадує змістом також недокінчену поему з 1883-1885 років під заголовком „Нове життя”.

В цій поемі нещаслива любов і нещасливе подружжя, невдоволеною половиною є вона, жінка лісного Валька.

„Вже десять літ якраз в день мого шлюбу —
Мене на шлюб, як гусочку, вели —
Серед юрби свою знайшла я згубу,
Ті очі, що красу мою пили,
І рай такий, безмежну розкіш люблю,
Здавалося, у дар мені несли,
Що я в їх блиску всю себе забула,
Себе в раю, рай в собі я почувала”.

(193).

Не можна давати оцінку цієї поеми, знаючи тільки її половину.

Цикл „Нові співомовки” складається з таких віршів: „Цехмістер Купер'ян”, „Сучасна приказка”, „Майстер Свирид”, „Що за диво”, „Притичина”, „Як там у небі?”, „Трагедія артистки”.

В „Цехмістрі Купер'яні” Крушельницький бачив „алегорію щодо українсько-польських відносин у минувшині” (250). Гадаємо, що тут поет таки говорить про „невдяку громади до тої одиниці, що вирятувала її із біди”. В нас люблять шанувати заслужених людей аж по смерті, бо, як пишеться в співомовці, „поки він живий між нами, то все нам завада”, а по смерті можна легким коштом величати героїв, без кривди для нікого з живих.

„І насиплемо над тілом
Могилу високу,
Будем поминки справляти
Два рази до року”

„Славно! Славно! Отак рада”!
Всі враз загукали.
А цехмістра Купер'яна
Навіть не питали.

(XVI, А, 205).

Співомовка „Сучасна приказка” написана на відомому прислів’ї „Не тратьте, куме, сили, спускайтеся на дно”. Таку раду дає кумові, що „тонув вже туй-туй”, той кум, що стояв на мості. Таку саму раду дають українцям „фальшиві брати” (поляки). Кирилюк пише, що в цій співомовці є „передбачення, що одного дня хвиля піде по ворогах народу й тоді на всі благання народ їм відповідь: „Не тратьте, браця, сили, спускайтеся на дно”. (253). У Франка ясно зазначено, що це Русь (Україна) і її вороги національні, а не „вороги народу”, як хоче Кирилюк:

А що, як Немезида собі одного дня
Позволить жарт зробити і ролі поміня?
На своїм ґрунті стане Русь міцно на ногах,
А супротивна хвиля піде по ворогах?
І ті, що нас із виру спасали мило так,
Самі скоштують трохи, який то в мокрім смак?
А Русь на їх благання їм відповідь одно:
„Не тратьте, браця, сили спускайтеся на дно?..”
(XVI, А, 208).

Про співомовку „Майстер Свирид” Кирилюк не згадує, бо в ній Франко пише про те, як то „лях з русином мудрує”, а комуністична доктрина навчав, що ворогують тільки класи, а не цілі народи. Майстер Свирид „два рази урізував, і ще було закоротке”. Подібно робить і лях з українцем:

Тут притлумить, припече, заплює, зогидить,
Та ще й злий, що з тої праці та добра не видить.
„А хай, каже, тую Русь трясця покоцюбить, —
І б’ю її, й печу її й ще мене не любить!”
(ст. 210).

В співомовці „Що за диво?” Мочульський бачив „дотепний комплемент під адресою української мо-

Франко все своє життя. „Блаженні всі, котрі не знали годі, коли о правду й справедливість ходить: Хоч пам'ять їх загине у народі, то кров їх кров людства убагородить” (222).

В п'ятому вірші Франко співає про те, як то „невідомий співак походу степового... давно забуту рать з сну будить вікового і до походу знай накликає нового „за землю руськую, за рани Ігореві”. Князь Ігор „спить в забутій могилі і з ним все плем'я соколине, лиш крик поета лунає в давній силі... А кров із руських ран все рине, рине, рине”. (ст. 226).

В поезії „Де не лилися ви в нашій бувальщині” славить поет тих українських жінок, які „міцніли, складаючи слово до слова, в безсмертних піснях виливаючи тисячолітні ридання”. У вірші „І досі нам сниться” Франко вірно зрозумів, що найбільша небезпека Україні йде з північного сходу від ріки Дону.

Якби то нам з Дону та не було грому,
То вже б ми над Сяном, Бугом не дались нікому.

Не зуміли українці оборонитися над Доном, не хотіли там шоломом пити воду, то тепер мусять пити воду з цієї річки пригорщами, як робітники для чужих інтересів.

Довелось таки нам до його застукать:
Під землею для чужого камінь-вуголь цюкать.

Кирилюк при цьому дає тільки такий коментар: „Знаменно, що тут І. Франко зображає життя не галичан, а східньоукраїнського пролетаріату, підкреслюючи цим спільність долі всіх трудящих України” (254). Але він не може написати, для кого це („чужого”) український пролетаріат мусів і мусить працювати над Доном.

ви, що блищить у нього і грає веселчаними кольорами, наче діамант... Таке звичайне слово „мете” поет ужив у 18-віршовій поезійці аж 12 разів”. (М. Мочульський. Рецензія на збірку „Semper tiro”, ЛНВ, 1906, кн. 12, 481). В „Притичині” змальований неспокійний настрій дівчини, яка з „дітоцтва переходить в дівоцтво”, як пише Крушельницький, і якої „спокій, мов свічка, тане, а в серденьку, як в млині”

Щось туркоче, щось біжить —
Тихо-тихо, то знов крепче,
Щось співає, свище, шепче,
А все згідно: „Жить! Жить! Жить!” (212).

„Як там у небі?” кінчається заявою померлого священника, який у сні інформує свого приятеля, що в небі не такі порядки, як вони думали на землі:

„Там порядки-ні по моїй, ні по твоїй мові,
А зовсім, зовсім інакші” — та й щез на тім слові.

Цикл „На старі теми” обіймає 12 віршів. Всі вони мають за мотто уривки „Слова о полку Ігоревім”, або зі Святого Письма, головню з Псалмів, але ці поезії сучасні своїм змістом. Перший вірш кінчається актуальними й тепер думками:

Вирвім з коренем ту коромолу,
Що з малого гріх великий робить,
Що нечаяно брата братом гнобить,
Щоб засісти з ворогом до столу.

Чи ще мало в путах ми стогнали?
Мало ще самі себе ми жерли?
Чи ще мало нас у ликах гнали?
Чи ще мало одинцем ми мерли? (ст. 221).

Вірш „Блаженний муж, що йде на суд неправих” говорить про справедливість, за яку боровся

В ній щезне тіло, появиться Дух,
Прозора стане явищ темна маса.
І будь ти людям не суддя, а друг.

І дзеркало й обнова Guarda e passa. (ст. 246).

Поет, будучи на вершинах свого віку та своєї творчості, розсипає перед поетами та всіми читачами скарби своєї мудрости, такі, як ось ця:

Не вір, що люд твої заслуги почитає,
Що задля них одну дрібну провину
Тобі простить! Він судить — не питає. (248).

Крушельницький вірно підкреслив в цьому вірші автобіографічний елемент.

Гуманний будь і хай твоя гуманність
Пливе з криниці чистої любови,
Якої не мутить пиha й захланність.

Віх бляг і брехень не бери на віру,
На фалш і зраду май порядний дрюк,
І не давай з братів лупити шкіру. (247).

У вірші „Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер віє” нездійснені творчі задуми поета просять його, щоб огрів їх, дихнув теплом, що з серця йде, повіяв весною.

„Тату! Тату! Тату!
Це ми, твої невроджені діти!
Це ми, твої невиспівані співи,
Перед часом утоплені в багнюці.” (ст. 252).

Але поет їм відповів, що не зможе вивести їх до сонця, бо сам лежить у темній ямі, і що з „диким реготом в його грудях тупоче, б'є його лихая доля!” (253).

У вірші „Антошкові П. (Азъ покой)“ Франко відповідає на статтю в москвофільському часописі „Галичанин“, в якому в 1902 р. появилася стаття проти української мови під заголовком „Тщетная (марная — Л. Л.) работа сепаратистов“. Цей Антошко П. називав українську мову діалектом російської мови. Франко закінчив свій вірш:

Діалект, а ми його напишем
Міццю духа і вогнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови. (ст. 231).

**

В циклі „Із книги Кааф“ Франко в дев'ятох віршах висловлюється про поетичну творчість і поетів. Поет зайшов у сні в дивную долину, де дівчата плекали співучі квітки, зриваючи „з кожної ростинокки по листку“.

А хто до уст листок цей занесе
І розгризе і сік його скоштує,
У того серце розкішню страє.
У того смілість душу напростує,
У того радість очі прояснить.
Турботи всі розвіє й пошматує. (ст. 244).

Поет „кинувся листки ті дивні рвати“. Це були листки „ростини Кааф“. І дає „пучок їх читачам: „Нате та гризїть!“

Ми згадували про вірш „Поете, тям, на шляху життєвому“. Цей вірш закінчив Франко таким закликом до поета:

У маскарад життя їди без маски,
На торжище цинїзмів і наруг
Виходь з ліхтарнею з старої казки:

Мов теплий дощ на спраглий ниви й луки, —
Якби ти знав ! (ст. 256).

Якби людина знала, „які глибокі чинить рани одно сердите, згїрдливе слівце” . . . Якби вона знала, що „криється під масками радості”, тоді ця людина йшла б у життя так, як „той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих, так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих: „Не бійтеся! Це я!” (257).

Варт пригадати, як перший рецензент збірки „Semper tiro” М. Мочульський кінчав свою оцінку Франкових творів більше як 60 років тому:

„Новий томик поезій Франка — се спілий соковитий овоч. Мова чиста, ядерна, багата, осяяна золотими проміннями поезії. Вірш гнучкий, мелодійний; він плаче, сміється, співає наче скрипка під смичком віртуоза. Фантазія — легка, жива, рухлива, навіть у рефлексійних, поважних п'єсах . . . Тон книжечки філософічно-погідний, закрашений подекуди іронією й золотим гумором; десь-не-десь стрічаються на поетовім небі темні хмарки, але їх швидко зцілюють ясні промені сонця поезії. З дзеркала Франкових строф прозирає душа гуманна й гарячо любляча чоловіка і свій поневолений нарід” (ЛНВ, 1906, кн. XII, ст. 488).

Л. Крушельницький в оцінці збірки „Semper tiro” писав, що „поет дав вираз у своїх віршах всестороннім питанням і настроям, а тому добирав до них сильного, але спокійного, поважного слова; його вірші не наче ковані з криці, вони такі сильні чуттям, а такі згармонізовані із формою своєю, що читаючи їх, дізнається справдішньої артистичної розкоші” (270). Про цю збірку згадаємо ще пізніше.

Леся Українка співчувала Франкові та знаходила для нього слова розради і морально підтримувала його. Вона розповіла Франкові казку-легенду про в'язня-богатиря і рятівника з-за Чорномор'я, про якого згадує Франко у восьмому вірші циклу „Із книги Кааф”. Франко не міг дати серця своїм „невродженим дітям” — ненаписаним творам, бо „уста його заціпило морозом, а серце в нього вижерла гадюка” (253). (Про Лесю Українку в праці: Л. Міщенко. Леся Українка в літературному житті, Київ, 1964, ст. 73 - 74).

М. Євшан в статті в 1913 р. підкреслював у Франка „настрій повної самотности” та „духового сирітства”. Щось добувається „з дна душі і допоминається тепла, світла і життя . . . Настрій, від котрого віє морозом”. (ЛНВ, 1913, кн. 9. ст. 288). Євшан думає, що сам Франко „відчував це” і тому в інших своїх поезіях старався „відвести читача якнайдалі від тих настроїв, які сам переживав. Се лагідність і доброта чоловіка, який дійшов до крайности в терпінню і сирітстві, зробив останній крок і здібний говорити дитині казку, аби її заколисати до тихого сну. Щось батьківське чується в тім голосі” (там же).

В кінцевому вірші циклу „Із книги Кааф” поет повчає нас, що життя треба „відчуту, серцем зрозуміть”, бо „що темне для ума, для серця ясне й явне” (257). Людське серце творить чуда:

Якби ти знав, як багато важить слово,
Одно сердечне теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює — якби ти знав оце!
Ти певно б повз болі і розпуки,
Заціпивши уста, безмовно не минав,
Ти сівя би слова потіхи і принуки,

но в Галичині. На Україні про це писали „Нова Рада”, „Промінь”, „Рідний Край” і „Южный Край”, де надрукував статтю М. Сумцов. Франко дякував йому за пам'ять, пишучи, що „він сам забув, бо він взагалі не дуже охочий до всяких роковин, а галицька суспільність і ніколи не тямил, чи там комусь кінчиться 50 літ”. Франко писав Сумцову, що він „декуди і вбільшує його заслуги”. „Я добре почуваю свої межі, а головню ту фатальну, що до 40 року життя не давала мені сконцентруватися на одно” (Кирилюк, 148).

Львівське „Діло” аж 16 (29) листопада 1906 р. надрукувало редакційну статтю „Ювілейний рік Франка”, признаючи, що галицьке громадянство забуло про цю дату в житті Франка. Але ця стаття в „Ділі” була повною реабілітацією поета, проти якого так гостро дев'ять років вчасніше виступав Ю. Романчук. В цій статті писалося:

„Чим є Франко для всієї української і спеціально для галицької суспільности, не потребуємо пригадувати. Поет і белетрист, публіцист, економіст, фольклорист, історик літератури, при тім і організатор і агітатор, — він довгі роки заповнював своїми літературними працями і своєю публічною діяльністю всі прогалини в нашій народній роботі, доки не підросли на всіх цих полях молоді сили, що дали йому змогу віддатися, головню, літературно - науковій роботі. Були часи, коли Франка за його погляди і його роботу, подиктовані гарячою любов'ю до свого народу, волочили, мов якого злочинця, по тюрмах; були часи, коли з тих самих причин відвернулася від нього наша суспільність; були часи, що його, самотнього відповідного кандидата на катедру української літератури, опорожнену по смерті Омеляна Огоновсько-

**

На жаль ця збірка була останньою вповні оригінальною книжкою Франкових поезій. Поет пізніше перевидав давніші збірки і писав ще окремі поезії, про що згадаємо пізніше, але вже не видав своїх нових творів окремою книжкою. Він незабаром важко занедужав і вже після недуги з 1908 р. не написав жадного важливішого літературного твору. „Мойсей” і „Semper tiro” — це дійсно лебедина пісня того Івана Франка, який прожив ціле своє життя, як орел із підстреленим крилом.

НЕВИЛКОВНА НЕДУГА ІВАНА ФРАНКА

Крім літературної творчості І. Франко пильно працював і на науковому полі. Згадаймо з цих років його „Галицько-руські народні приповідки” (1906 - 1910), „Апокрифи і легенди”, наукові праці „Святий Климент у Корсуні” (1905 - 1906), „Причинки до української ономастики” (1906). Ці заслуги Франка на полі науки високо оцінила Рада Харківського університету, де ректором був відомий український науковець Дмитро Багалій, і надала Франкові почесний титул доктора („honoris causa”). Це сталося 28 вересня 1906 р. Кирилюк подає, що на Раді так характеризували наукову працю Франка: „Багатство знань, вироблені й обережні методи, цікавий добір тем, велика спостережливість, широчінь і сміливість гіпотетичних побудовань, стрункість викладу; проста ділова і водночас гарна та виразна мова — такі є риси Івана Франка як ученого дослідника” (ст. 148).

27-го серпня 1906 р. Франкові минуло 50 років з дня народження, але цей ювілей пройшов непоміт-

року. Але Мочульський пише, що бували такі дні, коли ніяк не можна було пізнати, що поет нездужає. В жовтні 1907 р. поет „був у доброму настрою і розказував мені тоді, що пише широко задуману історію української літератури. Робота йде йому дуже скоро. Пише без віддиху і за кілька тижнів написав уже до Сквороди” (ст. 271).

Та лихо для широкого громадянства надійшло несподівано, бо ніхто його не сподівався. В кінці квітня 1908 р. Франко занедужав на прогресивний параліч. Передусім виявилася ця нервова хвороба „контрактурою рук”. Сам Франко писав, що був позбавлений свободи дій обох рук від кінця квітня 1908 р., і мав „утруднену всяку працю і користування книжками”. Недужий лікувався в Словенії, у Львові в лікарні - санаторії, а в 1909 р. в Ловрані над Адриатичним морем і восени 1909 р. в Одесі. Лікування на якийсь час спинило розвиток недуги, але її не вилікувало.

Найширше про поетову недугу оповів М. Мочульський. Сам Франко подиктував пізніше своєму синові Андрієві спогади про ті часи під заг. „Історія моєї хвороби”, рукопис зберігається в архіві Івана Франка. В Ліпівку в Славонії спочатку полегшало поетові, але тільки на короткий час, бо „раптом одержав можливість говорити через так звану пошту духів з віддаленими особами”. Так сам поет згадував про свою недугу. Наводимо далі за Мочульським (ст. 273):

„І так одного дня, як описує докладно свою галюцинацію поет, він „почув голос а властиво шептання помершого . . . Михайла Драгоманова”, який почав „докоряти” поетові тим, що через нього йому гір-

го, власне, за його погляди і діяльність, за те, чим повинна пишатися наша суспільність, не допустили вчити рідної літератури наше молоде покоління... Були часи, що мусли викликати у Франка - поета якнайчорніші рефлексії... Тепер ті часи вже минули, наша суспільність уже щораз більше розуміє і цінить діяльність і заслуги Франка.

Привіт тобі й від нас в оцім твоім ювілейнім році!" (Кирилук, 148 - 149).

**

Здавалося, що вже немає більших хмар на Франковому небі. Правда, недуга дружини затемнювала ясне сонце поетового життя, як здавалося М. Лозинському. Але в дійсності воно було не так. Згадуваний нами М. Мочульський пише, що Франко вже „восени 1907 р. був дуже пригнічений, зосереджений в собі самім і сумний він жалувався, що в останніх роках за науковими студіями він не в силі був стежити за новими течіями в сучасній белетристиці; що властиво приходиться йому розпроцатись з літературною критикою... А часом то таки добре охоплювали його душу — розпука й безнадійність. Усе своє життя він бачив в чорних кольорах. Мало що зробив він, а ще менше з того, що зробив, перейде до потемности. Він метушився і нервувався. Так мало життя перед ним, скільки треба б ще зробити і не стає сил" (270).

Мочульський писав свої спогади 20 років пізніше, після першої світової війни, і тому треба мати це на увазі, коли ними користується. Алеж він покликуються і на деякі літературні твори Франка з 1907-го і 1908-го року, які вповні підтверджують те, що пост почав нездужати вже в другій половині 1907-го

ко жити на тамтому світі . . . Драгоманів „вмовляв” в поета, що він „страшний грішник”, не повинен „зовсім жити на світі” та, що „сам він” страждає через поета „від якихось прошкурор”. (Ми наводимо текст із праці Мочульського, який цитує місця з Франкового рукопису „Історія моєї хвороби”).

„Одної ночі, коли поет лежав у сильній гарячці, його збудили зі сну різкі голоси невидимих йому духів, із яких один відчитав йому декрет, що запозивав його на суд Божий, і велів йому підписати якусь декларацію, а опісля саме опівночі йому велено „вийти з покорою під загрозою”, що інакше дім, у якому живе, „зараз завалиться” (ст. 273). І так хворий Франко в гарячці під час галюцинацій вийшов із кімнати вночі, залишив містечко і блукав по полі, покидаючи з себе обуву й одягу, залишився тільки в сорочці. „Духи гонили поета від калюжі до калюжі”, а падав тоді дощ і дув холодний вітер.

„Поета промоклого та промерзлого знайшов на другий день в десятій годині зранку за Ліпіком в одній сорочці біля великої калюжі жандар Тарнавський, який поруч поета у тім самім домі лікувався. Він привіз поета до дому та поклав у ліжко і мабуть ще того самого дня вивіз до санаторії” (ст. 274).

При кінці квітня був Франко вже у Львові, де три місяці лікувався у санаторії д-ра Михайла Свйонтковського. Цікаве, що в Ліпіку перед важким занедужанням Франко написав три поезії, які були надруковані в „ЛНВ” за червень 1908 р.

Ось частина однієї поезії, що поет спочатку назвав „Хоч забудеш ти за мене”, а переддруковуючи її в збірці „Давне й нове” змінив назву на „Неназваний Марії”.

дар поетові. Перша світова війна перешкодила повному здійсненню цих плянів. На Ювілейний дар до вибуху війни зібрано поважну суму 30,000 корон, з яких частину видано на життя І. Франка під час війни аж до його смерті.

Збірник „Привіт Іванові Франкові в сорокліття його письменницької праці, 1874 - 1914” вийшов з друку 1916 р. у Львові. Це велика книжка, літературна її частина обіймає 183 сторінки, а наукова 390 ст. Збірник вийшов по смерті поета. (Пор. статтю В. Кедровського в „Календарі-Альманаху УНС на 1966 рік”, ст. 130 - 133).

Франко працював науково та перевидавав давніші літературні твори. 1913 р. видав „Студії над українськими народними піснями”, 1914 появилася збірка ранніх його поезій під заг. „Із літ моєї молодости”. Тоді ж поет зібрав свої статті, в польській пресі друковані, та видав їх в українському перекладі під заг. „В наймах у сусідів”.

В 1914 р. видав поет книгу, що звалася „Wielka utrata”, яка мала бути, на думку Франка, твором Адама Міцкевича. Всі українські й польські приятелі поета відраджували йому не друкувати цієї книги, але він їх не послухав і витратив на неї коло 2,000 корон, що були йому дуже потрібні. Поляки знов гостро виступили проти Франка, хоч в його поясненнях і в статті про польського поета були сліди недуги українського поета, який не міг пізнати, що „Wielka utrata” — це твір якогось польського віршомаза, а не геніального Адама Міцкевича.

Мочульський пише, що Франко „свої страждання переносив із стоїчним спокоєм. Йому дошкуляли дуже: безвладність обох рук, „психічний неспокій” і

Хоч забудеш ти за мене,
Я за тебе не забуду;
Незліченними гадками
Все тобі являться буду.

Сизий голуб промайне,
Ти згадаєш, моя мила:
„А він так любив мене!
Чом його я не любила?”

Божа пчїлка над цвіток
Прилетить, і ти спом'янеш
Своє слово: „Цить там, цить
Бо нічого не дістанеш!”

На стїні павук снує
Претонїсїнькую сїтку,
І згадаєш ти своє
Нудьгування в своїм сїтку.

(„Давнє й нове”, ст. 20).

Поетові настїльки полегшало, що він мїг жити вдома та працювати науково, хоч після недуги не написав важливішого літературного твору. Недуга змусила замовкнути Франкову музу майже зараз після 50-ки його життя.

Оця недуга не дозволила Франкові втішатися тим ентузіазмом, з яким українське громадянство відзначало 40-ліття літературної праці українського Мойсея, що 40 років працював для нього, бо бажав, щоб якнайскорше надійшов час, коли український нарід „засяє у народів вольнім колї”.

Майже у всіх місцевостях в 1913 і 1914 роках відбувалися ювілейні відзначення Франкової праці. До деяких міст прибував і сам Ювілят, який читав свою безсмертну поему „Мойсей”. Ювілейний комітет планував видати з приводу ювілею літературно-науковий збірник і зібрати більшу суму грошей на ювілейний

ший син Петро зголосився до Українських Січових Стрільців, які, виховані на творах автора „Мойсея”, старалися зі зброєю в руках здобути волю для українського народу, якого брутально переслідувала Росія, заперечуючи йому навіть право на його існування. В російській займанщині не могла існувати навіть початкова українська школа, а в австрійській займанщині українці мали навіть університетські катедри, на яких навчалося українською мовою. Франкова донька Анна виїхала була на вакації на Україну до матеріної родини.

Франко, як і увесь український нарід, бажав розпаду Російської імперії, яка була тюрмою народів, поневолюючи не тільки український нарід, але й польський, білоруський, литовський, естонський, лотиський та інші завойовані народи. Підсоветські франкознавці стараються представити Франка як москвофіла, який бажав перемоги Росії. Але вони не згадують про це, що Франків син воював в рядах Українських Січових Стрільців, де дослужився старшинської ранги. Давніше підсоветські франкознавці зовсім не згадували про УСС, тепер вони мовчать про те, що в їхніх рядах боровся Франків син. Є. Кирилюк пише про це так:

„Українські націоналісти в Галичині вже в той час ставили питання про самостійність України. Проте свої сподівання вони покладали не на народну, соціальну революцію в Росії, а на збройні сили Австро-Угорської і Німецької імперій. Саме ці сили утворили пізніше „Союз Визволення України”, організували в складі австрійської армії українські формування галицьких „січових стрільців” тощо (Дійсна назва була „Українські Січові Стрільці”, але Кирилюкові лег-

„слух отворений на голоси духів”. Особливо „отворений слух на голоси духів”, — „сеї незвичайний дар одержаний поетом з волі Провидіння”, як жалусться він у передньому слові до „Нарису історії українсько-руської літератури”, „робив йому майже неможливим усяке думання” (283). Поет вірив, що в „нього стали відкритими очі на явища надзміслового світа”, і завдяки тим то „очам” йому ставали явними речі заховані перед наукою й людським досвідом”. (283).

Д-р Лев Коссак, який довгий час лікував поета, ствердив, що Франко мав міцний організм і тому так довго протиставився недузі. „Через свою недбалість він допустив до такого поганого стану недуги. Недуга, очевидно, в поета стара. Він занедужав ще у Відні, коли вчився в Ягіча. Довго вже лікується поет у нього. Як припікало, він приходив радитись, але ніколи не робив того, що він приказував. Загалом, дуже неслухняний і недбалий з поета пацієнт”. (ст. 276).

Тут треба пригадати, що Франко писав про свою недугу ще в передмові до збірки поезій „Мій Ізмарад” (1897), коли поет „пару місяців нездібним був до праці” (XVI, А., 8).

ОСТАННІ РОКИ ПОЕТА

Здоров'я Франка гіршало з кожним днем, і це був ніби „нормальний” розвиток його невиліковної недуги прогресивного паралічу. Так було й тоді, коли почалася перша світова війна 1-го серпня 1914 р. Франко залишився самотним. Дружина була в шпиталі для умовохворих, старший син покликаний до військової служби в рядах австрійської армії, молод-

проти шовіністичної пропаганди війни „друзями народу” — правими соціялістами та народовцями, які сіяли націоналістичну отруту, проповідували ворожечу до російського народу” (125).

Та повищий вірш Франка свідчить про те, що поет мав ясні хвилини, коли його творча думка без перешкоди працювала. Про це свідчить ще й інший вірш із того часу, майже перед смертю поета, коли він згадував давніше своє життя:

Не раз думка гуляє
По ярах, по долинах,
Гриби в лісі збирає,
Зависа на вершинах,
Дише воздухом чистим,
Смерековим бальзамом
Грає з сонцем огнистим...

Часом думка не в гори,
А на народні збори,
На засідання ради,
На розправи громади
Заблукає несміла,
Чи нема їй там діла?
А колись там тривога
Була й слів перемога,
Були оплески й брава
Й не лиха була слава;
Тепер того не стало, —
Та ніщо не пропало.

(Іван Франко. Життя й творчість, Київ, 1956, ст. 124-5).

Басє і Кобилецький наводять деякі поезії Франка, написані напередодні поетової смерті. Але вони не хочуть знати Франкового вірша з 14-го листопада 1915-го рр., в якому він висміває „хоробру царську армію”, іменами героїв якої тепер червоні росіяни на-

ше, коли замість „Українські” напише „Галицькі” — Л. Л.). І. Франко на протигагу націоналістам бачив єдино правильний шлях — соціяльну революцію, яка знесе царат, визволить український нарід” (146).

Також, і Ю. Кобилецький пише в своїй книзі про Франка, що поет вже сивим і похилим, коли гуркотіла перша імперіялістична війна, за рік до смерти, в 1915 р. виступив з гнівним викриттям українських націоналістів з німецько-шпигунського Союзу Визволення України” (ст. 355).

Той же Кобилецький пише, що „за кілька місяців до смерти лунає пристрастний голос поета, що розвінчує брехню і ошуканство буржуазії та її вірних клеветів, буржуазних націоналістів, що зіткнули трудящих у страшній братовбивчій імперіялістичній війні.

Не мовчи, коли, гордо пишашчесь,
Велегласно брехня гомонить.
Коли горем чужим утішашчесь,
Зависть, наче оса та, бринить
І сичить клевета, мов гадюка в корчі, —
Не мовчи !

Говори, коли серце твоє підіймається
Нетерплячкою правди й добра.
Говори, хай слів твоїх розумних жахається
Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори, — говори!

Повищій вірш написав поет в альбом п. Зоні Юзичинській 3-го лютого 1916 р., яка доглядала хорого Франка. В ньому нема нічого про „буржуазних націоналістів”, як твердить Кобилецький, вже, мабуть, з привички. Те саме робить і Басс в життєписі поета, гадаючи, що вірш „Не мовчи” „спрямований

в книзі про батька, що поет в 1915 р. „перебував на лікуванні у військовому госпіталі у Львові” (ст. 22). Тарас Франко відвідав батька і добре знав, що це був Захист Укр. Січ. Стрільців, а не „військовий госпіталь”. Басс написав, що Франка „перевезли на постійне перебування до лікарні”. Це сталося в жовтні 1915 року. В захисті УСС був поет до кінця квітня 1916 р. Франко передбачав близьку смерть і бажав вмерти у власній хаті. Але ще в Стрільцькому захисті в дяківській бурсі при вул. Петра Скарги у Львові 9-го березня 1916 р. Франко склав заповіт в присутності свого правного опікуна судового радника Карла Бандрівського, радника Лева Шухевича, лікаря д-ра Володимира Кобринського й адвоката д-ра Степана Барана. „Свій маєток, головно свій дім та свої авторські права залишив поет своїм дітям: Тарасові, Петрові й Анні. Своій дружині записав поет „четвертину ужиткування свого майна”. Діти й так зобов’язані підтримувати свою матір. Бібліотеку, рукописи й кореспонденцію записав поет Науковому Товариству Шевченка у Львові” (Д-р Степан Баран. З моїх спогадів про Івана Франка. Видання „Українських Вістей”, 1952, ст. 50 і далі. Новий Ульм, Німеччина).

Десь при кінці квітня 1916-го року Франко без відома управи захисту, лікаря та Карла Бандрівського просив свого братанича Василя завезти його до його хати, де він „жив, чи власне догоряв до своєї смерті”. (Там же, ст. 55). Д-р Баран описує побут поета в стрілецькій захисті. „Франко жив в окремій просторій, ясній і затишній кімнаті. Йому послуговував його братанич, сільський 16-річний парубчак, Василь Франко, що під час війни, стративши підводу, з якою виїхав, забрів до дядька у Львові й тут ли-

шився. До Франка навідувався щодня і його приятель з молодечих літ радник К. Бандрівський. Виздоровці УССтрільці, що там мешкали, теж піклувалися Франком, а лікарську опіку давав йому стрілецький лікар д-р Щуровський, а незабаром постійно старший український львівський лікар д-р Бронислав Овчарський. На різдвяний Свят - Вечір 6-го січня 1916 р. стрільці запросили до себе Франка. Він в їхньому товаристві провів цілий вечір при співах колядок принагідного хору видужанців. З цього спільного вечора є і фото Франка, мабуть остання знятка Франка за його життя" (там же, ст. 46 - 47).

СМЕРТЬ І ПОХОРОНИ ПОЕТА

Поет чув свою смерть і не хотів вмирати в чужому, хоч і в стрілецькому, приміщенні. Він чув потребу бути у своїй хаті. З ним постійно жив його небіж Василь. І там то 28-го травня 1916 року навіки замкнув очі автор „Мойсея”, відходячи у вічність, залишаючи нам свої твори вічної вартости. 30-го травня щоденник „Діло” писав: „Ангел смерти злетів на українську землю, щоб замкнути очі на вічний сон найбільшому з сучасних синів України... Ми не будемо ридати, тільки роздумуватимемо над його життям і ділами, над корисністю його життя для України, над величчю і безсмертністю його діл, які будуть невичерпним джерелом життєвих вартостей для грядущих поколінь українського народу, — дякуючи долі, що дала Україні такого сина, повні вдячності для нього, що талант, який йому дала доля, вмів — хоч і серед великих життєвих невзгод — виплекати на користь і славу України”. (М. Возняк: Пам'яті Івана

зивають деякі галицькі міста. Цей вірш Франка надрукований в Календарі-Альманаху на 1917-ий рік за редакцією Ярослава Весоловського коштом Загальної Української Ради у Відні, , 1917, ст. 224; — на 27-ій сторінці під заг. „З посмертної теки Івана Франка”.

ДВІ ЧЕТИ

Два українські четарі ішли через гори;
Не йшли прудко, та прудкий був їх слух і зори.
„А ось чути стрійний хор! Пісня полковая!
Се у множному числі слуги Николая.
У хаці! ти на той бік, я на сей бік шляху.
Як будуть минати нас, задамо їм страху!
Ідуть собі москалі по пустому місці
Без жадного офіцера, а самих зо двісті.
Ідуть певно по наказу та й співають стрійно,
Аж тут чути: „Перша чето, на одно коліно!”
Буркнув дядько сивовусий поміж москалями:
„Ось чета! Знов засідка! буде лихо з нами”.
Ті не чують. Ще крок пройшли — жадна їм морока,
Аж там поклик: „Друга чета, приклади до ока!”
Крикнув дядько: „Стої которий! Братци
ну сайдьомся!”
Бросай ружья і вверх руки! „Сдайомся, сдайомся!”
Вискочили два четарі, при їх ружьях стали
І дві сотні москалів у полон дістали.

Цей вірш наводимо не задля його літературної вартости, але як доказ, що І. Франко був духом із Українськими Січовими Стрільцями, а не з московськими окупантами української Галичини під час першої світової війни. І все те, що пишуть на цю тему підсоветські автори, є чистою неправдою. Поет і провів останні хвилини свого життя серед УСС, в їхньому захисті, про що токож не може згадувати ні один підсоветський автор. Навіть Франків син Тарас пише

Франка, 1916 рік, передрук у журн. „Визвольний Шлях”, Лондон, 1966, ч. V, ст. 524).

Із „Визвольного Шляху” подаємо опис похорону та приготування до нього: „Смерть і похорон Івана Франка”, надруков. на ст. від 518 до 545 сторінки.

Д-р М. Лозинський писав в „Ділі”: „Лежить Франко у найгарнішій кімнаті своєї вілли, що тоне серед масвої зелені, купаючись у проміннях сонця. Як він любив її, ту свою хату, — любов'ю селянської душі, що хоче мати бодай кусник власної землі, любов'ю висаною з покоління в покоління з матірним молоком. Тепер лежить як справжній господар у своїй хаті” (525).

Описуючи похорон Франка, Басс написав неправду, і то свідому. Він написав: „Студентська молодь, прогресивна інтелігенція, робітники і селяни провели в останню путь свого улюбленого поета і письменника, свого ідейного вождя і надхненника, який вчив їх боротись за правду, віддавати своє життя боротьбі за інтереси народу” (ст. 125).

А. М. Возняк, якого праці про Франка Басс напевно знав і якого окупаційний московський комуністичний уряд не зараховує до „буржуазних націоналістів”, писав про це так:

„Вже зараз по полудні (31-го травня 1916) почали напливати перед дім жалоби величезні маси народу, українська молодь усіх львівських шкіл, українські організації й товариства міста Львова, Українське Січове Військо, словом — ввесь український Львів прийшов віддати Франкові останню прислугу. Несподівано багато людей приїхало з провінції, хоч це був воєнний час і неможливо було висилати масові делегації...

„В той час, як вулицю Понінського залягли непроглядні маси народу („Діло” подає 10,000), в тихім дімку, що потонув серед зелені, лежали тлінні останки Франка, над яким відправив панахиду о. Гургула о год. 5 по полудні. Співав хор львівських українських товариств під управою композитора Василя Барвінського.

По панахиді Українські Січові Стрільці виносили домовину. „Була якась дивна хвилина неземного настрою, — читаємо в „Українським Слові”. З віддалі долітали розвіяні звуки оркестри, у Франковім саді щebetала якась заблукана птаха. Чоловічий хор „Боян” почав співати прекрасне „Тихий вітер повіває” Вербицького” (ст. 531).

„Коли домовину уміщено на похороннім возі, пише М. Лозинський у згаданій книжечці, з підвищеного місця перед віллею промовляв український парламентарний провідник голова Загальної Української Ради д-р Кость Левицький. Опісля похід рушив... на Личаківське кладовище. Дорогою співав хор українських товариств під управою композитора Василя Барвінського. Доходила 8 година вечора, як похоронний похід став у брамі кладовища. Тут домовину взяли знов Українські Січові Стрільці й донесли на місце призначення.

По відправі похоронного обряду виголосили промови: професор Львівського університету д-р Олександр Колесса від Наукового Товариства ім. Шевченка й інших українських культурних товариств, д-р Михайло Лозинський від української преси, д-р Кирило Трильовський від Радикальної партії і Босвої Управи УСС, сотник Зенон Носковський від Українських Січових Стрільців, делегат Волині від українсько-

го населення зайнятих австро-угорською армією областей Російської України, Василь Ратальський від Дрогобиччини, Федь Федорців від української академічної молоді, Оріся Величківна від Українського жіноцтва, Микола Ганкевич від Української соціалістично-демократичної партії, Сидор Твердохліб від молодших письменників. Доходила вже 10 година й зорі вкрили чисте вічне небо, як учасники похоронного свята почали розходитися, зоставляючи Покійного в новій домовці, в лоні Матері - Землі". (ст. 36).

Подамо короткі уривки важливіших промов. Д-р Кость Левицький прощав Франка від українських організацій Австро-Угорщини в імені всього українського народу. Він закінчив промову такими словами:

„Він поляг, передовий лицарь, за волю, славу і честь українського народу, не дїждавшись здійснення ідеї вільної України, але вірив непохитно, що Україна виб'ється на волю до самостійного життя, викликаючи своїм пророчим духом, що приходить пора велика та нам не пора москалеві й ляхові служити, а час захити своїм життям для добра всього українського народу! Це політичне гасло сучасного времени. Нехай за цим гаслом ідуть далі ряди національних робітників, борців у завзятій боротьбі, і коли проб'ють скелю супротивностей і супостатів та піднесуть угору непорочний стяг вільної України, пом'януть вони все вдячно пам'ять першого піонера визволення України — Івана Франка від рода в рід!" (532).

Треба згадати, що Українські Січові Стрільці мали привілей іти зараз за Покійником.

„За ридваном ішли Українські Січові Стрільці, до чого закликала команда, бо „в особі Івана Франка зійшов до гробу батько наших самостійницьких

змагань, що знайшли блискучий вислів в організації особного українського Січового Війська. Коли Покійник не зміг сам посвятити своїх сил для новітнього Запоріжжя, дав йому свого сина Петра. Тим то відчуло Українське стрілецтво глибоко втрату свого духового провідника та склонило прапори перед його безсмертним духом . . . За домовиною ішов син Петро, чотар УСС, брат письменника селянин і радник К. Бандрівський. Далі йшла репрезентація Загальної Української Ради: д-р Кость Левицький, д-р Кирило Трильовський і Микола Ганкевич, члени виділу й наукових секцій Наукового Товариства ім. Шевченка, Труш із дружиною, редакції українських часописів, посли, загалом уся українська інтелігенція, все українське населення, яке могло взяти участь у сумнім обряді” (ст. 534).

Проф. д-р Олександр Колесса так оцінив поетичну творчість Франка:

„Лежить перед нами золотострунна ліра, з якої дзвеніла й ніжна мелодія і свистав бич сатири та йшла могутня Тіртеєва пісня.

Розлився у всесвіт багатий духовий організм, наділений буйною уявою та глибоким чуттям і бистрим, критичним розумом. Свій рівнобіжник має він хіба у великім Гете.

До нього зближається Франко й шириною світогляду, й основністю наукових дослідів, і універсалізмом своїх тем та видвигнених у них вселюдських питань”. (535).

Сотник Зенон Носковський промовляв від Українського Січового Війська. Він сказав:

„Моїми устами прощають востаннє невтомного учителя - пророка і великого вождя каменярів долі

та щастя народу його духові діти — Українські Січові Стрільці, виховані та викормлені його думками й ідеями, перейняті до глибини душі його животворними словами. Пішли ми в бій сповнити дослівно та найточніше його заповіт, — пішли зі зброєю в руках ломити ворожу скелю, щоб промостити шлях народному щастю.

Хоч ворожа хуртовина налягла на майже цілу нашу землю... душа Українського Січового Війська, вирізьблена і сталена великим словом нашого мистця й духового вождя, ні на хвилину не попала в зневіру... Серед найбільшого труду та втоми чули ми його віщі слова: „Ми зітремо скалу”.

Прощаємо Твоє тіло, наш Великий Провіднику, — віримо, що твій дух і далі буде з нами серед великої праці, важкого труду, який жде нас далі й далі, та тут складаємо обітницю, що не станемо в дорозі, поки не зломимо скелі, не роздробимо граніту та не зрівняємо шляху правді!” (ст. 541).

Кирилюк не має відваги написати, що Івана Франка під час похоронів прощав увесь український нарід. Він написав, що на похорон „зібралась величезна маса трудящих, серед них представники польського народу, друзі й знайомі — Б. Вислоух, Я. Каспрович, Я. Стапінський та ін.” (155). І це все! Цікавий той Кирилюк — згадує польських „буржуазних націоналістів”, але про українських приятелів, співробітників і знайомих Франка — мовчить! Всі українці в нього, — це безіменна маса „трудящих”. Важко зрозуміти, нащо цієї неправди навіть під час таких сумних обрядів, як похорон. Хіба на те, щоб пригадалися слова Івана Франка: „Всюди панує неправда, всюди панує брехня!”

„одній кімнаті Франкового дому висів образ Богоматері, обвішаний вишиваними рушниками, перед ним стояла лампадка”. Поет казав Василеві, що „далеко теперішня релігія і людство відкотилося від правдивої християнської науки... Заповіді Божі є вірні, правдиві. Так! Але чи люди живуть згідно з ними, хоч в щоденних молитвах їх згадують? І ось маєш п'яту заповідь: „Не вбивай”. А скільки, може навіть тепер в цій хвилині, вбивають людей десь там на війні. Дальша заповідь „Не кради”. А скільки крадуть?”

Василь Франко оповів, як він із своїм дядьком відсвяткували Великдень 1916 р. „По приході з церкви — я поділився свяченим яєчком зі стрійком, подавши йому частинку до уст зі словами „Христос Воскрес”. „Воістину Воскрес” відповів стрійко”.

З приводу недавніх ювілеїв І. Франка порушували й справу його релігійности. І так о. Орест Купранець, ЧСВВ в місячнику „Світло” (травень, 1966) в статті „Славний син Дрогобицької землі” признає „великий Франків творчий геній” і делікатно домагається „повного права осуджувати деякі світоглядові ідеї Франка, які не завжди можна б ставити за дороговказ чи джерело, з якого наша нація могла б усебічно та беззастережно черпати свої духові сили й будувати на них свої ідеали”. До цих Франкових ідей зараховує о. Купранець „радикально-соціалістичні погляди й переконання” поета (ст. 194). Далі автор знаходить в „обставинах, в яких виростав Франко, ... подекуди й оправдання тих Франкових поглядів”.

Р. Завадович надрукував у „Голосі Православно-го Братства” в Шикаго, (чч. 16 і 17, 1966, ст. 19 - 22) статтю „Боже та людське”, де твердить, що Франко не належить до авторів „здекларованих атеїстів”, і,

говорячи про Франків вірш „Рука Івана Дамаскина”, ставить цю легенду поруч творів мистців пера, „справді надхненних релігійним духом”. Треба згадати, що і о. Купранець і Завадович не беруть до уваги тих творів Франка, в яких немає „релігійного духа”, такого, як в „Руці Івана Дамаскина”. Подібно робить і Гр. Домашовець в статті в двомісячнику „Віра й Наука” (березень - квітень 1966, Честер, Па., ст 29 - 34). Він пише, що І. Франко „розумів” правдиву християнську святість... яка навчає нас жити між людьми і бути для них світлом та сіллю; допомогти їм у пізнанні правдивого, всемогутнього і вічного Бога; жити після Його вказівок, а не людської, часами лишньої видумки” (ст. 30). Домашовець на доказ своїх тверджень наводить Франків вірш „Якби ти знав, як много важить слово”.

Ми навели голоси про Франка в трьох органах: католицьким, православним і євангелицьким. Хто перечитав твори Івана Франка, той знає, що вище згадані автори не виявляють вповні того, як Франко дивився в різних добах свого життя на релігію. Вони промовчують ті Франкові твори, де поет неприхильно дивився на релігію.

**

В підсоветській Україні не згадують про ті Франкові поезії, де поет виявив свою релігійність, або з любов'ю малював глибоко релігійних героїв. Ми вже принагідно згадували про це під час оцінки окремих Франкових творів. Тут тільки назвемо один із найновіших голосів в цій справі — статтю А. В. Яртися: „Роль Івана Франка в розвитку атеїстичної думки на Україні” (Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник дванадцятий, Львів, 1965, ст. 28 - 37).

— „НІ! — ВІДПОВІВ ФРАНКО. — Я ВІРИВ І
ВІРЮ В БОГА НЕ ТАК, ЯК ВИ ВСІ”

Так сказав поет панні Зоні Моджейовській-Гончар, ака в 1916 р. була добровільцем - піклувальницею ранених УССтрільців у захисті при вул. Петра Скарги у Львові. Вона написала про це спогади для тижневика „Неділя” (ч. 20 з 24-го травня 1936), який передрукував „Гомін України” з 4-го червня 1966, ч. 24. З. Моджейовська відважилася (вона мала 17 років!) запитати Франка: — Чи то правда, пане докторе, що ви, як люди кажуть, не вірите в Бога?

— Ні! відповів Франко. — Панно Зоню, я вірив і вірю в Бога не так, як ви всі. Ой, люди, люди, ви мене не розумієте й це найбільше болить! — і замовк у задумі, а я непомітно вийшла.

Повища розмова відбулася з Франком, коли поет був вповні притомний. Наведемо ще одне місце зі спогадів Моджейовської, яке свідчить про це, що поет говорить про Бога і тоді, коли його ум заходив за мряку непритомности. Вона оповідає:

„Одного дня вранці під кінець квітня покликав мене до себе й каже:

— Сідайте, панно Зоню, отут близько мене, щось вам скажу. Я не можу спати й нині над раном розступилися стіни й прийшов до мене Бог, мій Бог — не лякайтеся, панно Зоню — так, то був мій Бог, і каже: „Іване, подай свої руки! Чи ти віриш у мене? — вірив і вірю, Боже, люди мене не зрозуміли, кажу”.

Син Франкового брата Онуфрія, Василь Франко, оповів спогади про свого дядька Омелянові Твардовському, який їх списав і надрукував у „Свободі” (ч. 98, з 27-го травня 1966). Василь Франко оповідає, що в

Яртись зачинає статтю так:

„З іменем Франка тісно пов'язаний новий етап у розвитку атеїстичної думки на Україні Він характеризується дальшим розвитком атеїстичних традицій в українській революційно-демократичній літературі, постановкою і розв'язанням важливих теоретичних проблем атеїзму, науковою критикою релігій і церкви (ст. 28).

Яртись хвалиться тим, що „про атеїзм Франка опубліковано ряд наукових досліджень”. Це праці М. Возняка, А. Брагінця. Д. Лукіяновича, І. Головахи, О. Мороза, М. Третяка та інших. Сам Яртись твердить, що „ідеями войовничого антиклерикалізму, атеїстичними настроями пройняті також твори Г. Скороди, Т. Шевченка, М. Вовчка, С. Руданського, Ю. Федьковича, А. Свидницького і П. Мирного. Ці діячі внесли великий вклад у розвиток атеїстичної думки на Україні” (ст. 29). Коли б І. Франко мав бути таким самим атеїстичним агітатором, як М. Вовчок або Ю. Федькович — то це не була б велика його провина, бо твердження Яртися про атеїзм вище згаданих письменників є неправдиве. Те саме частинно відноситься і до Франка, як побачимо пізніше, хоч в нього є публіцистичні статті та деякі літературні твори, що виявляють матеріялістичний світогляд їхнього автора.

Яртись згадує статті Франка з того часу, коли поет цікавився Марксом, і коли за цим творцем комуністичної теорії твердив, що „коли всі люди на землі дійдуть до того, що будуть мати раз і назавжди до крайньої можності забезпечений матеріяльний добробут і політичну волю, тоді наука стане верховним принципом історії, стане добром усіх людей, про-

відником їх життя, праці і боротьби за існування, а віра, релігія зійде до нуля, т. є. яко складник історичного розвитку перестане існувати" (ст. 31).

Тут треба пригадати Франкову думку про Марксів соціалізм в 1904 році. Франко надрукував був в „ЛНВ" (книжка за березень 1904, ст. 134 - 152) статтю „До історії соціалістичного руху", яку закінчив так:

„Хто потрафить віднайти якийсь „свобідний" розвій одиниці (в соціалістичній програмі — Л. Л.), — сей докаже певно дуже великої штуки. Та й загалом всевладність комуністичної держави, зазначена у всіх 10 точках Комуністичного Маніфесту, в практичнім переведенню означала б тріумф нової бюрократії над суспільністю, над усім її матеріальним і духовим життям" (Іван Франко про соціалізм і марксизм" „Пролог", 1966, ст. 150).

Як бачимо, Франко відкинув Марксів соціалізм, то не мусів і на релігію дивитися зі становища Маркса, як це робив давніше. Франко кінчав цю статтю вимогою, щоб всі „віруючі й невіруючі в нову релігію" (в соціалізм — Л. Л.) гляділи на творців соціалізму „як на людей даного часу й окруження", . . . бо таке глядіння зменшить у вірних і в невірних партійну заїлість і фанатизм, улегшить порозуміння, а через те й працю для досягнення великого ідеалу — соціальної справедливости на ґрунті гуманного чуття" (там же, 151).

Цікаве, що Яртісь покликується на львівський часопис „Нову Зорю" (з 1932, ч. 41 і ч. 45), в якому писалося про Франкову поему „Ex nihilo" („З нічого") таке: „В ній залеречена всяка релігія і тим самим

того він так безмірно вищий від нас, для того він Бог. Се тільки ми, дрібні, сліпі, нужденні, судимо та ненавидимо" (XII, 227).

Це місце з Франкового твору мали б взяти до уваги ті всі, які судять Франка за його безвірство, не перевіrivши докладно цієї справи. Вони повинні пам'ятати на слова: „Не суди, щоб тебе не судили”.

І ми не хочемо судити, ми подали ті місця з творів І. Франка, де він, або герої його творів, прихильно ставляться до релігії. Ми це підкреслювали при обговоренні відповідних творів, але тут хочемо ці місця зібрати разом, щоб було ясно, що думав Франко про цю справу.

**

Знаємо, що Франків катехит о. Торонський в Дрогобичі неприхильно ставився до учня Франка та пропонував йому нижчу оцінку з поведінки. Та Франко в гімназії був глибоко релігійний. В 1874 р. він написав вірш „Моя пісня”, в якому в першій частині говорить про квітку, „якагнулась вниз” і „пупінки які вже завмирили”, але „роси небесна сила малую квітку підняла”. В другій частині цієї поезії говорить молодий поет про себе:

Зістав я сам в самотині,
Рукою зимною обняло
Життя мене в життя весні.

Та вдяка й слава тобі, Боже,
Бо мудра воленька твоя,
Нещастя жадне не спроможе,
Щоб нарікав на тебе я.
У вир життя мене ти кинув,
Та серце жаром запалив,
І, мов на квітку ту, краплину
Роси небесної спустив. (XV, Б, 211).

усяка на вірі оперта мораль. Релігію називає Франко „мітологічним димом”. Він заперечує духа - Бога і каже, що його творить собі чоловік. Ніякого Бога Франко не признає, а признає тільки матерію . . .

Франко майже від перших хвиль свого виступу аж до смерти був головним пропагатором виразного атеїзму . . . Атеїзм був весь час головним стовпом його світогляду”. (Ці цитати з „Нової Зорі” подаємо за Яртисем, ст. 32).

Яртись наводить літературні твори, в яких є протирелігійні місця. Це поезії „Нема, нема вже владаря грізного!”, „Честь творцеві твари”, „Мамо - природо!” „Сикстинська мадонна”. Це поезії, пише Яртись, в „яких поет виступає як войовничий атеїст” (32). Але Яртись не згадує ані про одне місце у Франковій творчості, де поет хвалить Бога сам, або устами своїх героїв.

Не будемо наводити всього того з творчості поета, де він виступає проти релігії, і на основі чого підсоветські франкознавці уважають Франка, — автора „Мойсея” — атеїстом і матеріялістом. Ми вважаємо, що треба зацитувати дещо з того, де поет позитивно ставиться до релігії. Про це зовсім не згадують підсоветські франкознавці. Не зробила цього і „Нова Зоря”, як це видно з повищих цитатів.

Відомий нам жид Вагман із повісти „Перехресні стежки” заявляє бурмістрові, спольонізованому жиждові Рессельбергові:

„Вповні справедливий тільки один Бог, той, що бачить усе, що кождий з нас ховає на дні серця. Але сей, пане бурмістру, — слухайте, я також маю свої еритицькі думки — сей, по моїй думці, зовсім не судить, нікого ні за що не судить, тільки любить, і для

А Наливайко крикнув:
„Так, браття, так і єсть!
Мир мирним! На враждущих
Сам Бог і Його хрест!
За мною! Хай пізнають
Ляхи, що з нами Біг,
Що проти Бога змігся,
Хто проти нас ся зміг. (263).

24 грудня 1875 р. Франко, будши в Дулібах на Різдваєних святах за латинським календарем, склав ловшу „Коляду” з чотирьох розділів. Ось частина її:

А рад би знати, чесний господарю —
гей, дай Боже!
Хто ті зірниці, рідні сестриці?
Старша сестриця — Руська земляця,
Менша сестриця — Лядська земляця.
А рад би знати, чесний господарю,
Коли скінчиться старшої горе?
Пречиста Діва з сином царствує,
Пречиста Діва плач сестри чує. (ст. 269).

Ми навели повищі Франкові твори з 1874 - 1876 років, і на їх основі можемо певно твердити, що в тих роках Франко вірив в Бога, бо ж інакше він не міг би написати таких релігійних творів. Ті, які вважають Франка безбожником, мовчать про повищі твори поета.

Та вони можуть нам відповісти, що Франко був послідовним атеїстом аж після того, як він пізнав твори Маркса, а це сталося після 1876 року. І дійсно, у Франка стрічаємо тоді твори з протирелігійною тенденцією. До них зараховують прихильники Франкового атеїзму сонет „Сикстинська Мадонна” з 1881 р. Та вони не хочуть брати до уваги трьох сонетів під заголовком „Легенда про Пилата” з 1889 р., де поет,

Сонет „Дві дороги” з 1875 р. кінчає Франко в християнському дусі:

І нас, буття, отак веде рука судьби:
Идучи з молитвою наперекір неволі,
Ідім до світла, щастя та любови.
(там же, ст. 212).

В 1875 р. надрукував Франко вірш „Хрест”, про який ми вже згадували.

Хреста нас знаменем хрестили,
Ростем під знаменем хреста;
З хреста пливають всі наші сили
І віра наша пресвята. (217).

Сам Франко пояснив, що цей вірш „написав на просьбу питомців, передану йому о. Василем Давидяком”. (ст. 217).

Вірш „Божеське в людським дусі” з 1875 р. зачинається такою строфою:

Коли Ти в світ слав рід людський,
Життя людей зробив борбою,
Свою Ти божеськість їм дав —
Дух, тверду силу із любовою.

Глибокою релігійністю наповнений вірш „Схід сонця” (з 1876 р.), в якому поет просить „сильного предків наших Бога” про допомогу у змаганнях піднести на вищий духовий рівень український нарід:

Братів з'єдинити союзом згоди,
Піднять їх високо між інші народи;
Та ох, іще мряки густі туманами
Розсілись гордо на Руси ланами. (231).

У легенді „Хрест чигиринський” 20-річний поет описує чудо, коли хрест допоміг перемогти козакам польське військо Жолкевського.

згідно з християнськими легендами, малює гірку долю Пилата, „який правду чисту в руки ката віддав”.

Сім'я його пропала, наче тіль,
І кесар з служби з ганьбою прогнав,
І рідний город випхнув з своїх стін.
(XV, А, 40).

Ніхто з підсовєтських франкознавців не згадує цього триптиха сонетів, який кінчається пуантою про те, що „труп Пилата, всієї землі на горі, ще й досі пливе десь по океані” (40), — бо тоді не можна б назвати Франка „агітатором атеїзму”.

Та в Україні радо наводять Франкову поезію, „Пісня геніїв ночі” з 1882 р. і „Товаришам із тюрми”, в якій поет в 1878 р. явно виступає проти Бога, вірячи, що „сильна воля і сильний труд” здобудуть людині „царство” на землі (XV, А, 42, 44). Про поезію „Христос і хрест” із 1880-го писали ми на відповідному місці при оцінці збірки „З вершин і низин”.

Часто покликаються на Франкову поезію „Мамо природо!” як на доказ про поетів матеріалізм. Ми вже писали про неї, тут додамо, що не дуже Франко виславляє оцю „мату природу”:

В душах розпалюєш
дивні вогні, і бажання і тугу,
а потім працюєш щосили,
щоб погасити, здушити, притлумить
пориви, що ти сама ж розбудила.
Ллєш на них дійсности воду холодну,
куєш їх у матеріалізму кайдани,
розчарованням цупко обпалюєш крила...
Цинічно, мато, і немилосердно
мечеш ти те, що найвище, найкраще,
чим величаться б могла віковічно
як архитвором —
свиням під ноги. (XVI, Б. 155).

ки підсміхатися з „правдивости” комуністичної науки. Але Климасі і Кирилюки можуть сказати: — А все ж таки Франко в поемі „Страшний суд”, надрукованій у збірці „Semper tiro” (1906 р.), виявив себе дійсним матеріялістом!

В дійсності поет в цій поемі є радше пантеїстом, який признає якусь „душу”, якусь „сутність”.

В цій поемі немає „чистого” матеріялізму, якого бажали б собі підсоветські автори. Але вони цього не бачать, хоч Франко пише, що його ліричний герой зрозуміє своє призначення на землі, всі тайни світу відкриються перед ним, він „почує в собі силу і безмірну духа владу, і перед найвищим Духом в пориві любови впаде”.

Я ростиму й сам в безмежність,
Все проникну, все прогляну,
Все скоштую — вище - глибше —
І розвіюся в нірвану. (ст. 271).

Тут появилася відома нам нірвана з ліричної драми „Зів'яле листя”. А. Крушельницький назвав це закінчення „найвищим поглядом поета на квестію позасмертного життя” (270). При оцінці „Зів'ялого листя” Крушельницький писав, що ліричний герой — поет цього твору, „насилно мусить покінчити із своїм духом, знаючи, що тіло й так житиме вічно, що воно, як матерія, — безсмертне! Ні один атом його не пропаде ніколи!” (ст. 156 - 157).

Але Крушельницький не бачить того, що Франко в поемі „Страшний суд” таки говорить про „найвищого Духа” (Бога — Л. Л.) і про „душу” та про „духа владу”. Ліричний герой, почувши слова найвищого Духа, зрадіє:

**
*

При обговоренні збірки „Мій Измарагд” підкреслили ми, що у відділі „Паренетікон” Франко дав численні поучення про Бога, під якими міг би підписатися навіть священник. Тут додамо ще дещо з циклу „Строфи”, бо і в них згадується з пошаною Бога, чого не міг би зробити поет, який живе тепер під московсько-комуністичним режимом в Україні і мусить бути атеїстом та матеріялістом.

Як військо скликає труба,
Так янголів Божих скликають
Сердечні слова.

А в гуслі та флейти де грають
І брата осуджують, там
Приховок чортам. (XVI, А., 55).

Як запорохи чоловік
Знести не можу ув очох,
Так гордості в душі людській
Не зносить Бог. (57).

Хоча б ти і муки тяжкі потерпів,
А брата свого не любиш,
То все ж ти на вічне життя не доспів,
Лиш дарма дочасне загубиш. (57).

Тут може хтось сказати, що Франко взяв цю християнську мудрість із староукраїнської літератури. Це правда! Але чи атеїст і матеріяліст не мав би іншої праці як те, щоб поширювати повищі думки, за які не похвалив би його ні Кирилюк, ні Кобилецький, ні Басс, а тим більше М. Климась?

Підсовтські франкознавці навіть в таких темах, як „Іван Вишенський” та „Мойсей” знаходили матеріялізм та атеїзм, з чого критичний читач може тіль-

І почую в собі силу
І безсмертну духа владу,
І перед найвищим Духом
В пориві любови впаду.
Всі думки і всі бажання
Я зберу в одно вогнище,
І на крилах їх я стану
Підійматься вище, вище . . .
І уже весь безмір стане
Перед моїми очима,
Наче карта розікрита,
Наче світло, що не блима,
Тільки рівно, чисто ллеться, —
Щезнуть зачатки і межі,
І полетється щастя в душу,
Як безмірний блиск пожежі. (ст. 271).

О. Кісельов зараховує „Страшний суд” до тих поезій, в яких є „утвердження принципів матеріалістичного світорозуміння”, і в яких „поет продовжує боротьбу проти релігійного туману” (ст. 235).

Ю. Кобилецький твердить, що в „Страшному суді” Франко „проголошує свої атеїстично-матеріалістичні погляди, викриває облудність релігії та реакційність церкви”. Той сам автор гадає, що Франко написав цю поему тому, що „провокатор охранки під Гапон повів був на розстріл беззбройний петроградський пролетаріят” в період революції в Росії в 1905 році. Кобилецький вже тут зовсім „перестарався” в тому, щоб приподобатися Москві. —

**

Ще деякі Франкові вірші зі збірки „Давнє й нове” (1911 рік).

Коли побачиш праведного в муках,
В терпінню, болях і в тяжкій неволі,
Як він терпливо і без нарікання

Несе тягар свій, не кляне нікого,
То знай, що певність ту нерукотворну
Сам Бог вложив йому на теє в душу,
Щоб він своїм терпінням і змаганням
Зміцняв життя найглубшії основи. (ст. 39-40).

Очевидно, що підсоветські франкознавці ц и х Франкових поезій не бачать і про них не пишуть. Це саме роблять і деякі наші літературознавці також із політичних причин. Але об'єктивність вимагає, щоб згадати ось хоч би цей вірш (ст. 41) :

І се треба, брате, в повинність вмінити:
Не спасе нас місце і рід іменитий,
Як Божої волі не будем чинити.

Бо котре ж то місце було щасливіше,
Котре пробування було приємніше
Як Адама й Еви в раю найвчасніше?

Та коли від ласки божої відпали,
І заповідь божу, хоч малу, зламали,
То той рай і блага всі його втерjali.

Хто каже: „В сім світі спасатися годі,
Бо жінка і діти й рід на перешкодї”,
Той сам себе дурить, не мудрий по шкоді,

Бо з кожного місця Бог людей приймає,
Хто на своєму місці повинність сповняє,
Яку теє місце на нього вкладає.

В 40-му вірші „Паренетікону” Франко змальовує, як побожність врятувала життя юнакові. Під час голоду батько продав свого сина, щоб могли жити з дружиною, але дав йому раду:

Коли випаде тобі дорога
І ти йтимеш попри церкву божу,

І в тій церкві буде Служба Божа,
Не минай ти церкви в жаднім разі
І достій, аж Служба закінчиться.

Син так завжди робив і це врятувало йому життя, на яке чигала жінка його пана, бо він „здибав свою паню, а вельможі жінку, в блудодійстві із одним слугою” (ст. 47).

Згадаймо ще 48-му і 49-ту строфи:

Краще слабее надбання
З ласкою Бога набути,
Як незліченне багатство
Серед проклять загорнути.

В здоровому тілі здорова душа,
Та часто буває не варта гроша.
В уломному тілі буває Душа,
Що красою світ весь і Бога втіша. (ст. 59).

В 35-му вірші „Паренетікону” оповідається про черця в монастирі, що все життя „в лінощах і неробстві провів”, але перед смертю в лиці його не було ані тіні смертної тривоги, „навпаки, воно нараз неначе сяєвом облите зяясніло”. Коли його питалися, чому він не турбується своїм майбутнім, „він з усміхом відмовив”:

„Справді, жив я якось не трудяще,
Але від коли я світа зрікся
І черцем в обителі зробився,
Я не осудив з людей нікого,
І ні ділом, ані одним словом,
Ані помислом єдиним
Зла ні кривди не зробив нікому.
І отсе тепера світлі Духи
Принесли гріхів моїх рукопис.

(„Давнє й нове”, ст. 122; „Два чуда св. Николая” — ст. 116 - 118).

**

Згадаймо тут ще й оповідання Франка, в яких виявлена глибока релігійність героїв. Старий Юра, приятель Миколи з оповідання „Терен у носі” (написане в 1902, надруковане в 1906-му році), вияснив своєму приятелеві його дивну пригоду — як „осторогу для його душі”: „Кожний з нас бачить не раз знаки Божої остороги, але не кожний відчуває в них палець Божий. А ти можеш вважатися щасливим, що ти провидів і прочув в саму пору” (VI, ст. 178 - 179).

В оповіданні „Як Юра Шикманюк” (1906) головну роль відіграв Білий велетень (ангел), який вияснив Чорному велетневі, що „Господь різними дорогами тягне людей до добра” (VI, ст. 153).

В Україні не звертають уваги на ці твори Франка, але цікаються того всього, на основі чого можна б робити з Франка безбожника. Чи атеїстичний агітатор міг би написати ті твори, що ми їх згадали?

М. Колодій, який якийсь час перед смертю поета в травні 1916 року приходив до його вілли та допомагав хворому, вже тепер, під час окупації України, написав вірш під заг. „Папі в альбом” і твердив, що це твір Івана Франка. Цей фальсифікат М. Колодія попав навіть до XIII тому двадцятитомного видання творів Івана Франка, але цього вже було забагато навіть підсоветським франкознавцям, і Кириллюк пише на 263 стор., що „тепер жаден франкознавець не має сумніву, що цей вірш належить тільки М. Колодієві”. Кириллюк написав це в 1966-му році. О. Дей ще в 1955 р. в 4-му збірнику Іван Франко (Львів, 1955, ст. 208) писав, що „і стиль і мова і автобіографічні

І сповнилося на мні Господнє слово:
„Не осуджуй, суджений не будеш,
Відпусти, то й я тобі відпущу”.
Се рекли і тут передо мною
Список той гріхів моїх роздерли.

Се сказав чернець і з ясним видом
Випустив останнє дихання.

Повищий вірш написаний в грудні 1910 р., надрукований у збірці „Давнє й нове” ст. 43 - 44.

Підсоветські франкознавці згадують Франко в і вірші „Свята Доместіка”, та „Життя і страждання і спіймання і смерть і муки і прославлення преподобного Селедія”, але забувають про три Франкові легенди: Два чуда св. Миколая („Чудо з ковром” і „Чудо з утопленим хлопцем”) та легенду „Рука св. Івана Дамаскина”. „Чуда св. Миколая” написані в 1904 р., надруковані у збірці „Давнє й нове”, а „Рука Івана Дамаскина” надрукована вперше в „Читанці руській (українській) для 2-ої кляси середніх шкіл”, Львів, 1907, ст. 103-4.

В легенді „Рука Івана Дамаскина” двораки зі зависти оскаржили „великого церковного учителя Івана перед султаном в зраді”, і султан наказав відтяти йому руку. Іван щиро молився до св. Марії, і вона вислухала його просьбу:

Та враз заясніла каплиця уся,
Марія з ікони ступає
І мовить: „Іване, не вже ж і твій дух
У сумніві вже потопає?”

І руку відтяти Марія взяла,
До рани її приложила,
І враз здоровіська рука та була,
Мов краплі крові не зронила.

вислови, вкраплені в „поему” „Папі в альбом”, свідчать, що авторство її потребує ще серйозних досліджень і ґрунтовних доказів”. Але А. Яртись в 1965 р. пише, що „логічним завершенням боротьби Франка проти католицизму і Ватикану була поема „Папі в альбом”. Цю підроблену поему видали в Києві як твір Франка в книжці: Іван Франко. Проти Ватикану, Київ, 1953.

Ми ані не вибілюємо Франка, ані не оскаржуємо його. Ми хочемо змалювати його духову постать такою, якою вона в дійсності була. Дехто старається обороняти автора „Мойсея”. Вол. Дорошенко навіть три строфи Франкового вірша під заголовком „Говорить дурень в серці своїм” і після того тріумфально ствердив: „Щоб таке написати, треба самому мати віру в своїм серці й душі”. І справді тут Франко виявився б добрим оборонцем існування Бога, коли б не зачинав і не кінчав цього вірша, що має 70 рядків, парафразою відомих слів „Рече безумець в серці своєм, яко ність Бог”. У Франка це звучить: „Говорить дурень в серці своїм”, після чого йдуть такі рядки:

„Єсть Бог і єсть він Богом моім!

Його я в серці своїм чую,

В ньому я днюю, з ним ночую.

Він береже мене мов мати:

Що я роблю, він мусить знати;

Що я роблю і що говорю;

Він в моїх radoщах і горю,

Він в моїх думках, в моїх мріях,

І в моїх жалоцях, надіях”. (XVI, А., 238).

Ще таких шість строф, але наприкінці знов: „Говорить дурень в серці своїм”.

Та після цієї поезії зі збірки „Семпер тіро” (1906) Франко написав легенду „Рука Івана Дамаскина”

(1907), а одночасно з „Говорить дурень” — легенди про обидва чуда св. Миколая (1904).

Як бачимо, важко на основі Франкових творів назвати поета атеїстом, як це стараються за всяку ціну зробити в Україні, де атеїзм є частиною режимної ідеології. Але не легко називати Франка „віруючим”, як це дехто хотів би зробити та „реабілітувати” автора „Мойсея”.

Підсоветські франкознавці уважають Франка активним агітатором безбожництва, але цьому перечать ті всі, які знали поета та з ним перебували. Зі спогадів про Франка виходить, що він всюди, де перебував під час вакацій або свят, ходив до церкви та й співав із дяками в крилосі. Так було в селі Завалові над Золотою Липою в о. Гузара, в Голобутові (шамбелян о. Лев Шанковський), в Дулібах під Стриєм в домі о. Петра Шанковського та в домі о. Ол. Волянського:

„Зараз першої неділі той ославлений атеїст явився в церкві, зайняв місце поміж господарями, а коли почалася Служба Божа, підійшов до крилоса і співав разом з дяками . . . Поява Франка і проф. Грушевського в церкві викликувала велике враження на населення, яке відмальовувалося на його лицьх та ще з більшою пошаною відносилися мої парохіяни до них за те, що не стидалися зайняти своїх місць у церкві між господарями, і так, стоячи поровень з ними під час Служби Божої” („Спомини про Івана Франка”, Львів, 1926, ст. 68).

Отець Волянський стверджує, що Франко виступав проти тих, які хотіли захитати віру в народі. „При полемічній дебаті про віру Франко не забирав слова, а коли полеміка заходила до точки кипіння, тоді сказав: „Лишім ми віру нашому народові, бо то

є ще один амальгам, який його держить” (там же, ст. 69).

Франко, як член Радикальної партії, в книжечці „Радикали і релігія” в 1898 р. писав: „Радикали ніколи не виступали і не виступають ані проти віри в Бога, ні проти жадної основи правдивої релігійности. Противно до всіх людей щиро релігійних, а затим чесних і не фарисеїв, радикали мають глибоке пошановання, тим більше, що таких людей у наших часах небагато... Ми твердо переконані, що розум і освіта не суперечні релігії і правдивій релігійності, але противно, мусять бути їх головною основою. Темний і дурний чоловік не може бути правдиво релігійним”. (Наводимо за В. Дорошенком. Великий Камінь, 38).

Так думав Франко про релігію й науку в 1898 році, але 20 років раніше в 1878 він писав у вірші „Товаришам з тюрми”, що „наша ціль — людське щастя і воля, розум владний без віри основ”. (XV, А, 44). Там Франко бунтувався проти віри, як про це ми згадували на відповідному місці. В 1905 році в „Отвертому листі до галицько-української молодезі” писав Франко про труднощі для України будувати своє життя у зв'язку з революцією в Росії, бо Україна не мала власних шкіл та „перейнятого освітніми і народолюбними думками духовенства”. В. Дорошенко вірно підкреслив, що повища „заввага Франка про духовенство нав'яна безперечно галицько-українською дійсністю, де духовенство в великій мірі було власне таким, яким його хотів бачити Франко на Наддніпрянщині” (ст. 39).

**

Очевидно, що про те, як Франко в пізніших роках відносився до релігії і до священників, підсоветські франкознавці не пишуть, хоч вони знають дійсний стан. Вони знали, що Франко приятелював із о. Олексієм Волянським, і в 1941-му році приїхали були представники Академії Наук із Києва до Соколівки до цього священника, щоб „записати його спомини про Франка”, як про це пише Володимира Ценко. „Було це літом і я була приявна при цій розмові. Дідуньо (це значить о. О. Волянський — Л. Л.) розказав їм, що не вірить в атеїзм Франка, бо приїхавши до Криворівні, Франко щонеділі був у церкві й співав з дяками на крилосі . . . Розуміється, що по такому вступі, представники Академії попрощались, бо спогоди дідуня були їм не на руку” („Америка”, ч. 131), з 9-го липня 1966).

Франка шанували не тільки деякі священники, його приятелі, та ті, що високо цінили його літературні твори. Шанував Франка і Великий Митрополит Андрей Шептицький, який „не тільки прийшов особисто віддати поклін Франкові на його ювілей в 1913 році у Великому театрі у Львові, але і під оплески присутніх впровадив його під руку на почесне місце”. (Це слова д-ра Івана Німчука, їх наводить Богданна Мончак у статті про Митрополита Андрея Шептицького в „Шляху Перемоги”, ч. 17, 24 квітня 1966).

В поневоленій Україні всі підкреслюють тільки те, що може свідчити про Франків атеїзм та матеріалізм. Там бачать атеїзм і матеріалізм навіть в таких

Якби ти знав! Та це знання предавнє;
Відчутти треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс. Між бур життя й тривоги
Була б нескитна, ясна путь твоя.
Як той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так ти б мовляв до всіх плачучих,
 скорбних, вбогих:
„Не бійтеся! Це я!” (XVI, А, 257).

БОРЕЦЬ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ І СОЦІЯЛЬНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ

27 серпня 1856 р. сільському ковалеві Якову Франкові та його дружині Марії Кульчицькій народилася геніяльна дитина, яку охристили Іваном. Цей хлопчик — це герой таких Франкових оповідань як „Малий Мирон” і „Під оборогом”, в яких видко надзвичайні здібності оцього „малого Мирона”, як його звав сам батько. Мирон хотів все знати, але ні батько ні мати не могли його всього навчити. І тут перші труднощі хлопчика.

Дальші його труднощі були в школі в Ясениці Сільній і в школі оо. Василиян в Дрогобичі. Та Мирон - Франко сам переміг всі труднощі, які стрічала сільська дитина в місті, і став першуном. Це саме сталося і в Дрогобицькій гімназії. Там Франко викликав подив учителів і шкільних колег. Він один із найкращих учнів. Він поет, що пише польською, німецькою і українською мовами. Його слава сягала поза Дрогобич, а коли надрукував перші свої вірші у Львові, вона блиснула на цілу Галичину.

І так поет Іван Франко в 1875 р. з'явився у Львові. Він власними очима бачив нещасне життя поневоленого народу і бажав для нього працювати

творах, де їх зовсім немає („Іван Вишенський”, „Мойсей”, „Навернений грішник”, „Великий шум” та інші).

У вільному світі не так одноставно оцінюють релігійність автора „Мойсея” та „Страшного суду”. Де хто бачить тільки ті Франкові твори, в яких поет вірив в соціалізм свого власного авторства та гадав, що наука буде провідником життя людей, а віра й релігія зникнуть, як непотрібні.

Інші у вільному світі стараються бачити тільки того Франка, який був приятелем священиків, співав із дяками в церкві та в своїх творах вихваляв священиків - героїв (священик із „Панських жартів”, о. Чимчикевич із „Місії”). Згаданий В. Дорошенко так і пише: „Франко не був ворогом ні релігії, ні Церкви, ні духовенства, а ворогом надуживання релігії і Церкви у ворожих для народу цілях” (ст. 45).

Ми бачили, що воно було дещо не так. До 1876-го року поет зберіг ту віру, яку виніс із рідної хати, і яку мусів скріпити в школі. Після арештування у Франкових поезіях і статтях появлялися думки, які церковна влада мусіла осудити. В. Дорошенко мусить признати, що Франко в боротьбі „проти зараженого москво-й царєфільством клеру... може не раз у запалі й перехилив занадто палицю на один бік”.

Ми старалися вірно подати, як поет у своїх творах ставився до релігії й Бога. Ми не судимо, ми вияснюємо. У збірці „Семпер тіро” поет надрукував поему „Страшний суд”, але треба ж згадати, що в цій самій збірці поет надрукував і поезію „Якби ти знав, як много важить слово”, в останній строфі якої закликає йти слідами „Того що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих” — Христа. Ось ця строфа, якою кінчаємо цей розділ:

при боці любої дружини — Ольги Рошкевичівни. Бачив політичне, національне й соціальне поневолення свого народу і рвався для нього працювати. Під впливом М. Драгоманова переміг москвофільство і став на українському національному ґрунті.

**

Важко кількома словами з'ясувати значення Івана Франка. Свою першу статтейку про І. Франка, написану більше як 40 років тому для „Студентського Вісника” в Празі, назвали ми „Людина праці”. Тепер відчуваємо, що це замало! Проф. М. Грушевський в десятиліття смерті Франка надрукував в київській „Україні” розвідку під заголовком „Апостол праці” (кн. VI, ст. 3 - 20). Інші автори називають автора „Мойсея” „Титаном праці”, а деякі величають його „генієм”. „Геній”, „геніяльний” — часто зустрічаємо тепер в писаннях літературознавців поневоленої України.

Євген Кирилук найновішу працю про Франка назвав „Великий революціонер”, а В. Й. Здоровега вступну статтю про Франка в збірнику „Іван Франко. Статті і матеріали”, Львів, 1966, озаголовив „Наш великий сучасник”. Гадаємо, що всі ці заголовки не охоплюють того, що є найголовніше в творчості й діяльності автора „Перехресних стежок”. Ми назвали свою працю: „Іван Франко — борець за національну і соціальну справедливість”, бо віримо що ця назва вповні передає найсуттєвішу прикмету Франка — письменника і громадянина та політичного діяча.

Що І. Франко — „велетень праці” — про це свідчить його весь літературний та науковий дорібок і численні його заяви про те, що без праці лю-

році віршем, що є самохарактеристикою Франка-поета і людини.

Я не геній, синку милий,
Тим ніколи не хваливсь;
Працював, що було сили,
Перед сильним не хиливсь;
Фарисейству й лицемірству
Я концесій не робив;
Людській кривді, злості й звірству
Я ні раз не підхлібив.
В долі добрій чи злиденній
Чесно, просто йшов весь вік,
І йду досі. Я не геній,
Я звичайний човік. (Давне й нове, ст. 245).

А ось остання строфа цього чотиристрофового вірша:

Правда синку, я не геній...
Ех, якби я геній був!
З тих істерій, неврастеній
Я б вас чаром слів добув;
Я б мов вихор вас з собою
Рвав до ясних, світлих мет,
І до жертви і до бою
Вів би ваш я смілий лет!
Я б вам душі переродив,
Я б вам випрямив хребти,
Я б мужів з вас повиводив —
Навіть з малп таких, як ти! (246).

Пані І. Винницька слушно пише в „Америці” (ч. 164, з 27-го серпня 1966), що такі назви, як „великий каменярь”, „учитель народу”, „виховник покоління”, „духовний провідник нації”... „не підкреслюють сукупності вартостей, які дав Франко своєму народові”. Але вона, на нашу думку, помиляється, коли гадає, що, не називаючи Франка генієм,

дина не може бути щасливою. „Я працюю, ціль знайшов, і жив для цілі тої” — говорить герой поеми „Нове життя” (XV, II, ст. 98).

Чи Іван Франко — геній?

Немає такої ясної межі, де кінчалася б звичайна людина і починався „геній”. Сам Франко заявляв і про себе в поемі „Каменярі”, що „не герої ми і не богатирі”, і таким уважав він себе все життя. М. Шлемкевич у передмові до 20-томового видання Франкових творів („Книгоспілка”, Нью Йорк) пише, що коли розуміти слово „геній” за Кантом, то „генієм був Тарас Шевченко, творчість якого була такою спонтанною, як вибух гейзера”, йдучи „з глибин української душі”, маючи „легкість з Божої ласки і неперевершену силу вислову одночасно”. В автора „Кобзаря” слова „співом вистрілювали”, а у Франка поставали „строфи твердим зусиллям різьбарського долота . . . і на всіх них всюди залишаються сліди тієї напруженої праці”. (Том I, ст. I - III).

Ми назвали Івана Франка геніяльною дитиною, бо таким він справді був. Коли Іванцьо став „Мирон” і почав писати вірші, він натрапив на великі мовні перешкоди. Вистачить порівняти першу Франкову поезію „Народня пісня” (в первісній редакції!) з першими поезіями Шевченка, і тоді побачимо, що давало перевагу Тарасові над Іваном. Франко ціле своє творче життя змагався за опанування мови, будучи і під цим оглядом аж до смерті „завжди учнем”.

Сам Франко не вважав себе за генія, і О. Люнатикові (О. Луцькому), який назвав його „не генієм”, а взором лиш „продуцента”, відповів в 1903

„робимо кривду не лиш пам'яті Франка, але обіднюємо українську культуру”. Багатство культури не залежить від назв, від того, що вирішимо величати Франка генієм. Дуби не ростуть самітньо на левадах, але в лісах, в дубинах. Геній не міг з'явитися в такому духовому застою, в такій духовій нетечі, якою була Галичина в тому часі, коли духово виростав Франко. Пригадаймо собі оповідання „Молода Русь”, її героя Михася та тих бурсаків із москвофільської бурси, для яких найбільшою мрією була „колбаса на обід!”

І тому Франко працював на те, щоб могли повитися колись генії на українській землі. Він сам про це писав у вірші „О. Люнатикові”:

Я для геніїв грядущих
Поле дикес орав,
Шлях серед хащів найпущих
Просікав і протирав;
Для голодних пік схвалливо
Разовий, не панський хліб,
І ставав на всяке жниво
І в'язав свій скромний сніп. (246)

І дійсно, треба подивляти Франка, що „ставав на всяке жниво” і „пік хліб для голодних” і то „пік схвалливо”. Оце треба мати на увазі, коли оцінюється Франко поета, автора оповідань, повістей, драматичних творів, перекладів майже з усіх європейських мов; журналіста й публіциста, редактора різних своїх видань, пізніше коректора й редактора „ЛНВ” та Записок НТШ й інших видань цього ж Товариства. Працював в українській пресі за мізерну винагороду, працював в пресі польській і німецькій; десять років був в „наймах у сусідів”. Не мав щастя

родинного, гнобила його нещаслива любов, а пізніше недуга, яка й завела його в могилу, відобразивши на вісім років здібність самому писати.

І при всьому цьому написав стільки, що для повної збірки його творів треба 50-ох грубесних томів. В промові на 25-ліття літературної діяльності сказав поет, що не потребує обіцювати, що не покине своєї різnorodної праці: „Така вже моя натура, казав ювілят, що праці своєї не покину ніколи; це не жадне геройство, а просто елементарна сила веде мене цєю дорогою, сила моєї хлопської крові”. І в усій цій праці Франко, „бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком”.

Іван Франко заскромно оцінював тоді свою творчість в 1898 р.: „Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будучих поколінь, але мені це байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей” (Твори в двадцяти томах, Київ, 1955, том I, ст. 30 - 32).

Як чоловік автор „Каменярів” боровся „за правду”, за соціальну справедливість, за те, щоб українські селяни й робітники мали людські права, щоб не були тільки „гарматним м'ясом на війну”. Захоплений ідеями соціалізму Франко співпрацював із представниками інших народів, які жили в українській Галичині, поляків та жидів, бо сподівався, що польські соціалісти й ліберали будуть вірні засадам соціалістичних і ліберальних програм. Коли Іван Франко побачив, що польські соціалісти дбають більше про Польщу, як про соціалізм, тоді організував чисто українські партії, борючись за національну справедливість для України.

нізацією народніх мас і культурною та просвітною працею". (Давнє й нове, ст. 257).

Оце відповідь Франка всім тим, які кричать, що Франко був прихильником теперішнього режиму в Україні, що запанував там за допомогою „кривавої відплати і насильного суспільного перевороту та масового самосуду”.

Франкові герої борються проти національної несправедливости оцими засобами, про які писав Франко в 1911 році. Пригадаймо такі твори, як „Панські жарти”, „Гриць і панич”, „Лель і Полель”, „Перехресні стежки”, „Великий шум”, і побачимо, що в них були „не оклики кривавої пімсти”, а „національної самостійности і вирівняння суспільних різниць організацією народніх мас і культурною та просвітною працею”.

**

У літературній творчості І. Франко найсильніше виявив себе в поезії. Його збірки поезій „З вершин і низин”, „Мій Ізмарагд”, „Із днів журби” та „Семпер тіро” і „Давнє й нове” та його поеми „Похорон”, „Каїн”, „Іван Вишенський” і „Мойсей” — це залізний Фонд української поезії. „Зів’яле листя” — це неперевершена височінь української лірики, і мало творів світової літератури можуть стояти поруч цієї „ліричної драми” українського поета.

Високу мистецьку вартість мають і численні Франкові оповідання, яких Франко написав коло 100. Сам Франко признався А. Кримському, що повісті йому не вдавалися, і він не був із них задоволений. Франко писав повісті дуже часто на замовлення, деколи їх не закінчував, коли впало видання, де вони друкувалися. Всіх повістей є десять. Деякі малюють

польське середовище, хоч советські критики цього не знають і гадають, що герої, наприклад, повісті „Для домашнього огнища” або „Лель і Полель” — це українці.

„Украдене щастя” свідчить про те, що його автор мав високий таланти драматурга. Добре збудовані й інші п'єси Франка, яких є сім. Польська цензура не дозволила вповні виявитися Франковим здібностям в ділянці драми.

Герой поеми „Поєдинок” каже про себе:

За волю люду, на котру ти важиш,
За хліб для бідних, за добро обдертих
Правдивий Мирон б'ється...

„Правдивий Мирон” — це Іван Франко. Він бився за волю свого народу. Він питався своїх земляків:

Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?
Чи ще ж то мало наточились
Братерської крові?

І він закликав синів України такими словами:

Пора, діти, добра поглядіти
Для власної хати,
Щоб газдою, не слугою
Перед світом стати!

Іван Франко вірив, що буде на правду вільна Україна і то в таких межах, які теперішні окупанти України уважають „націоналістичними”:

Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну - річки
Одна нероздільна.

Та стовідсоткову неправду пишуть в „Історії Української РСР” (Київ, 1953, том I, ст. 562), твердячи, що „Франко твердо відстоював провідний вплив рідної для українського народу передової російської культури”, і що він „все своє життя був вірним послідовником поглядів російських революційних демократів”. Ми знаємо, що Франко писав про це, вірно передбачаючи теперішнє поневолення людини „російськими революційними демократами”, і можемо тільки дивуватися, як можна так безсоромно брехати, як це зроблено у вищезгаданій історії.

В рядах українських партій, радикальної і національно-демократичної, Франко працював для здобуття національної волі українському народові. Він ніколи не був обмеженим партійцем, мав на оці добро цілого українського народу. Його політична й соціальна програма виявлена в „Національному гимні” („Не пора, не пора, не пора”, 1880 р.) та в „Пісні руських радикалів” (1896).

Франко боронив цю „пісню” проти закидів А. Крушельницького (ст. 141-144) таким способом: „Розуміється само собою, що ця пісня, будши виразом великого і добротворного руху в одній часті України, в східній Галичині, який тоді і ще й тепер неможливий прим. у російській Україні (це писав Франко 1911 року) мусіла містити в собі характеристику соціального та національного тла того кутка України, на яким повстав цей рух, а надто містила в собі в дусі виробленої тим рухом програми оклики не кривавої відплати і насильного суспільного перевороту та масового самосуду, але національної самостійності і вирівняння суспільних різниць орга-

докаже певно дуже великої штуки. Та й загалом все-владність комуністичної держави, зазначена у всіх 10 точках Комуністичного Маніфесту (стор. 33) в практичнім переведенню означала б тріумф нової бюрократії над суспільністю, над усім матеріальним і духовим життям". (Наводим за: Іван Франко про соціалізм і марксизм. В-во „Пролог”, 1966, ст. 150).

Яким „вдячним словом” згадували б тепер Івана Франка за повищі його думки? Це слово було б ще „вдячніше”, коли взяти під увагу і Франків „націоналізм”, оту його „славну матір Україну — від Кубані аж до Сяну - річки” та український нарід, який має „труснути Кавказ і вперезатися Besкидом”, щоб глянути „як хазяїн домовитий по своїй хаті і по своїм полі”.

Не можуть тепер в поневоленій Україні справедливо оцінити творчости й діяльности автора „Мойсея” — Івана Франка. Франко боровся за національну і соціальну справедливість для українського народу „у народів вольних колі”. Український нарід ще не здобув собі повної волі. Але Іван Франко вірив, що це станеться. Ось що сказав Мойсей гебрійський дівторі:

Та прийде колись час і для вас
В життєвому пориві,
Появиться вам куц вогняний
Як мені на Хориві.

Стане свято в вас, мов у храму,
В той момент незабутній,
І озветься до вас із вогню
Отой голос могутній:

„Здійми обув буденних турбот,
Прийми сюди сміло,

Бо я хочу послати тебе
На велике діло”.

Не гасіте ж святого вогню,
Щоб, як поклик настане,
Ви могли щиросердно сказати:
„Я готовий, о, Пане !”

В „Прологу” до поеми „Мойсей”, цього „весільного дару” українському народові, поет висловив віру в те, що народ не буде „в сусідів гноєм” і „тяглом у поїздах їх бистроїздних”. Український нарід „ділом виявить своїх сил безмірність”.

О, ні! Не самі сльози і зідхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

Є. Кирилук гадає, що „Франкові прагнення... здійснила Велика Жовтнева соціалістична революція, яка повела народи від соціалізму до комунізму!...” (ст. 395). Склавши поклін Ленінові, Кирилук закінчив свою працю так: „Волею, боротьбою, трудом мільйонів збудовано „новий, великий людський храм” соціалізму, і в цьому храмі вдячне людство згадує добрим словом і славного сина українського народу Івана Франка” (ст. 402). Ми не знаємо, що зробило б із Франком „вдячне людство”, але ми певні, що зробили б із ним московські комуністи, коли б прочитали собі розвідку Франка під заг. „До історії соціалістичного руху”, надруковану в „Літ. Наук. Віснику”, 1904, кн. III, за березень, на ст. 134-152. В цій розвідці вони знайшли б таку Франкову „ересь”, за яку найлегшою карою в СРСР було б заслання на каторжні праці. Ось це місце, про яке треба тут ще раз згадати:

„Між постулятами комуністів, як 8-ма точка, стоїть найкатегоричніше заперечення всяких вільних спілок — „однакова примусова праця для всіх, заведення примусових армій, особливо для рільництва”. Хто потрафить віднайти в так організованій і суспільності якийсь „свобідний” розвій одиниці, сей

і Соколів, молодь була в „Пласті”, учні народних шкіл жили в окремії, так званій селянській бурсі, а учні гімназії мали свою власну бурсу.

Дрогобич мав свою Українську Касу, свій Народний Дім; були повітові управи політичних партій: нац. демократичної, радикальної і соц.-демократичної.

Було організоване українське життя і в Бориславі. І коли порівняємо той стан із тим, чого не було за побуту Івана Франка в Дрогобичі, то мимоволі думаємо про те, що це заслуга Франка, що наш нарід так виріс за тих 40 років 19-го віку.

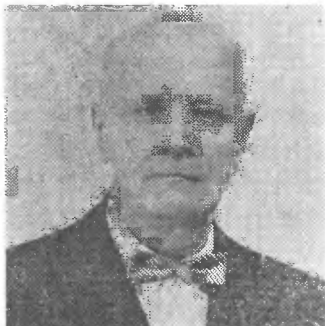

Я народився 30 жовтня 1895 р. в селі Грушові. Скінчив двоклясову школу з усіма роками навчання; мав допомагати батькові в господарці, на якій він сам не мав що робити. Батько був неграмотний, але бував у світі і служив при австрійському війську та був під Кенігрецом (Садовою) в 1866 році, під час австрійсько-пруської війни. Він знав, що два його небожі покінчили вчительську семінарію у Самборі, та вчителювали. І впала йому думка дати мене „до шкіл”. Мати були проти, бо знали, що батько (нар. 1944 р.) не зможе носити харчів до Дрогобича (17 кілометрів), але в хаті мав голос батько.

І так узяв він мене за руку та босого завів до Дрогобича, де я за протекцією вищезгаданого батькового небожа Степана Луцева, здав до 4-ої класи народної школи. Я скінчив цю класу з дуже добрим поступом, і в найближчому році здав іспит до першої гімназійної класи. В гімназії почувався я так, як і Іван Франко, „дещо несвоім”, бо не мав гарного одягу і єдиний на 800 учнів ходив у так званих „ру-

АВТОР ЦІЄЇ ПРАЦІ ПРО СЕБЕ САМОГО

Ми з ентузіазмом взялися до праці над книжкою про Івана Франка, хоч знали, що це нелегке діло, бо треба прочитати велику літературну спадщину цього Великого Сина Дрогобицької землі. Та свідомість цього, що ми навчалися в Дрогобицькій гімназії, додавала сили докінчити цю працю.

Я прийшов до Дрогобича 40 років пізніше, як у „цьоці” Кошицької замешкав Іванцьо Франко. Та я не мусів жити на такій станції, яку описує І. Франко. Дрогобич за часів Франка мав багато негативних прикмет, про які поет згадує в своїй автобіографії. Коли я почав вчитися в цьому місті, воно вповні було подібне до європейських міст. В ньому мали свої палаци бориславські „нафтярі” — власники нафтових шибів.

Українське життя в першій десятці 20-го віку кипіло в порівнянні з тим станом, про який пише Франко. Була Філія Українського Педагогічного Товариства (пізніша Рідна Школа), була Філія Сільського Господаря, повітова Філія „Просвіти” та кілька читалень „Просвіти”, були спортові товариства Січей,

ських чоботах". Майже всі учні мали черевики, тільки деякі так звані „польські чоботи”, а я єдиний „руський”.

Та я бадьоро зносив той свій знак низькості і старався всіми засобами якнайпильніше вчитися. І це мені вдалося. День перед закінченням шкільного року вже не було навчання, і учні гурмою зібралися перед шкільним будинком. Був там і я. Якийсь старший учень почав з моїх чобіт насміхатися, бо це ж було 27-го червня, але інший учень, також незнайомий мені, взяв в оборону мене і мої чоботи. — Не смійся з нього, це відзначаючий учень в першій класі „Б”, я вже бачив в друкарні звіт гімназії!

В другій класі я вже вчив товаришів із цієї сажмаї класи, що і я, і заробив стільки, що скинув прокляті чоботища і взув боксові черевики. І так, працюючи сам на себе, і ще навіть допомагаючи бідним родичам, я скінчив гімназію. Мій професор української мови д-р Володимир Бірчак казав мені виголошити реферат про нововидану тоді повість І. Франка „Петрії й Довбоцуки”. Здається мені, що тоді я гостріше оцінив цей перший більший Франків твір, як тепер, бо учні, як я пізніше переконався під час вчительської праці, стараються показати свою мудрість, якої ще не мають, і судять всіх і вся загостро.

**

Надійшов 1914 рік. Я був вперше у Львові, де 28-го червня бачив славу українську маніфестацію з приводу 100-річчя народин Т. Шевченка. І під час Січово-Сокильського Здвигу прийшла вістка про вбивство в Сараєві. Почалася перша світова війна, в якій я брав участь у рядах Українських Січових Стрільців. В однострої УСС здав я матуру у Відні перед

екзаменаційною комісією, що її очолював відомий директор станіславівської гімназії д-р Н. Сабат. Здавав я цей екзамен перед такими відомими фахівцями-педагогами, як о. д-р Кархут (грека), д-р Філарет Колесса (українська мова), професор Даниш (математика), проф. Левицький з Тернополя (історія), — і здав із відзначенням.

Та поки прийшлося студіювати в університеті, треба було перебути воєнну кампанію, а після розпаду Австрії я перебув у рядах УСС всю кампанію в Галичині в роках 1919 - 1920. Мав я щастя вступати у визволений від московських комуністів 31-го серпня 1919 — Київ. В 1920 р. попав у польський полон, де перебув до березня 1921 р.

В листопаді того ж року перейшов чеську границю і записався на Карлів Університет в Празі, студіюючи одночасно і в Українськiм Вільнiм Університетi. 1926-го року здобув титул доктора філософії за працю „Тарас Шевченко в слов'янських літературах”. Деякі частини цієї праці вдалося мені надрукувати. „Т. Шевченко в чеській літературі” — надрукувала „Нова Україна”, Прага, 1926. кн. 3. „Янко Купала і Т. Шевченко” надруковано в „Літ.-Наук. Віснику”, Львів, 1926. „Л. Совінський і Т. Шевченко” — „Діло”, Львів, 1928. „Август Харамбашіч і Т. Шевченко” надруковано в „Записках НТ Шевченка”, в томі, де надруковані доповіді українських учасників Другого Міжнародного З'їзду Слов'янських Філологів у Варшаві, 1934 р. Резюме появилoся в Збірнику З'їзду, том „Література”. У „Збірному виданню творів Т. Шевченка” Укр. Наук. Інститутом у Варшаві надруковані статті про Шевченка в південно-слов'янських літературах і в білоруській літературі.

**

Вернувшись до Галичини, що була під польською окупацією, треба було нострифікувати празькі студії. Докторат нострифікував я в грудні 1926-го року, і від лютого 1927 почав працювати в українській гімназії „Рідна Школа” в Рогатині. Там працював до червня 1929 р. Треба було ще здавати науковий та педагогічний іспити, що вдалося мені зробити в 1929 р. у Варшаві. Після того працював як вчитель української мови в учительській семінарії в Сокалі (1929 - 30), в уч. семінарії в Самборі (1930 - 31), в Коросні (1931 - 1937) та в Педагогічній Ліцеї в Самборі (1937 - 1939). Почалася друга світова війна, і треба було втікати перед російськими комуністами, які зайняли західно-українські землі. Вернувся я до Коросна і там перебував аж до 1942-го, працюючи як сільський учитель у Ванівці і у Вороблику. Від січня 1942-го року до 1944 працював як учитель в Учительській семінарії в Самборі.

**

1944 р. почалася мандрівка на Захід, яка завела мене до Німеччини, де в Бамбергу був директором таборової гімназії. Від 1949 року проживаю у ЗДА, де три роки працював у шпиталі на фізичній праці, а від 1952 р. працюю в редакції щоденника „Свобода”.

Ще на рідній землі працював в ділянці літературної критики, друкуючи статті й рецензії в „Літ. Наук. Віснику” та „Віснику”. Там надрукував я більші розвідки, які вийшли окремими відбитками: „Ольга Кобилянська і Фр. Ніцше”. Львів, 1928, ст. 28; „Двоє мрійників”, ((Ольга Кобилянська і Єнс Петер Якобсен), Львів, 1930, ст. 34; „Василь Стефаник. Лі-

комунізму, яка так яскраво виявлена під час диктатури Леніна - Сталіна й Хрущова та їх наслідників.

Не був Іван Франко і таким звеличником російського народу, яким його представляють підсоветські українські франкознавці. Під час першої революції в Росії Франко писав, що „великий російський нарід є великим . . . не в розумній самоуправі, не в мужній постанові, не в енергічній та витривалій діяльності, не в завзятій ревності при обстоюванні своїх прав, не в далекозорій та горожанським духом подиктованій солідарності — ох ні! Великий ти в терпінню, в уягності, в безоглядному самовідреченню, в безмежній незлопам'ятності”.

Згадавши про доктрину Л. Толстого „несупротивлення злу” — писав Франко в цій самій статті: „Півстоліття гуляє оте зло по твоїх головах і хребтах, розточує всі твої сугави, деправує твою душу, довело твій народ до крайньої бідности, твою інтелігенцію до таких лябіринтів думки та поведінки, в яких висловлюється тільки крайня зневіра”. (ЛНВ, 1904, кн. XII, за грудень, стаття під заг. „Подув весни в Росії”, ст. 156 - 157).

Франко знав російських письменників; знав добре і польських та німецьких авторів, бо цими двома мовами володів в перших роках своєї творчости навіть краще, як українською мовою, але автор „Мойсея”, пізнавши докладніше Росію, критично ставився до неї, називаючи доктрину Толстого „найабсурднішою” та „найменше відповідною для європейської вдачі”. (там таки).

Ми старалися в цій праці змалювати правдивого Івана Франка, тому часто мусіли очищувати його з тієї куряви брехні, якою обсипають його в поневоле-

ній Україні, де, як писав автор „Мойсея” — „всюди панує неправда, всюди панує брехня”. Ми наводили багато цитат із Франкових творів, бо хотіли, щоб до читача промовляв сам поет.

Наскільки вдалося мені зблизити І. Франка до читача — нехай про це судить сам об’єктивний читач.

На цьому місці з приємністю дякую Видавництву „Свобода” за видання цієї праці, п. ред. В. Давиденкові за цінні поради під час читання частини рукопису і п. ред. Б. Кравцеву за допомогу книжками й журналами. Дякую і своїй дружині Олександрі, за те, що терпеливо зносила непорядок в хаті, бо з кухні я мусів впродовж двох років зробити собі кабінет, в якому писав цю працю, розложивши на столі й кріслах книжки та виписки.

Л. ЛУЦІВ

БІБЛІОГРАФІЯ

Іван Франко. ТВОРИ. Видавниче Товариство „Книгоспілка”, Нью Йорк, 1956 - 1962. Том I-ий, 1956, том XX-ий, 1962. Томи мають пересічно по 500 сторін. Деякі томи мають по дві частини тому, цитуємо, н. пр. так: т. I, А, ст. 16, що означає том перший, частина перша, ст. 16. Другу частину тому зазначаємо буквою „В”.

Є. П. Кирилук. ІВАН ФРАНКО — ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК, Київ, 1950, ст. 32.

В. Сімович. ІВАН ФРАНКО. Бібліографічний нарис. В збірці „З вершин і низин”. Українська Накладня. Київ-Ляйпціг, (1920), стор. 15 - 90.

М. Лозинський. ІВАН ФРАНКО. Відень, 1917, ст. 52. Накладом Союзу Визволення України.

О. Вілецький, І. Басс, О. Кисельов. ІВАН ФРАНКО. ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ Київ, 1956, ст. 358. (О. Вілецький написав розділ „Проза”, І. Басс розділи „Вступ” „Біографія” та „Драматичні твори”, а О. Кисельов — „Поетична творчість”).

Антін Крушельницький. ІВАН ФРАНКО. ПОЕЗІЯ. Коломия, 1910, ст. 280. Галицька Накладня Я. Оренштайна.

В. Дорошенко. СТРАДНИЦЬКИЙ ШЛЯХ ІВАНА ФРАНКА. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том 156, Нью Йорк, 1957, ст. 9 - 48.

І. Франко. ВИБІР ІЗ ТВОРІВ, Нью Йорк, 1956. Видання НТШевченка, ст. 306.

В. Дорошенко. І. ФРАНКО І М. ГРУШЕВСЬКИЙ. „Сучасність”, Мюнхен, 1962, чч. 1 - 2. І окрема відбитка, 1962, ст. 37.

Іван Франко. ТВОРИ В ДВАДЦЯТИ ТОМАХ, Київ, 1955. (Ми користали тільки з першого тому.)

Іван Франко. ПУВЛІЦИСТИКА — ВИБРАНІ СТАТТІ. Київ, 1953, ст. 168. Державне Видавництво Художньої Літератури.

тературна критика і дійсність”, Львів, 1939, ст. 56. В Німеччині друкував я рецензії в тижневику „Неділя”, а в цій країні друкую свої праці в „Свободі”. Як відбитки зі „Свободи” появились: „Маркіян Пашкевич”, („Свобода”, 1961), окрема відбитка, Нью Йорк, 1963, ст. 118; „Ольга Кобилянська” („Свобода”, 1963), відбитка, Нью Йорк - Нью Джерзі, 1965, ст. 68; „Тарас Шевченко — співець української слави і волі”, Нью Йорк, Нью Джерзі, 1964, ст. 190. Як відбитка з „календаря УНСоюзу ” на 1965-ий рік появилася книжечка „Слідами стрілецької слави”, Нью Джерзі, 1965, ст. 33. Як відбитка із „Календаря УНСоюзу на 1966-й рік” вийшла друком розвідка „Іван Франко. Життя і творчість”, Нью Йорк - Нью Джерзі, 1966, ст. 63. В „Календарях” „Свободи” друкувалися й інші мої статті.

В „Літ. Наук. Віснику” надруковані численні статті й рецензії, а пізніше у „Віснику”, що виходив замість „ЛНВ”. Під час війни друкувалися мої статті в „Краківських Вістах”. Польською мовою написав я статтю „Поляци о Шевченце” в „Бюлетені Польсько-Українськiм”, Варшава, 1934, ч. 10, ст. 21-26. По-німецьки надрукував був у „Славiше Рев'ю” (1938 р.) статтю про тодішню західно-українську поезію під заг. „Вестукраїнишер Діхтернахвухс”.

**

В цій праці є багато полемічного матеріалу, але він мусить бути, бо підсоветські франкознавці так невірні оцінюють постать і творчість Івана Франка, що конче треба хоч коротко спростовувати їхні фальші. Ми бачимо, що Франко критично ставився до соціалізму - комунізму і пророчо передбачив ту форму

Юрій Кобилецький. ТВОРЧИСТЬ ІВАНА ФРАНКА. Київ, 1956, ст. 358, Держ. Вид. Худ. Літератури.

Микола Зеров. ДО ДЖЕРЕЛ. ІСТОРИЧНО-ЛІТЕРАТУР-НІ СТАТТІ, Краків-Львів, 1943, про Франка на 117-148 ст.

Б. Кравців. ФРАНКО - ПОЕТ. Записки НТШ, том СLXVI, Нью Йорк, 1957, про Франка, ст. 49 - 66.

Яків Білоштан. ДРАМАТУРГІЯ ІВАНА ФРАНКА, Київ, 1956, ст. 252. Держ. Вид. Худ. Літератури.

В. Дорошенко. ЛЮБОВ В ЖИТТІ ФРАНКА. Календар „Свободи” на 1956-ий рік. Нью Йорк - Нью Джерзі, стор. 27-31.

„ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ ВІСТНИК” Львів, 1898 р. — перший річник; 1914 — XVII річник. Виходив і в 20-их роках, а в 30-их аж до 1939 р. як „Вістник”.

Агатангел Кримський. ВИБРАНІ ТВОРИ. „Дніпро”, 1965, про Івана Франка на ст. 437 - 472.

Г. К. Сидоренко. ЛІТЕРАТУРНО - КРИТИЧНА ДІЯЛЬ-НІСТЬ ІВАНА ФРАНКА, Київ, 1956, ст. 76. Видання Київсько-го Державного Університету.

П. Цапенко. ПРО ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВІСТЕЙ ІВАНА ФРАНКА — в книжці „Дослідження творчости Івана Франка”, Київ, 1959, ст. 220, про Франка на ст. 16 - 32.

І. О. Білецький. ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ. Збір-ник праць з питань української літератури. Том I-ий, Київ, 1960, ст. 504; про Франка „Проза І. Франка” (ст. 384 - 435); „Поезія І. Франка” (ст. 436-476); „Проблеми радянського фразкознавства” (477-488).

А. А. Каспрук. ФІЛОСОФСЬКІ ПОЕМИ І. ФРАНКА. Київ, 1965, ст. 190. Видавництво „Наукова Думка”.

Марія Климась. СВІТОГЛЯД І. ФРАНКА, Київ 1959, ст. 350. Держ. вид. Політичної Літератури.

ІВАН ФРАНКО У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ, Львів, 1956, ст. 596. Книжково-журнальне Видавництво.

СЛОВО ПРО ВЕЛИКОГО КАМЕНЯРЯ. Збірник статей. Держ. Видав. Художньої Літератури, Київ 1956, I-ий том ст. 512; том II-ий — ст. 596.

Тарас Франко. ПРО БАТЬКА. Статті, оповідання, спога-ди, Київ, 1964, ст. 224. Держ. Вид. Худ. Літератури,

М. Грушевський. АПОСТОЛ ПРАЦІ. „Україна, Київ, 1926, кн. 6, ст. 3-21.

„КАЛЕНДАР - АЛЬМАНАХ НА 1917-й РІК”, редактор Ярослав Весоловський, коштом загальної Української Ради, Відень 1917, ст. 224.

Ірина Книш. ІВАН ФРАНКО ТА РІВНОПРАВНІСТЬ ЖІНКИ. Вінніпег, 1956, ст. 154.

Бібліотека „Нового Часу” ч. 7. СПОМИНИ ПРО ІВАНА ФРАНКА, Львів, 1926, ст. 91.

Іван Франко. ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА. Випуск І, Видавництво Академії Наук Української РСР, Київ, 1956, ст. 512.

Василь Сімович. ІВАН ФРАНКО. Його життя та діяльність; друге видання — Львів, 1941, третє — Мюнхен, 1966, ст. 112.

М. Міщенко. ЛЕСЯ УКРАЇНКА В ЛІТЕРАТУРНОМУ ЖИТТІ, Київ, 1964, ст. 262.

Юрій Лавріненко. ДЕЩО ДО ЕВОЛЮЦІЇ СВІТОГЛЯДУ ІВАНА ФРАНКА. „Українська Літературна Газета”, Збірник, 1956, Мюнхен, 1957, ст. 3-28.

І. Сірак. СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД КОМПОЗИЦІЄЮ ОПОВІДАНЬ ІВАНА ФРАНКА — в книжці: Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник шостий, Львів, 1958, ст. 200-229.

О. Дем'яненко. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЧЕНЬ І СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У РАННІХ ОПОВІДАННЯХ І. ФРАНКА — це стаття в книжці: У МАЙСТЕРНІ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА. Київ, 1965, ст. 218; про Франка ст. 115-132.

І. Басс. ХУДОЖНЯ ПРОЗА ІВАНА ФРАНКА, Київ, 1965, ст. 312.

М. Бернштейн. ДІЯЛЬНІСТЬ І. ФРАНКА — КРИТИКА У ЖУРНАЛІ „ДРУГ” — Збірник „Слово про Великого Каме-няра, том ІІ, ст. 144-214.

Кирило Студинський. ІВАН ФРАНКО І ТОВАРИШІ В СОЦІАЛІСТИЧНИМ ПРОЦЕСІ 1878 Р. Журнал „Україна”, Київ, 1926, кн. 6 (20), ст. 56-114.

Олександр Дорошкевич. ІВАН ФРАНКО (1956-1916). Огляд діяльності й творчості, Вінніпег, 1928, ст. 72.

П. Колесник. ІВАН ФРАНКО. Літературний портрет. Видавництво „Дніпро”, Київ, 1964, ст. 174.

М. Мухин. ІВАН ФРАНКО ЯК КРИТИК ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ М. ДРАГОМАНОВА. („Визвольний Шлях”, Лондон, 1966, кн. 5, ст. 546-574).

Драгоманов, Павлик, Подолинський: THE PROGRAM OF THE REVIEW HROMADA. ("The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.A.", Vol. II, 1952, No. 1 (3), to. 205-207).

В. Лесин і О. Пулинець. СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ. Київ, 1965, ст. 432.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ. Том перший, Дожовтнева література. Видавництво Академії Наук Української РСР, Київ, 1954. Про Франка ст. 499-559.

Денис Лукіянович. ФРАНКО І БЕРКУТ. Біографічна повість. Радянський Письменник, Київ, 1956, ст. 180.

Д-р В. Чапельський. З РОДИННОЇ ХРОНІКИ. „Арка”, Мюнхен, 1948, ч. 5, ст. 38-42.

Іван Франко. НЕ СПИТАВШИ БРОДУ. Повість. „Наукова Думка”, Київ, 1966, ст. 220. На ст. 221-242 стаття Григорія Вереса „Повість Івана Франка „Не спитавши броду”.

Анна Франко-Ключко. ІВАН ФРАНКО І ЙОГО РОДИНА. Спомини. Ліга Визволення України, Торонто, 1956, ст. 130.

Анна Франко-Ключко. ОЛЬГА ФРАНКО В ПРАВДИВИМ СВІТЛІ. „Новий Шлях”, Вінніпег, від 27-го травня 1960 до 25-го липня того ж року.

Ростислав Заклінський. СВІТОГЛЯД ІВАНА ФРАНКА, Львів, 1916, ст. 31.

С. Петлюра. ІВАН ФРАНКО — ПОЕТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧЕСТИ. В книзі: Симон Петлюра, Нью Йорк, 1956, про Франка на ст. 160-178.

М. Возняк. З ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТИ І. ФРАНКА. Київ, 1955, ст. 304.

Володимир Янів. ДУШЕВНІ ПЕРЕЖИВАННЯ В'ЯЗНЯ В „ТЮРЕМНИХ СОНЕТАХ” І. ФРАНКА. Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, том 156, ст. 82-96.

Яким Ярема. ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕЙНОГО ЗМІСТУ „ЛІРИЧНОЇ ДРАМИ” ІВАНА ФРАНКА „ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ”. Іван Франко. Статті й матеріали. Збірник перший, Львів, 1948, ст. 200; праця Яреми, ст. 91-123.

М. Євшан. ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧИСТЬ ІВАНА ФРАНКА, ЛНВ, 1913, за вересень, кн. IX, ст. 269-290.

Арсен Каспрук. ПОЕЗІЯ ІВАНА ФРАНКА. Передмова до двотомника Іван Франко. Поезії, том I, Київ, 1964, ст. 41.

Марія Струтинська. РОМАНТИКА ЧИ „ВНУТРІШНЯ КА-
ТАСТРОФА”? (До генези „Зів'ялого листя”), „Сучасність”,
1966, ч. 7, ст. 125-127.

Лука Луців. ІВАН ФРАНКО. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ. Ка-
лендар-Альманах „Свободи”, 1966, ст. 63.

Святослав Гординський. ФРАНКОВІ „КВІТИ ЗЛА”, Київ,
Філядельфія, 1956, кн. 4.

Яків Білоштан. ДРАМАТУРГІЯ ІВАНА ФРАНКА, Київ,
1956, ст. 252.

Григор Лужницький. ТЕАТРАЛЬНО - СОЦІОЛОГІЧНІ
ЕЛЕМЕНТИ У ДРАМАТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА.
ЗНТШ, том 156, ст. 98-102.

М. Я. Гольдберг і Є. М. Мандель. ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ
НАД СЮЖЕТОМ ПРО ВІДНОГО ГЕНРІХА. Надруковано в
книжці під заголовком „ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ VI УКРАЇН-
СЬКОЇ СЛАВІСТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІ В ЧЕРНІВЦЯХ”,
13-18-го жовтня 1964, ст. 128-130.

ІВАН ФРАНКО ПРО СОЦІАЛІЗМ І МАРКСИЗМ. Рецен-
зії і статті 1897-1906. Впорядкування, вступна стаття і довід-
ки Богдана Кравцева. Видавництво „Пролог”, 1966, ст. 260,
Нью Йорк.

І. Франко. ВИБРАНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І ФІЛО-
СОФСЬКІ ТВОРИ. Київ, 1956, ст. 500.

А. Халімончук. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА САТИРА І.
ФРАНКА, Львів, 1955, ст. 92.

М. Мочульський. “SEMPER TIRO” ІВАНА ФРАНКА. (За-
мітки й враження). ЛНВ, 1906, Кн. XII, ст. 476-488.

СМЕРТЬ І ПОХОРОН ІВАНА ФРАНКА. „Визвольний
Шлях”, Лондон, 1966, ч. V, ст. 518-545.

Зоня Моджейовська-Гончар. ОСТАННІ ДНІ ФРАНКА.
„Гомін України”, 1966, ч. 24, з 4-го червня.

ВАСИЛЬ ФРАНКО ОПОВІДАЄ ПРО ІВАНА ФРАНКА.
„Свобода”, 1966, ч. 98, з 27-го травня.

Богданна Мончак. У 100-РІЧЧЯ НАРОДИН СЛУГИ БО-
ЖОГО МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ, „Шлях Перемоги”, 1966,
24-го квітня, ч. 17.

Володимира Ценко. МІЙ ДІДУНЬО. „Америка”, 1966, ч.
131, з 9-го липня.

З М І С Т

	<i>Стор.:</i>
1. Вступне слово -----	7
2. „Батько мій доволі заможний селянин, а до того коваль” -----	9
3. „Мамо, голубко! — було налягаю, — ще про Ганусю, Шумильця, Вінки!” -----	20
4. Малий Мирон — „якесь не таке, як люди” -----	31
5. „Малий Мирон так і остовпів з наглого переполоху” -----	36
6. „Шкільна наука ніколи не була для мене страшною” -----	43
7. „Дрогобич був містом, багатим на негативні прикмети” -----	49
8. „Почав я писати дуже вчасно — ще в нижчій гімназії” -----	56
9. „Сидів в шинку і пив горілку, бо коло серця щось пекло” -----	61
10. „Усі мої думки нерозлучно зрослися з Вами” -----	66
11. „Лекції на університеті не дали мені нічогісінько” -----	72
12. „Статті й листи Драгоманова — були мов удари батога” -----	75
13. „Драгоманов вкинув в болото ідею національності” -----	79
14. „Перші твори моєї Музи не принесуть їй сорому” -----	87
15. „Повість „Петрії й Довбушуки” — це документ молодечого романтизму -----	97
16. „Письменник в ескізах може передати безпосереднє, живе вражіння дійсности” -----	109
17. „І вільний, власний лан ти знов оратимеш” -----	116
18. „Борислав стався для нашого Підгір'я осередком експлуатації” -----	121
19. „Безтолковий процес упав на мене, як серед вулиці	

о. Орест Купранець, ЧСВВ. СЛАВНИЙ СИН ДРОГО-
ВИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ, „Світло”, Торонто, 1966, ч. 5, ст. 193-196.

Гр. Домашовець. ІВАН ФРАНКО. „Віра й Наука”, 1966,
ч. 23, березень-квітень, ст. 29-34.

Р. Завадович. БОЖЕ — ЛЮДСЬКЕ (Кілька думок про
творчість Івана Франка), „Голос Православного Братства”,
1966 і 1967, ч. 16 і 17, рік 4-5, ст. 19-22.

А. Яртись. РОЛЬ ІВАНА ФРАНКА В РОЗВИТКУ АТЕ-
ІСТИЧНОЇ ДУМКИ НА УКРАЇНІ. Іван Франко. Статті і ма-
теріали. Збірник XII, Львів, 1965, ст. 28-37.

Вол. Дорошенко. ВЕЛИКИЙ КАМЕНЯР. (Життя й заслу-
ги І. Франка). Вінніпег, 1956, ст. 64.

Вол. Дорошенко. ШКІЛЬНІ ЗАДАЧІ І. ФРАНКА. „Віс-
ник”, 1936, число за липень-серпень, ст. 637-544.

П. Волинський, Ю. Кобилецький, І. Пільгук, Ф. Поліщук,
М. Походзіло, П. Хропко: ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРА-
ТУРИ. Література другої половини ХІХ століття, Київ, 1966,
ст. 760; про І. Франка пише Ю. Кобилецький, ст. 615-729.

Євген Маланюк. КНИГА СПОСТЕРЕЖЕНЬ. Торонто,
1962, том I, ст. 526. На сторінках 81-90 „Франко незнаний”, на
ст. 117-123 „Франко як явище інтелекту”.

Іван Пільгук. ВЕЛИКИЙ КАМЕНЯР УКРАЇНСЬКОЇ ЛІ-
ТЕРАТУРИ, ст. 5-19. Передмова до книжки: Іван Франко. Лі-
рика, Київ, 1966, ст. 204.

Іван Франко. ДАВНС И НОВЕ. Львів, 1911, ст. 268.

Мих. Возняк. СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ І ФРАНКО.
Літ.-Наук. Додаток „Нового Часу”, Львів, 1938, ч. 33-38. Пе-
редрук: Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА. Доповіді,
ч. 11, Нью Йорк, 1959, ст. 9-24.

М. Мухин. НАРОДОВЦІ 70-ИХ РОКІВ ХІХ СТОЛ. СУ-
ПРОТИ ДРАГОМАНОВА. „Вісник”, 1936, кн. 5, ст. 349-363.

43. „Кого боги зненавиділи — зробили вчителем”	405
44. „Нарід пропадає від лихви, гине в шинкарських руках”	413
45. „А, славна молодиця! Відважна, добра... та тверда душа! Як кремій!”	420
46. „Почала лашитися: „Вери мене, це твоє!”	424
47. „Чим швидше фабрики з’їдять дрібне ремесло — тим ліпше для нас”	427
48. „У мене не було ані зерна ненависти до польської народности”	431
49. „Признаюся до гріха — не люблю русинів”	435
50. „Мужню силу хоч похилить горе, та не зломить, в підлість не поверне”	443
51. „М. Грушевський запросив І. Франка до редакції „ЛНВ”	452
52. „Я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна”	456
53. „Я противлюсь емансипації жінок зі зв’язків сім’ї, подружжя, любови”	462
54. „Для домашнього вогнища” і „Основи суспільности”	468
55. „Стрічаються перехресні стежки на широких степу та й знов розбігаються”	477
56. „Із днів журби”	483
57. „Мені так дуже жаль усіх людей, тих бідних, засліплених”	491
58. „В труні був я! Так, я, моя подоба!”	495
59. „Дай, о дай мені це чудо!”	504
60. „Господи, додай мені ти сили донести свій хрест аж до могили”	512
61. „Нема цвіту кращого на світі, як жіноче вірне кохання”	518
62. „Вам хай буде ваша Польща, Україну нам лишіть”	521
63. „Жид не повинен бути ані польським ані руським патріотом. Нехай буде жидом”	529
64. „Є такі люди, що знають щось добре, і такі, що знають усе ліпше”	538

цегла на голову”	129
20. „Зближаєсь час, і з серцем, буючим в груди, я вир- вуся, щоб бачити тебе”	140
21. „Бажав я для скованих волі”	149
22. „Коза хоче жити, і вуж хоче жити. А ти, козо, не лізь вужеві в зуби!”	159
23. „Палити з вами не піду, того від мене не жадайте”	167
24. „На дні людської суспільности, на котре й він чув- ся зіпхнутим”	188
25. „По смерті В. Барвінського я якийсь час працював при „Ділі”	197
26. „Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю”	202
27. „Гляджу на світ — люди любляться, дружаться і якось живуть і дітей годують”	218
28. „Ну та дарма, судженої і конем не об’їдеш!”	234
29. „Зеленійся, рідне поле, українська ниво!”	245
30. „Доки ви вкупі, ніхто вам нічого злого не зробить”	262
31. „Мета моїх творів — віднайти поезію та красу в людським житті”	271
32. „Костю! Ти чесний чоловік і варт бути моїм зятем”	285
33. „Добрий заробок” належить до творів, в яких Франко найкраще себе виявляє”	293
34. „Яка де в світі є грязюка, вони давай її в сонети бгати”	302
35. „Ми збираємся їхати до Америки, де мене запро- шують обняти редакцію”	313
36. „Так ти одна моя правдивая любов, та, що не су- джено в житті їй вдовольнитись”	317
37. „Недавні арештанти восени 1890 р. заснували пар- тію”	343
38. „Ти знаєш, знов висувають мою кандидатуру на посла”	354
39. „Драма — моя стародавня страсть”	371
40. „Особливо цікаває м’я старинний гречеський міт о Прометею”	378
41. „Жандарм: „Не гріх було украсти моє щастя”	381
42. „Хай згине, хто кривавить Русь роздором!”	396

Стор.:

65. „Кожний літературний напрям добрий, коли його репрезентанти справдішні таланти” -----	545
66. „Щоб ти не зазнав сирітства духового, в якому я свій вік коротать мушу” -----	553
67. „Вірю в силу духа і в день воскресний твого повстання” -----	555
68. „Життя коротке, та безмежна штука і незглибне творче ремесло” -----	569
69. Невиліковна недуга Івана Франка -----	584
70. Останні роки поета -----	591
71. Смерть і похорони поета -----	597
72. „Ні! — відповідь Франко. — Я вірив і вірю в Бога не так, як ви всі” -----	603
73. Борець за національну і соціяльну справедливість -----	625
74. Автор цієї праці про себе самого -----	637
75. Бібліографія -----	645
76. Зміст -----	651

Загальне технічне керівництво: Анатоль Домарацький.
Складачі: Степан Кулик, Роман Ференцевич, Степан
Чума. Верстка: Володимир Калиновський. Друкував:
Роман Падковський. Переплет: Ярослав Щербанюк.
Наклад: 1 000 прим. Друковано в друкарні „Свободи”,
81-83 Гренд вул., Джерзі Сіті, Н. Дж., 07303. 1968 р.